

Національний університет
«Острозька академія»

СТУДЕНТСЬКІ НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Серія «Соціогуманітарні науки»

Випуск 5

Видавництво Національного університету
«Острозька академія»

Острог, 2026

УДК 001.891 (082)
ББК 6/8
С 88

Рекомендувала рада Навчально-наукового інституту
соціально-гуманітарного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 2 від 22 вересня 2026 року)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Карповець М.В., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та культурного менеджменту, директор Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту (відп. редактор);

Вісич О.А., доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури (заст. відп. редактора);

Гущук Ігор Віталійович, доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри громадського здоров'я та фізичного виховання;

Максимчук Віталій Васильович, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови і літератури;

Маслова Юлія Петрівна, докторка філологічних наук, доцентка, завідувачка кафедри журналістики та PR менеджменту;

Матласевич Оксана Володимирівна, докторка психологічних наук, доцентка, завідувачка кафедри психології;

Петрушкевич Марія Стефанівна, докторка філософських наук, доцентка, завідувачка кафедри філософії та культурного менеджменту;

Столяр Зоя Володимирівна, кандидатка педагогічних наук, доцентка, завідувачка кафедри педагогіки та методики початкового навчання.

Студентські наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Соціогуманітарні науки» / [укл. О.А. Вісич]. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2026. Вип. 5 (17). 398 с.

До збірника увійшли статті здобувачів вищої освіти Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту, присвячені проблемам української лінгвістики та літературознавства, психології, педагогіки, громадського здоров'я, філософії, релігієзнавства, культурології та журналістики. Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти й усіх тих, хто цікавиться соціогуманітарними науками.

Редакційна колегія не відповідає за достовірність наведених даних та покликань.

УДК 001.891 (082)
ББК 6/8

© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2026
© Автори статей, 2026

Зміст

ГРОМАДСЬКЕ ЗДОРОВ'Я 6

Алла Бережна
Поширеність хвороб органів травлення серед населення Рівненської області за період 2015-2024 роки 7

ЖУРНАЛІСТИКА 14

Михайло Тарчинець
Візуальна ідентичність та брендинг як інструмент впізнаваності культурних медіа 15

Вікторія Черевко
Трансформація медіакомунікаційних стратегій у будівельному бізнесі: теоретичні аспекти та практичний інструментарій 31

Дарина Черемшина
Особливості планування та організації телепередач на кримінальну тематику в регіональних телевізійних програмах (на прикладі передачі «За межею закону» на телеканалі ITV Media Group) 39

Вікторія Шилан
Потенціал подкастів як інструменту цифрової підтримки батьків дітей із загальним недорозвиненням мовлення 49

Юрій Штокалюк
Структурно-функційні особливості сучасного онлайн-медіа культурної тематики 60

Вікторія Якимець
Особливості підготовки та проведення телевізійного інтерв'ю на регіональному телеканалі (на прикладі програми «Діалоги» на телеканалі ITV Media Group) 86

ПСИХОЛОГІЯ 104

Дарія Дорофіна
Феномен мотивації та патернів поведінки онлайн-знайомств у контексті цифрової ідентичності молоді 105

Вікторія Іванова
Феномен брехні в контексті статево-вікових відмінностей особистості 115

Софія Корєла
Зв'язок навчального вигорання та копінг-стратегій у студентів 130

Валерія Мишкевич
Психологічна готовність жінок до реалізації репродуктивної функції 141

Вікторія Яворська, Анна Черняк
Зв'язок метакогнітивних переконань, когнітивного саморегульованого навчання з тривожністю студентів 156

ФІЛОЛОГІЯ 169

Владислава Жидкова
Літературно-антропологічний аспект репрезентації кримськотатарського національного вбрання в прозі Михайла Коцюбинського 170

Валентина Захарчук
Проблема ідентичності та її метаморфози у романі Артема Чеха «Пісня відкритого шляху» 179

Христина Степанович
Прості і час у малій прозі Бориса Тенети 187

Лілія Чернух
Проблематика волонтерства в умовах повномасштабної російсько-української війни у джерелах та літературі 195

Чиж Юлія
Простір старіння: компаративний аналіз моделей геріатричних закладів у романі Олени Пшеничної «Там, де заходить сонце» 206

Лінгвокогнітивні студії 218

Дарина Валігура
Концепт *гроші* у контексті російсько-української війни 218

Ольга Воронюк
Концепт *верба* в українському фольклорі 223

Марія Думанська
Концепт замовляння в сучасному українському дискурсі: лінгвокогнітивний аналіз 229

Оксана Консевич
Психосемантичний аналіз концепту *втеча* у мовній свідомості: результати асоціативного експерименту 236

Анна Корзун
Аналіз концепту *страх* з погляду української культури 240

Лука Лінник
Концепт *війна* в мовній картині українців 244

Андрій Маляренко
Концепт *мир* у політичному дискурсі в контексті російсько-української війни початку 2025 року 249

Валерія Немчинська
Концепт *любов* у мовній свідомості українців 256

Алла Осіпчук
Концепт *рушник* в українській культурі 260

Софія Паламарчук
Концепт *світло* в українській реальності 267

Вікторія Писюк
Психосемантична складова концепту *небо* в українському політичному дискурсі 273

Вікторія Савенко
Концепт *тиша* в українській лінгвокультурі: трансформації семантики в умовах соціокультурних викликів 279

Сергій Сахвон
Концепт *смерть* в українському дискурсі: паремійний вимір 293

Наталія Сидорчук
Концепт *тінь* в українському ментальному просторі 300

Олена Хлобжева
Концепт *родина* в українській культурі 306

Юлія Чиж
Концепт простору в дискурсі воєнно-політичних новин 310

Маргарита Шуляк
Концепт вогнище: від сварожича до віртуальної домівки 316

ФІЛОСОФІЯ. КУЛЬТУРОЛОГІЯ. РЕЛІГІЄЗНАВСТВО 325

Андрій Біляк
Соціально-філософський аналіз довіри та недовіри в сучасних демократіях: український контекст 326

Олег Лукашов
«Град Божий» Августина Блаженного як відображення християнського світогляду 332

Олександр Мудрік
Богословські основи духовної дипломатії в контексті служіння військового капелана під час повномасштабного вторгнення 339

Іван Остащук, Сергій Гаврюк
Духовно-орієнтовані підходи до профілактики та подолання адиктивної поведінки військовослужбовців в умовах війни.....347

Мирослава Петрова
Аналіз процесів деколонізації та декомунізації Кропивницько району Кіровоградської області.....359

Альона Пиліпака
Інклюзивна українська література: стан і проблеми видання 370

Ольга Поліщук
Арт-терапія як мистецька практика соціально-психологічної підтримки під час війни 378

Юрій Федоров
Інститут капеланства в системі МВС України: нормативно-правові та етичні аспекти 388

ГРОМАДСЬКЕ ЗДОРОВ'Я

УДК: 616.3(477.81)"2015/2024"

ORCID: https://orcid.org/0009-0004-8673-6269

Алла Бережна

ПОШИРЕНІСТЬ ХВОРОБ ОРГАНІВ ТРАВЛЕННЯ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА ПЕРІОД 2015-2024 РОКИ

Стаття присвячена вивченню проблеми поширення хвороб органів травлення серед населення Рівненської області та Острозької ТГ Рівненського району, Рівненської області України за 2015–2024 роки. Встановлено, що в період повномасштабного вторгнення РФ на територію України в 2022–2024 роках серед населення Рівненської області поширеність хвороб органів травлення має тенденцію до росту.

***Ключові слова**: хвороби органів травлення, захворюваність, профілактика.*

Alla Berezhna

PREVALENCE OF DISEASES OF THE DIGESTIVE ORGANS AMONG THE POPULATION OF THE RIVNE REGION FOR THE PERIOD 2015–2024

The article is devoted to the study of the problem of the spread of diseases of the digestive organs among the population of the Rivne region and the Ostrog TG of the Rivne district, Rivne region of Ukraine for 2015–2024. It was established that during the period of the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine in 2022–2024, the prevalence of diseases of the digestive organs among the population of the Rivne region tends to grow.

***Keywords**: digestive diseases, morbidity, prevention.*

Вступ. Хвороби органів травлення (ХОТ) залишаються актуальною медико-соціальною проблемою як у світі, так і в Україні. Через високу поширеність, значну питому вагу у структурі неінфекційної захворюваності (НІЗ) та безпосередній вплив на якість життя людей ХОТ зумовлюють високий рівень тимчасової непрацездатності, знижують якість життя та є вагомою причиною інвалідизації.

Мета дослідження – проаналізувати та вивчити особливості поширення хвороб органів травлення серед населення Рівненської області за період 2015–2024 років та серед населення Острозького району за 2015–2020 років.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання:

- проаналізувати показники поширення хвороб органів травлення серед всього населення Рівненської області та дітей віком 0-17 років за період 2015-2024 роки
- проаналізувати показники захворюваності на хвороби органів травлення серед населення Рівненської області та Острозької ТГ Рівненської області України за період 2015–2020 років.
- оцінити результати опитування школярів старших класів Острозької ТГ щодо харчування.

Матеріали та методи. У роботі застосовували аналітичні прийоми епідеміологічного методу, описовий, статистичний та графічні методи. Для дослідження були використанні оперативні дані щодо захворюваності від закладів охорони здоров'я по Рівненській області за період 2015-2023 роки Комунального підприємства «Обласний інформаційно-аналітичний центр медичної статистики» Рівненської обласної ради (КП «Обласний інформаційно-аналітичний центр медичної статистики» РОР) та Збірник показників здоров'я населення та діяльності медичних закладів Рівненської області за 2023–2024 роки [1, с.8]

Результати дослідження. За даними Степанова Ю.М., Скирди І.Ю., Петішко О.П. частка ХОТ у загальній структурі поширеності за класами хвороб серед усього населення України при зверненнях в лікувально-профілактичні заклади у 2017 р. становила 9,8 % та посіла 3 місце після хвороб системи кровообігу й органів дихання. У структурі захворюваності за класами хвороб гастроентерологічні захворювання посідають восьме місце серед дорослого населення, серед підлітків – четверте, серед дітей – п'яте місце[2].

Автори Орлова Н. М.; Пилипчук В. Л.; Демчук А. В.; Головчанська-Пушкар С. Є.; Задорожнюк О. В.; Клімас Л. А. провели аналіз загального тягаря

НІЗ в Україні. Для оцінки загального тягаря хвороб вчені використано показник, який враховує роки здорового життя, втрачені через передчасну смертність та інвалідність (DALYs, disability adjusted life years) за матеріалами бази даних Global Burden of Disease Study–2021 у динаміці за 1991–2021 рр. і в порівнянні з країнами Європи. Вчені встановили, що у 2021 році НІЗ забрали у населення України понад 16,4 млн. років здорового життя (38,1 тис. у розрахунку на 100 000 населення), що склало 72,8% від усіх років, втрачених внаслідок інвалідності та передчасної смертності. Провідні місця у структурі загального тягаря НІЗ в Україні посіли хвороби системи кровообігу (46,4%), новоутворення (13,6%), хвороби кістково-м'язової системи (8,0%), психічні розлади (6,0%), хвороби органів травлення (5,8%), хвороби нервової системи(4,8%). (Рис. 1) [3].

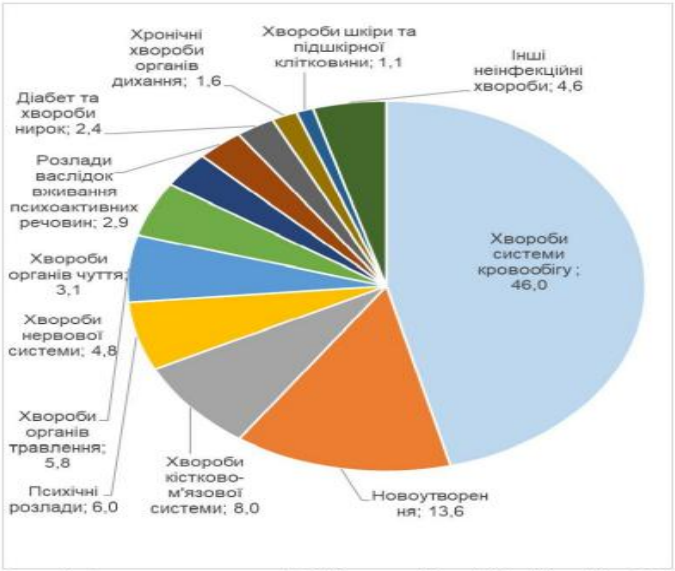

Рис. 1. Структура причин DALYs внаслідок НІЗ в Україні, 2021 р. (у %).

Щорічно на Рівненщині фіксують більше 40 тис. випадків захворювання на ХОТ. В Рівненській області у 2022 р. захворюваність на ХОТ серед всього населення становила 488,7 на 10 тис. населення, а серед дітей віком 0-17 років - 784,7. Поширеність ХОТ у 2022 р. складала 1414,2 випадків на 10 тис. усього населення, а серед дітей була на 32,1% вища і становила 1867,6.

Згідно з даними обласного центру медичної статистики, поширеність ХОТ на 10 тис. населення у Рівненській області виглядає наступним чином (таблиця 1, Рис. 2)

Таблиця 1. Поширеність хвороб органів травлення серед всього населення Рівненської області та серед дітей віком 0-17 років за період 2015-2024 роки в показниках на 10 тис. населення

№	Групи населення	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
1	Всього Населення	1881,5	1902,9	1916,7	1825,3	1779,7	1341,3
2	Діти віком 0-17 років	1714,5	1688,7	1715,4	1434,8	1354,6	1834,1

Продовження Таблиці 1. Поширеність хвороб органів травлення серед всього населення Рівненської області та серед дітей віком 0-17 років за період 2015-2024 роки в показниках на 10 тис. населення

№	Групи населення	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
1	Всього Населення	1455,1	1414,2	2183,9	2208,39
2	Діти віком 0-17 років	2050,3	1867,6	2405	2013,9

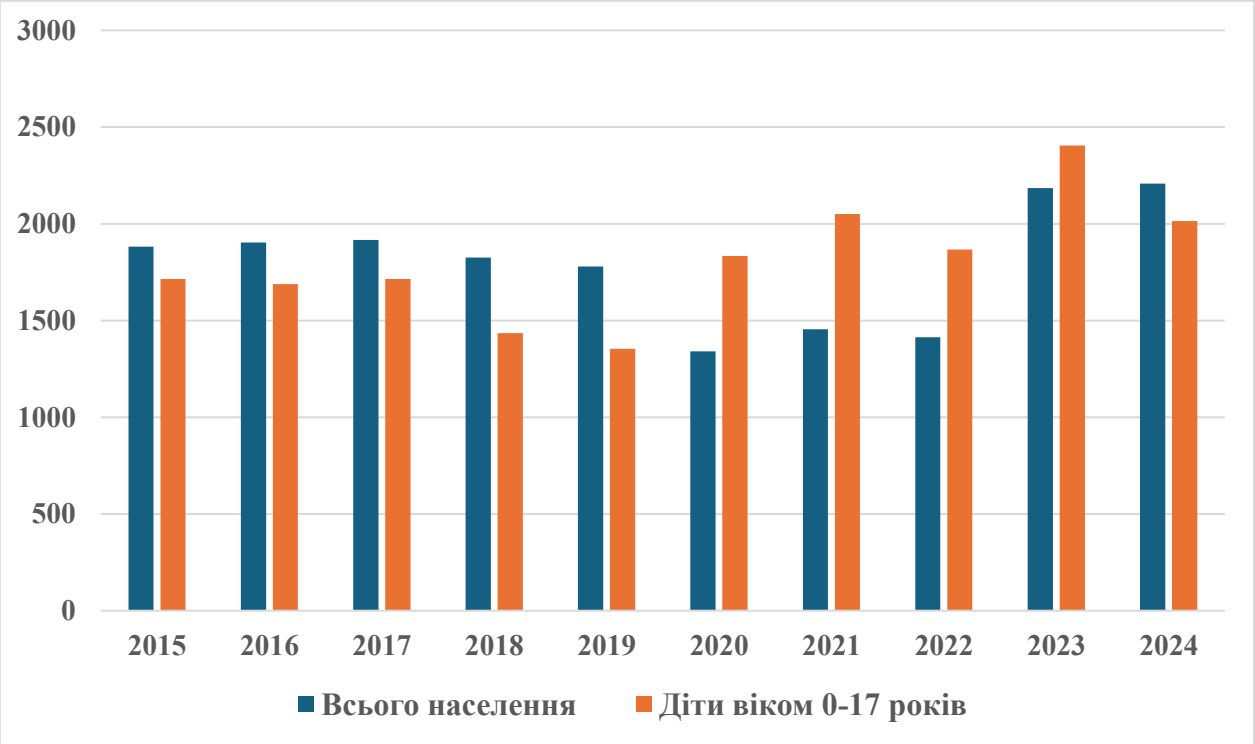

Рис.2. Поширеність хвороб органів травлення серед всього населення Рівненської області та серед дітей віком 0-17 років за період 2015-2024 роки в показниках на 10 тис. населення

Дані діаграми (Рис. 2) демонструють тенденцію до росту показників поширення ХОТ серед усього населення і у дітей віком 0–17 років в період повномасштабної російської військової агресії.

Смертність від ХОТ в Рівненській області серед всього населення становила 4,4 випадки на 10 тис. населення у 2023 р. та 4,93 (2024 р.).

Дослідження показали, що за період 2015–2020 рр. в Острозькому районі серед дітей 0–17 років відзначалися високі показники захворюваності ХОТ (рис.3).

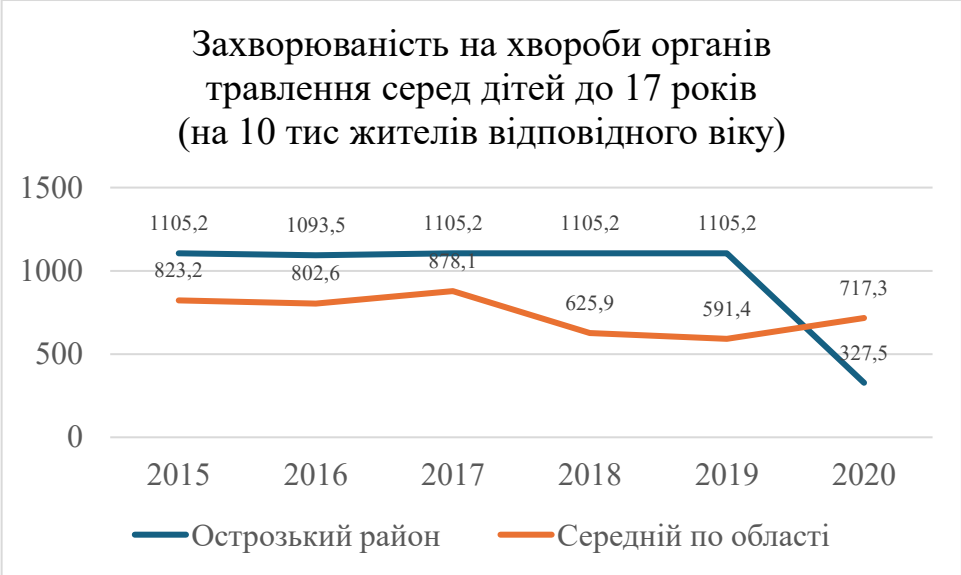

Рис. 3. Захворюваність ХОТ дітей віком 0-17 років в Рівненській області та Острозькому районі за 2015-2020 рр.

За даними літератури основними причинами загострень та розвитку гастроентерологічних проблем у дітей можуть бути:

1. **Нераціональне харчування.** Вживання їжі, бідної на клітковину, але з великою кількістю цукру, консервантів, барвників та трансжирів. Негативно впливають також перекуси "на ходу" та нерегулярний прийом їжі [1].

2. **Стрес та психоемоційні навантаження.** Навчальний тиск, тривожність та психологічні травми безпосередньо впливають на

моторику кишківника та вісцеральну чутливість, провокуючи функціональні розлади. [2].

3. **Зниження фізичної активності.** Гіподинамія призводить до порушення перистальтики, застою в органах черевної порожнини та погіршення травлення загалом [2, 4].

4. **Інфекційні та запальні процеси.** Гострі кишкові інфекції (ГКІ) та бактеріальні ураження, такі як *Helicobacter pylori*, здатні запускати хронічні запальні процеси [4–7]

З метою вивчення режиму харчування дітей Острозької ТГ в травні 2026 р. нами було проведено анкетне опитування щодо дотримання харчових звичок старшокласниками ряду шкіл. В анкетуванні взяли участь 232 учні.

Результати показали, що:

– 57 осіб (24,6%) з числа опитаних учнів споживають овочі лише кілька разів на тиждень;

– 92 особи (39,7%) вживають фрукти кілька разів на тиждень;

– 25 осіб (10,8%) вживають рибу раз в місяць

– 29 (12,5%) старшокласників не вживають рибу майже ніколи

– 26 осіб (11,2%) їдять каші кілька разів на місяць

– 14 осіб (6%) не їдять каші майже ніколи

– 107 осіб (46,1%) вживають газовані напої кілька разів на тиждень.

Результати опитування свідчать про випадки порушення режиму харчування, незбалансоване харчування та зловживання газованими напоями значною кількістю учнів старших класів Острозької ТГ.

Висновки:

1. В Рівненській області відзначаються високі показники захворюваності та поширеності ХОТ, спостерігається тенденція до росту показників поширення ХОТ серед усього населення і у дітей віком 0–17 років в період повномасштабної російської військової агресії (2022–2024 рр.).

2. Серед дитячого населення області проблеми гастроентерологічного профілю набувають хронічного характеру.

3. Результати анкетування в Острозькій ТГ показали поширеність шкідливих харчових звичок (зокрема, часте вживання газованих напоїв та дефіцит овочів, фруктів, риби) серед учнів старших класів в період воєнного стану, що є поведінково керованим фактором ризику ХОТ.

4.Необхідно впроваджувати комплексні заходи на місцевому та регіональному рівнях: моніторинг якості харчування дітей, освітні програми про режим харчування для дітей, підлітків і батьків, а також посилити контроль за факторами довкілля, зокрема за якістю питної води в громадах.

Список використаних джерел:

1. Збірник показників здоров'я населення та діяльності медичних закладів Рівненської області за 2023–2024 роки. Комунальне підприємство «Обласний інформаційно-аналітичний центр медичної статистики» Рівненської обласної ради. Рівне. 2025 р. 178 с.
2. Степанов Ю.М., Скирда І.Ю., Петішко О.П. Хвороби органів травлення – актуальна проблема клінічної медицини. *Гастроентерологія*. Том 53. № 1. 2019. Оригінальні дослідження. С. 1–6. URL: https://gastro-journal.com/index.php/journal/article/view/366/554.
3. Орлова Н. М.; Пилипчук В. Л.; Демчук А. В.; Головчанська-Пушкар С. Є.; Задорожнюк О. В.; Клімас Л. А. Неінфекційні захворювання як загроза громадському здоров'ю України. *Вісник Вінницького національного медичного університету*. № 28(3). 2024. С. 504–511. URL: https://surl.li/ihtazm.
4. World Health Organization. New data: noncommunicable diseases cause 1.8 million avoidable deaths and cost US$ 514 billion every year, reveals new WHO/Europe report. WHO. 2025. URL: https://surl.li/ieoeqi.
5. World Health Organization Regional Office for Europe. Operational Review of the response to noncommunicable diseases in the context of war in Ukraine. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe; 2025. (WHO/EURO:2025-10047-49819-74795). URL: https://iris.who.int/home.
6. Ministry of Health of Ukraine. Ukraine launches the STEPS Survey on Noncommunicable Disease Risk Factors. 2026. URL: https://surl.li/fodddu.
7. Ministry of Health of Ukraine. Ukraine launches the STEPS Survey on Noncommunicable Disease Risk Factors. 2026. URL: https://surl.li/vvpogh.

ЖУРНАЛІСТИКА

УДК: 659.126:070.4:008

Михайло Тарчинець

ВІЗУАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА БРЕНДИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПІЗНАВАНОСТІ КУЛЬТУРНИХ МЕДІА

У статті проаналізовано роль візуальної ідентичності та брендингу у формуванні впізнаваності культурних онлайн-медіа. Через компаративний аналіз українських кейсів – «Суспільне Культура», «Лірум», «Читомо», «Бунт» та The Ukrainians – виявлено ключові підходи до формування айдентики, зокрема логотипів, колористики, типографіки й тону комунікації. Результати дослідження окреслюють спільні та відмінні патерни візуальної комунікації культурних медіа й підтверджують ефективність системної айдентики як інструменту впізнаваності.

Ключові слова: *візуальна ідентичність, брендинг медіа, культурна журналістика, онлайн-медіа, айдентика, дизайн, авдиторія, впізнаваність бренду.*

Mykhailo Tarchynets

VISUAL IDENTITY AND BRANDING AS A TOOL FOR CULTURAL MEDIA RECOGNITION

The article analyzes the role of visual identity and branding in building the recognizability of cultural online media. Through a comparative analysis of Ukrainian cases – Suspilne Kultura, Lirum, Chytomo, Bunt, and The Ukrainians – key approaches to identity development are identified, specifically concerning logos, color palettes, typography, and tone of communication. The research results outline the common and distinct patterns of visual communication in cultural media and confirm the effectiveness of a systematic visual identity as a tool for brand recognition.

Keywords: *visual identity, media branding, cultural journalism, online media, identity, design, audience, brand awareness.*

Постановка проблеми та актуальність. У сучасному конкурентному медіапросторі культурні медіа стикаються з необхідністю чіткого позиціювання, що дедалі більше залежить від візуальної ідентичності та брендингу. Це зумовлено тим, що авдиторія споживає контент у багатоплатформному

середовищі – на сайтах, у соціальних мережах, месенджерах – і саме візуальні маркери дозволяють швидко ідентифікувати джерело інформації серед інформаційного шуму.

Відтак узгоджена система айдентики стає не просто естетичним доповненням, а функційним інструментом впізнаваності. Зокрема, послідовне використання логотипів, кольорових палітр і типографіки формує у свідомості авдиторії сталі асоціації, які працюють швидше за текстове сприйняття й забезпечують миттєве розпізнавання бренду.

Натомість безсистемний або фрагментарний підхід до візуального оформлення призводить до розмитості образу медіа. У такому разі різні платформи одного й того ж медіа можуть виглядати як окремі, не пов’язані між собою продукти, що знижує довіру авдиторії та ускладнює формування лояльності.

Особливого значення ця проблема набуває для культурних медіа, які функціюють у вузькій, але ціннісно насиченій ніші. На відміну від суспільно-політичних чи новинних ресурсів, вони не лише інформують, а й репрезентують культурні коди, естетичні орієнтири та інтелектуальні практики, що вимагає більш делікатного й осмисленого підходу до брендингу.

Відповідно, візуальна ідентичність культурних медіа має не лише забезпечувати впізнаваність, а й транслювати змістові акценти та цінності. Наприклад, використання стриманої кольорової гами, класичної типографіки чи мінімалістичних композицій може підкреслювати експертність та інтелектуальність, тоді як експериментальні графічні рішення, колажі або яскраві акценти – сигналізувати про орієнтацію на молодшу авдиторію та сучасні культурні практики. Це особливо помітно у відмінностях між різними типами культурних медіа. Так, ресурси, пов’язані з суспільним мовленням, тяжіють до стриманих та уніфікованих візуальних рішень, що апелюють до довіри та інституційності, тоді як незалежні або молодіжні платформи частіше використовують експериментальні та нестандартні дизайнерські підходи, підкреслюючи свою креативність й автономність.

У підсумку, в умовах зростання конкуренції за увагу авдиторії саме візуальна ідентичність і брендинг стають ключовими інструментами диференціації культурних медіа. Завдяки продуманій айдентиці такі медіа не лише вирізняються серед інших, а й формують власний символічний простір, у якому авдиторія впізнає не просто джерело інформації, а носія певних культурних сенсів.

Мета дослідження – проаналізувати візуальні засоби формування впізнаваності сучасних онлайн-медіа культурної тематики та виявити наявність або відсутність сталих і повторюваних патернів брендингу, що характеризують нішу культурних медіа. Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

1. Окреслити теоретичні засади візуальної ідентичності та брендингу в контексті сучасних цифрових медіа.
2. Систематизувати ключові елементи візуальної ідентичності онлайн-медіа (логотип, колористика, типографіка, візуальний стиль, адаптивність).
3. Здійснити аналіз візуальних рішень обраних культурних медіа («Суспільне Культура», «Лірум», «Читомо», «Бунт» та The Ukrainians) відповідно до розробленого аналітичного алгоритму.
4. Провести порівняльний аналіз візуальних стратегій досліджуваних медіа, щоб виявити спільні та відмінні характеристики.
5. Визначити наявність або відсутність специфічних і відтворюваних візуальних маркерів, що формують унікальний характер ніші культурних медіа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання візуальної ідентичності та стратегій брендингу в медіапросторі перебуває у фокусі уваги як українських, так і іноземних дослідників. У сучасному науковому дискурсі бренд медіа розглядають не лише як сукупність графічних елементів, а й як комплексну систему соціальної ідентифікації, що формує довіру авдиторії та сприяє створенню навколо медіа певних спільнот [6].

Теоретичне підґрунтя функціювання брендів у цифровому середовищі ґрунтовно досліджує професор Оксфордського університету Дуглас Холт. У межах концепції «культурного брендингу» дослідник стверджує, що в епоху соціальних мереж традиційні рекламні моделі поступово втрачають ефективність, поступаючись взаємодії з так званими «краудкультурами» (crowdcultures) [7]. На думку Голта, успішними стають бренди, здатні пропонувати нові ідеологічні сенси, що резонують із потребами конкретних цифрових спільнот. Отож, бренд у сучасному медіасередовищі функціює не лише як інструмент просування, а й як активний учасник культурного процесу.

Докторка наук із соціальних комунікацій Вікторія Шевченко у своїх працях зосереджується на атрибутах українських медіабрендів, визначаючи візуальний контент, бренд-неймінг та маркетингову стратегію як ключові чинники конкурентоспроможності на українському ринку. Дослідниця наголошує, що для сучасного читача впізнаваність медіа за брендовими кольорами, шрифтами, логотипом та стилем подачі зображень є вирішальною у виборі постійного джерела інформації. Крім того, вибір шрифтів, їх параметри й адаптивність безпосередньо впливають на емоційне сприйняття контенту та рівень довіри користувачів до медіаплатформи [1]. Важливим аспектом також є наявність брендбуку, який забезпечує цілісність комунікації та фіксує філософію й цінності медіа.

Водночас дослідники наголошують, що у XXI столітті візуалізація стала однією з визначальних характеристик культури. Візуальні репрезентації в медіа не лише відображають реальність, а й активно конструюють соціальні процеси та формують суспільні уявлення [2]. Для культурних медіа цей аспект набуває особливого значення, оскільки саме через візуальну мову вони транслюють національні культурні коди, історичну пам’ять та ціннісні орієнтири.

Окремий напрям наукових досліджень пов’язаний із трансформацією брендингу від економічної моделі до ціннісно-ідентичної. Дослідники відзначають, що сучасний український брендинг дедалі більше орієнтується не лише на маркетингову ефективність, а й на репрезентацію глибинних культурних

та ментальних особливостей українського суспільства. Такий підхід безпосередньо впливає на формування філософії дизайну та стратегій позиціювання культурних інституцій, зокрема незалежних медіа.

Попри наявність значної кількості праць, присвячених загальним питанням брендингу, психології кольору та візуальної комунікації, у сучасному науковому полі спостерігається нестача досліджень, сфокусованих саме на українських культурних медіа. Більшість робіт аналізує комерційний сектор, корпоративний брендинг або масштабні державні інформаційні кампанії, тоді як нішеві культурні медіа залишаються недостатньо вивченими.

Унікальність цього дослідження полягає в комплексному аналізі візуальної ідентичності саме українських культурних онлайн-медіа («Суспільне Культура», «Лірум», «Читомо», «Бунт» та The Ukrainians).

Дослідження охоплює аналіз колористики, типографіки, логотипів, тону голосу та інших елементів айдентики, розглядаючи їх не лише як дизайнерські рішення, а й як інструменти трансляції цінностей, формування культурної спільноти та репрезентації української ідентичності в цифровому просторі.

Виклад основного матеріалу. Візуальна ідентичність медіаресурсу – це не просто набір красивих картинок, а комплексна, математично вивірена система графічних елементів, що створює цілісний, емоційно забарвлений образ бренду у свідомості споживача [9]. Для глибокого розуміння того, як саме конструюється обличчя української культурної журналістики, доцільно деконструювати зовнішній вигляд п'яти репрезентативних видань.

Логотип. Логотип виступає фундаментальним елементом візуальної ідентичності медіа, виконуючи функцію первинного маркера впізнаваності та задаючи стилістичний вектор усієї комунікації. Саме через логотип формується перше враження про бренд, а його графічні та типографічні характеристики визначають подальшу узгодженість дизайну на різних платформах.

Аналіз досліджуваних культурних медіа засвідчує домінування текстових логотипів, що базуються на типографічних рішеннях із мінімальним використанням додаткових графічних елементів. Така тенденція пояснюється

прагненням до універсальності та адаптивності: текстові логотипи легше масштабуються, зберігають читабельність у цифровому середовищі та ефективно функціюють у різних форматах – від вебсайтів до соціальних мереж.

Зокрема, логотип «Суспільне Культура» виконано у стриманій монохромній гамі – великі білі літери на темному тлі доповнені стилізованим півколом, що інтерпретується як лінза. Така композиція поєднує раціональність і символізм: з одного боку, чітка геометрія та гротескна типографіка забезпечують читабельність та суворість, з іншого – образ лінзи метафорично репрезентує функцію медіа як інструмента спостереження й осмислення культурних процесів, що рухаються разом із суспільством [4].

Логотип «Лірум» демонструє інший підхід, у ньому поєднується мінімалізм та акцентна динаміка. Перехід до кириличного написання назви є свідомим брендинговим рішенням, спрямованим на підсилення національної ідентичності [8]. Використання насиченого гротеску без зарубок і яскрава помаранчева крапка створюють ефект відкритості та сучасності. У цьому випадку логотип виконує не лише ідентифікаційну, а й ідеологічну функцію, сигналізуючи про належність до українського культурного контексту.

Натомість «Читомо» використовує максимально стриманий і раціоналізований підхід до логотипу. Форма цього логотипу мінімалістична – це назва «Читомо» простим елегантним шрифтом. Він підкреслює зв’язок між літературою і книговиданням.

Кардинально відмінну стратегію демонструє «Бунт», логотип якого побудований на експресивній, пластичній формі літер. Використання масивного гротеску з «агресивною» візуальною подачею створює ефект динаміки та напруги, що безпосередньо корелює з назвою медіа. Такий підхід відображає позиціювання видання як альтернативного та протестного.

Логотип The Ukrainians, своєю чергою, репрезентує баланс між універсальністю та стриманою виразністю. Чітка геометрія, використання шрифту з невеликими засічками й нейтральна кольорова гама (сіро-сині відтінки) забезпечують високу читабельність і впізнаваність. Така візуальна

стратегія підкреслює орієнтацію медіа на широку, зокрема міжнародну, авдиторію та формує образ сучасного, але водночас інтелектуально виваженого видання.

Отже, попри різноманітність стилістичних рішень, можна виокремити спільну закономірність: логотипи культурних медіа тяжіють до типографічної простоти, функційності та смислової навантаженості. Водночас відмінності між ними відображають не лише дизайнерські вподобання, а й глибші аспекти позиціювання – від стабільності до експериментальності й протестності, що дозволяє розглядати логотип як один із ключових інструментів трансляції ідентичності медіа.

Кольори. Колористика є одним з ключових елементів візуальної ідентичності медіа, що безпосередньо впливає на емоційне сприйняття контенту та формування першого враження авдиторії. Колір функціює як швидкий комунікативний сигнал: він здатен миттєво викликати асоціації, задавати настрій і впливати на інтерпретацію інформації ще до прочитання тексту. Саме тому в умовах цифрового перевантаження колористика стає ефективним інструментом привернення уваги та закріплення бренду у свідомості користувача.

Згідно з дослідженнями компанії Adobe, колір не лише впливає на емоційний стан, а й відіграє важливу роль у процесах прийняття рішень і сприйнятті повідомлень [3]. Відтак вибір кольорової палітри в медіабрендингу є не випадковим, а стратегічним рішенням, що відображає цінності, позиціювання та цільову авдиторію видання.

Показовим є приклад «Суспільне Культура», яке після ребрендингу у 2022 році зробило акцент на фіолетовому кольорі. Такий вибір відповідає позиціюванню культурного мовника: фіолетовий традиційно асоціюється з креативністю, інтелектуальністю та глибиною знань, а також, за даними Adobe, може викликати відчуття лояльності й певної «таємничості» [3]. У цьому випадку колір виконує не лише естетичну, а й репрезентативну функцію, підкреслюючи статусність і культурну місію медіа.

Іншу стратегію реалізує «Лірум», яке використовує поєднання помаранчевого, білого та чорного кольорів. Домінування помаранчевого створює ефект енергійності та відкритості, водночас зберігаючи баланс завдяки нейтральним чорному й білому. Така палітра відповідає тематиці музики та попкультури, адже помаранчевий асоціюється з оптимізмом, молодіжністю та динамікою, формуючи дружню й доступну атмосферу сприйняття [3].

Колористичне рішення «Читомо» базується на принципі стриманого мінімалізму. Переважання білого фону та чорного тексту відсилає до традицій книжкової типографіки, де головним є зміст, а не декоративність. Водночас використання жовто-оранжевих акцентів у навігаційних елементах додає необхідної візуальної динаміки, не порушуючи загальної інтелектуальної стриманості бренду.

Натомість «Бунт» використовує максимально контрастну й символічно навантажену палітру – поєднання чорного та червоного кольорів. Це рішення має виразний історичний і культурний підтекст, апелюючи до символіки боротьби, зокрема пов’язаної з національно-визвольним рухом [5]. Така колористика підсилює ідею протесту та радикальності, закладену вже в самій назві медіа.

Іншу емоційну модель демонструє The Ukrainians, у дизайні якого важливу роль відіграє жовтий колір. Він традиційно асоціюється з теплом, світлом і відкритістю, що формує позитивний і довірливий емоційний фон. У поєднанні зі стриманими додатковими кольорами це створює баланс між емоційністю та інтелектуальністю, що відповідає позиціюванню як незалежної медійної екосистеми.

Отже, аналіз колористики досліджуваних медіа дозволяє виявити як спільні, так і відмінні підходи до використання кольору. З одного боку, всі медіа використовують колір як інструмент емоційного впливу та впізнаваності, з іншого – кожне формує унікальну палітру, що відповідає його ціннісному позиціюванню: від стриманості до протестної експресії чи оптимістичної відкритості. Це свідчить про те, що колористика в культурних медіа виконує не лише декоративну, а передусім, комунікативну та ідеологічну функції.

Типографіка. У ніші культурної журналістики, де домінують розлогі аналітичні матеріали, інтерв'ю та рецензії, типографіка набуває ключового значення як інструмент утримання уваги авдиторії. На відміну від новинних медіа, де текст часто споживається фрагментарно, культурні видання потребують шрифтових рішень, що забезпечують комфортне тривале читання, знижують когнітивне навантаження та водночас підтримують естетичну цілісність бренду. Це зумовлює необхідність балансу між художньою виразністю шрифту та його функційною ергономікою.

Типографіка в такому разі виконує подвійну роль: з одного боку, оптимізує процес зчитування інформації, з іншого – формує характер медіа та сигналізує про його ціннісне позиціювання.

Типографічна модель «Суспільне Культура» базується на використанні модерністського гротеску. Шрифт характеризується уніфікованістю форм і відсутністю декоративних елементів, що забезпечує чіткість і стабільність текстового масиву. Такий підхід відповідає інституційному характеру медіа: типографіка підкреслює стриманість, раціональність і довіру, водночас залишаючись достатньо нейтральною для різних типів контенту. Виважений міжлітерний інтервал і пропорції знаків сприяють збереженню читабельності навіть у великих текстових блоках і під час мобільного скролінгу.

Іншу більш динамічну типографічну стратегію має «Лірум». Використання гротеску з рівномірною товщиною й високою x-height (висота малих літер) забезпечує швидке зчитування інформації та чітку ієрархію тексту. Такий шрифт добре працює в умовах насиченого інформаційного потоку, зокрема в новинних форматах і соціальних мережах. Водночас його візуальна нейтральність поєднується з відчуттям урбаністичності та сучасності, що відповідає тематиці музичної індустрії та орієнтації на молоду авдиторію.

Типографічне рішення «Читомо» вирізняється більш м'яким характером. Використання гротеску зі збалансованими пропорціями створює ефект візуальної легкості й сприяє тривалому читанню без перевтоми. Заголовки пишуть шрифтом із засічками, що виділяє його від основного тексту. Такий

формат добре працює як гачок. Водночас така типографіка відсилає до традицій книжкового дизайну, де ключовими є ясність, ритмічність і повага до тексту як до основного носія змісту. Це формує образ інтелектуального, експертного медіа, орієнтованого на вдумливого читача.

Кардинально інший підхід має «Бунт», де типографіка набуває виразного характеру. Використання масивних, контрастних шрифтів у візуальних матеріалах, особливо в соціальних мережах, створює ефект візуального «удару» і привертає увагу під час швидкого скролінгу. У цьому випадку шрифт виходить за межі функційної ролі та стає інструментом емоційного впливу, підкреслюючи протестну й експресивну природу медіа. Така стратегія орієнтована передусім на молодшу авдиторію та відповідає логіці споживання контенту в цифровому середовищі.

Натомість The Ukrainians використовує антикву. Наявність засічок і виважений ритм тексту сприяють кращій фіксації погляду під час тривалого читання, що є особливо важливим для лонгрідів. Помірний контраст штрихів і гармонійні пропорції створюють відчуття глибини та довіри. У цьому випадку типографіка виконує не лише функцію передачі інформації, а й формує естетику «нової класики», підкреслюючи аналітичний і культурний характер видання.

Отже, аналіз типографічних рішень дозволяє виявити спільну закономірність: більшість культурних медіа тяжіють до функційних шрифтів без надлишкової декоративності, що забезпечують комфортне читання в цифровому середовищі. Це підтверджує, що типографіка в культурних медіа є не лише технічним інструментом, а й повноцінним носієм смислів і брендової ідентичності.

Тон голосу. Тон комунікації також є важливим елементом брендингу медіа, оскільки саме через мовну манеру видання формується характер взаємодії з авдиторією та закріплюється власна ідентичність. Для культурних медіа тон голосу має особливе значення, адже такі ресурси не лише інформують, а й формують певне середовище однодумців, об’єднаних спільними культурними цінностями. Аналіз досліджуваних медіа демонструє, що їхній тон комунікації

тісно корелює з візуальною айдентикою, утворюючи цілісний та впізнаваний медіапродукт.

«Читомо» використовує інтелектуальний, експертний, але водночас стримано-дружній тон комунікації. Редакція звертається до авдиторії переважно на «Ви», що формує дистанцію професійної поваги та підкреслює експертність видання. Мовлення медіа є впорядкованим, відсутня надмірна емоційність та тяжіє до академічного стилю, що відповідає тематиці книговидання й літературної критики. Водночас комунікація «Читомо» не є холодною чи відстороненою. У взаємодії з читачами медіа використовує легку іронію та ненав'язливий гумор, зокрема в повідомленнях із закликами підтримати видання. Такий баланс між експертністю та людяністю дозволяє формувати образ професійного, але відкритого до діалогу медіа.

Іншу модель комунікації демонструє «Лірум», для якого характерний щирий і ком'юніті-орієнтований тон голосу. Медіа використовує просту, зрозумілу та емоційно відкриту мову, уникаючи надмірного офіціозу чи складних конструкцій. Такий підхід створює ефект «свого середовища», де редакція спілкується з авдиторією як із частиною спільноти, об'єднаної інтересом до української культури. Ця модель комунікації органічно поєднується з оновленою айдентикою «Лірум», яка позиціює медіа як комфортний простір для культурної взаємодії.

«Бунт» використовує найбільш експресивний і провокативний стиль комунікації серед досліджуваних медіа. Тон видання вирізняється прямолінійністю, емоційною загостреністю та прагненням до активного залучення авдиторії в суспільну дискусію. У своїх матеріалах медіа порушує теми інклюзивності, фемінітивів, деколонізації культурного простору та збереження історичної спадщини, часто подаючи їх у форматі, адаптованому до логіки соціальних мереж. Водночас попри провокативність подачі, комунікація «Бунту» залишається аргументованою та просвітницькою за змістом. Такий тон голосу безпосередньо корелює з контрастною червоно-чорною айдентикою медіа, де візуальна експресія підсилює емоційний ефект повідомлень.

Для The Ukrainians характерний натхненний та ціннісно орієнтований стиль комунікації. Основою їхнього тону голосу є сторітелінг, побудований навколо людських історій, культурної пам'яті та тем національної гідності. Видання тяжіє до емоційно насиченої, але водночас виваженої манери викладу, що формує атмосферу довіри та співпереживання. Такий підхід дозволяє медіа поєднувати журналістську аналітичність із виразною гуманістичною складовою, підкреслюючи власну культурну місію.

Натомість «Суспільне Культура» дотримується зваженого, нейтрального та інформаційно виваженого тону голосу. Як частина суспільного мовника, медіа зберігає баланс між доступністю подачі та професійною дистанцією. У комунікації переважає зрозуміла, структурована й позбавлена надмірної емоційності мова, що відповідає принципам публічного мовлення та формує образ надійного джерела інформації. Такий стиль органічно поєднується зі стриманою візуальною айдентикою медіа, побудованою на мінімалізмі та функційності.

Отож, аналіз тону голосу досліджуваних культурних медіа свідчить про тісний взаємозв'язок між мовною манерою, візуальною ідентичністю та ціннісним позиціюванням бренду. Попри різницю в стилях комунікації – від стриманості до експресії – усі медіа демонструють прагнення до формування впізнаваного голосу, який дозволяє не лише утримувати увагу авдиторії, а й створювати навколо видання стійку культурну спільноту.

Аналіз логотипів, колористики, шрифтів та тону комунікації досліджуваних культурних медіа дозволяє розглядати їхній брендинг як цілісну комунікативну систему, де кожен елемент виконує взаємодоповнювальну функцію.

Логотип задає базову форму впізнаваності, колір формує емоційний фон сприйняття, а типографіка забезпечує функційну читабельність і водночас транслює характер медіа.

Попри індивідуальність кожного кейсу, простежується спільна тенденція до функційного мінімалізму. Більшість медіа відмовляються від складних

декоративних рішень на користь простоти, чіткості та адаптивності, що зумовлено специфікою цифрового середовища, де швидкість сприйняття інформації має вирішальне значення.

Водночас поєднання цих елементів формує різні моделі візуального позиціювання. Зокрема, для суспільного мовника характерна стримана айдентика: геометрично вивірені логотипи, холодні або глибокі кольори та нейтральна типографіка створюють ефект стабільності та довіри. Натомість молодіжні та незалежні платформи тяжіють до експресивних рішень – контрастних кольорів, шрифтів і більш пластичних форм логотипів, що підкреслює їхню динамічність і креативність.

Окремо варто відзначити наявність спільного смислового шару – апеляції до культурних і національних кодів. Це проявляється як у виборі кольорів, так і в графічних рішеннях, що дозволяє медіа не лише інформувати, а й виконувати репрезентативну функцію.

Отож, візуальна ідентичність культурних медіа постає не як сукупність окремих дизайнерських рішень, а як стратегічно вибудувана система знаків і символів. Її ефективність визначається не стільки оригінальністю окремих елементів, скільки їх узгодженістю та здатністю транслювати цінності медіа через цілісний візуальний досвід. Саме така системність забезпечує впізнаваність, формує довіру авдиторії та дозволяє культурним медіа вирізнятися в умовах інформаційної конкуренції.

Обґрунтування результатів

Проведений аналіз дозволяє виявити низку специфічних візуальних і комунікаційних маркерів, які виразно відрізняють українські культурні медіа від універсальних новинних ресурсів та інформаційних агрегаторів. Отримані результати свідчать, що в межах ніші культурних онлайн-медіа сформувалися стійкі та відтворювані принципи візуального позиціювання, які виконують не лише естетичну, а й ідеологічну та соціокультурну функції.

Одним із ключових результатів дослідження стало виявлення виразного деколонізаційного вектора у візуальній ідентичності культурних медіа. Сучасні українські видання дедалі частіше відмовляються від стилістичних моделей, які раніше орієнтувалися на російські або уніфіковані західні шаблони, натомість звертаючись до українських культурних кодів і локальної символіки. Це проявляється як у неймінгу, так і у виборі типографіки, кольорових рішень та загальної стилістики бренду.

Показовим прикладом є «Лірум», яке здійснило перехід від назви латиницею LiRoom до кириличного варіанта «Лірум», пояснюючи це прагненням підкреслити власну українську ідентичність. Водночас «Бунт» активно використовує червоно-чорну колористику та візуальну експресію, що апелює до історичних символів боротьби й опору. У сукупності ці тенденції свідчать про те, що брендинг культурних медіа стає інструментом репрезентації української культурної самодостатності.

Ще одним важливим результатом є виявлення патерну «інтелектуальної ергономіки». На відміну від масових новинних ресурсів, орієнтованих на швидке споживання інформації та утримання уваги, культурні медіа тяжіють до візуальної стриманості та збалансованості. Важливо, що така візуальна стриманість не є ознакою спрощення дизайну. Навпаки, вона демонструє свідоме прагнення створити простір для вдумливого сприйняття контенту. Відмова від надмірної кількості банерної реклами, складна ієрархія текстових блоків та увага до типографіки формують у користувача асоціацію з якісним, аналітичним і культурно значущим контентом. Отож, дизайн виконує функцію маркування інтелектуальної цінності медіапродукту.

Окремо варто відзначити тенденцію до адаптивного та мультиформатного сторітелінгу. Досліджувані медіа демонструють, що сучасний культурний контент не обмежується лише класичними текстовими форматами. Навпаки, редакції активно адаптують складні теми – літературну критику, питання урбаністики, історії чи культурної пам’яті до форматів соціальних мереж, використовуючи Instagram-каруселі, короткі відео або

динамічні графічні рішення. Особливо помітно це в комунікаційних практиках «Бунту» та «Лірум», де контрастні кольори й адаптивна верстка поєднуються з просвітницьким контентом. Це свідчить про трансформацію уявлення про культурну журналістику як про винятково «академічний» і консервативний сегмент медіа. Водночас дослідження показує, що спрощення форми подачі не обов'язково призводить до спрощення змісту.

Важливим результатом також є встановлення того, що українські культурні медіа прагнуть зберігати цілісність бренду навіть в умовах фрагментованого цифрового середовища. Попри необхідність адаптації контенту до різних платформ, редакції підтримують впізнаваність завдяки послідовному використанню кольорових акцентів, шрифтових рішень і єдиної стилістики оформлення. Проаналізовані медіа залишаються зі стабільними елементами айдентики, незалежно від платформи.

Отже, результати дослідження підтверджують, що візуальна ідентичність українських культурних медіа формується як комплексна система, яка поєднує естетичні, комунікаційні та ціннісні функції. Культурні медіа використовують брендинг не лише для впізнаваності, а й для формування спільнот, репрезентації української культурної ідентичності та адаптації складного контенту до умов сучасного цифрового середовища.

Висновки

Проведений аналіз засвідчує, що в ніші українських культурних онлайн-медіа існують спільні візуальні патерни брендингу, навіть за суттєвих відмінностей між конкретними виданнями. До таких патернів належать схильність до мінімалізму в логотипній стилістиці, функційна, орієнтована на екранне читання типографіка, символічно обґрунтована колірна ідентичність, зв'язок між візуальними рішеннями та редакційними цінностями й позиціюванням.

Водночас відтворюваного «канону» культурного медіабрендингу не існує – кожне видання будує унікальну айдентику, відштовхуючись від власної місії,

авдиторії та ресурсів. Це відповідає природі культурної журналістики як такої: вона є простором для індивідуального голосу й авторської позиції.

Важливим підсумком дослідження є також спостереження про те, що брендинг культурних медіа в Україні набуває дедалі більшої зрілості. Особливо очевидно це на прикладі «Бунту» – видання, що виникло в лютому 2022 року і вже з перших кроків запропонувало концептуально цілісну, ідеологічно обґрунтовану айдентику. Це свідчить про те, що усвідомлення значення візуального брендингу поступово стає нормою для нового покоління українських медіавиробників.

Перспективою подальших досліджень може стати розширення кола аналізованих медіа, включення кількісних методів (опитування авдиторії щодо впізнаваності брендів) та порівняльний аналіз з культурними медіа інших країн.

Список використаних джерел:

1. Костенко І. Типографіка як естетико-функціональний елемент веб інтерфейсів. URL: https://ukrainianartscience.in.ua/index.php/uad/article/view/382/334
2. Павліченко Є. Сучасна візуальна культура як засіб репрезентації національної ідентичності. *Питання культурології*, 42, 57–65. doi: https://doi.org/10.31866/2410-1311.42.2023.293704.
3. Посібник зі значення кольору. URL: https://www.adobe.com/ua/creativecloud/design/discover/color-meaning.html.
4. Редизайн під час повномасштабної війни. Історія Суспільного на Promax. URL: https://corp.suspilne.media/newsdetails/5661/.
5. Червоне, чорне, українське. Як «Бунт» зі студентської ініціативи розвивається в медіа про культуру й толерантність. URL: https://mediamaker.me/yak-bunt-zi-studentskoyi-inicziatyvy-rozvyvayetsya-v-media-pro-kulturu-j-tolerantnist-14268/.
6. Шевченко В. Атрибути бренду українських медіа. Образ. 2022. Вип. 1 (38). С. 41–52. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/799d7c28-a891-452e-9f8b-0480b4001e17/content.
7. Holt D. Branding in the Age of Social Media. Harvard Business Review. URL: https://www.northwest.academy/wp-content/uploads/2022/08/Branding-in-the-Age-of-Social-Media-HBS-R1603B-PDF-ENG.pdf.
8. LiRoom стає Лірум. Ми змінили назву, лого і брендування. URL: https://liroom.com.ua/news/liroom-becomes-liroom/.
9. The Evolution of Brand Identity in Digital Media: Analysing the Role of Visual Communication on design characteristics in the contemporary era. URL: https://bpasjournals.com/library-science/index.php/journal/article/view/3584.

УДК 659.1:69

Вікторія Черевко

ТРАНСФОРМАЦІЯ МЕДІАКОМУНІКАЦІЙНИХ СТРАТЕГІЙ У БУДІВЕЛЬНОМУ БІЗНЕСІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА ПРАКТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ

У статті здійснено комплексне дослідження особливостей розробки та імплементації медіапроєктів для підприємств будівельної галузі в умовах цифровізації економіки. Детально проаналізовано специфіку комунікаційної взаємодії в сегментах B2B й B2C, виокремлено ключові бар'єри, що стримують розвиток SMM у цій сфері: відсутність стратегічного планування, дефіцит якісного візуального контенту та складність адаптації технічної інформації для широкої авдиторії. На основі глибокого порівняльного аналізу вітчизняних («ДахТрейд», «КЕРАТЕРМ», «БізнесАгроІнвест») та зарубіжних (IKEA, Roto, Saint-Gobain) практик систематизовано ефективні формати контенту. Особливу увагу приділено психологічним аспектам сприйняття будівельної тематики й інструментам сторітелінгу, гейміфікації та мультимедійної візуалізації. Запропоновано науково обґрунтовану модель оптимізації медіаприсутності для українських компаній, що базується на принципах людиноцентричності та мультиплатформності.

Ключові слова: *медіапроєкт, контент-стратегія, SMM у будівництві, цифрові комунікації, сторітелінг, візуальний маркетинг, B2B-комунікації, бренд-менеджмент.*

Viktoriia Cherevko

TRANSFORMATION OF MEDIA COMMUNICATION STRATEGIES IN CONSTRUCTION BUSINESS: THEORETICAL ASPECTS AND PRACTICAL TOOLKIT

The article provides a comprehensive study of the features of development and implementation of media projects for construction industry enterprises in the conditions of economic digitalization. The author analyzes in detail the specifics of communication interaction in B2B and B2C segments, highlighting key barriers hindering SMM development in this sphere: lack of strategic planning, deficit of high-quality visual content, and difficulty in adapting technical information for a broad audience. Based on a deep

comparative analysis of domestic («DachTrade», «KERATERM», «BusinessAgroInvest») and foreign (IKEA, Roto, Saint-Gobain) practices, effective content formats are systematized. Special attention is paid to psychological aspects of perceiving construction topics and tools of storytelling, gamification, and multimedia visualization. A scientifically grounded model for optimizing media presence for Ukrainian companies based on principles of human-centricity and multi-platformity is proposed.

Key words: *media project, content strategy, SMM in construction, digital communications, storytelling, visual marketing, B2B communications, brand management.*

Сучасному етапові розвитку ринкової економіки характерна цифровізація всіх сфер суспільного життя. Для бізнесу це означає зміну парадигми взаємодії зі споживачем: традиційні канали реклами (зовнішня реклама, друковані ЗМІ) стрімко втрачають ефективність, поступаючись місцем комплексним цифровим екосистемам. Будівельна галузь, яку історично вважали однією з найбільш консервативних й інертних до маркетингових інновацій, сьогодні опинилася перед викликом необхідності цифрової трансформації.

Специфіка будівельного продукту (висока вартість, технічна складність, тривалий життєвий цикл, високий рівень відповідальності та ризиків) формує унікальне комунікаційне середовище. Клієнт, обираючи покрівельні матеріали, фасадні системи чи підрядника для будівництва, шукає не просто товар, а експертність, гарантії надійності та емоційну впевненість у правильності вибору. Саме соціальні мережі й комплексні медіапроєкти стають тим простором, де ця довіра може бути сформована або безповоротно втрачена.

Однак практика свідчить, що більшість українських будівельних компаній, зокрема в секторі МСБ (малого та середнього бізнесу), використовує цифрові інструменти фрагментарно й неефективно. Спостерігається явище «інформаційного шуму», коли компанії продукують велику кількість контенту, який не відповідає реальним запитам авдиторії, не враховує психологію сприйняття візуальної інформації та ігнорує сучасні тренди інтерактивності.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю розробки науково обґрунтованих підходів до створення системних медіапроєктів, які б дали змогу українським компаніям, таким як «ДахТрейд», ефективно конвертувати присутність у соціальних мережах у реальний репутаційний й економічний капітал.

Проблематика цифрових комунікацій є предметом жвавих наукових дискусій. Фундаментальні основи контент-маркетингу закладені в працях західних дослідників, наприклад, Дж. Пуліцці [8], який розглядає медіапроєкт як самостійний медійний актив компанії, що вимагає редакційного планування й чіткої стратегії.

Специфіку українського ринку SMM досліджували вітчизняні науковці. Зокрема О. Попова [9] у своїх працях акцентує увагу на особливостях просування малого бізнесу в умовах обмежених бюджетів, підкреслюючи роль Facebook та Instagram як основних каналів комунікації. Важливими є також дослідження у сфері психології споживача в цифрову епоху, які вказують на зміну патернів споживання інформації: скорочення часу концентрації уваги й зростання ролі візуальних тригерів [2; 6].

Водночас аналіз джерельної бази [3; 5; 7] дає змогу виявити суттєву прогалину: більшість досліджень має універсальний характер і не враховує галузеву специфіку будівництва. Зарубіжні джерела [3] часто фокусуються на інструментах, які є поки що малодоступними або нерелевантними для українського ринку (наприклад, активне використання LinkedIn для B2B-продажів будматеріалів або дорогі VR-технології). Існує нагальна потреба в адаптації світового досвіду до реалій вітчизняного бізнесу, де ключову роль відіграють особистісні комунікації та візуальна доказовість якості.

Мета статті – на основі аналізу проблемного поля медіакомунікацій у будівельній сфері розробити й обґрунтувати систему ефективних форматів контенту, адаптованих для впровадження у практичну діяльність українських компаній (на прикладі «ДахТрейду»).

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Концептуалізація медіапроєкту в будівельній сфері.

У сучасному науковому розумінні медіапроєкт інтерпретують як складну, багаторівневу систему діяльності, спрямовану на генерацію й дистрибуцію контенту, що вимагає синергії креативних рішень, технічного забезпечення та управлінських компетенцій [5, с. 149]. Для суб'єктів будівельного ринку ефективний медіапроєкт є не лише рекламним інструментом, а й ключовим засобом формування репутаційного капіталу.

Структура будівельного медіапроєкту є дуальною, оскільки вона має задовольняти потреби двох принципово різних цільових авдиторій:

- B2B-сегмент (Business-to-Business): архітектори, прораби, дизайнери, дилери. Для цієї групи важливі технічна точність, експертиза, специфікації, умови логістики. Емоційний чинник тут відіграє другорядну роль, поступаючись місцем раціональній вигоді.
- B2C-сегмент (Business-to-Consumer): кінцеві споживачі, власники приватних будинків. Для них пріоритетними є емоційний складник, візуальна естетика, зрозумілість пояснень та соціальні докази (відгуки). Основна складність полягає в тому, щоб об'єднати ці два потоки в єдиному медіапросторі, створивши гармонійний контент-мікс.

2. Психологічні детермінанти сприйняття контенту в будівництві.

Щоб зрозуміти причини неефективності багатьох медіапроєктів, необхідно звернутися до психології споживання. Будівництво будинку – це часто «покупка життя», яка супроводжується високим рівнем стресу й страхом помилки. Споживач боїться обрати неякісний матеріал, натрапити на недобросовісних підрядників або втратити кошти.

Відповідно, головна мета медіапроєкту – не «продати», а «заспокоїти» та «надати впевненість». Контент, який демонструє лише красиву картинку без пояснення технології, не знімає тривожність клієнта. Натомість контент, який детально показує процес («закулісся»), розкриває «внутрішню кухню» монтажу та знайомить з реальними людьми, які виконують роботи, діє як потужний психологічний стабілізатор. Довіра виникає там, де зникає невідомість. Саме

тому «знеособлені» акаунти компаній програють тим, де є чітко виражений особистий бренд або «обличчя» компанії.

3. Діагностика проблематики: чому традиційний SMM не працює.

Аналіз діяльності українських компаній, зокрема й компанії «ДахТрейд», дає змогу виділити чотири групи проблем, що гальмують ефективність медіапроєктів.

А) Стратегічна невизначеність та хаотичність.

Як зазначають дослідники [10, с. 53], відсутність контент-стратегії є головною причиною провалу. Багато компаній публікують дописи ситуативно, без попереднього аналізу потреб цільової авдиторії й чітко сформульованих KPI. Це призводить до ситуації, коли в сезон активного будівництва сторінка мовчить через завантаженість персоналу, а в міжсезоння наповнюється нерелевантною інформацією. Відсутність системності унеможливлює формування лояльного ядра підписників.

Б) Когнітивний дисонанс змісту.

Проблема полягає в так званому «прокляттi знання»: експерти компанії часто не можуть пояснити складні речі простою мовою. В результаті дописи перенасичені вузькопрофесійними термінами («паропроникність», «адгезія», «гідрофобність»), які є незрозумілими для пересічного замовника. Водночас надмірне спрощення й використання стокових (неунікальних) фотографій викликають недовіру в професіоналів.

В) Дефіцит візуальної культури.

Будівництво – це візуальний процес. Проте створення якісного наочного контенту (відео з дронів, професійна фотозйомка об’єктів, 3D-візуалізація) вимагає значних фінансових й часових ресурсів. Українські компанії часто нехтують цим, використовуючи фотографії низької якості, зроблені на телефон в умовах поганого освітлення. Це критично впливає на імідж бренду.

Г) Ігнорування алгоритмічних особливостей платформ.

Сучасні алгоритми Instagram, TikTok та YouTube надають пріоритет відеоконтенту й публікаціям із високим рівнем утримання уваги. Статичні

дописи з довгими текстами отримують дедалі менші охоплення. Ігнорування цього факту призводить до того, що навіть якісний текстовий контент залишається непоміченим.

4. Типологія ефективних форматів: від теорії до практики.

Подолання вищезазначених проблем можливе через впровадження системи форматів, які довели свою ефективність у світовій практиці.

4.1. Наративні формати (сторітелінг).

Емоційний зв'язок є ключем до продажу. Сторітелінг дає змогу перетворити технічний опис об'єкта на історію про мрію.

Наприклад: компанія IKEA [19] будує свій контент навколо концепції «Мій дім – моя фортеця».

Або: виробник мансардних вікон Roto використовує емоційний сторітелінг, показуючи, як їхня продукція змінює простір дитячої кімнати, робить її світлою та безпечною.

Адаптація для «ДахТрейд»: Замість сухої публікації фото готового даху, варто розповісти історію сім'ї, яка будувала цей дім. Акцент варто робити не на товщині металу, а на вирішенні проблеми клієнта (наприклад, ліквідація протікання старого даху).

4.2. Структурно-рубриковані формати.

Щоб подолати хаос, необхідна жорстка структура. Рубрикація допомагає авдиторії орієнтуватися в потоці інформації й формує звичку споживання контенту.

Наприклад, компанія «КЕРАТЕРМ» [15] демонструє високий рівень організації контенту. Їхня рубрика «Хто будує з КЕРАТЕРМ» створює ефективний нетворкінг, рекламуючи партнерів-архітекторів.

Рекомендація: для досліджуваного медіапроєкту пропонуємо впровадження системи «тижневих циклів»: понеділок – освітній контент, середа – огляд процесів, п'ятниця – презентація результатів.

4.3. Мультимедійні динамічні формати та віральність.

Статичні зображення програють у боротьбі за увагу. Епоха коротких відео (Shorts, Reels, TikTok) диктує нові правила.

Випадок: компанія DANOSA [16] та українська компанія «БізнесАгроІнвест» [18] активно використовують динамічне монтування й таймлапси (прискорене відео). Це дає можливість за 15–30 секунд показати обсяг роботи, який тривав тижнями.

Або: KAN Development [17] демонструє преміальний підхід – кінематографічні відеозвіти, що формують імідж елітарності.

Для «ДахТрейд» відеоформат є критично необхідним щоб продемонструвати приховані роботи (гідроізоляція, утеплення), якість яких неможливо оцінити на фото готового об'єкта. Крім того, відео краще ранжується алгоритмами, забезпечуючи безкоштовне органічне охоплення нової авдиторії.

4.4. Освітньо-експертні формати.

Компанія Saint-Gobain [20] реалізує проєкт «Build Better», де інженери пояснюють фізику процесів. Для українського ринку такий формат («Експерт пояснює») є вкрай затребуваним. Короткі відеовідповіді на питання «Чому дах потіє?» або «Як обрати утеплювач?» позиціонують бренд як надійного радника.

5. Стратегія імплементації змін для медіапроєкту «ДахТрейд».

На основі проведеного аналізу пропонуємо комплексну стратегію трансформації.

По-перше, стандартизація візуального стилю. Розробка брендбуку для соцмереж дасть змогу зробити бренд упізнаваним.

По-друге, активізація UGC (User Generated Content). Щоб підвищити довіру, необхідно стимулювати клієнтів створювати контент. Рекомендуємо запустити безстрокову кампанію «Мій дах – моя гордість», де клієнти публікують фото своїх будинків із відміткою компанії за певні бонуси чи знижки. Це створює ефект «сарафанного радіо» в цифровому просторі.

По-третє, персоніфікація бренду. Введення в контент-план рубрики від імені керівника або головного інженера компанії: пряма мова представника бізнесу значно підвищує лояльність авдиторії.

Висновки.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що медіапроєкт у будівельній сфері є складним комунікаційним механізмом, успіх якого залежить від синергії технологічних, психологічних й маркетингових чинників.

Українським компаніям необхідно відходити від інтуїтивного ведення соціальних мереж до стратегічно обґрунтованого підходу. Майбутнє галузі лежить у площині «гуманізації» будівельного бренду – переходу від демонстрації «холодних» матеріалів до трансляції цінностей комфорту й безпеки. Запропонована система форматів (інтерактив, сторітелінг, відеоконтент) є універсальним інструментарієм, який дає змогу розв'язати проблему низького залучення авдиторії. Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні того, як штучний інтелект може автоматизувати створення контенту для будівельної сфери.

Список використаних джерел:

1. Шашина М. В., Рурак К. М. Вплив соціальних мереж на ефективність збутової діяльності підприємств: порівняльний аналіз. *Інвестиції: Практика та досвід*. 2024. С. 96.
2. Чирак І. М. Економіка соціальних медіа : навч. посібн. 2023.
3. Bodnar K., Cohen J. L. The B2B Social Media Book: Become a Marketing Superstar by Generating Leads with Blogging, LinkedIn, Twitter, Facebook, Email, and More. John Wiley & Sons, 2011.
4. Манін О. Д. Соціальні мережі як канал просування контенту для бізнесу. 2024.
5. Іванова С. А., Радіонова Г. П. Медіапроект в сучасному просторі співпраці. *Editorial Board*. 2022. С. 149.
6. Зрибнєва І. Використання відеоконтенту в маркетингу: стратегії створення, розповсюдження та взаємодії зі споживачами. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 59.
7. Шуляк Ю. А. Маркетингова політика комунікацій в управлінні корпоративним підприємством. 2023. С. 268.
8. Пясковська Д. Контент-маркетинг для просування перукарні в соціальних мережах. 2024.
9. Popova O. M. SMM-marketing as the main engine of e-commerce development. *Economic Bulletin*.
10. Грігєрман Є. В. Стратегії маркетингу у будівельній галузі в умовах глобальних технологічних змін. *Інноваційні методи управління економікою в умовах цифровізації бізнесу* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. С. 442.
11. Зіньцьо Ю., Федорук М. Основні види та формати контенту для SMM. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 71.
12. Романишин Ю. Кросмедійна трансформація форматів інформаційного контенту в цифрових медіа: практичний кейс. *Information Communication Society*. 2025. С. 136.

13. Кількість користувачів Instagram досягнула 3 мільярдів на місяць. *Укрінформ*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/4040317-kilkist-koristuvaciv-instagram-dosagnula-3-milardiv-na-misac.html (дата звернення: 22.11.2025).
14. Публікація Roto Ukraine про дитячу безпеку. *Instagram*. URL: https://www.instagram.com/p/DOLPHF4gBYo/ (дата звернення: 24.11.2025).
15. Відео Reels компанії Keraterm. *Instagram*. URL: https://www.instagram.com/reel/DAqx3rXtj-o/ (дата звернення: 22.11.2025).
16. Відеоогляд продукції DANOSA. *YouTube*. URL: https://youtu.be/epyFld7J4KA (дата звернення: 24.11.2025).
17. Офіційна сторінка KAN Development. *Instagram*. URL: https://www.instagram.com/kan_development (дата звернення: 24.11.2025).
18. Офіційний акаунт BusinessAgroInvest. *TikTok*. URL: https://www.tiktok.com/@businessagroinvest (дата звернення: 24.11.2025).
19. Публікація IKEA Ukraine. *Instagram*. URL: https://www.instagram.com/p/CXx3WAxtLNl/ (дата звернення: 23.11.2025).
20. Відео Reels компанії Saint-Gobain Group. *Instagram*. URL: https://www.instagram.com/reel/DHDWvvfvzeb/ (дата звернення: 24.11.2025).
21. Степанюк А. В. Короткі відео як інструмент підвищення медіаграмотності. *Розвиток суспільства та науки в умовах цифрової трансформації* : матеріали IX Міжнар. студент. наук. конф., 2025. С. 300–302.
22. Кочерга Д., Хоменко І. Аналітика соціальних мереж – це процес збору, аналізу та інтерпретації даних з платформ. *Сучасні економічні дослідження* / за ред. Н. Чорної, О. Ляшенко. 2025. С. 491.

УДК 070.431.1:654.197(477)

Дарина Черемшина

ОСОБЛИВОСТІ ПЛАНУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕЛЕПЕРЕДАЧ НА КРИМІНАЛЬНУ ТЕМАТИКУ В РЕГІОНАЛЬНИХ ТЕЛЕВІЗІЙНИХ ПРОГРАМАХ (НА ПРИКЛАДІ ПЕРЕДАЧІ «ЗА МЕЖЕЮ ЗАКОНУ» НА ТЕЛЕКАНАЛІ ITV MEDIA GROUP)

У статті досліджуються особливості планування та організації телепередач кримінальної тематики в регіональних телевізійних програмах на прикладі передачі «За межею закону» телеканалу ITV Media Group. Проаналізовано ключові редакційні стратегії: відбір тем суспільної значущості; демонстрування прикладів взаємодії правоохоронних органів і громадян; показ алгоритму дій із попередження та розв'язання кримінальних ситуацій як практичного орієнтиру для аудиторії. Жанр кримінальної телепередачі розглянуто як один із найбільш ефективних форматів для реалізації журналістики рішень у регіональному контексті, оскільки він поєднує

інформативність із превентивною функцією. Виявлено, що формат true crime залишається малопоширеним у регіональних медіа — передусім через значні часові та ресурсні витрати: від пошуку теми та відеоряду до написання аналітичного тексту та складного монтажу. Попри складність виробничого процесу, такі програми є важливим інструментом регіональної журналістики: вони виконують не лише інформаційну функцію — повідомляють про кримінальні злочини та їхній перебіг, — а й превентивну, застерігаючи глядачів та підвищуючи рівень їхньої правової обізнаності. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні контент-аналізу, кейс-стаді та порівняльного аналізу.

Ключові слова: *true crime, кримінальна журналістика, журналістика рішень, регіональне телебачення, медіавплив, етичні стандарти медіа, комунікація з аудиторією.*

Daryna Cheremshyna

FEATURES OF PLANNING AND ORGANIZATION OF CRIMINAL TELEVISION PROGRAMS IN REGIONAL BROADCASTING (A CASE STUDY OF "ZA MEZHEIU ZAKONU" ON ITV MEDIA GROUP)

The article investigates the features of planning and organizing criminal television programs in regional broadcasting, using the example of the program "Za Mezheiu Zakonu" (Beyond the Limits of the Law) on the ITV Media Group channel. The paper analyzes key editorial strategies: selecting topics of social significance; demonstrating examples of interaction between law enforcement agencies and citizens; and presenting algorithms for preventing and resolving criminal situations as practical guidelines for the audience. The true crime genre is examined as one of the most effective formats for implementing solutions journalism in a regional context, combining informativeness with a preventive function. The study reveals that the true crime format remains underrepresented in regional media primarily due to significant time and resource demands: from researching topics and sourcing video footage to writing analytical scripts and complex post-production editing. Despite these challenges, such programs remain a crucial tool of regional journalism, fulfilling not only an informational function — reporting on criminal offenses — but also a preventive one, cautioning viewers and increasing their level of legal awareness. The research methodology is based on content analysis, case study, and comparative analysis.

Keywords: *true crime, criminal journalism, solutions journalism, regional television, media impact, media ethical standards, audience communication.*

Постановка проблеми та актуальність. У сучасному українському та світовому медіапросторі спостерігається безпрецедентне зростання інтересу до жанру *true crime* (кримінальні розслідування, документалістика та репортажі). Якщо раніше цей жанр асоціювався переважно з маргінальною кримінальною хронікою або «жовтою» пресою, то сьогодні він еволюціонував у складний мультимедійний феномен. Як зазначає британська дослідниця медіа та кримінології Й. Джукс (Y. Jewkes), злочинність належить до тих небагатьох явищ, що найглибше впливають на суспільну свідомість; медіанаративи про кримінал пронизують повсякденний досвід і формують уявлення громадян про безпеку, справедливість та соціальний порядок, дозволяючи споживачам досліджувати теми небезпеки й моралі з безпечної відстані [6]. В умовах українського суспільства, що перебуває у стані перманентного стресу через збройний конфлікт, цей запит на встановлення істини та невідворотність покарання набуває особливої суспільної значущості.

Водночас у телевізійному сегменті, особливо на регіональному рівні, відчувається гострий брак системних, якісних програм аналогічного формату. Телеканали здебільшого обмежуються поодинокими випусками, традиційними прес-релізними сюжетами від пресслужб поліції або зведеними кримінальними хроніками, що висвітлюють події за певний період. Такий фрагментарний і суто фактологічний підхід не дозволяє глядачеві здійснити глибокий аналіз ситуацій, простежити складні причинно-наслідкові зв'язки та зробити узагальнені висновки щодо стану правопорядку у своєму регіоні.

Виникає парадоксальна ситуація: з одного боку, існує стійкий суспільний інтерес до кримінальної тематики, а з іншого — спостерігається недостатнє представлення якісного аналітичного трукрайм-контенту в традиційному лінійному телевізійному мовленні. Отже, актуальність дослідження зумовлена об'єктивною необхідністю наукового осмислення феномену *true crime* та пошуку

ефективних моделей інтеграції цього складного жанру в телевізійний контент регіональних мовників.

Мета дослідження — комплексний аналіз особливостей планування, організації та комунікативного впливу кримінальних телепередач на аудиторію в структурі регіонального телебачення (на прикладі програми «За межею закону» телеканалу ITV Media Group).

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

1) проаналізувати поточний стан та тенденції представленості кримінальної тематики в сучасному українському (зокрема регіональному) телепросторі;

2) визначити редакційні критерії відбору тем для трукрайм-програм локального рівня з огляду на їхню суспільну значущість та етичні обмеження;

3) дослідити організаційні та редакційні аспекти виробничого циклу програми «За межею закону»;

4) проаналізувати комунікативні стратегії, жанрові особливості та засоби впливу на глядацьку аудиторію;

5) окреслити ключові проблеми, виклики та перспективи розвитку кримінальних телепередач у регіональному медіасередовищі в контексті парадигми «журналістики рішень» (solutions journalism).

Методологія дослідження. Методологічну основу дослідження становить комплекс взаємодоповнювальних методів. Метод **контент-аналізу** застосовано для систематичного вивчення текстових та візуальних елементів досліджуваних випусків програми «За межею закону». Метод **кейс-стаді** (case study) використано для поглибленого аналізу двох репрезентативних епізодів програми як самостійних одиниць дослідження. **Порівняльний аналіз** дозволив виявити відмінності між двома основними комунікативними стратегіями, які застосовує редакція. **Дискурс-аналіз** допоміг дослідити мовні та наративні засоби побудови кримінального журналістського тексту.

Емпіричну базу дослідження склали два випуски телепередачі «За межею закону» телеканалу ITV Media Group (Рівне): епізод, присвячений справі про подвійне дітовбивство, та епізод, що аналізує затяжний судовий процес щодо злочину, вчиненого у 2012 році. Вибірка є цілеспрямованою та обґрунтованою: обидва епізоди репрезентують принципово різні редакційні підходи, що дозволяє здійснити порівняльний аналіз комунікативних стратегій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика висвітлення кримінальних тем у засобах масової інформації є складним багатовимірним явищем, що знаходиться на перетині медіадосліджень, кримінології та соціальної психології. В українському науковому дискурсі вагомий внесок у вивчення цієї проблематики зробила А. О. Червінчук, яка ґрунтовно розглядає стратегії репрезентації історій потерпілих від злочинів в українських ЗМІ, наголошуючи на тонкій межі між суспільним інтересом та уникненням повторної травматизації жертв [3; 4]. О. Л. Порфімович аналізує механізми впливу медіанасильства на підсвідомість глядача та формування «синдрому злого світу» — явища, за якого надмірне споживання кримінального контенту призводить до спотвореного сприйняття реального рівня злочинності [2; 10]. Специфіку *true crime* як окремої форми оповіді, що функціонує на межі між документальністю та художністю, фундаментально аналізує І. Пуннетт (I. Punnett) [9].

Загальні принципи кримінальної журналістики та етичні рамки висвітлення злочинів закладено у підручнику В. Ф. Іванова та В. Є. Сердюка [1]. Незважаючи на наявність зазначених праць, специфіка виробництва трукрайм-програм саме на регіональному телебаченні залишається здебільшого «білою плямою» у вітчизняній медіанауці. Це корелює із загальносвітовою тенденцією: як зазначає Р. Нільсен (R. Nielsen), медіадослідники традиційно фокусуються на національних медіагігантах, залишаючи локальні медіа поза увагою, хоча саме вони є життєво важливими аренами для громадських дискусій [8].

У зарубіжному науковому дискурсі активно обговорюються етичні виклики трукрайму, зокрема баланс між освітньою функцією та

сенсаціоналізацією. Паралельно актуалізується парадигма «журналістики рішень» (solutions journalism), яку К. Макінтайр (K. McIntyre) та Л. Херманс (L. Hermans) концептуалізують як конструктивну альтернативу проблемно-орієнтованим новинам: вона спрямована не лише на інформування про трагедії, а й на пропонування суспільству дієвих шляхів їх розв'язання [5; 7]. Саме через цю теоретичну призму в межах даного дослідження аналізується діяльність регіонального медіа.

Виклад основного матеріалу

Специфіка жанру true crime у регіональному вимірі

Телебачення в Україні досі зберігає статус потужного інструменту масової комунікації. За даними Індексу новинного споживання Reuters Digital News Report, лінійне телебачення залишається одним із основних джерел новин для українців, особливо у вікових групах 35+. Регіональні мовники у цьому складному медіаландшафті часто залишаються найбільш наближеним і релевантним джерелом інформації для локальної аудиторії. Їхня перевага полягає у гіперлокальності: вони артикулюють проблеми, що безпосередньо стосуються безпеки конкретного міста, району чи області.

Сучасний жанр *true crime*, що передбачає документалістику на основі реальних злочинів, вимагає глибокого підходу: детального розбору обставин, побудови психологічного портрета фігурантів, аналізу судового процесу та розгляду широкого соціального контексту події. Відповідно до класифікації І. Пуннетта, наративи *true crime* можна поділити на кілька типів: «вайкдонет» (whydunit) — фокус на мотивах злочинця; «процедурал» — детальний опис роботи правоохоронців; соціальний коментар — аналіз системних чинників злочину [9]. Телепередача «За межею закону» поєднує елементи всіх трьох типів, адаптуючи їх до умов регіонального мовлення.

Формат вимагає значних часових витрат на всіх етапах виробництва: **препродакшен** (пошук теми, робота з судовими реєстрами, збір архівів, отримання ексклюзивних коментарів); **продакшен** (якісна зйомка локацій, інтерв'ю з учасниками подій та експертами); **постпродакшен** (динамічний

монтаж, ретельний звуковий дизайн, підготовка аналітичного коментаря). Хронометраж програми (10–20 хвилин) дозволяє вийти за рамки короткого новинного сюжету і запропонувати розгорнутий наратив про резонансні події Рівненщини. Це відрізняє «За межею закону» від традиційної кримінальної хроніки та наближає її до стандартів якісного документального журналізму.

Комунікативні стратегії: від емоційного впливу до критичного аналізу

Аналіз двох досліджуваних випусків програми «За межею закону» дозволяє виокремити дві принципово різні комунікативні стратегії, які редакція застосовує залежно від характеру справи та очікуваного ефекту впливу на аудиторію.

Перша стратегія: емоційно-наративний сторітелінг. Перший проаналізований випуск присвячено справі про подвійне дітовбивство. Авторка обрала стратегію максимального емоційного залучення: текст побудовано з використанням багатої емоційно забарвленої лексики, а структура випуску дотримується законів класичної драматургії — від шокуючої зав'язки до катарсичної розв'язки. Візуальний ряд відігравав ключову роль: кадри з місця трагедії, гнітючі пейзажі, фокус на емоційних реакціях родичів та сусідів. Завершується епізод глибокими рефлексіями авторки щодо прихованих соціальних причин подібних трагедій (зокрема, профілактика постпологової депресії) та можливостей їх превенції. Програма функціонує як потужна соціально-психологічна драма, що спонукає глядача до катарсичного переживання та подальшого осмислення проблеми.

Друга стратегія: інформаційно-аналітичний та критичний підхід. Другий випуск фокусується на тривалому судовому процесі щодо злочину, вчиненого у 2012 році. У цьому матеріалі художність та емоційна експресія мінімізовані — наратив зосереджений на юридичних колізіях, процесуальних затягуваннях та критичному аналізі неповороткості судової системи. Редакція використала архівний відеоматеріал, що дозволило наочно реконструювати тривалий таймлайн подій. Метою цього випуску було не виклик емпатії, а інформування

громадськості про системні недоліки правосуддя та ініціювання суспільного контролю над діями судової гілки влади.

Обидві стратегії підпорядковані єдиній меті — сформувати в глядача повноцінне розуміння кримінальної ситуації, а не обмежитися констатацією факту. Варіативність підходів свідчить про усвідомлену редакційну політику, що враховує специфіку конкретного кейсу та потреби локальної аудиторії.

Етичні принципи та превентивна функція кримінальної журналістики

В регіональному контексті постає надзвичайно тонкий етичний виклик: суб'єкти злочину, потерпілі, свідки — це реальні люди, які можуть бути сусідами або знайомими глядачів. Будь-яка маніпуляція або фактологічна неточність здатна призвести до руйнування репутацій або цькування родин засуджених.

Аналіз проаналізованих випусків свідчить, що редакція дотримується принципу балансу між суспільним інтересом і захистом приватності. Можна виокремити кілька ключових етичних принципів, яких дотримується програма. По-перше, **принцип верифікації**: усі фактичні дані перевіряються за офіційними джерелами (судові реєстри, матеріали поліції). По-друге, **принцип мінімізації шкоди**: редакція уникає зайвої натуралізації насильства та захищає персональні дані неповнолітніх і потерпілих. По-третє, **принцип контексту**: злочин ніколи не подається ізольовано — журналісти завжди аналізують соціальні, психологічні та системні чинники, що сприяли його вчиненню.

Програма системно інтегрує *превентивну складову*: роз'яснює глядачам алгоритми дій у небезпечних ситуаціях, демонструє наслідки принципу невідворотності покарання та вказує на системні помилки інституцій. Цей підхід концептуально наближає формат до сучасної парадигми **журналістики рішень** (solutions journalism). Як зазначають К. Макінтайр та Л. Херманс, ця парадигма передбачає відмову від виключно проблемно-орієнтованого висвітлення подій на користь дослідження того, як суспільство реагує на проблеми та шукає їх розв'язання [5; 7]. У програмі «За межею закону» розповідь про злочин

обов'язково супроводжується пошуком шляхів системного вирішення проблеми, мінімізації наслідків для громади або захисту вразливих верств населення.

Результати дослідження та їх обговорення

Аналіз телепередачі «За межею закону» дозволяє виявити кілька стійких закономірностей функціонування регіонального трукрайм-контенту.

По-перше, виявлено **варіативність комунікативних стратегій**. Регіональне медіа відмовляється від єдиного шаблону кримінальної хроніки, застосовуючи або емоційно-художній (стратегія залучення), або раціонально-аналітичний підхід (стратегія критичного осмислення). Вибір стратегії визначається характером справи, особливостями аудиторії та метою журналістського матеріалу.

По-друге, фіксується **трансформація цільової функції** жанру. Сучасний підхід тяжіє до конструктивної, превентивно-просвітницької моделі, у якій журналісти використовують резонансні кейси для підвищення правової грамотності населення. Це свідчить про зсув від «журналістики катастроф» до «журналістики рішень» на регіональному рівні.

По-третє, виробничий процес демонструє **високу креативну адаптивність** до умов обмежених ресурсів регіонального ТБ. Продумана робота з архівами, ефективне використання доступних відеоматеріалів та якісний авторський коментар дозволяють створювати конкурентоспроможний продукт без значних фінансових витрат.

По-четверте, програма демонструє **суспільно-комунікативну ефективність**: кримінальний контент, поданий через призму соціального аналізу та превенції, здатен не лише інформувати аудиторію, але й формувати активну правову позицію громадян, стимулювати суспільний контроль над інституціями та сприяти підвищенню рівня довіри до регіонального медіа.

Отримані результати корелюють із загальними висновками зарубіжних дослідників щодо потенціалу *solutions journalism* у кримінальній тематиці [5; 7]. Водночас специфіка українського регіонального медіасередовища — ресурсні обмеження, близькість аудиторії до суб'єктів матеріалу, контекст воєнного часу

— формує унікальні виклики та можливості, що потребують подальшого вивчення.

Висновки

Жанр *true crime* має значний потенціал для розвитку на регіональному телебаченні в Україні. Телепередача «За межею закону» репрезентує вдалу спробу системного освоєння цього формату в локальному медіапросторі та свідчить про наявність редакційної культури, спроможної виробляти якісний аналітичний контент в умовах обмежених ресурсів.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки: 1) регіональний *true crime* є ефективним форматом для реалізації превентивної та просвітницької функцій журналістики; 2) варіативність комунікативних стратегій (емоційний сторітелінг і критичний аналіз) є запорукою якісного редакційного продукту; 3) інтеграція елементів журналістики рішень трансформує кримінальну програму на дієвий інструмент підвищення правової культури аудиторії; 4) ресурсні обмеження регіональних мовників не є нездоланною перешкодою для виробництва якісного трукрайм-контенту за умови наявності чіткої редакційної концепції.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у розширенні емпіричної бази шляхом порівняльного аналізу аналогічних програм в інших регіонах України, застосуванні соціологічних методів (зокрема, глибинних інтерв'ю з редакційним персоналом та фокус-груп з аудиторією) для вивчення реального впливу такого контенту, а також дослідженні трансформації жанру в умовах воєнного часу та цифрової конвергенції.

Література:

1. Іванов В. Ф., Сердюк В. Є. Журналістська етика : підручник. Київ : Вища школа, 2006. 231 с.

2. Порфімович О. Л. Кримінальна журналістика: теоретичні засади експериментальних підходів з визначення впливу медіанасильства на аудиторію ЗМІ. Частина перша. *Психолінгвістика*. 2014. Вип. 15. С. 310–317.

3. Червінчук А. О. Кримінальна проблематика у ЗМІ: конспект лекцій. Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2021. 48 с.

4. Червінчук А. Потерпілі від злочинів: журналістські стратегії репрезентації історій в українських ЗМІ. *Діалог: Медіастудії*. 2020. Вип. 26. С. 189–207.

5. Hermans L., Gyldensted C. Elements of constructive journalism: Characteristics, practical application and audience valuation. *Journalism*. 2019. Vol. 20 (4). P. 535–551.

6. Jewkes Y. Media and Crime. 3rd ed. London : SAGE Publications, 2015. 352 p.

7. McIntyre K., Lough K. Toward a clearer conceptualization and operationalization of solutions journalism. *Journalism*. 2021. Vol. 22 (6). P. 1558–1573.

8. Nielsen R. K. Local journalism: The decline of newspapers and the rise of digital media. London : I.B. Tauris, 2015. 227 p.

9. Punnett I. Toward a Theory of True Crime Narratives: A Textual Analysis. New York : Routledge, 2018. 127 p.

10. Gerbner G., Gross L. Living with television: The violence profile. *Journal of Communication*. 1976. Vol. 26 (2). P. 172–194.

УДК 070.4:316.77:376.36

Вікторія Шилан

ПОТЕНЦІАЛ ПОДКАСТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ЦИФРОВОЇ ПІДТРИМКИ БАТЬКІВ ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

У статті досліджено потенціал подкасту як сучасного медіаінструменту цифрової підтримки батьків дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ). Охарактеризовано специфіку ЗНМ як поширеного мовленнєвого порушення та обґрунтовано роль сім'ї в корекційному процесі. Проаналізовано тенденції споживання подкастів в Україні та світі. Здійснено огляд україномовного медіапростору логопедичної тематики та виявлено прогалини в наявному контенті. Доведено, що авдіоформат подкасту є перспективним каналом поширення фахових знань серед батьків, тому що він поєднує доступність, мобільність і можливість систематичного висвітлення теми. Визначено ключові функції подкасту в системі батьківської просвіти та запропоновано принципи побудови спеціалізованого подкасту для батьків дітей із ЗНМ.

Ключові слова: *подкаст, авдіоформат, цифрові медіа, батьківська просвіта, загальне недорозвинення мовлення, медіакомунікація, освітній контент, мовленнєві порушення.*

Victoria Shylan

THE POTENTIAL OF PODCASTS AS A TOOL FOR DIGITAL SUPPORT FOR PARENTS OF CHILDREN WITH GENERAL SPEECH DELAY

This article investigates the efficacy of podcasts as an innovative digital medium for supporting parents of preschool-aged children diagnosed with General Speech Underdevelopment (GSU). The study delineates the clinical characteristics of GSU as a prevalent developmental disorder and emphasizes the critical role of familial involvement in the corrective therapeutic process. By analyzing both global and Ukrainian consumption trends regarding educational audio content, alongside a comprehensive review of the Ukrainian-language media landscape pertaining to speech therapy, this research identifies significant gaps in current content provision. The paper posits that the audio podcast format serves as a highly viable conduit for disseminating specialized, professional knowledge to caregivers, owing to its inherent accessibility, portability, and capacity for systematic thematic engagement. Ultimately, the study identifies the core functions of podcasts within the broader framework of parental education and proposes foundational principles for the development of targeted audio content designed specifically for parents navigating GSU.

Keywords: *Podcast, audio format, digital media, parental education, General Speech Underdevelopment, media communication, educational content, speech disorders.*

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими і практичними завданнями. Розвиток мовлення дитини є основою її когнітивного, емоційного та соціального становлення. Через мовлення дитина пізнає світ, будує стосунки з однолітками, засвоює норми поведінки та готується до навчання в школі. Порушення цього процесу впливає не лише на мовленнєвий розвиток, а й на розвиток особистості загалом.

Проблема мовленнєвих порушень у дітей дошкільного віку в Україні залишається масштабною та соціально значущою. За даними Міністерства освіти і науки України, станом на 1 січня 2025 року в закладах дошкільної освіти функціювало 7 658 інклюзивних груп, у яких навчалися 15 297 дітей з особливими освітніми потребами. Крім того, у системі дошкільної освіти діяло 3

027 спеціальних груп, які охоплювали 34 531 вихованця з особливими освітніми потребами (ООП) [10]. За даними аналітичного огляду «Дошкільна освіта в Україні сьогодні», загалом дошкільну освіту в Україні здобувають понад 61 тис. дітей з особливими освітніми потребами, а кількість інклюзивних груп порівняно з 2022 роком зросла більш ніж на 50% [2]. Водночас результати моніторингу МОН України за 2023 рік свідчать, що 67% керівників закладів дошкільної освіти повідомили про наявність серед вихованців дітей з ООП [11]. Серед найпоширеніших категорій порушень значне місце посідають мовленнєві. Так, лише в одній із територіальних громад Київської області було виявлено 298 дітей із мовленнєвими порушеннями, що перевищувало кількість дітей з будь-яким іншим видом порушень розвитку [3].

Ефективна корекція мовленнєвих порушень, зокрема загального недорозвинення мовлення (ЗНМ), неможлива без активної участі сім'ї, оскільки саме в домашньому середовищі дитина щодня спілкується та закріплює мовленнєві навички. Водночас багато батьків не мають достатніх знань про особливості цього порушення, не знають, як організувати підтримку вдома, і не отримують належної допомоги між заняттями з логопедом. Традиційні форми роботи – консультації, збори, пам'ятки – залишаються важливими, проте вони прив'язані до конкретного часу й місця, мають епізодичний характер і не забезпечують постійної підтримки.

Сучасний медіапростір пропонує інструменти, здатні подолати ці обмеження. Одним із найперспективніших серед них є подкаст – авдіоформат, який дає змогу регулярно та в зручний спосіб отримувати фахову інформацію й практичні рекомендації. За даними дослідження медіаспоживання українців компанії Gradus, подкасти слухають уже 29% опитаних, що на шість відсоткових більше, ніж роком раніше [6]. Станом на жовтень 2023 року в Україні налічувалося понад 2500 україномовних подкастів [7], а глобальна авдиторія цього формату у 2024 році перевищила 505 мільйонів осіб [9]. Попри це, україномовний подкастний контент із логопедичної тематики залишається

малорозвиненим, а спеціалізованих подкастів для батьків дітей із ЗНМ фактично немає.

У зв'язку з цим актуальним є дослідження можливостей подкасту як інструменту батьківської просвіти, що поєднує переваги сучасних медіа з потребами логопедичної практики.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема участі родини в корекційному процесі при мовленнєвих порушеннях активно досліджується у педагогічній та медичній науці. Міжнародне дослідження за участю понад 4000 фахівців у сфері мовленнєвої терапії засвідчило, що одним із ключових сучасних підходів є робота з родинами та посилення комунікативної взаємодії в сім'ї, оскільки мовленнєвий розвиток дитини значною мірою залежить від якості її щоденного комунікативного середовища [15]. І. Клатте та ін. встановили, що родини потребують не лише фахової інформації, а й емоційної підтримки та залучення до прийняття рішень щодо корекційної роботи [13].

Соціальний вимір проблеми загального недорозвинення мовлення розкриває А. Курєнкова [4], зазначаючи, що порушення мовлення негативно впливають на комунікативну діяльність і соціально-особистісний розвиток дитини. Дослідниця наголошує на важливості співпраці педагогів, логопедів і батьків. О. Шостак [11] акцентує увагу на практичних аспектах домашньої корекційної роботи, доводячи ефективність дидактичних ігор для збагачення словникового запасу дітей із ЗНМ та підкреслюючи необхідність активнішого їх використання в родинному середовищі.

Питання використання подкастів як освітнього медіаінструменту поступово набуває більшої уваги в наукових дослідженнях. Н. Масі у роботі щодо застосування подкастів у навчальному процесі обґрунтовує, що цей формат підвищує мотивацію до навчання, підтримує зацікавленість темою та забезпечує доступ до знань у зручний для слухача час; авторка окремо підкреслює його значення для українського суспільства в умовах воєнного стану [5]. С. Серес та В. Амескуа у статті «Подкаст як освітній інструмент», спираючись на аналіз іспанського досвіду, показали, що понад третина слухачів подкастів має

університетський ступінь, а серед найактивніших споживачів цього формату – представники сфер освіти, охорони здоров'я та публічного сектору [18]. Е. Меден та ін. довели, що слухачі, які цілеспрямовано використовують подкасти для самонавчання, демонструють вищий рівень засвоєння та критичного осмислення інформації порівняно з тими, хто споживає контент ситуативно [16].

Водночас питання спеціалізованих подкастів для батьків дітей з особливими освітніми потребами залишається майже нерозробленим в україномовному науковому дискурсі, що й зумовлює наукову новизну дослідження. Вона полягає в обґрунтуванні подкасту як інструменту логопедичного супроводу батьків дітей із загальним недорозвиненням мовлення та визначенні його потенціалу для забезпечення інформаційної, консультативної й психолого-педагогічної підтримки родини.

Метою статті є аналіз стану україномовного медіапростору логопедичної тематики, обґрунтування потенціалу подкасту як інструменту підтримки родин дітей із загальним недорозвиненням мовлення та визначення принципів створення такого контенту.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сучасний медіапростір зазнає глибоких трансформацій, зумовлених технологічним розвитком і змінами в моделях споживання інформації. За даними дослідження InMind для USAID / Internews, частка українців, які користуються інтернетом щодня, зросла до 90% порівняно з 48% у 2015 році, а для 90% населення смартфон став основним пристроєм доступу до медіаконтенту [8]. Це свідчить про остаточне зміщення медіасередовища в мобільний цифровий простір, де інформація споживається незалежно від часу та місця – під час пересування, виконання побутових справ чи очікування. У таких умовах особливого значення набувають авдіоформати, оскільки вони легко інтегруються в повсякденне життя та не потребують постійної зорової концентрації чи спеціально відведеного часу для перегляду.

В умовах повномасштабної війни в Україні зріс попит на подкасти та інший контент, що сприяє емоційному благополуччю й допомагає адаптуватися

до кризових обставин. Водночас посилилася потреба в медіапродуктах, здатних надавати психологічну підтримку, пропонувати практичні поради та допомагати орієнтуватися в інформаційному середовищі [1]. Особливо актуальним це є для родин, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. Поєднання викликів, пов'язаних із воєнною ситуацією, із необхідністю постійного супроводу дитини створює додаткове емоційне навантаження. У зв'язку з цим зростає потреба в доступному, достовірному та підтримувальному контенті, який можна отримувати у зручний час і без додаткових організаційних труднощів.

Станом на 2025 рік глобальна авдиторія подкастів перевищила 584 мільйони осіб, що майже вдвічі більше, ніж у 2019 році. Щорічний темп її зростання становить близько 6,8% [17]. Подкасти вже давно вийшли за межі нішевого формату й стали повноцінним медіаканалом, який охоплює широкий спектр тем – від новин і бізнесу до медицини, психології та батьківства. У середньому слухачі приділяють подкастам близько семи годин на тиждень, поєднуючи прослуховування з поїздками, домашніми справами чи заняттями спортом. Такий формат особливо зручний для батьків дошкільників, адже дає змогу отримувати інформацію без необхідності виділяти окремий час на її споживання [14].

За даними YouGov, проведеного в 47 країнах, понад 40% респондентів слухають подкасти більше однієї години на тиждень [12]. Це свідчить про високий потенціал подкастів як інструменту поширення освітнього контенту, орієнтованого на аудиторію, зацікавлену в навчанні та професійному розвитку.

Окремої уваги заслуговують функційні переваги подкасту як формату батьківської просвіти, які вирізняють його серед інших каналів поширення інформації. Важливою є можливість послідовного подання матеріалу: на відміну від одноразової консультації, серія тематичних випусків дає змогу поступово розкривати проблему, обирати власний темп опрацювання теми та за потреби повертатися до окремих епізодів. Завдяки живому мовленню й невимушеній подачі подкаст зазвичай сприймається легше, ніж друковані матеріали чи

офіційні рекомендації, що робить його доступним для батьків із різним рівнем підготовки та досвідом взаємодії зі спеціалістами.

Важливим є й географічний чинник. Для сімей із невеликих населених пунктів, тих, хто вимушено переїхав через воєнні дії або перебуває за кордоном, авдіоформат часто стає одним із небагатьох доступних способів отримання перевірених фахових рекомендацій, частково компенсуючи брак очного контакту зі спеціалістами. Подкаст не потребує спеціальної підготовки чи безпосередньої взаємодії з фахівцем, що є особливо значущим для батьків, які лише починають цікавитися мовленнєвим розвитком дитини або ще не готові звернутися за консультацією.

Н. Масі зазначає, що в умовах воєнного стану подкасти набувають особливого значення для українського суспільства, адже сучасні технології роблять освітній процес більш інклюзивним і враховують різні стилі навчання [5]. Для батьків дітей із ЗНМ, які мають різний освітній рівень і досвід взаємодії з корекційними фахівцями, така інклюзивність є принципово важливою: подкаст однаково доступний як для батьків із педагогічною освітою, так і для тих, хто вперше стикається з поняттям «логопед».

Не менш актуальною є проблема достовірності інформації. Попри велику кількість порад у соціальних мережах та на різних інтернет-ресурсах, значна їх частина не має наукового обґрунтування, а подекуди навіть шкодить, формуючи у батьків хибні уявлення про порушення або відтерміновуючи звернення до фахівця. Подкаст, створений за участю логопедів-практиків і побудований на засадах доказового підходу, може стати надійним орієнтиром у цьому інформаційному потоці – джерелом, якому довіряють завдяки залученню фахівців із підтвердженим досвідом.

В українському медіапросторі спеціалізований подкаст для батьків дітей із ЗНМ фактично відсутній. Наявний контент логопедичної тематики зосереджений переважно на відеоплатформах, зокрема YouTube, де демонстрація артикуляційних вправ і наочних матеріалів є суттєвою перевагою. Водночас значна частина тем, пов’язаних із батьківським супроводом, має суто

вербальний характер і не потребує візуалізації: це пояснення суті діагнозу, рекомендації щодо організації мовленнєвого середовища, психологічна підтримка та поради щодо взаємодії з логопедом. У цьому контексті авдіоподкаст стає не лише рівноцінною альтернативою відеоформату, а й має власні переваги: він не перевантажує увагу, створює ефект живої розмови та може супроводжувати батьків упродовж насиченого дня.

У відповідь на цю незадоволену потребу запропоновано концепцію спеціалізованого україномовного подкасту для батьків дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. Місія проєкту полягає у створенні надійного фахового супроводу для сімей, які щоденно стикаються з викликами мовленнєвого порушення дитини та потребують не лише інформації, а й розуміння, підтримки й практичних інструментів. Візія проєкту – сформувати в україномовному медіапросторі доступне, системне та психологічно чутливе середовище контенту для батьків дітей із ЗНМ, яке супроводжуватиме їх від моменту постановки діагнозу до шкільного віку.

Концепція подкасту ґрунтується на кількох ключових принципах. По-перше, системність: кожен епізод є елементом цілісної тематичної структури, а не ізольованим матеріалом. Слухач поступово формує комплексне розуміння ЗНМ: що це за порушення, як розрізняти його рівні, як організовується корекційна робота та яку роль у ній відіграє сім’я. По-друге, практична спрямованість: кожен випуск містить конкретні поради, які батьки можуть одразу застосувати в повсякденному житті – удома, під час прогулянок або в ігровій взаємодії з дитиною. По-третє, діалогічність: до участі регулярно залучаються логопеди, дефектологи та психологи, які діляться професійним досвідом, аналізують реальні випадки й відповідають на типові запитання батьків. По-четверте, психологічна підтримка: з огляду на те, що діагноз дитини часто стає стресовою подією та супроводжується почуттям провини, розгубленості чи безсилля, кожен сезон передбачає епізоди, присвячені емоційному стану батьків і способам подолання тривожності.

Тематичний план подкасту складається з кількох змістових блоків. Перший – орієнтаційний – пояснює природу ЗНМ: що означає цей діагноз, чим відрізняються його рівні, у яких випадках його встановлюють і які його наслідки для подальшого розвитку дитини. Другий блок – практичний – зосереджений на формуванні домашнього мовленнєвого середовища: як будувати спілкування з дитиною для стимулювання мовлення, які ігри та вправи варто використовувати щодня, як реагувати на мовленнєві помилки без формування страху говоріння. Окрему увагу приділено дидактичним іграм на збагачення словникового запасу – класифікаційним іграм, завданням на групування предметів, іграм-описам, словесним ланцюжкам і рольовим ситуаціям, що сприяють розвитку ініціативного мовлення. Третій блок – комунікативний – охоплює взаємодію з фахівцями: як підготуватися до консультації з логопедом, які запитання ставити та як відстоювати право дитини на якісну корекційну допомогу в умовах інклюзивної чи спеціальної освіти.

Із погляду медіавиробництва подкаст передбачає формат коротких епізодів тривалістю 10–30 хвилин, що відповідає оптимальній тривалості для сприйняття освітнього контенту в умовах обмеженої уваги. Вихід епізодів планується 1 раз на тиждень, а дистрибуція – через основну платформу Spotify. Мова подкасту – сучасна літературна українська, без надмірного термінологічного перевантаження, але з обов’язковим поясненням фахових понять у доступній формі.

Запропонована модель спеціалізованого подкасту поєднує переваги сучасного медіаформату з реальними потребами цільової авдиторії. Вона відповідає тенденціям мобільного медіаспоживання, заповнює виявлену прогалину в україномовному логопедичному медіапросторі та може стати ефективним інструментом підвищення якості батьківської участі в корекційному процесі при загальному недорозвиненні мовлення.

Висновки з дослідження й перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження засвідчує актуальність створення спеціалізованого подкасту як інструменту цифрової підтримки батьків дітей із загальним

недорозвиненням мовлення в україномовному медіапросторі. Сучасні тенденції медіаспоживання демонструють домінування смартфона як основного каналу доступу до інформації та зростання популярності авдіоформатів, які легко інтегруються в повсякденну діяльність і не потребують спеціально виділеного часу. Це формує сприятливі умови для розвитку подкастів як форми освітнього контенту.

Логопедична тематика в українському сегменті медіа представлена переважно відеоформатами та орієнтована на широку авдиторію без чіткої спеціалізації за типами мовленнєвих порушень. При цьому значна частина інформаційних потреб батьків дітей із ЗНМ має вербальний характер і не потребує візуалізації, що підкреслює доцільність авдіоформату як більш гнучкого й доступного каналу комунікації.

Запропонована концепція подкасту для батьків дітей дошкільного віку із ЗНМ базується на принципах системності, практичної спрямованості, діалогічності та психологічної чутливості. Структура, що включає орієнтаційний, практичний, комунікативний і підтримувальний блоки, дозволяє охопити повний цикл потреб родини – від первинного розуміння діагнозу до щоденної взаємодії з дитиною та співпраці з фахівцями. Це забезпечує комплексний вплив, який поєднує інформаційну, консультативну та психолого-педагогічну функції.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробленні структури спеціалізованого логопедичного подкасту для батьків дітей із ЗНМ та експериментальній перевірці його ефективності в системі психолого-педагогічного супроводу родини.

Список використаних джерел:

1. Балабанова К. Аналіз тенденцій медіаспоживання в Україні у 2022–2024 роках. Довідник журналістів відкритого доступу. 2024. № 1 (17). С. 32–36.

2. Дошкільна освіта в Україні сьогодні: аналітичний огляд стану та тенденцій розвитку / за ред. проф. МОН України. Київ: Інститут освітньої аналітики, 2024. 84 с.

3. Комплексний звіт про стан розвитку інклюзивного навчання в територіальних громадах Київської області за 2023–2024 рр. Департамент освіти і науки Київської ОДА, 2024. 45 с.

4. Курєнкова А. Формування соціально-комунікативної компетентності дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. Інноваційна педагогіка. 2022. Т. 1, № 50. С. 114–118.

5. Масі Н. Сучасний освітній інфопростір: використання підкастів у навчальному процесі. Причорноморські філологічні студії. 2025. Вип. 8. С. 173–178.

6. Медіаспоживання 2025. Gradus. URL: https://gradus.app/.

7. Нестелєєв М. Подкасти в Україні: люди, цифри та проблеми. *Український тиждень.* URL: https://tyzhden.ua/podkasty-v-ukraini-liudy-tsyfry-ta-problemy/.

8. Пушкарьова С. Life in a Smartphone: How Ukrainians Used Media and Social Networks in 2024 – USAID/Internews Survey. *InfoLight.UA*. 2024. URL: https://infolight.ua/en/2024/12/01/life-in-a-smartphone-how-ukrainians-used-media-and-social-networks-in-2024-usaid-internews-survey/.

9. Статистика подкастів, яку вам потрібно знати. *Backlinko.* 2025. URL: https://backlinko.com/podcast-stats.

10. Статистичні дані Міністерства освіти і науки України щодо стану інклюзивної та спеціальної дошкільної освіти. *Міністерство освіти і науки України.* URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani?__cf_chl_tk=fJ2XSI6eCR0nJyIOo263IMPLqTPFANN3nLTHd39OLdc-1780292696-1.0.1.1-EWzodSSulPip5AkBSHQZ3EJMt.Wbrl12gK8ZT.oW7X0.

11. Шостак О. Дидактичні ігри як засіб збагачення словника у дітей із ЗНМ. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 70, т. 1. С. 68–70.

12. Bargielska K. Where Are the Listeners? Global Podcast Consumption Trends in 2024. *AdTonos*. 2024. URL: https://www.adtonos.com/where-are-the-listeners-global-podcast-consumption-trends-in-2024/.

13. Klatte I. S., Bloemen M., de Groot A., Mantel T. C., Ketelaar M., Gerrits E. Collaborative working in speech and language therapy for children with developmental language disorders: What are parents' needs? *International Journal of Language & Communication Disorders*. 2024. Vol. 59(1). P. 340–353.

14. Larson S. Podcast Statistics 2026 | Listener Stats & Growth. *Priori Data*. 2026. URL: https://prioridata.com/data/podcast-statistics/ .

15. Law J., Levickis P., McKean C., Goldfeld S., Murphy C.-A., Reilly S. Working with the parents and families of children with developmental language disorders: An international perspective. *Journal of Communication Disorders*. 2019. Vol. 82.

16. Meden E., Radovan M., Štefanc D. Podcasts and Informal Learning: Exploring Knowledge Acquisition and Retention. *Education Sciences*. 2024. Vol. 14, no. 10. 1129. URL: https://www.mdpi.com/2227-7102/14/10/1129.

17. Podcast Statistics 2025: Global Listener Growth and Trends. *Teleprompter.com*. 2025. URL: https://www.teleprompter.com/blog/podcast-statistics.

18. Savall Ceres J., Villafán Amezcua L. A. The podcast as an educational tool: faculty perceptions and challenges in two universities. *Cogent Education.* 2025. Vol. 12, no. 1.

УДК: 070.4:008:004.738.5

Юрій Штокалюк

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ОНЛАЙН-МЕДІА КУЛЬТУРНОЇ ТЕМАТИКИ

У статті проаналізовано структурно-функційні моделі сучасних онлайн-медіа культурної тематики. Через порівняльний аналіз українських та закордонних кейсів виявлено ключові підходи до формування архітектоніки веб-ресурсів, візуальної мови та контентної стратегії. Досліджено специфіку інтеграції різних форматів журналістських матеріалів у цифрову екосистему з урахуванням вимог адаптивності та мультимедійності. Результати дослідження окреслюють алгоритми проєктування якісного медіа-продукту в нішевій журналістиці.

Ключові слова: *онлайн-медіа, культурна журналістика, соціальні мережі, медіа, функції журналістики, культура.*

Yuriy Shtokaluk

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL PECULIARITIES OF MODERN ONLINE MEDIA ON CULTURAL TOPICS

The article analyzes the structural and functional models of modern online media focused on cultural topics. Through a comparative analysis of Ukrainian and international cases, the study identifies key approaches to the formation of web resource architectonics, visual language, and content strategy. The research explores the specifics of integrating various journalistic formats into the digital ecosystem, taking into account the requirements of adaptability and multimedia. The findings of the study outline algorithms for designing high-quality media products within niche journalism.

Keywords: *online media, cultural journalism, social networks, media, functions of journalism, culture.*

Постановка проблеми та актуальність. Сучасний етап розвитку глобального інформаційного суспільства можна охарактеризувати докорінною зміною парадигми функціювання медіа: на зміну традиційним моделям трансляції контенту приходять багатошарові цифрові екосистеми. Особливо добре це видно в сегменті онлайн-медіа, які сьогодні опинилися на перетині між необхідністю

збереження високої інтелектуальної якості наповнення, дотримання журналістських стандартів та специфічними постійно оновлюваними вимогами цифрового ринку.

Актуальність дослідження структурно-функційних особливостей таких ресурсів зумовлена тим, що в умовах інформаційної перенасиченості (зокрема у час війни), роль медіа зміщується від простого ретранслятора новин до інтелектуального фільтра та навігатора, який структурує інформаційний ландшафт для авдиторії. Зокрема, це стосується культурної тематики. Попри значну кількість теоретичних розробок у галузі масових комунікацій, питання архітектоніки нішевих культурних медіа залишається недостатньо вивченим, особливо в контексті балансу між «швидким» споживанням коротких інформаційних продуктів (новин) та форматом «повільної журналістики» (репортажі, лонгріди, гібридні жанри та формати). Для України це питання має не лише наукове, а й практичне значення, оскільки створення життєздатного культурного онлайн-медіа є одним із інструментів формування національної ідентичності та протидії інформаційним загрозам.

Наразі проблема полягає у відсутності уніфікованих моделей планування таких проєктів, які б враховували одночасно візуальну мову, специфіку споживання контенту та змістовну складову. Це часто призводить до втрати авдиторії через невідповідність принципам і результатам роботи такого медіа сучасним очікуванням споживачів. Тож вивчення досвіду іноземних онлайн-медіа у порівнянні з українськими кейсами дозволить не лише заповнити теоретичну прогалину, а й визначити алгоритм реалізації медіапроєкту, який поєднуватиме форматні та сенсові особливості контенту з технологічною адаптивністю. Виокремлення структурних компонентів, що забезпечують ексклюзивність та мультимедійність контенту, стає важливим для розв’язання практичного завдання – розбудови якісного сегмента культурної журналістики, яка зможе задовольняти запити авдиторії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне осмислення структурно-функційних особливостей онлайн-медіа потребує врахування трансформації медіасфери під впливом мережевої логіки.

Як зазначає Мануель Кастельс у праці «Розквіт мережевого суспільства», сучасне суспільство функціює в межах «культури реальної віртуальності», де медіа стають не просто каналами передачі, а вузлами соціальної взаємодії. Він стверджує, що у віртуальній реальності видимість того чи того явища не лише «передається через досвід», але й «саме стає досвідом» [4, с. 404]. У цьому контексті архітектоніка цифрового видання перестає бути лише технічним параметром, перетворюючись на інструмент формування значень.

Розглядаючи конвергентну природу сучасних платформ, Генрі Дженкінс у книзі «Конвергенція культури: де стикаються старі та нові медіа» наголошує на важливості синергії між різними типами контенту та «перехресті» корпоративних і споживчих інтересів [5, с. 2]. Він підкреслює, що насправді авдиторія «піде майже куди завгодно в пошуках потрібних їй видів розваг», а саме поняття конвергентності набуває нового значення: це «потік контенту через кілька медіаплатформ, співпраця між кількома медіаіндустріями та міграційна поведінка медіааудиторії» [5, с. 2].

Мета та завдання. Метою статті є теоретично обґрунтувати та практично визначити структурно-функційні особливості сучасних онлайн-медіа культурної тематики через порівняльний аналіз українських та закордонних кейсів. Для досягнення мети, необхідно вирішити такі **завдання**:

1. *Провести порівняльний аналіз* генезису, місії та наповнення обраних для цього медіа: Суспільне Культура, BBC Culture, The Ukrainians, Aeon, Читомо та LitHub;
2. *Дослідити візуальну мову та навігаційну логіку* обраних ресурсів, визначивши вплив дизайну на сприйняття інтелектуального контенту;
3. *Проаналізувати контентні стратегії*, зокрема співвідношення «швидкого» (новинного) та «повільного» (лонгріди, репортажі) контенту в структурі обраних медіа;

4. *Сформулювати рекомендації* щодо оптимізації структури для проєктування нового українського культурного онлайн-ресурсу.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети дослідження було проведено порівняльний аналіз восьми онлайн-медіа, які репрезентують різні стратегії взаємодії з аудиторією: від суспільних інституцій до нішевих платформ. Об'єкти аналізу були згруповані за функційними парами для більш рельєфного висвітлення відмінностей у їх архітектоніці та контентній політиці.

Зокрема, зіставлення українського «Суспільне Культура» з британським «BBC Culture» дає змогу дослідити особливості інституційного мовлення; порівняння «The Ukrainians» з американським «Aeon» унаочнює принципи «повільної журналістики» та інтелектуальної есеїстики; нішевий сегмент представлений парами Читомо та LitHub (літературна журналістика), що дозволяє простежити трансформацію спеціалізованого контенту в мультимедійні екосистеми. Порівняльний аналіз здійснювався за єдиною методологічною схемою, що охоплює генезис і місію видання, його візуальну та навігаційну архітектуру, а також специфіку жанрової стратегії та роботу з авторами.

Суспільне Культура. *Генезис цифрової платформи* «Суспільне Культура» є результатом найбільш масштабної та складної медіареформи в історії незалежної України. Процес становлення незалежного мовника, що тривав протягом 2017–2020 років, ознаменував перехід від застарілої моделі державного телебачення (НТКУ) до сучасної мультимедійної екосистеми АТ «НСТУ». Ключовою відмінністю цього етапу стало формування незалежного органу управління – Наглядової ради, яка забезпечила автономію мовника від політичного тиску та впровадила прозорі процедури вибору керівництва. Попри хронічне недофінансування, яке на початкових етапах паралізувало запуск масштабних проєктів, команді вдалося не лише розрахуватися з багатомільйонними борговими зобов'язаннями попередньої структури, а й провести внутрішню трансформацію. Це відобразилося у впровадженні грейдингової системи оплати праці та суттєвому скороченні штату задля підвищення операційної ефективності.

Тематична стратегія ресурсу вибудовувалася через синергію різних платформ: загальнонаціонального телеканалу, Радіо Культура та розгалуженої мережі регіональних філій. Такий кросплатформовий підхід дозволив трансформувати розділ «Культура» на сайті в багаторівневий інформаційний хаб.

Основними форматами, що забезпечили успіх платформи, стали не лише оперативні новини, а й глибокі документальні проєкти («Майдан. Шість літер нашої свободи», «Спадок»), трансляції знакових мистецьких подій (кінофестивалі «Docudays», «Берлінале») та інтерактивні формати (кіноклуб «:КіноКульт») [1]. Крім того, 26 листопада 2020 року суспільний мовник запустив новий сайт «Суспільне Культура» [2], на якому споживач може знайти цікаву для себе інформацію в будь-якому форматі: читати матеріали про музику, кіно, театр, мистецтво, літературу, архітектуру, дизайн, моду і стиль, технології та тренди, їжу, документальні фільми тощо.

Авдиторія «Суспільне Культура» цікавиться мистецьким, культурним, освітнім та розважальним контентом. Складно точно виокремити віковий діапазон медіа, оскільки серед низки його медіапродуктів є ті, що орієнтовані на дітей, школярів, студентів та українців, старших 18 років. Саме такий великий вибір контенту дозволяє охопити ширші вікові категорії без обмежень. Читачами видання можуть бути митці, літератори, працівники музейної та театральної сфер, люди, які стежать за літературними новинами, активісти, українці з активною громадянською позицією тощо.

Якщо розглядати пристрої, з яких авдиторія споживає контент, то дослідження «Барометр довіри до новин» [3] відображає загальнонаціональний тренд домінування цифрових платформ як ключових каналів отримання інформації. Станом на кінець 2025 року близько 82% українців регулярно споживають новини, причому переважна більшість віддає перевагу диджитал-екосистемам, а не традиційному лінійному мовленню. У цьому контексті «Суспільне» демонструє високий рівень інституційної стійкості, стабільно входячи до п’ятірки медіаресурсів, якими читачі користуються найчастіше. Зокрема, понад третина опитаних (35%) підтверджують регулярне споживання контенту Суспільного на

різних платформах, а рівень довіри до отриманої інформації сягає 79%. Особливістю сучасної авдиторії є її мобільність та орієнтація на месенджери: близько 65% споживачів отримують новини через соціальні мережі, де абсолютним лідером залишається Telegram (94% у цій групі). Це змушує «Суспільне Культура» вибудовувати гнучку стратегію присутності, трансформуючи складні культурні лонгріди та мистецькі проєкти у формати, адаптовані для швидкого споживання в месенджерах, не втрачаючи при цьому глибини змісту. Цільове ядро авдиторії залишається інтелектуально активним, проте воно стає дедалі вимогливішим до технологічності та зручності інтерфейсів. Отож, ресурс орієнтується на освічену молодь та свідомих громадян, для яких важливим є перебування в «білому списку» медіа та достовірність викладених фактів.

Візуальна мова ресурсу базується на принципах функційного мінімалізму та чіткої ієрархії. Кольорова гама сайту є стриманою: домінування білого фону (простору) у поєднанні з фірмовим графітовим та акцентним фіолетовим кольорами створює відчуття «чистоти» та фокусує увагу читача виключно на контенті. Використання сучасних гротескних шрифтів (без засічок) забезпечує високу читабельність на різних типах екранів. Таке рішення працює на верифікацію контенту: відсутність зайвого візуального шуму підсвідомістю сприймається як ознака серйозного, збалансованого джерела, що відповідає журналістським стандартам.

Навігаційна логіка «Суспільне Культура» побудована за принципом горизонтальної та вертикальної доступності. Головне меню інтегроване в загальну структуру порталу Суспільного, де розділ «Культура» є самостійним розділом із власною системою підкатегорій (Кіно, Музика, Література, Мистецтво). Зокрема, основні теми Суспільне Культура знаходяться у верхній частині сайту з випадним списком, а додаткова інформація про інші розділи Суспільного та довідкова інформація – у нижньому. Основними структурними елементами є «головний фічер» (найважливіший матеріал дня з великим візуалом), стрічка оперативних новин («Новини культури») та блоки рекомендованого контенту, що стимулюють глибину перегляду сторінок. Внутрішній пошук працює за алгоритмом індексації

ключових слів та тегування, що дозволяє користувачеві швидко знаходити тематичні матеріали. Така архітектура дозволяє уникнути візуального перевантаження, спрямовуючи читача від швидких новин до глибоких аналітичних лонгрідів. Особливої уваги заслуговує адаптивність ресурсу. Враховуючи, що більшість авдиторії споживає новини через смартфони (згідно з даними «Барометра довіри» [3]), мобільна версія сайту є максимально полегшеною. Меню трансформується в компактний «гамбургер», а візуальні елементи та шрифти автоматично масштабуються для зручного скролінгу однією рукою. Усі розділи зібрані у дві групи: "Топ теми" (Війна та відбудова, Українське кіно, Євробачення, Документальні Фільми, Інтерв'ю, Книжки, Хвилина честі, Оскар, Дитяче Євробачення, Радіодиктант та Шевченківська премія) та "Категорії" (Мистецтво, Радіо Промінь, Література, Радіо Культура, Архітектура, Концерти, Кіно, Програми, Театр, Розклад, Подкасти). За ними – пошукове поле, а ще нижче – посилання на Суспільне Культура в різних соціальних мережах (Фейсбук, Ютуб, Телеграм, Інстаграм, Вотсап, ТікТок) Швидкість завантаження сторінок та відсутність агресивної реклами роблять взаємодію з медіа комфортною навіть за умов нестабільного інтернет-з'єднання.

Контентна стратегія «Суспільне Культура» будується на принципі жанрового розмаїття та багаторівневої подачі інформації, де оперативне реагування на події у форматі новин поєднується із глибшими осмисленнями та оцінками культурних процесів. Співвідношення «швидкого» та «повільного» контенту на ресурсі є збалансованим: стрічка новин забезпечує щоденний трафік та підтримку актуальності висвітлюваних тем, тоді як більші формати (лонгріди, інтерв'ю, репортажі, огляди тощо) працюють на репутацію та глибше залучення авдиторії.

Мультимедійність є одним із ключових фрагментів залучення цифрової авдиторії «Суспільне Культура». Ресурс часто інтегрує авдіовізуальні елементи у структуру статей: від вбудованих подкастів до відеоматеріалів власного виробництва. На базі платформи «Суспільне Медіатека» реалізовано ефективний підхід до роботи з архівами, де користувач може знайти оцифровані записи від 1920-х років.

Авторський склад «Суспільне Культура» формується за гібридним принципом. Він поєднує штатних журналістів та запрошених колумністів. Штатний персонал – це переважно фахівці з профільною журналістською або мистецтвознавчою освітою, які спеціалізуються на конкретних напрямах: кіно, літературі, візуальному мистецтві чи музиці. Водночас редакція регулярно залучає зовнішніх експертів, кураторів та письменників для написання колонок та есеїв; вони позначені плашкою “Ексклюзивно”.

Отже, можна стверджувати, що «Суспільне Культура» за період 2017–2025 років трансформувалося з консервативного державного мовника в диверсифікований мультимедійний хаб, який поєднує інституційну стабільність із гнучкістю цифрових форматів. Структурно-функційна модель ресурсу базується на дотриманні журналістських стандартів, Mobile First архітектурі та збалансованій контентній стратегії. Високий рівень довіри авдиторії (79%) та успішна інтеграція в цифрові екосистеми (соціальні мережі) роблять це медіа головним верифікатором культурних смислів в Україні.

BBC Culture. Аналіз BBC Culture як складової медіакорпорації British Broadcasting Corporation (BBC) дозволяє дослідити модель функціювання культурного медіа, що поєднує традицію суспільного мовлення із сучасними комерційними стратегіями диджитал-ринку. *Генезис цього ресурсу* невіддільно пов’язаний із загальною історією корпорації, заснованої у 1922 році. Однак власне цифрова платформа BBC Culture в сучасному вигляді сформувалася як частина BBC Global News – комерційного підрозділу, орієнтованого на міжнародну авдиторію. Якщо основна місія материнської компанії традиційно визначається тріадою «інформувати, навчати та розвивати» [5], то BBC Culture трансформує її в роль глобального інтелектуального куратора. Місія ресурсу полягає у створенні майданчика для кроскультурного діалогу, де мистецькі явища аналізуються поза межами окремо визначених національних кордонів.

Тематичне наповнення BBC Culture відзначається універсальністю та фокусом на «вічнозеленому» контенті, який не втрачає актуальності з часом. Ресурс охоплює широкий спектр тем: від кінематографа та літератури до дизайну,

архітектури та стилю життя. Особливістю контентної стратегії є поєднання високого мистецтва з масовою культурою, де глибокий аналіз класики межує з реконструкцією сучасних поп-явищ.

У жанровій палітрі переважають журналістські жанри, зокрема новини, інтерв'ю, критичні огляди та аналітичні лонгріди. На відміну від інших новинних стрічок, тут менше короткого «швидкого контенту» про поточні події, оскільки ця функція делегована основному порталу BBC News. У культурній гілці BBC новини переважно сфокусовані на розважальних подіях, у яких висвітлюються топи пісень у світових чартах, нові посади в популярних реаліті-шоу та суперечливі або навпаки, резонансні ролі акторів у тій чи тій кінострічці. У будь-якому разі, новини тут переважно розширеного формату та на вузькоспеціалізовані теми. Більші матеріали, зокрема статті, огляди, есеї, рецензії та колонки від редакторів видання зосереджуються на тих же темах, тільки розкривають значно більше граней висвітлюваних об'єктів, як це притаманно аналітичним та публіцистичним жанрам. Часто в одній публікації можуть перетинатися різні сектори культури, наприклад образотворче мистецтво, сучасний кінематограф, історія та література. Саме таке поєднання робить матеріали цілісними та багатозначними водночас.

Портрет авдиторії BBC Culture відповідає концепції «глобального громадянина» та представника креативного класу. Це переважно освічені громадяни, які мають високий рівень медіаграмотності та цікавляться культурою як засобом саморозвитку та соціальної комунікації. Загалом авдиторію платформи можна розділити на внутрішній ринок Великобританії та міжнародний комерційний сектор. У Великій Британії контент BBC споживають 94% авдиторії, це переважно люди віком понад 55 років [6]. Міжнародна авдиторія об'єднана переважно сумарними кількісними показниками: щотижня цифрові платформи відвідують 450 мільйонів споживачів контенту з понад 200 країн [6]. Водночас стратегічний пріоритет для медіа у 2025 році – люди віком від 16 до 34 років.

Архітектурна модель BBC Culture в її поточному стані демонструє перехід від багатопанельної структури до концепції «функціональної чистоти». Візуальна мова ресурсу тепер базується на радикальному мінімалізмі: домінування білого

простору та чітка чорно-біла палітра створюють ефект інтелектуального видання. Блочна структура сайту розподіляє фокус читача: центральний, найбільший візуал фокусує увагу на головному великому матеріалі, тоді як бокові колонки пропонують альтернативні теми. Загальне візуальне враження – стабільність, чіткість, простота сприйняття та відсутність зайвого шуму. Крім того, на всій платформі контент заверстано фірмовим шрифтом BBC Reith (названого на честь колишнього генерального директора корпорації Джона Рейта), який був спеціально розроблений для покращення читабельності на цифрових екранах. Шрифт розробила лондонська студія Dalton Maag у співпраці з командою дизайнерів BBC [7].

Навігаційна логіка оновленого сайту є багаторівневою та ієрархічною. Для чіткого розподілу матеріалів на цифровій платформі, BBC Culture використовує систему вкладених списків. Головна навігаційна панель залишається наскрізною для всього порталу BBC, але розділ «Culture» має свій підрівень категорій: Film & TV, Music, Art & Design, Style, Books, Entertainment News. Внутрішній пошук та тегування інтегровані в екосистему так, що теги працюють як фільтри для раніших матеріалів на визначені теми. Структурні елементи сайту – чітке розділення на «шапку» з глобальною навігацією, контентний блок та ієрархічне випадаюче меню – роблять користувацький шлях інтуїтивно зрозумілим.

Мультимедійність BBC Culture у спеціально адаптованій верстці та форматуванні контенту, який буде відображатися на різних пристроях. На комп'ютерній версії присутня широка горизонтальна розкладка, проте логіка побудови елементів (зокрема вертикальне спадне меню) вказує на пріоритет мобільних пристроїв. У мобільній версії трипанельна структура працює так само, як і на десктопі, однак у зменшеному розмірі, де зображення та заголовки займають всю ширину екрана.

Отже, *зіставлення структурно-функційних моделей «Суспільне Культура» та BBC Culture* дозволяє констатувати наявність спільної важливої риси – приналежності до системи суспільного мовлення. Це визначає пріоритетність журналістських стандартів та верифікації контенту над комерційною вигодою.

Обидва ресурси на теперішньому етапі свого розвитку трансформувалися з телецентричних структур у багатошарові мультимедійні продукти. Спільною архітектурною рисою є прагнення до «функційної чистоти» та візуального мінімалізму, який спрощує сприйняття контенту. Водночас виявлено певні відмінності у функційному спрямуванні та роботі з аудиторією. Якщо «Суспільне Культура» більше виконує роль «національного верифікатора», де новини та локальний контекст (деколонізація, війна) є стрижневими, то «BBC Culture» можна охарактеризувати як більш глобалістичного «інтелектуального куратора». Контентна стратегія британського медіа більшою мірою орієнтована на виготовлення «вічнозеленого» контенту, що дозволяє залучати міжнародну авдиторію не лише в межах новинного сприйняття тієї чи тієї теми.

The Ukrainians. *Генезис* медіаплатформи The Ukrainians є прикладом еволюції від невеликого онлайн-журналу про українців у 2014 році до багаторівневої екосистеми автономних проєктів різних форматів і жанрів під «парасолькою» одного бренду у 2026 році. Засновниками проєкту стали Тарас Прокопишин, Інна Березніцька та Володимир Бєглов, які інвестували у старт власні стипендії. Початкова модель функціювання медіа була суто волонтерською: автори та фотографи працювали без фінансової винагороди, об'єднані спільною ідеєю. Як зазначає «Детектор медіа», проєкт виріс із простої концепції – публікації одного інтерв'ю-лонгріду на тиждень із успішним українцем [8]. Місія видання з моменту заснування полягала в підсвічуванні «іншої України» – про активної, відповідальної та інтелектуальної. Якщо для інституційних медіа місія є статутною, то для The Ukrainians вона стала ціннісним маніфестом. Медіа фокусується не на проблемах, а на рішеннях та людях, які втілюють зміни. Це дозволило проєкту еволюціонувати від аматорського сайту до популярного бренду.

Тематичне поле The Ukrainians сконцентроване довкола людиноцентричних суспільних тем, культури, соціальних інновацій та ідентичності. У контентній стратегії переважає «повільний контент». Крім того, одним із найбільш поширених форматів у медіа став інтерв'ю-портрет. Згодом, із приєднанням до команди Марічки Паплаускайте, значну роль почав відігравати літературний репортаж –

формат, що поєднує журналістику з художньою оповіддю. Серед інших форматів видання – лонгріди, репортажі, подкасти та спецпроєкти.

Портрет читача The Ukrainians – це репрезентація так званого «нового середнього класу» та проактивної інтелігенції. Команда видання орієнтується на людей, яких вони самі називають «проактивними українцями». Ядро авдиторії – фахові професіонали, студенти вишів, представники креативних індустрій та українці, які цікавляться культурно-політичним життям України. На відміну від багатьох інших українських медіа, The Ukrainians вдалося сформувати навколо себе лояльну спільноту, яка підтримує медіа фінансово у форматі підписки. Це свідчить про те, що авдиторія сприймає себе не просто як читачів, а як співучасників ціннісного проєкту.

Аналіз *архітектурної побудови* сайту The Ukrainians Media унаочнює практичну реалізацію концепції slow media через інструменти веб дизайну. На відміну від модульної блочної структури корпоративних видань (як-от BBC Culture), які прагнуть ущільнити різнопланові інформаційні потоки на одній площині, можна стверджувати, що цей ресурс побудований на принципах асиметричного мінімалізму.

Візуальна мова порталу є підкреслено стриманою: домінування білого простору виступає самостійним структурним елементом, який створює необхідні візуальні паузи та мінімізує когнітивне навантаження на читача. Колористична гама є монохромною із функціональним використанням високо контрастних акцентів – зокрема пастельний жовтий колір маркує зони конверсії та взаємодії з аудиторією («Кабінет», «Спільнота»). Типографічна стратегія побудована на зрозумілій ієрархії: для заголовків першого рівня, назв рубрик та фічерів («Про проєкт», «Вибір редакції», «Відео» тощо) використано антикву (шрифт із засічками), що апелює до класичної книжкової естетики та викликає довіру.

Навігаційна логіка ресурсу оптимізована для послідовного, лінійного споживання контенту. Головна сторінка структурована за допомогою тематичних блоків, які розгортаються вертикально. Основне меню сайту приховане за функціональною кнопкою «гамбургер» у лівому верхньому кутку, що звільняє

корисну площу екрана. Після його натискання відкривається бічна панель, яка містить інтегрований рядок внутрішнього пошуку, мовний перемикач («English»). Окремо на сторінці «Про нас» є покликання на список усіх відгалужень екосистеми (Спільнота, Інтерв'ю, Думки, Репортажі, Журнал [Reporters], Спецпроєкти, Відео, Новини, Події, Магазин). Важливою архітектурною особливістю взаємодії з аудиторією є функційне розділення контенту: при переході на блок «Новини» система здійснює перенаправлення на інший проєкт – «НЗЛ» («Новини здорових людей»). Це дозволяє звільнити основну платформу від інформаційного шуму стрічки новин.

Оскільки десктопний інтерфейс спочатку спроєктований із використанням мобільних навігаційних рішень, трансформація сторінки під малі екрани смартфонів відбувається без втрати функційних зв'язків чи елементів інтерфейсу. При цьому усі важливі структурні елементи ресурсу відображаються цілком і на мобільній версії.

Контентна стратегія «The Ukrainians Media» демонструє повний фокус на ексклюзивному, довгоформатному контенті. Медіа, команда якого декларує його як slow media, мінімізує присутність щоденного швидкого інформаційного шуму: розділ із новинами відмежований від решти контенту блоком посеред сайту, який веде на іншу платформу. Тобто співвідношення між «швидким» та «повільним» контентом вирішене через відокремлення: оперативна стрічка новин повністю делегована суббренду «НЗЛ», тоді як на головному порталі публікуються винятково лонгріди, інтелектуальні есеї («Думки») та художні репортажі.

Мультимедійна складова екосистеми інтегрована в загальну структуру сайту і представлена через інтерактивні сторінки-покликання на той чи той проєкт (подкаст чи відео).

Серед *авторів* видання – професійні журналісти, як із постійного штату, так і фрилансери. Крім того, частину текстів для видання пишуть письменники та інші творці контенту. Серед іншого складу команди – фотографи, дизайнери, продюсери, редактори, коректори, смм-спеціалісти та дистриб'ютори.

Отже, еволюція медіаплатформи «The Ukrainians» від волонтерського онлайн-журналу 2014 року до багаторівневої екосистеми автономних проєктів у 2026 році унаочнює успішну реалізацію концепції slow media в Україні. Заснований на суто волонтерських засадах та перших студентських стипендіях, проєкт перетворився на впізнаваний бренд завдяки чітко окресленому ціннісному маніфесту – фокусуванні на людях, які втілюють зміни, та підсвічуванні проактивної, інтелектуальної України. Така людиноцентрична тематика дозволила сформувати навколо видання лояльну спільноту, частина з яких фінансово підтримує медіа через підписку. Архітектурна модель сайту є лаконічною та базується на принципах асиметричного мінімалізму. Візуальна мова ресурсу з домінуванням білого простору ефективно знімає когнітивне навантаження з читача. Навігаційна логіка оптимізована для лінійного споживання матеріалів. Мультимедійна складова органічно інтегрована через інтерактивні сторінки-покликання на власні подкасти та відеопроекти. Ефективність цієї моделі забезпечує професійна команда, де кожен із членів має чітко розподілені обов'язки та ефективно виконує свою частку роботи.

Aeon. *Генезис проєкту* розпочався у вересні 2012 року в Лондоні, коли австралійське подружжя Пол та Бріджит Гейнс запустило незалежний цифровий журнал, присвячений ідеям, філософії та культурі. Згодом географія медіа розширилася, і на сьогодні видавець Aeon Media Group має представництва у трьох глобальних центрах – Лондоні, Мельбурні та Нью-Йорку. Важливим етапом у розвитку інституційної моделі стало 1 липня 2016 року, коли медіа офіційно трансформувалося в зареєстровану благодійну некомерційну організацію в Австралії в категоріях «розвиток культури» та «розвиток освіти», а пізніше отримало статус благодійної інституції 501(c)(3) у США через філію Aeon America. Головна місія видання полягає в дослідженні та поширенні знань, які допомагають людині осмислити себе та навколишній світ. Стратегічним маніфестом сучасної місії Aeon є орієнтація на автентичну людську експертизу: редакційна політика забороняє публікацію текстів чи генерацію чернеток за допомогою штучного

інтелекту, наголошуючи на унікальній цінності знань, здобутих людиною через тривалі роздуми, дослідження та практику [9].

Тематичний діапазон видання охоплює екзистенційно значущі питання на перетині філософії, науки, психології, соціуму та культури. Контентна стратегія побудована на «повільному», довгоформатному контенті, де базовим жанром є essays (есеї) – розвідки складних тем. Другим компонентом платформи є Aeon Video, що поєднує куровані короткометражні документальні фільми, ексклюзивні стрічки та оригінальні серії. Раніше наявний формат коротких матеріалів (Aeon Ideas) у квітні 2020 року було винесено на окремий дочірній сайт – журнал Psyche, що спеціалізується на психології та філософії, а у 2022 році екосистему доповнив Sophia Club, який організовує офлайнові культурно-філософські події в Лондоні, Нью-Йорку та Мельбурні [10].

Портрет цільової авдиторії Aeon відповідає профілю людей, схильних до глибокої рефлексії. Читачі ресурсу – це переважно науковці, студенти вишів, філософи, арт-критики та широке коло гуманітарно орієнтованих читачів, які не обмежені визначеною географією та шукають відповіді на складні світоглядні питання. Модель взаємодії з аудиторією є відкритою: весь контент надається безкоштовно, а фінансування медіа забезпечується завдяки статусу благодійної організації через систему добровільних пожертв від лояльних читачів та грантового фінансування [11].

Візуальне рішення сайту Aeon поєднує естетику та мінімалізмом. Біле або світло-бежеве тло контентних блоків слугує контрастом, який не відволікає від тексту та зображень, але водночас дає змогу виділити якісь елементи на стрічці головної сторінки. Головний колір брендингових елементів – темно-червоний, яким виконано логотип. Особливістю дизайну є функційне кольорове кодування: кожна з п’яти головних тем має свій фірмовий колір (філософія – бірюзовий, наука – синій, психологія – бордовий, соціум – бордовий, культура – вохристий). Це допомагає читачеві ідентифікувати розділ, у якому він читає той чи той матеріал. Типографіка видання розділена: для великих заголовків на головному екрані та назв статей використовується шрифт із засічками (антиква). Другорядні елементи, імена

авторів або якісь довідкові написи набрані чистим шрифтом без засічок (гротеском). Замість фотоілюстрацій Aeon часто використовує як головні банери класичний живопис або документальні кадри.

Навігація сайту спроєктована так, щоб мінімізувати кількість елементів, які одночасно перебувають у полі зору читача. У згорнутому стані верхня панель містить лише логотип, іконки соцмереж та текстові посилання на підписку, донати й суміжні проєкти (Sophia Club та psyche). Кнопка «MENU» в лівому кутку розгортає майже повноекранну панель, де розмежовано тематичний та відкритий пошук (можливість знайти матеріал на сайті за ключовим словом). Зліва великим шрифтом виведені кольорові назви основних рубрик, а справа – типи контенту (Essays, Videos) та загальна інформація про журнал. На сторінках конкретних категорій (наприклад, Philosophy або Science) навігація розширюється за допомогою хмари тегів, розташованої одразу під описом розділу. Користувач може відфільтрувати архів матеріалів за вужчими темами – від біоетики та метафізики до астрономії чи квантової теорії. Основна сторінка побудована за принципом вертикальних змістових блоків: після головного великого фічера йдуть стрічки останніх матеріалів, блоки популярного за місяць (організовані в чотириколонкову сітку) та інтегровані віджети – наприклад, пастельно-рожевий блок підписки на розсилку, який виділяється в структурі сайту, але не перекриває контент. Нижній колонтитул завершує логіку сайту триколонковим переліком усіх інформаційних та юридичних сторінок компанії.

Концепція інтерфейсу Aeon орієнтована на універсальність: десктопна й мобільна версії використовують єдину логіку розташування елементів. Наявність прихованого меню та іконок пошуку поруч із кнопкою меню вказує на те, що сайт створювався з урахуванням мобільних патернів поведінки. При переході на екрани смартфонів горизонтальні структури, такі як, наприклад, чотириколонковий блок «Popular This Month» або сітки статей на сторінках категорій, перебудовуються в одну скінченну вертикальну стрічку. Зображення карток при цьому масштабуються майже на всю ширину екрана, а розмір шрифту заголовків залишається достатнім для комфортного читання без необхідності наближення сторінки.

Контентна стратегія цифрового журналу Aeon теж орієнтується на повільну журналістику. На платформі взагалі немає стрічки щоденних новин, оперативних суспільно-політичних коментарів чи коротких оглядів. Фірмовим жанром видання є лонгрід у жанрі есею обсягом від 2500 до 5000 слів. Редакція принципово не публікує тексти, прив'язані до поточних новинних сюжетів. Натомість автори фокусуються на глибших дослідженнях, які не втрачають сенсу через певний час після виходу. Кожен матеріал пропонує оригінальну авторську аргументацію – це й дозволяє виданню формувати базу знань на стику філософії, науки та культури.

Щодо використання *мультимедійних інструментів* Aeon дотримується текстоцентричного мінімалізму. Журнал не випускає власних подкастів, фокусуючись на друкованому слові. Взаємодію з інтерактивними форматами, такими як цифрові таймлайни, плейлисти чи інші елементи, на сайті можна побачити вкрай рідко. Мультимедійне наповнення всередині самих матеріалів обмежується базовими елементами: статичними ілюстраціями чи фотографіями та вбудованими відеоблоками з YouTube.

Авторський пул видання формується переважно із запрошених зовнішніх експертів, а не за рахунок внутрішнього штату журналістів. Основними творцями контенту є академічні вчені, професори, філософи та дослідники. Крім них, матеріали для видання пишуть спеціалісти-практики, які мають підтверджений досвід у своїх дисциплінах. Окремим напрямом політики Aeon є менторство та залучення молодих науковців, які лише починають писати за межами академічного середовища. За свою роботу автори отримують фриланс-оплату або фіксований гонорар, однак станом на травень 2026 року видання тимчасово не приймає робіт від нових авторів-фрилансерів.

Отже, порівняльний аналіз The Ukrainians та Aeon свідчить про успішну реалізацію концепції slow media в обох виданнях, попри відмінності в їхньому масштабі, походженні та фокусі. The Ukrainians пройшов шлях від локального волонтерського проєкту до багаторівневої екосистеми, тоді як заснований у Лондоні цифровий журнал Aeon трансформувався в міжнародну благодійну

некомерційну організацію зі своєю невеликою мережею дочірніх проєктів. Місія українського медіа має людиноцентричний характер і діє як ціннісний маніфест для проактивної інтелігенції. Натомість Aeon орієнтується на глобальну гуманітарну еліту, залишаючи контент повністю безкоштовним за рахунок пожертв, і фокусується на екзистенційних питаннях. Архітектурні рішення обох сайтів спрямовані на зниження когнітивного навантаження: вони базуються на мінімалізмі та великій кількості білого простору. При цьому The Ukrainians використовує строгу монохромну гаму, тоді як Aeon впроваджує функційне кольорове кодування для п'яти головних тем, хоча обидва ресурси однаково добре адаптуються до екранів смартфонів. Контентні стратегії обох медіаплатформ орієнтовані на «повільний» контент, проте роблять це різними способами. The Ukrainians відокремлює оперативну стрічку новин, перенаправляючи читача на суббренд «НЗЛ», і наповнює головний портал ексклюзивними матеріалами. Aeon же повністю відмовляється від новинного чи репортажного контексту, публікуючи винятково «вічнозелені» есеї і дотримується текстоцентричного мінімалізму, де мультимедійність обмежена статичними ілюстраціями та YouTube-ембедами. Диверсифікація помітна й у кадрових моделях: професійну стійкість українського видання забезпечує велика команда зі штату журналістів, фрилансерів, письменників, фотографів та дистриб'юторів із чітким розподілом обов'язків. Aeon, навпаки, не має великого внутрішнього штату авторів – більшість матеріалів створюють вчені, професори та практики, які проходять редакційний фільтр та мають підтверджену кваліфікацію у своєму фаху.

«Читомо». *Історія проєкту* розпочалася у 2009 році, коли він був створений як бакалаврська робота двох студенток кафедри видавничої справи та редагування Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка (Оксани Хмельовської та Ірини Батуревич). Після успішного захисту концепцію платформи того ж року презентували на Форумі видавців у Львові.

До 2012 року «Читомо» розвивалося як волонтерський блог, що тримався на ініціативі його засновниць. Інституційне розширення відбувалося поетапно: від отримання першого мікрогранту розміром 2000 гривень у 2012 році до реєстрації

громадської організації у 2017 році. Наступними етапами розбудови екосистеми стали відкриття англомовної версії сайту у 2022 році для інтеграції українського контексту в міжнародний простір, а також заснування професійної «Премії Читомо» у 2023 році за досягнення у видавничій сфері [12]

Місія видання полягає у створенні відкритого комунікаційного та дискусійного майданчика для суб'єктів видавничого ринку, авторів, літературних критиків та профільних інституцій. Робота платформи спрямована на популяризацію осмисленого читання як інструменту самоосвіти. Із 2014 року й після початку повномасштабного вторгнення, функційні завдання медіа розширилися: редакція веде хроніку руйнувань видавничої інфраструктури, фіксує злочини проти української культури та підтримує видимість літературного процесу в Україні та за кордоном.

Тематичне поле «Читомо» зосереджене навколо книжкової культури, літератури та візуального мистецтва книги. Ресурс функціює одночасно як інформаційний оглядач для широкої авдиторії та як професійне видання для учасників ринку. Співвідношення контенту збалансоване між оперативним фіксуванням подій та аналітичними публікаціями.

На етапі становлення (2009–2011 рр.) популярністю користувалися інтерактивні й візуальні рубрики, зокрема фотопроєкт «Пози» (фіксація людей за читанням), «Література на літо» (книжкові рекомендації відомих людей), «Місця» (огляди бібліотек і книгарень) та «Майстер-клас» (навколокнижкові саморобки). Також практикувалися критично-іронічні огляди недоречних промо-акцій у рубриці «OMG». Із 2013 року вектор видання змістився в бік аналітики книжкового ринку, фіксації його історії, розробки галузевих стандартів та створення тематичних словників. Сьогодні базовими форматами є експертна літературна критика (профільний відділ працює з 2016 року), фахові інтерв'ю з видавцями й авторами, а також великі довідкові проєкти, як-от «Вітрина новинок» (з 2015 року) та дослідження книжкового ринку. Видання практично повністю відмовляється від висвітлення загальних подій, якщо вони не пов'язані безпосередньо з літературною чи видавничою сферою.

Авдиторія видання – часто професійне середовище та коло зацікавлених читачів. Показники щоденної відвідуваності сайту сягають від 3500 до 8000 унікальних користувачів.

Візуальне рішення вебресурсу «Читомо» базується на принципах структурного мінімалізму з акцентом на типографіку та графічний контент. Колористична гама сайту є стриманою: основним тлом виступає чистий білий колір. Він зменшує візуальне навантаження під час тривалого читання, а як базовий колір для тексту та елементів інтерфейсу обрано глибокий чорний. Роль головного корпоративного акценту виконує яскравий відтінок жовтого, яким маркуються важливі зони на сайті та елементи залучення авдиторії.

Візуальна стратегія видання відображає його нішеву спрямованість, її добре видно на розмежуванні шрифтів. Для заголовків статей, назв великих тематичних блоків та акцентних текстових елементів використовується виразний шрифт із засічками. Він підкреслює літературний контекст платформи. Основний масив текстів, метадані (дати, категорії, імена авторів) та елементи інтерфейсу набрані чистим шрифтом без засічок. Картки матеріалів формують блочну структуру. Замість абстрактних графічних елементів видання використовує як головні банери фотографії культурних діячів, репортажні знімки, обкладинки обговорюваних видань або оригінальні художні ілюстрації.

Архітектура головної сторінки побудована за модульним принципом із вертикальним розгортанням контенту. У верхній частині розташоване фіксоване меню, що містить текстові посилання на головні розділи: «Новини», «Читати», «Дивитися», «Знайомитися», «Вчитися», «Тренди», «Спецпроекти», «Вітрина», «Про нас», «Події», помітну жовту плашку «Підтримати». У крайньому лівому кутку розміщено логотип, а у правому – перемикач мовних версій (UA / EN), іконку швидкого пошуку та кнопку додаткового прихованого меню. Внутрішній пошук активується кліком на іконку лупи у верхній панелі, розгортаючи рядок для введення ключових слів. Пошуковий алгоритм оптимізований під роботу з архівом видання, видаючи релевантні результати із сортуванням за хронологією. Нижній колонтитул сайту завершує навігаційну логіку, дублюючи посилання на юридичну

інформацію, контакти редакції, соціальні мережі та можливості для співпраці з видавцями.

Вебплатформа має гнучку *адаптовану версію*, повністю оптимізовану під патерни поведінки користувачів мобільних пристроїв. При переході на екрани смартфонів горизонтальна багатоколонкова структура десктопного інтерфейсу перебудовується в єдину послідовну вертикальну стрічку. Усі елементи зручно вміщаються на ґаджеті.

Контентна стратегія онлайн-видання «Читомо» базується на автентичності та виробництві власного текстового продукту. Редакційна політика регламентує ексклюзивність аналітичного та публіцистичного блоків [13]. У питанні співвідношення «швидкого» контенту (новини) та «повільного» контенту (більші тексти й формати) видання дотримується балансу. Попри орієнтацію на заглиблення в теми, новинна стрічка працює щоденно та регулярно – як і в інших українських онлайн-медіа, які її мають. При цьому навіть інформаційне поле маркується певним рівнем ексклюзивності: 10% новинного контенту отримується з власних джерел, від кореспондентів із публічних заходів та через офіційні запити в держоргани, а ще 30% – створюється на основі першоджерел і пресрелізів, які проходять журналістське редагування. У межах інтеграції мультимедійних форматів «Читомо» демонструє стриманий, текстоцентричний підхід. Мультимедійна складова видання представлена переважно через такі елементи ембеди (вбудовані блоки) та інтеграцію відеоблоків із платформи YouTube (зокрема, у звітах з ярмарків, дискусіях чи спецпроєктах).

Для написання розлогих аналітичних матеріалів, рецензій та ведення *авторських блогів* редакція регулярно залучає зовнішню експертну спільноту. До пулу позаштатних авторів входять літературознавці, письменники, критики та інші фахівці літературної сфери.

Підбиваючи підсумок, можна стверджувати, що онлайн-видання «Читомо» добре трансформувалося зі студентського блогу в онлайн-екосистему та профільне медіа української літературної індустрії. Його структурно-функційна модель базується на нішевому фокусуванні навколо літератури, візуальної культури та

аналітики видавничого ринку, відсікаючи сторонні теми. Контентна стратегія ресурсу балансує між аналітичними лонгрідами та регулярною стрічкою новин, де 40% інформаційного поля є ексклюзивним або опрацьованим із першоджерел.

Literary Hub. Онлайн-ресурс, заснований у США у 2015 році. Біля витоків проєкту стоять Морган Ентрекін, президент і видавець Grove Atlantic, Террі Макдонелл, редактор, член Залу слави Американської асоціації редакторів журналів, та Енді Гантер, засновник Electric Literature. На відміну від волонтерських ініціатив, LitHub одразу створювався як партнерська платформа. Інституційне розширення відбувалося шляхом розбудови мережі цифрових проєктів. У 2016 році медіа запустило комерційний агрегатор книжкових рецензій Book Marks, який збирає відгуки з понад 70 джерел і виводить середню оцінку для видань. У 2018 році з'явився спеціалізований дочірній сайт CrimeReads, присвячений детективній літературі та трилерам. У 2019 році екосистему доповнили внутрішній блог The Hub та авдіомережа LitHub Radio.

Місія Literary Hub вербалізована самим медіа: «Сайт, на який читачі можуть покластися, щоб отримати розумні, захопливі та цікаві статті про все, що пов'язано з книгами» [14].

Тематичний діапазон LitHub зосереджений на художній літературі та нон-фікшні. У контентній стратегії переважає аналітичний та публіцистичний контент, орієнтований на занурення в літературний контекст. Основними жанрами на сайті є есеї, інтерв'ю з авторами, ексклюзивні уривки з нових книг, які надаються видавництвами-партнерами. Дочірній ресурс CrimeReads дещо розширює тематику, публікуючи тематичні списки, оригінальні дослідження реальних злочинів (так званий жанр true crime) та есеї про перетин літератури з кіно, телебаченням і театром.

Мультимедійна стратегія реалізована через мережу книжкових подкастів LitHub Radio. У 2019 році в межах партнерства з компанією The Podglomerate було запущено подкаст Storybound. Він поєднує літературне читання з обговоренням життєвих історій. Його мета – розкрити вплив наративу на людину. На відміну від «Читомо», LitHub робить також ставку на авдіоконтент.

Авдиторія Literary Hub має міжнародне охоплення та виразніший інтелектуальний профіль. Завдяки партнерській моделі, медіа збирає навколо себе різні групи читачів: видавців, авторів, редакторів, літературних агентів та книгорозповсюджувачів, які використовують платформу для відстеження трендів тощо.

Візуальне рішення вебресурсу Literary Hub спирається на принципи мінімалізму. Колірна гама є стриманою та монохромною: основним тлом сайту виступає м'який пастельно-кремовий відтінок, а весь текстовий масив та елементи інтерфейсу відображені в чорному кольорі. Графічні акценти використовуються не всюди: наприклад, суббренди мають фіксовані кольорові маркери – червона крапля для CrimeReads та червоний прапорець для Book Marks. Для головного логотипа та основних заголовків публікацій розробники обрали шрифт із засічками. Рубрики, службові метадані (імена авторів, дати) та навігаційні панелі оформлені геометричним шрифтом без засічок у верхньому регістрі. Візуальне наповнення головної сторінки формується за рахунок чергування ілюстрацій, фотопортретів авторів та зображень книжкових обкладинок. Окремі блоки (наприклад, стрічка «The Hub») використовують тонований растровий ефект для фотографій.

Архітектура головної сторінки побудована за допомогою горизонтально-вертикального розділення інформаційних потоків. Верхня частина сайту містить лінійну панель інструментів, де зліва зафіксовані іконки соціальних мереж, по центру розміщено логотип, а справа – видовжений класичний рядок внутрішнього пошуку («Search»). Одразу під ним розташоване головне однорівневе навігаційне меню з прямими текстовими посиланнями на ключові розділи екосистеми (Craft and Criticism, Fiction and Poetry, News and Culture, LitHub Radio, Reading Lists, Book Marks, CrimeReads тощо).

Кадрова структура Literary Hub побудована як вертикальна ієрархія. Операційне керівництво здійснюють головний редактор Джоні Даймонд, заступниця Емілі Файртог та випускова редакторка Емілі Темпл. Внутрішній штат медіа містить позиції ком'юніті-редактора, редактора подкастів, штатних авторів, а

також автономні редакційні групи для дочірніх проєктів, які очолюють окремі головні редактори.

Порівняльний аналіз свідчить, що за подібної нішевої спрямованості навколо літературної культури «Literary Hub» та «Читомо» мають відмінні інституційні моделі, масштаби дистрибуції та контентні пріоритети. Американський ресурс «Literary Hub» із моменту заснування у 2015 році створювався лідерами видавничої індустрії США як партнерська B2B-платформа, тоді як українське видання «Читомо» еволюціонувало зі студентської бакалаврської роботи 2009 року в незалежну громадську організацію та українське онлайн-медіа.

Контентна стратегія «LitHub» виключає щоденну стрічку новин на материнській платформі, фокусуючись більше на критичних есеях, уривках книг та виробництві авдіоконтенту, у той час як «Читомо» утримує баланс між лонгрідами та регулярними новинами (де 40% матеріалів є ексклюзивними чи опрацьованими з першоджерел) і дотримується текстоцентричного мінімалізму без подкастів, обмежуючись ембедами.

Архітектурно обидва сайти реалізують принципи мінімалізму, лінійного скролінгу, використання подібних шрифтів у заголовках та автоматичного переписування горизонтальних блоків у вертикальну мобільну стрічку, проте «LitHub» застосовує пастельно-кремове тло та відкритий горизонтальний пошук у верхній частині сайту, а «Читомо» базується на чистому білому тлі з фірмовими жовтими плашками.

Висновки. На основі проведеного компаративного аналізу тематичних пар онлайн-медіа, дослідження структури їхніх команд, пулу авторів, обсягу матеріалів та редакційних політик, можна сформулювати рекомендації щодо оптимізації структури для проєктування українського культурного онлайн-ресурсу.

1. Кожне з проаналізованих медіа має власний визначений пул тем та основний фокус для того, щоб не втрачати свою нішевість та тематичність. Це важливо закладати насамперед – ще перед розробкою усієї екосистеми медіа.

2. Гібридна архітектура контенту. Основний сайт медіа має бути звільнений від інформаційного шуму. Лонгріди, інтерв’ю та репортажі мають

займати 90% площі сайту. Короткі новини культури краще повністю делегувати в Telegram-канал або окремий мінімалістичний блок, щоб не розмивати інтелектуальний фокус платформи, або ж зробити компактну бокову панель для цього.

3. Структура сайту має підсвічувати головні публікації, які тяжіють до глибших форматів та аналітично складової.

4. Дизайн ресурсу повинен мінімізувати когнітивне навантаження. Варто не перевантажувати надмірними ілюстраціями чи графічними елементами головну сторінку сайту.

5. Зважаючи на те, що понад 65–80% трафіку забезпечують смартфони, архітектура сайту має першочергово проєктуватися під мобільні патерни. Головна сторінка повинна розгортатися у вигляді послідовних вертикальних змістових блоків, а складні меню – ховатися у функціональну кнопку для звільнення корисної площі екрана.

6. Для нішевого медіа на етапі старту важливо створювати матеріали, які не втрачають актуальності через кілька днів після публікації. Це можуть бути аналітичні огляди, критика, культурологічні розвідки та інтерв'ю тощо.

7. Медіа не повинно обмежуватися лише сайтом. Треба будувати цифрову екосистему, де кожна соціальна платформа є окремим каналом дистрибуції зі своїм унікальним форматом. Однак насамперед важливо мати початкову базу з уже готових матеріалів на сайті.

8. На початковому етапі не варто перевантажувати сайт складними інтерактивними спецефектами, які знижують швидкість завантаження сторінок. Достатньо стриманого, текстоцентричного підходу з використанням якісних статичних ілюстрацій.

9. Для забезпечення експертності за обмеженого бюджету редакція повинна сформувати невелике ядро штатних журналістів із залученням зовнішніх авторів (для написання колонок / оглядів / есеїв або ж суто для консультацій).

10. Замість орієнтації на абстрактні перегляди, нішевому культурному медіа слід фокусуватися на створенні лояльного ядра авдиторії. Тоді творці

контенту чітко знатимуть свою авдиторію та те, як правильно готувати для неї матеріали.

Список використаних джерел:

1. 4 роки роботи для суспільства: як створювався незалежний Суспільний мовник. Суспільне мовлення. URL: https://corp.suspilne.media/newsdetails/3688/ (дата звернення: 29.03.2026)
2. Запустили новий сайт «Суспільне Культура». Детектор медіа. URL: https://stv.detector.media/digital/read/6164/2020-11-26-zapustyly-novyy-sayt-suspilne-kultura/ (дата звернення: 29.03.2026)
3. 82% українців регулярно споживають новини, переважна більшість – через цифрові платформи. Суспільне мовлення. URL: https://corp.suspilne.media/novyny/59012-82-ukrayintsiv-regulyarno-spozhyvayut-novyny-perevazhna-bilshist-cherez-tsyfrovi-platformy-doslidzhennya-barometr-doviry-do-novyn/ (дата звернення: 29.03.2026)
4. The Rise of the Network Society. Information Age Series. John Wiley & Sons, 2011, 656 ст.
5. About the BBC. The BBC is the world's leading public service broadcaster. URL: https://www.bbc.com/aboutthebbc/ (дата звернення: 30.03.2026)
6. What Are Customer Demographics and Target Market of BBC Company? URL: https://businessmodelcanvastemplate.com/blogs/target-market/bbc-target-market (дата звернення: 30.03.2026)
7. BBC Reith. A Custom Font Suite for the BBC. URL: https://www.daltonmaag.com/portfolio/custom-fonts/bbc-reith.html (дата звернення: 30.03.2026)
8. The Ukrainians: із трьох студентських стипендій до чотирьох власних медіа. Детектор медіа. URL: https://detector.media/production/article/143862/2019-01-08-the-ukrainians-iz-trokh-studentskykh-stypendiy-do-chotyrokh-vlasnykh-media/ (дата звернення: 10.04.2026)
9. About Aeon. URL: https://aeon.co/about (дата звернення: 18.05.2026)
10. About Sophia Club. URL: https://sophiaclub.co/about (дата звернення: 18. 05.2026)
11. Exploring the Big Questions with Aeon. John Templeton Foundation. URL: https://www.templeton.org/news/exploring-the-big-questions-with-aeon (дата звернення: 18.05.2026)
12. Про нас. Читомо. URL: https://chytomo.com/pro-nas/ (дата звернення: 18.05.2026)
13. Редакційна політика. Читомо. URL: https://chytomo.com/redpolityka/ (дата звернення: 18.05.2026).
14. About Literary Hub. URL: https://lithub.com/about-literary-hub/ (дата звернення: 18.05.2026).

УДК 070.431.1:654.197(477)

Вікторія Якимець

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ ТЕЛЕВІЗІЙНОГО ІНТЕРВ'Ю НА РЕГІОНАЛЬНОМУ ТЕЛЕКАНАЛІ (НА ПРИКЛАДІ ПРОГРАМИ «ДІАЛОГИ» НА ТЕЛЕКАНАЛІ ITV MEDIA GROUP)

У статті проаналізовано специфіку підготовки та проведення телевізійного інтерв'ю в умовах регіонального мовлення, що зазнає суттєвих трансформацій під впливом цифровізації, процесів децентралізації та викликів воєнного стану. На основі компаративного та емпіричного аналізу програми «Діалоги» рівненського телеканалу ITV Media Group виявлено ключові етапи створення якісного інтерв'ю: від вибору актуального для місцевої громади героя, збору інформації та психологічної підготовки до безпосередньої роботи ведучого в кадрі й подальшої мультиплатформної дистрибуції контенту. Досліджено механізми фреймінгу в регіональному теледискурсі та роль концепції медіаф'южн у трансформації формату інтерв'ю. Розглянуто вплив воєнного стану на редакційні стратегії місцевих телеканалів, зокрема виникнення травмоорієнтованого підходу до інтерв'ювання. Результати дослідження окреслюють роль регіонального телевізійного інтерв'ю як важливого інструменту формування локального інформаційного простору, налагодження комунікації між владою, громадськістю та жителями регіону, а також як засобу соціальної терапії та фіксації історичної пам'яті на місцевому рівні.

Ключові слова: *телевізійне інтерв'ю, регіональне телебачення, телеканал ITV Media Group, програма «Діалоги», журналістська майстерність, локальні медіа, кросмедійність, медіаф'южн, фреймінг, травмоорієнтована журналістика, воєнний стан, децентралізація медіа.*

Viktoria Yakymets

FEATURES OF PREPARING AND CONDUCTING A TELEVISION INTERVIEW ON A REGIONAL TV CHANNEL (BASED ON THE EXAMPLE OF THE "DIALOGUES" PROGRAM ON THE ITV MEDIA GROUP CHANNEL)

The article analyzes the specifics of preparing and conducting a television interview in the context of regional broadcasting, which is undergoing significant transformations under the influence of digitalization, decentralization reforms, and the challenges of martial law. Based on a comparative and empirical analysis of the "Dialogues" program of the Rivne TV channel ITV Media Group, the key stages of creating a high-quality interview are identified: from choosing a hero relevant to the local community, gathering information, and psychological preparation to the host's direct work in the frame and subsequent multi-platform content distribution. The mechanisms of framing in regional television discourse and the role of the media fusion concept in transforming the interview format are explored. The influence of martial law on editorial strategies of local TV channels is examined, including the emergence of trauma-informed approaches to interviewing. The research results outline the role of a regional television interview as an important tool for shaping the local information space, establishing communication between authorities, the public, and residents of the region, as well as a means of social therapy and fixing historical memory at the local level.

Keywords: *television interview, regional television, ITV Media Group TV channel, "Dialogues" program, journalistic skills, local media, cross-media, media fusion, framing, trauma-informed journalism, martial law, media decentralization.*

Постановка проблеми та актуальність. У сучасному багатополярному медіапросторі, що характеризується стрімкою конвергенцією та перенасиченістю інформацією, регіональне телебачення продовжує відігравати критично важливу роль у формуванні локального інформаційного поля та збереженні соціальної згуртованості. Незважаючи на безпрецедентний розвиток загальнонаціональних онлайн-медіа, месенджерів (зокрема Telegram) та соціальних мереж, місцева авдиторія відчуває гостру потребу в якісному, верифікованому контенті, який безпосередньо відображає її щоденне оточення, нагальні проблеми та локальні інтереси. Серед усього розмаїття телевізійних жанрів інтерв'ю залишається одним із найефективніших інструментів глибокого розкриття особистості, всебічного аналізу складних соціально-політичних

процесів та отримання ексклюзивної, соціально значущої інформації з першоджерел [2; 6].

Особливого значення телевізійне інтерв'ю набуває на регіональному рівні, надто в умовах повномасштабної війни, коли довіра до місцевих джерел інформації суттєво зросла. На відміну від центральних телеканалів, які в межах загальнонаціонального марафону «Єдині новини» змушені оперувати макроекономічними, геополітичними чи загальнодержавними категоріями, регіональні медіа знаходяться на значно ближчій дистанції до свого глядача. Ця дистанція створює ефект «свого екрана». Це вимагає від місцевого журналіста значно глибшого занурення в локальний контекст, досконалого розуміння специфіки конкретного регіону та вміння вибудовувати рівноправний, іноді емоційно складний діалог з місцевими лідерами думок, посадовцями органів місцевого самоврядування, військовослужбовцями, переселенцями чи волонтерами так, щоб це максимально резонувало з інтересами та болями громади [8].

Водночас процес підготовки та проведення телевізійного інтерв'ю на місцевому рівні стикається з низкою специфічних викликів. По-перше, це обмеженість кадрових, технічних та фінансових ресурсів порівняно з національними мовниками. По-друге, це необхідність постійно підтримувати тонкий баланс між «гостротою» поставлених питань та збереженням професійних, робочих стосунків у відносно вузькому колі місцевого політичного, бізнесового та культурного істеблішменту. По-третє, це високі вимоги до універсальності регіонального журналіста, який часто змушений поєднувати ролі гостьового редактора, сценариста, інтерв'юера та навіть контент-мейкера для соціальних мереж [9]. Крім того, виник новий етично-психологічний виклик – проведення травмоорієнтованих інтерв'ю з учасниками бойових дій та постраждалими від війни, що вимагає специфічних навичок емпатії та делікатності.

Відтак, комплексне наукове та практичне дослідження механізмів, етапів підготовки та специфіки проведення інтерв'ю на прикладі успішних

регіональних телепроєктів, таких як програма «Діалоги» на телеканалі ITV Media Group (м. Рівне), є актуальним. Це дозволяє не лише об'єктивно зафіксувати стан сучасної української регіональної тележурналістики, але й виокремити дієві практичні методики, які забезпечують створення якісного, впізнаваного, етичного та соціально значущого медіапродукту в умовах обмежених ресурсів та підвищеної соціальної напруги.

Мета дослідження – проаналізувати теоретичні, психологічні та практичні засади підготовки і проведення телевізійного інтерв'ю на регіональному телебаченні, всебічно виявивши його специфічні особливості на прикладі авторської програми «Діалоги» рівненського телеканалу ITV Media Group. Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

– окреслити теоретичні засади жанру телевізійного інтерв'ю, його еволюцію та ключові функції в сучасній системі регіонального телемовлення;

– детально систематизувати ключові етапи підготовки до телевізійного ефіру (моніторинг тем, вибір та верифікація героя, попереднє дослідження бекграунду, психологічне налаштування та сценарне планування);

– здійснити прикладний аналіз практичного досвіду проведення інтерв'ю у студійному форматі на прикладі випусків програми «Діалоги»;

– визначити специфічні комунікативні стратегії, типи запитань та роль ведучого в модерації діалогу і розв'язанні кризових моментів під час розмови;

– проаналізувати вплив кросмедійної конвергенції на дистрибуцію телевізійного інтерв'ю (адаптація для YouTube, фрагментація для соціальних мереж);

– сформулювати спільні патерни, етичні стандарти та успішні практики створення розмовних телепроєктів для місцевих телерадіокомпаній.

Аналіз досліджень і публікацій. Жанр інтерв'ю історично завжди перебував у центрі уваги дослідників журналістики, теорії масових комунікацій, лінгвістики та медіапсихології. Фундаментальні засади теорії та практики інтерв'ювання, класифікація видів розмови та етичні норми закладені в класичних працях таких українських та зарубіжних науковців, як Ігор Михайлин

[2], Володимир Здоровега [1], Девід Рендалл [3], Ларрі Кінг [7] та ін. Вони розглядають інтерв'ю не лише як суто утилітарний метод збору фактажу, але й як самостійний, повноцінний публіцистичний жанр, що вимагає тонкої психологічної майстерності, чіткої драматургічної побудови, здатності до імпровізації та глибокої ерудиції журналіста [1, с. 142].

Дослідженню специфіки саме регіонального телебачення присвячені роботи багатьох сучасних українських науковців (зокрема, В. Гояна [10], А. Яковця [6], В. Лизанчука [8]). Питання трансформації регіональних медіа особливо активно вивчаються в контексті реформи децентралізації влади та посилення ролі місцевих громад. Дослідники наголошують, що сучасний регіональний журналіст має діяти не просто як ретранслятор новин, а як активний модератор суспільних процесів на місцях. Це робить жанр аналітичного та портретного інтерв'ю ключовим, формотворчим елементом у сітці мовлення місцевих телекомпаній [6; 8].

Важливим вектором досліджень є також візуальна, невербальна та просторова складова телевізійного інтерв'ю, що безпосередньо і часто підсвідомо впливає на емоційне сприйняття контенту глядачем [8]. Фахівці з телевізійного виробництва зазначають, що архітектура студійного простору, світлові рішення, ракурси зйомки (екранна ергономіка), а також міміка, пантоміміка та тембр голосу ведучого є невід'ємними складовими загального медіатексту, який зчитує авдиторія.

Новітні дослідження свідчать про суттєве розширення проблематики регіонального телевізійного виробництва в умовах повномасштабної війни. Зокрема, О. Левченко та О. Білан аналізують трансформацію редакційних підходів в умовах воєнного стану, наголошуючи на виникненні нової журналістської функції – психологічної підтримки авдиторії та травмоорієнтованого підходу до інтерв'ювання, що принципово відрізняється від довоєнних практик [11]. Окремим напрямом є дослідження Л. Комінярської та О. Блашків, присвячене реформуванню контенту регіональних філій суспільного телебачення: авторки зазначають, що регіональні редакції були змушені

кардинально переглянути тематику програм, відмовившись від розважальних форматів на користь суспільно значущого інформаційного та аналітичного контенту, безпосередньо пов'язаного з реаліями воєнного часу [12].

Важливим теоретичним підґрунтям для розуміння механізмів впливу регіонального інтерв'ю на суспільну думку слугує концепція фреймінгу, детально розроблена в дослідженні Ю. Нагорної про фреймінг у сучасному регіональному новинному теледискурсі. Авторка демонструє, що регіональне телебачення не просто транслює факти, а конструює смислові рамки, через які місцева авдиторія інтерпретує суспільні події. Вибір героя, формулювання запитань та редакційна акцентуація у програмах на зразок «Діалогів» є інструментами активного фреймінгу, що формує локальний інформаційний порядок денний [16].

Питання цифрової трансформації регіональних медіа ґрунтовно аналізує М. Василецький, досліджуючи вплив цифрових платформ на розвиток і функціонування регіональних медіа України в контексті реформ децентралізації та технологічної модернізації. Дослідник акцентує увагу на тому, що регіональні телеканали сьогодні перебувають на роздоріжжі між традиційним лінійним мовленням та повноцінним переходом у цифрове середовище. Процеси децентралізації підсилили запит на якісний місцевий контент, однак водночас поставили перед редакціями завдання технологічної модернізації та адаптації форматів для нових платформ [13]. Ці тенденції безпосередньо позначаються на стратегіях дистрибуції аналітичного інтерв'ю на регіональному рівні.

Суттєве теоретичне значення для розуміння сучасного телевізійного виробництва має концепція медіаф'южн, запропонована І. Печеранським, який розглядає медіаф'южн як технологію і механізм трансформації екосистеми телебачення у XXI столітті. Дослідник обґрунтовує, що злиття різних медіаплатформ і форматів у межах єдиного редакційного потоку докорінно змінює природу телевізійного контенту: класичне студійне інтерв'ю перетворюється на мультиплатформний продукт, адаптований одночасно для ефірного мовлення, відеохостингів та соціальних мереж [14]. Ця концепція

безпосередньо корелює з практикою ITV Media Group щодо кросмедійної дистрибуції програми «Діалоги».

Не менш важливим теоретичним орієнтиром слугує навчальний посібник О. Гресько та Г. Ренської «Тележурналістика і кросмедіа», де систематизовані принципи кросмедійного виробництва контенту для сучасних телевізійних редакцій [9]. Автори розробляють концептуальну рамку кросмедійної журналістики, де інтерв'ю є ключовим форматом, що найефективніше піддається адаптації для різних платформ. Без урахування цих наробків комплексне дослідження сучасного регіонального телевізійного інтерв'ю було б неповним.

Попри значну кількість академічних праць із загальної теорії інтерв'ю та телевізійного менеджменту, у сучасному вітчизняному науковому дискурсі відчутно бракує прикладних, емпіричних досліджень, сфокусованих на поточній практиці конкретних українських регіональних телеканалів в умовах сьогодення. Диджиталізація та воєнний стан докорінно змінили правила гри на медіаринку, вимагаючи оновлення теоретичних підходів [9; 11; 13; 14]. Унікальність цього дослідження полягає в комплексному аналізі живого медійного продукту – програми «Діалоги» телеканалу ITV Media Group (м. Рівне) [4; 5], що дозволяє органічно поєднати класичні теоретичні концепції з реальними, щоденними кейсами сучасного телевізійного виробництва регіонального рівня.

Виклад основного матеріалу. Телевізійне інтерв'ю як продукт – це лише верхівка айсберга, складний багаторівневий процес, який концептуально починається задовго до команди режисера «Мотор!» і триває далеко за межами етапу постпродакшену [6]. На регіональному телебаченні, де відчувається щільний зв'язок із громадою, цей процес набуває своїх яскраво виражених, специфічних рис. Ці риси ми можемо чітко простежити, деконструювавши роботу над програмою «Діалоги» (ITV Media Group) [5]. Це класичний, вивірений формат студійного телевізійного інтерв'ю (один на один), головною метою якого є глибоке розкриття актуальної місцевої теми або суспільного явища через відверте спілкування з компетентним гостем.

Етап підготовки: моніторинг, вибір героя, фактчекінг та сценарне моделювання

У професійному телевізійному середовищі існує аксіома: якість і успіх інтерв'ю на 70–80% залежать від етапу доефірної підготовки [3; 8]. У редакції програми «Діалоги» цей процес є системним і розпочинається з безперервного моніторингу інформаційного простору Рівненщини [4]. Регіональне телебачення не може дозволити собі розкоші бути відірваним від локальних реалій чи оперувати абстрактними темами. Тому тематичне планування випусків завжди жорстко прив'язане до інформаційних потреб та «болів» місцевої громади: ефективність діяльності органів місцевого самоврядування та розподіл місцевого бюджету, логістика масштабних волонтерських ініціатив Рівненщини, комунальні виклики в умовах блекаутів, збереження культурної спадщини регіону, історії реабілітації місцевих військовослужбовців.

Вибір гостя (героя програми) здійснюється за кількома суворими критеріями: безпосередня компетентність у питанні, пряма причетність до події, впливовість рішень особи на громаду та її здатність артикульовано висловлювати свої думки перед камерою [1]. Журналісти регіонального каналу, на відміну від столичних колег, часто стикаються з викликом так званого «обмеженого пулу спікерів» (одні й ті самі посадовці кочують з ефіру в ефір). Тому стратегічним завданням команди «Діалогів» є не лише періодично запрошувати «очевидних» ньюсмейкерів (наприклад, міського голову Рівного чи очільника обласної військової адміністрації), але й активно шукати та відкривати нові обличчя: місцевих підприємців, що релокували бізнес, низових громадських активістів, інноваційних освітян, бойових медиків.

Після затвердження героя розпочинається етап збору інформації (опрацювання бекграунду). Він включає не лише читання офіційної біографії чи пресрелізів, але й аналіз соціальних мереж гостя, моніторинг його попередніх публічних заяв та обіцянок, вивчення альтернативних точок зору опонентів. Для регіонального журналіста критично важливо розуміти контекст «між рядками», адже місцева політика чи громадське життя часто побудовані на неочевидних

міжособистісних або бізнес-зв'язках, кумівстві чи прихованих конфліктах інтересів [3].

На основі зібраного масиву даних формується сценарний план (опитувальник). Це не жорсткий список питань, які читаються з аркуша, а швидше драматургічна карта розмови. У випусках «Діалогів» чітко простежується класична драматургія:

– експозиція (гачок): прив'язка до свіжого інформаційного приводу, що пояснює глядачу актуальність розмови саме сьогодні;

– розвиток дії: перехід до базових, інформативних питань, що розкривають суть проблеми;

– кульмінація: найгостріші, часто незручні запитання, конфронтація думок, цитування опонентів;

– розв’язка: перехід до конструктиву, обговорення шляхів вирішення проблеми, планів на майбутнє або ціннісних світоглядних висновків героя.

Проведення інтерв'ю: специфіка роботи в кадрі, модерація діалогу та психологія спілкування

Сам процес запису програми у студії вимагає від ведучого максимальної концентрації, бездоганного знання людської психології, високої швидкості реакції та володіння всім арсеналом навичок телевізійної невербальної комунікації [6; 8].

Психологічне налаштування та встановлення контакту (рапорт). Інтерв'ю починається ще в гримерці або за кілька хвилин до команди режисера. Ведучі «Діалогів» обов'язково проводять коротку неформальну бесіду з гостем, щоб зняти стартове телевізійне хвилювання [7]. Оскільки на регіональному рівні журналіст і гість (особливо політики) часто знайомі особисто поза ефіром, для ведучого надзвичайно важливо встановити правильну професійну дистанцію: зберегти доброзичливість господаря студії, але не перейти ту межу панібратства чи надмірної лояльності, яка б завадила згодом поставити жорстке, незручне запитання в інтересах громади. Специфічним є підхід до гостей-військових: тут

рапорт будується на абсолютній повазі, спокої та гарантії того, що травматичні теми будуть обговорюватися максимально етично.

Візуальний контакт, емпатія і мова тіла. У студійному форматі ITV Media Group кадрування побудоване таким чином, щоб максимально акцентувати увагу на емоціях та міміці співрозмовників (часте використання середніх, погрудних і крупних планів) [5]. Відповідно, ведучий застосовує професійну техніку активного слухання [8]. Він безперервно підтримує зоровий контакт (дивиться не в планшет із питаннями, а в очі гостю), використовує легкі кивки згоди або заперечення для невербального заохочення чи корекції напрямку думки, контролює власну поставу (нахил корпусу вперед) для демонстрації залученості та інтересу. На телебаченні авдиторія вірить мові тіла ведучого не менше, ніж його словам [6].

Типологія запитань та робота з ухиляннями. Детальний контент-аналіз випусків програми «Діалоги» свідчить про майстерне жонглювання різними типами запитань [5]. Відкриті запитання («Як ви оцінюєте…?», «Якими були ваші перші кроки на посаді…?», «Чому виникла ця кризова ситуація…?») використовуються для розгортання теми та стимулювання гостя до розлогих, аргументованих відповідей [1]. Однак, коли гість свідомо намагається уникнути прямої відповіді, продукує «воду» або вдається до демагогії (що є типовою тактикою для багатьох місцевих чиновників), ведучі миттєво змінюють тактику, використовуючи закриті або уточнювальні запитання («Так чи ні?», «Яка конкретно сума була виділена?») [3; 7]. Часто застосовується прийом «адвоката диявола», коли журналіст озвучує поширені в суспільстві міфи або критику з боку опонентів. Журналістам «Діалогів» доводиться філігранно балансувати на лезі ножа: не перетворитися на «агресивного прокурора», який відштовхує глядача хамством, але й не дозволити перетворити авторську програму на безкоштовну рекламну чи піар-платформу для запрошеного чиновника.

Гнучкість, реактивність та імпровізація. На відміну від завчасно вивіреного друкованого тексту, телевізійне інтерв'ю – це живий, непередбачуваний організм. Хоч би яким ідеальним був сценарій, найцінніше народжується в

моменті [1; 2]. Якщо гість програми несподівано видає ексклюзивну інформацію, обмовляється, або ж демонструє раптову емоційну реакцію, професійний ведучий одразу ж відхиляється від заготовленого плану. Він залишає підготовлені питання і починає «розкручувати» нову, значно цікавішу сюжетну лінію, рухаючись за логікою співрозмовника. Здатність до такої аргументованої імпровізації є ознакою найвищого пілотажу в телевізійній журналістиці [8].

Візуальна та просторова ідентичність програми

Не варто недооцінювати роль сценографії. Простір студії у програмі «Діалоги» виконує не лише декоративну чи фонову роль, а несе глибоке психологічне навантаження, формуючи атмосферу програми [5; 6]. Зазвичай це стриманий, сучасний інтер'єр з делікатним використанням корпоративних кольорів телеканалу ITV [4]. У кадрі відсутній зайвий візуальний шум (строкаті декорації чи надміру динамічні екрани на фоні), що могло б відволікати увагу глядача від суті розмови та очей спікерів. Світлові рішення (спрямоване, але м'яке світло) створюють об'єм, не спотворюючи рис обличчя.

Ключовим елементом просторової ергономіки є так звана «відкрита посадка». У студії принципово відсутні масивні столи, трибуни чи бар'єри між ведучим і гостем. Співрозмовники сидять у зручних кріслах, повернуті один до одного, без перешкод. Це психологічно усуває дистанцію, формує атмосферу довіри та візуально підкреслює саму назву програми – це справжній, рівноправний «діалог», а не допит у кабінеті чи лекція. Такий мінімалізм і відкритість дозволяють повністю сфокусувати увагу авдиторії на сенсах, аргументах та щирих емоціях.

Тележурналістика в умовах воєнного стану: специфіка фреймінгу та медіаф'южн у регіональному інтерв'ю

Повномасштабна російська агресія докорінно змінила умови функціонування регіонального телебачення. Дослідники О. Левченко та О. Білан фіксують, що тележурналістика в умовах воєнного стану набуває принципово нових характеристик: зміщуються акценти у відборі тем, з'являються нові категорії героїв (військовослужбовці, сім'ї загиблих, внутрішньо переміщені

особи), а перед журналістом постає нагальна потреба у специфічних психологічних компетентностях – насамперед у травмоорієнтованому підході до інтерв'ювання [11]. Програма «Діалоги» адаптувалася до цих реалій, включивши у постійну ротацію запрошених гостей учасників бойових дій, волонтерів, медиків та переселенців, що дозволяє телеканалу виконувати функцію летопису регіональної пам'яті в умовах триваючої війни.

Реформування контенту регіональних телередакцій під час повномасштабного вторгнення не обмежується лише тематичними зрушеннями. Л. Комінярська та О. Блашків, аналізуючи практику суспільних мовників, доводять, що воєнний контекст змусив регіональні редакції переглянути саму модель взаємодії з аудиторією: глядач став не пасивним споживачем контенту, а активним учасником інформаційного обміну, носієм важливих свідчень та локального досвіду [12]. Це спричинило зміну ролі ведучого в інтерв'ю: журналіст дедалі частіше виступає медіатором між різними верствами громади, забезпечуючи горизонтальний суспільний діалог замість традиційного вертикального «влада – аудиторія».

У контексті аналізу програми «Діалоги» варто окремо зупинитися на механізмах фреймінгу – процесу конструювання смислових рамок, що визначають інтерпретацію подій аудиторією. Як доводить Ю. Нагорна, вибір теми, способу її подачі та структури запитань у регіональному новинному теледискурсі є інструментами активного фреймінгу [16]. В умовах воєнного стану цей механізм набуває підвищеної відповідальності: ведучий програми «Діалоги», обираючи ракурс висвітлення теми й визначаючи, чий голос буде чутний у студії, фактично конструює інформаційний порядок денний для всієї Рівненщини. Свідоме управління фреймами – зосередження на конкретних жертвах, героях чи проблемах – дозволяє програмі підтримувати емоційний зв'язок з аудиторією та зберігати суспільну мобілізованість на місцевому рівні.

Паралельно з воєнними трансформаціями редакційного змісту відбуваються глибинні зміни у технологічній екосистемі регіонального телебачення. Концепція медіаф'южн, що її розробляє І. Печеранський, описує

процес органічного злиття ефірного, онлайн- та мобільного каналів поширення контенту в єдину мультиплатформну систему [14]. Для ITV Media Group це проявляється у тому, що програма «Діалоги» існує одночасно у кількох форматах: як повноцінний студійний випуск для ефірного та кабельного мовлення, як відео на YouTube (де воно отримує нову аудиторію та живе роками), і як набір коротких тематичних фрагментів для Facebook та Telegram. Кожен з цих форматів вимагає власної редакційної логіки, але всі вони формуються вже на етапі запису – ведучий будує розмову з урахуванням майбутнього «нарізання» матеріалу.

Цифрова трансформація регіональних медіа у контексті реформ децентралізації створює додаткові можливості та виклики для телебачення. М. Василецький наголошує, що децентралізація влади посилила запит місцевих громад на власний якісний медіапростір, однак водночас загострила конкуренцію між ефірним телебаченням та цифровими платформами за увагу аудиторії [13]. Відповіддю на цей виклик стає кросмедійна модель виробництва, яку детально описують О. Гресько та Г. Ренська: редакція виробляє не окремий продукт для одного каналу поширення, а єдиний медіаконтент, що адаптується для різних платформ [9]. Програма «Діалоги» є наочним прикладом такої кросмедійної стратегії на рівні конкретного регіонального телепроєкту.

Обґрунтування результатів. Проведений глибокий аналіз дозволяє аргументовано виявити низку специфічних маркерів і тенденцій, які не лише відрізняють сучасне регіональне телевізійне інтерв'ю від уніфікованого загальнонаціонального продукту, але й яскраво демонструють його унікальну додану цінність для суспільства. Отримані результати підтверджують, що програма «Діалоги» на телеканалі ITV Media Group є репрезентативним еталоном якісної, свідомої локальної тележурналістики.

Одним із найважливіших результатів дослідження є практичне підтвердження того факту, що «безпосередня близькість до авдиторії» залишається головним соціальним капіталом регіонального телеканалу. Успішність та резонансність інтерв'ю тут вимірюється не загальнонаціональним

масштабом чи медійною «зірковістю» гостя (що часто є самоціллю для столичних шоу), а ступенем реального впливу обговорюваної проблеми на щоденне життя конкретного міста (Рівного) чи області. У цій парадигмі телевізійний ведучий виступає не лише як журналіст, що задовольняє власну цікавість, а як делегований модератор, своєрідний омбудсмен від імені місцевої громади. Запитання, які лунають у студії ITV, є кристалізованим відображенням реальних соціальних запитів, тривог та очікувань мешканців Рівненщини [5].

Також у ході аналізу був виявлений стійкий патерн «конструктивної критичності». В умовах регіонального середовища, де всі ключові суб'єкти прийняття рішень щільно інтегровані в єдину соціально-економічну тканину (часто знають одне одного роками), журналісти вибудовують стратегію інтерв'ювання вкрай збалансовано. Їхня мета – конструктивно критикувати неправомірні дії влади чи виявляти недоліки, не переходячи на особисті образи та залишаючи простір для подальшої інституційної співпраці та продовження діалогу в майбутньому. Це складне завдання вирішується завдяки глибокій, фактологічній попередній підготовці [3], оперуванню виключно перевіреними даними та документами (замість голослівних емоційних звинувачень), а також завдяки витриманому, підкреслено професійному тону голосу ведучого.

Окремим вагомим результатом дослідження є фіксація того, як блискавично телеканал ITV Media Group адаптувався до нових цифрових форматів споживання контенту, демонструючи успішний приклад кросмедійної конвергенції [9]. Класичне поняття «телевізійний ефір» сьогодні розширилося. Оскільки телевізійні інтерв’ю обов’язково паралельно транслюються або публікуються на YouTube-каналі мовника (де вони отримують друге життя у вигляді коментарів та тривалого перегляду) [5], а згодом фрагментуються для швидких соціальних мереж (Facebook, Instagram Reels, TikTok, Telegram), це кардинально змінює саму структуру розмови [4; 10]. Ведучі змушені будувати діалог так, щоб він був не лише змістовним протягом 30 хвилин, але й містив яскраві, ємні «квоти» (панчлайни, різкі заяви, емоційні зізнання), які монтажери легко зможуть виокремити для 15-секундних вірусних відео. Це суттєво впливає

на загальну динаміку «Діалогів»: темпоритм розмови стає швидшим, питання – лаконічнішими, а відповіді – більш сфокусованими. Регіональне інтерв'ю перестало бути річчю в собі – воно стало мультиплатформним інформаційним продуктом, що повністю відповідає логіці медіаф'южн, описаній І. Печеранським [14].

Воєнний контекст суттєво відбився і на механізмах фреймінгу в програмі. Аналіз випусків «Діалогів» підтверджує спостереження Ю. Нагорної: у воєнний час регіональний теледискурс активно використовує фрейми єдності, стійкості та соціальної солідарності [16]. Запрошення до студії учасників бойових дій, представників волонтерського руху та переміщених осіб є не просто редакційним вибором, а свідомою стратегією конструювання образу згуртованої регіональної спільноти, здатної протистояти викликам війни. Такий підхід узгоджується з висновками О. Левченка та О. Білан щодо нових функцій тележурналістики в умовах воєнного стану – зокрема, функції соціально-психологічної стабілізації та підтримки суспільного морального духу [11].

Важливим виміром є й інституційне становище ITV Media Group в умовах цифрової трансформації. На відміну від регіональних філій суспільного мовника, яким доводиться реформуватися в межах централізованих рішень (про що пишуть Л. Комінярська та О. Блашків [12]), приватний телеканал має більшу редакційну гнучкість у адаптації форматів до нових реалій. Водночас, як зазначає М. Василецький, цифровізація і децентралізація однаково стосуються всіх регіональних мовників: і суспільних, і приватних, оскільки головним чинником є зміна медіаспоживчих звичок аудиторії, яка все активніше мігрує в онлайн [13]. Відповідь ITV Media Group – принципово кросмедійна модель дистрибуції «Діалогів» – є прагматично виправданою стратегією виживання і розвитку в конкурентному медіасередовищі.

Отже, результати дослідження незаперечно підтверджують, що створення якісного, впливового телевізійного інтерв'ю на сучасному регіональному телебаченні – це не імпровізація в кадрі, а складна системна робота редакції [6]. Вона вимагає синергії ретельної аналітичної підготовки, високої

медіапсихологічної та комунікативної майстерності інтерв’юера, бездоганної технічної реалізації простору та глибокого розуміння мінливих запитів локальної кросмедійної авдиторії [9; 10]. Водночас воєнний контекст додає до цього переліку ще одну вимогу – здатність редакції діяти відповідально в умовах підвищеної суспільної вразливості, дотримуватися принципів травмоорієнтованої журналістики [11] та свідомо управляти фреймінгом задля підтримки суспільної стійкості регіональної громади [16].

Висновки

Проведений комплексний аналіз специфіки підготовки та проведення телевізійного інтерв'ю на прикладі програми «Діалоги» (телеканал ITV Media Group) дає підстави для низки концептуальних висновків. Жанр аналітичного та портретного інтерв'ю залишається одним із найскладніших з погляду виробництва, але водночас одним із найзатребуваніших і найвпливовіших форматів на регіональному телебаченні, оскільки саме він здатен забезпечити глибину осмислення локальних подій.

Успіх та тривала життєздатність такого медійного продукту базуються на трьох основних стовпах. По-перше, це ґрунтовна доефірна робота – від моніторингу соціальних мереж до психологічного аналізу героя, що забезпечує міцну фактологічну базу розмови. По-друге, це висока кваліфікація ведучого, який володіє мистецтвом керування діалогом, вміє активно слухати, оперативно змінювати сценарний план та витримувати тонкий баланс між журналістською гостротою (запитом суспільства на правду) та професійною етикою спілкування, включаючи навички травмоорієнтованого інтерв’ювання [11]. По-третє, це грамотна кросмедійна стратегія дистрибуції контенту [9; 14], що забезпечує програмі присутність на всіх актуальних платформах та підвищує її вплив на формування локального інформаційного порядку денного.

Принципово важливим висновком є те, що програма «Діалоги» функціонує як інструмент свідомого фреймінгу місцевого інформаційного простору [16]. Кожен випуск конструює певну смислову рамку, через яку рівняни сприймають соціальну дійсність: хто є авторитетним голосом, які проблеми є

першочерговими, яких цінностей дотримується громада. В умовах воєнного стану ця функція набуває особливої ваги – редакційна відповідальність ITV Media Group виходить далеко за межі суто інформаційного обслуговування аудиторії та стає частиною ширшої стратегії суспільної резилієнтності регіону. Тут програма органічно вписується у тенденцію реформування регіонального контенту, що фіксується дослідниками на прикладі суспільного мовлення [12], та підтверджує курс на якісне, соціально відповідальне телебачення в умовах національної кризи.

Програма «Діалоги» є яскравим маркером професійної зрілості українського регіонального мовлення. Вона демонструє свідому відмову від застарілої, компліментарної «паркетної» журналістики на користь моделювання реального, гострого суспільного діалогу. Окрім того, програма виконує важливу місію фіксації історії регіону через розкриття унікальних героїв нашого часу – не лише чиновників, але й військових, медиків, волонтерів, підприємців. Досвід ITV Media Group доводить, що за умови неухильного дотримання журналістських стандартів, впровадження кросмедійних стратегій дистрибуції [9] та чіткого фокусування на реальних інтересах своєї громади, регіональне телебачення не лише зберігає свою актуальність, але й здатне створювати високоякісний, конкурентоспроможний продукт в умовах цифрового медіасередовища та технологічної модернізації [13]. Прогрес у впровадженні медіаф'южн-підходів [14] перетворює класичне студійне інтерв'ю на динамічний мультиплатформний наратив, що успішно бореться за увагу місцевого глядача в складну епоху інформаційного перенасичення та гібридних загроз.

Перспективою подальших наукових досліджень у цій сфері може стати розширений порівняльний та кількісний аналіз інтерв'ю-форматів на різних регіональних телеканалах України, зокрема зіставлення практик приватних і суспільних мовників в умовах воєнного стану. Перспективним є також глибинне вивчення трансформації жанру під впливом алгоритмів соціальних мереж (зокрема TikTok та Instagram) та дослідження ефективності різних стратегій фреймінгу в умовах інформаційної війни. Окремим напрямом може стати

розробка методичних рекомендацій з травмоорієнтованого інтерв'ювання та кросмедійної дистрибуції для студентів-журналістів і молодих телевізійних практиків регіональних редакцій.

Список використаних джерел:

1. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Львів : ПАІС, 2004. 268 с.

2. Михайлин І. Л. Основи журналістики : підручник. 5-те вид., перероб. і доп. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 496 с.

3. Рендалл Д. Універсальний журналіст. Київ : К.І.С., 2007. 288 с.

4. Офіційний сайт телеканалу ITV Media Group. URL: https://itvmg.com/ (дата звернення: 18.05.2026).

5. YouTube-канал ITV Media Group. Проєкт «Діалоги». URL: https://www.youtube.com/c/ITVMediaGroup (дата звернення: 18.05.2026).

6. Яковець А. В. *Телевізійна журналістика: теорія і практика* : підручник. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2009. 262 с.

7. Кінг Л. Як розмовляти з ким завгодно, коли завгодно і де завгодно. Київ : Наш формат, 2017. 208 с.

8. Лизанчук В. В. *Журналістська майстерність* : підручник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 376 с.

9. Гресько О. В., Ренська Г. І. *Тележурналістика і кросмедіа* : навчальний посібник. Київ : Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2021. 224 с.

10. Гоян В. В. *Журналістська творчість на телебаченні* : монографія / В. В. Гоян ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. 320 с.

11. Левченко О., Білан О. Телевізійна журналістика в умовах воєнного стану // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Аудіовізуальне мистецтво і виробництво. 2023. Т. 6. № 1. С. 45–56. DOI: 10.31866/2617-2674.6.1.2023.279229.

12. Комінярська Л., Блашків О. Реформування контенту регіональних філій суспільного телебачення під час повномасштабної російсько-української війни // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. 2024. № 54–55. С. 133–143.

13. Василецький М. Вплив цифрових платформ на розвиток і функціонування регіональних медіа України в контексті реформ децентралізації та технологічної модернізації // Вісник Книжкової палати. 2024. № 10. С. 14–20.

14. Печеранський І. Медіаф'южн як технологія і механізм трансформації екосистеми телебачення у XXI столітті // Вісник КНУКіМ. Серія: Аудіовізуальне мистецтво і виробництво. 2024. Т. 7. № 2. С. 188–199.

15. Гресько О. В., Ренська Г. І. Тележурналістика і кросмедіа. Київ : Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2021. 224 с.

16. Нагорна Ю. Фреймінг у сучасному регіональному новинному теледискурсі // Обрії друкарства. 2024. № 1(15).

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.923:316.472

Дарія Дорофіна

ФЕНОМЕН МОТИВАЦІЇ ТА ПАТЕРНІВ ПОВЕДІНКИ ОНЛАЙН-ЗНАЙОМСТВ У КОНТЕКСТІ ЦИФРОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ

Актуальність теми зумовлена стрімкою цифровізацією міжособистісних стосунків, де дейтинг-платформи перетворилися на основне середовище формування соціальних зв'язків для молоді. Трансформація спілкування у віртуальну площину диктує нові правила взаємодії, де центральним елементом стає візуальна самопрезентація. Проблема полягає в тому, що за технічною простотою інтерфейсу приховуються складні психологічні процеси, які впливають на самосприйняття та психічне здоров'я особистості. ***Мета.*** *Дослідити особливості прояву мотивації та патернів поведінки молоді на дейтинг-платформах у контексті цифрової самопрезентації та внутрішнього конфлікту.* ***Методи.*** *Авторська анкета «Мотивація та патерни онлайн-знайомств», напівструктуровані інтерв'ю, контент-аналіз профілів дейтинг-додатків.* ***Результати.*** *У процесі дослідження виявлено помірний рівень внутрішньої напруги та зниження емпатії серед молоді 18–25 років. Водночас частота використання цифрового фасаду демонструє високу вираженість (92 %), при цьому респонденти частіше зазначають страх офлайн-зустрічей (85 %). Виявлено наявність статистично значущого взаємозв'язку між часом використання додатків, рівнем самотності, внутрішнім конфліктом та емпатією ($r = 0{,}526–0{,}550$, $p < 0{,}001$), що свідчить про те, що ці показники взаємопов'язані і виступають ключовими факторами поведінки молоді в онлайн-знайомствах.* ***Висновки.*** *Отримані результати можуть бути використані у психологічному консультуванні та тренінговій роботі з молоддю для розвитку медіаграмотності, формування автентичної самопрезентації та зменшення залежності від алгоритмічного схвалення.*

Ключові слова: *мотивація, патерни поведінки, онлайн-знайомства, цифровий фасад, самопрезентація, дейтинг-сервіси, емпатія, парадокс вибору.*

Daria Dorofina

THE PHENOMENON OF MOTIVATION AND BEHAVIORAL PATTERNS IN ONLINE DATING WITHIN THE CONTEXT OF YOUTH DIGITAL IDENTITY

The relevance of the topic is driven by the rapid digitalization of interpersonal relationships, where dating platforms have become the primary environment for forming social bonds among young people. The transformation of communication into the virtual sphere dictates new rules of interaction, with visual self-presentation becoming a central element. The problem lies in the fact that behind the technical simplicity of the interface, complex psychological processes are hidden, affecting the self-perception and mental health of the individual. ***Aim.*** *To investigate the specifics of motivation and behavioral patterns of youth on dating platforms in the context of digital self-presentation and internal conflict.* ***Methods.*** *Author's questionnaire "Motivation and Patterns of Online Dating," semi-structured interviews, and content analysis of dating app profiles.* ***Results.*** *The study revealed a moderate level of internal tension and a decrease in empathy among youth aged 18–25. At the same time, the frequency of using a "digital facade" shows a high prevalence (92%), while respondents more frequently report a fear of offline meetings (85%). A statistically significant correlation was found between the duration of app usage, levels of loneliness, internal conflict, and empathy ($r = 0.526–0.550, p < 0.001$), indicating that these indicators are interconnected and serve as key factors in youth behavior regarding online dating.* ***Conclusions.*** *The findings can be utilized in psychological counseling and training programs for youth to develop media literacy, promote authentic self-presentation, and reduce dependence on algorithmic approval.*

Keywords: *motivation, behavioral patterns, online dating, digital facade, self-presentation, dating services, empathy, paradox of choice.*

Вступ. Феномен мотивації та патернів поведінки в онлайн-знайомствах є одним із найбільш складних і суперечливих явищ у психології особистості та цифрової комунікації. У сучасному суспільстві дейтинг-платформи виступають не лише як технічний інструмент знайомств, але і як соціально-психологічне середовище, що впливає на самосприйняття, формування довіри та ефективність

міжособистісних відносин. У психологічній науці онлайн-знайомства зазвичай розглядають як простір свідомого конструювання цифрового фасаду з метою створення ідеалізованої самопрезентації або досягнення певної соціальної мети.

Сучасні дослідження вітчизняних науковців підкреслюють, що цифрова самопрезентація є багатогранним психологічним явищем, яке пов'язане з когнітивними, емоційними та поведінковими механізмами особистості. Зокрема, у наукових роботах зазначається, що цифровий фасад може проявлятися через ретельно відредаговані фото, текстоцентричну комунікацію та спрощені емоційні вияви, що пов'язані з особливостями саморегуляції та соціального досвіду молоді [5, 6].

У психологічних дослідженнях також наголошується на важливості розмежування реального «Я» та віртуального «Я». Реальне «Я» є динамічним і спонтанним, тоді як віртуальне «Я» передбачає свідомий контроль і ідеалізацію. Таким чином, ключовою характеристикою цифрового фасаду є наявність наміру створити відповідність очікуванням, що робить його складним психологічним феноменом, пов'язаним з мотиваційною сферою особистості [1, 9].

Важливим напрямом дослідження цього явища є аналіз індивідуально-психологічних чинників, які впливають на прояви патернів поведінки. До таких чинників належать особливості самопрезентації, рівень емпатії, комунікативні навички, а також алгоритмічне середовище дейтинг-додатків. Патерни поведінки можуть виконувати різні функції: адаптаційну, маніпулятивну або захисну. Наприклад, у деяких випадках молодь використовує цифровий фасад як спосіб уникнення соціальної тривожності або захисту власної самооцінки.

Одним із важливих аспектів дослідження є гендерні відмінності у патернах самопрезентації. Науковці зазначають, що жінки та чоловіки можуть відрізнятися за мотивами використання цифрової ідентичності, стилем комунікації та рівнем соціальної відповідальності. Гендерні відмінності часто пов'язані з особливостями соціалізації. Дослідження показують, що жінки частіше застосовують «естетичний перфекціонізм», тоді як чоловіки – «демонстрацію соціального капіталу» [5, 6].

Не менш важливим є аналіз впливу алгоритмів на мотивацію. Алгоритмічне середовище активує механізми змінного підкріплення, що призводить до парадоксу вибору та девальвації емпатії [9, 10].

Виходячи з актуальності та недостатнього рівня емпіричного вивчення даної проблеми, мною визначено мету дослідження: дослідити особливості прояву мотивації та патернів поведінки онлайн-знайомств у контексті цифрової ідентичності молоді та виявити специфіку його прояву у представників різних гендерних груп.

Методика та організація дослідження. Дослідження здійснювалося за допомогою комплексу психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення мотивації та патернів поведінки в онлайн-знайомствах та їх зв'язку з цифровою ідентичністю. Опитування проводилося у дистанційній формі за допомогою Google Forms та Zoom, що забезпечило анонімність відповідей.

Для вивчення рівня внутрішньої напруги, самотності та емпатії використовувалась авторська анкета «Мотивація та патерни онлайн-знайомств» (25 питань, шкала Лікерта).

Для якісного аналізу досвіду застосовувалися напівструктуровані інтерв'ю (тривалістю 30–40 хв).

Для об'єктивної оцінки самопрезентації проводився контент-аналіз 50 анонімних профілів популярних дейтинг-додатків (критерії: ідеалізація фото, використання фільтрів, демонстрація статусу).

Застосування комплексу зазначених методик дозволило отримати комплексну інформацію про мотивацію, патерни поведінки та особливості цифрового фасаду, а також проаналізувати ці показники у контексті гендерних відмінностей.

Вибірка дослідження. Вибірка дослідження складалася з 120 осіб віком 18–25 років (основна анкета), 20 осіб (інтерв'ю) та 50 профілів (контент-аналіз). Для забезпечення аналізу гендерних відмінностей до вибірки анкети було включено однакову кількість чоловіків і жінок. Критеріями включення були: вік 18–25 років, досвід використання дейтинг-додатків та добровільна згода.

Результати дослідження.

Спочатку розглянемо результати, отримані за першою методикою дослідження – авторською анкетою «Мотивація та патерни онлайн-знайомств», спрямованою на виявлення рівня самотності, внутрішнього конфлікту, емпатії та часу використання дейтинг-додатків у міжособистісних взаємодіях. Це дозволить визначити загальний рівень психологічної напруги у вибірці та простежити можливі відмінності за статтю.

Таблиця 1. Розподіл респондентів за рівнем показників (N=120)

Показник	**Середнє**	**Станд. відхил.**	**Мін.**	**Макс.**	**Чоловіки (середнє)**	**Жінки (середнє)**
Час у дейтинг-додатках (год/тиж)	12,05	5,92	0,5	32,4	11,92	12,14
Рівень самотності	31,42	6,12	12	48	31,18	31,58
Внутрішній конфлікт (цифровий фасад)	25,67	5,34	11	47	25,58	25,72
Рівень емпатії	34,65	4,55	24	49	34,81	34,49

З таблиці 1 видно, що переважна більшість респондентів має помірний рівень внутрішньої напруги та знижену емпатію. Кореляційний аналіз (Пірсона) підтвердив статистично значущі зв’язки: час у додатках та самотність - $r = 0,550$ ($p < 0,001$); час у додатках та внутрішній конфлікт - $r = 0,526$ ($p < 0,001$); час у додатках та емпатія - $r = –0,524$ ($p < 0,001$). Гендерні відмінності за всіма показниками статистично незначущі (t-критерій Стьюдента, $p > 0,05$).

Таблиця 2. Середні показники авторської анкети за статтю

Показник	**Чоловіки**	**Жінки**	**Загалом**	**Станд. відхилення (заг.)**
Час у додатках (год/тиж)	11,92	12,14	12,05	5,92
Рівень самотності	31,18	31,58	31,42	6,12
Внутрішній конфлікт	25,58	25,72	25,67	5,34
Рівень емпатії	34,81	34,49	34,65	4,55

Аналіз середніх показників показує, що жінки у вибірці загалом мають дещо вищий час використання додатків і рівень самотності, тоді як чоловіки демонструють трохи вищу емпатію. Варіативність балів (стандартне відхилення) свідчить про індивідуальні особливості та різноманітність патернів поведінки у цифровому середовищі.

Результати дослідження продемонстрували, що для більшості респондентів характерний помірний показник внутрішнього конфлікту: використання цифрового фасаду має епізодичний характер і не є єдиною стратегією самопрезентації. Жіноча частина вибірки переважно демонструє вищий страх офлайн-зустрічей, що вказує на пріоритетність «естетичного перфекціонізму». Натомість серед чоловіків зафіксовано вищу демонстрацію соціального капіталу як інструменту самоствердження. Виявлена гендерна диференціація корелює з наявними науковими теоріями щодо специфіки цифрової ідентичності молоді.

Розглянемо результати, отримані за другою методикою дослідження – напівструктурованими інтерв'ю (N=20), спрямованою на якісний аналіз досвіду використання дейтинг-додатків, мотивів та емоційних наслідків. Ця методика дозволяє оцінити частоту прояву ключових тем та особливості сприйняття цифрового фасаду.

Таблиця 3. Частота прояву ключових тем в інтерв'ю (N=20)

Тема	**Чоловіки (N=10)**	**Жінки (N=10)**	**Загалом**	**% від загальної вибірки**
Страх офлайн-зустрічі	8	9	17	85%
Цифровий фасад як бар'єр	7	8	15	75%
Емоційне вигорання / залежність	6	8	14	70%
Норма ghosting	9	9	18	90%

З таблиці 3 видно, що переважна більшість респондентів (85 %) зазначає страх переходу до реального спілкування. Жінки частіше акцентують на емоційному вигоранні, чоловіки – на нормалізації *ghosting*.

Таблиця 4. Класифікація рівнів психологічної напруги за інтерв'ю

Рівень напруги	**Кількість чоловіків**	**Кількість жінок**	**Загалом**	**% від вибірки**
Високий (страх + вигорання)	5	7	12	60%
Середній	4	2	6	30%
Низький	1	1	2	10%
Загалом	10	10	20	100%

Найбільша група респондентів (60 %) демонструє високий рівень напруги. Жінки переважають у високому рівні, що узгоджується з попередніми результатами анкети.

На завершальному етапі дослідження було проаналізовано особливості самопрезентації за третьою методикою – контент-аналізом 50 анонімних профілів (критерії: ідеалізація фото, використання фільтрів, демонстрація статусу).

Таблиця 5. Частота ідеалізації профілів (N=50)

Критерій	**Чоловічі профілі (N=25)**	**Жіночі профілі (N=25)**	**Загалом**	**%**
Ідеалізовані фото	22	24	46	92%
Використання фільтрів/редагування	15	19	34	68%
Демонстрація соціального статусу	16	13	29	58%

З таблиці 5 видно, що переважна більшість профілів (92 %) містить ідеалізовані фото. Жінки частіше вдаються до використання фільтрів та редагування (68 %), тоді як чоловіки — до демонстрації соціального статусу (58 %). Це підтверджує теоретичні положення про гендерні патерни самопрезентації в умовах надлишкового вибору та активує механізми формування «цифрового фасаду».

Таблиця 6. Основні патерни самопрезентації за контент-аналізом

Патерн	**Чоловіки (%)**	**Жінки (%)**	**Загалом (%)**
Естетичний перфекціонізм	36	72	54

Демонстрація соціального капіталу	64	28	46

Аналіз таблиці 6 показує чітку гендерну диференціацію: жінки переважають у стратегії «естетичного перфекціонізму» (72 %), що відображає прагнення до візуальної бездоганності, тоді як чоловіки частіше обирають «демонстрацію соціального капіталу» (64 %), підкреслюючи статус та успішність. Такі відмінності відображають конкурентну боротьбу за увагу в алгоритмічному середовищі дейтинг-додатків і сприяють посиленню внутрішньої напруги при переході до офлайн-спілкування.

Таблиця 7. Ставлення до цифрового фасаду (за інтерв'ю та анкетою)

Ставлення	**Чоловіки**	**Жінки**	**Загалом**	**%**
Допустимий у складних ситуаціях	9	10	19	63,3%
Завжди неприпустимий	3	4	7	23,3%
Частково допустимий	3	1	4	13,3%

З таблиці 7 видно, що більшість респондентів (63,3 %) вважають цифровий фасад допустимим лише у складних або конфліктних ситуаціях. Жінки частіше схильні до повної відмови від нього (23,3 % вважають завжди неприпустимим), що підтверджує їхню вищу комунікативну толерантність та етичні стандарти порівняно з чоловіками. Це узгоджується з попередніми результатами анкети та інтерв'ю щодо мотивації використання «маски» для захисту самооцінки.

Таблиця 8. Порівняльні результати всіх трьох методик

Показник / Методика	**Чоловіки**	**Жінки**	**Загалом**
Час у додатках (год/тиж, анкета)	11,92	12,14	12,05
Внутрішній конфлікт (анкета)	25,58	25,72	25,67
Рівень емпатії (анкета)	34,81	34,49	34,65
Страх офлайн-зустрічей (інтерв'ю, %)	80	90	85
Ідеалізація профілів (контент-аналіз, %)	88	96	92
Норма ghosting (інтерв'ю, %)	90	90	90

Таблиця 8 узагальнює результати всіх трьох методик і вказує на виразні гендерні особливості у стилях самопрезентації. Чоловікам притаманна демонстрація соціального капіталу, жінкам – естетичний перфекціонізм, що корелює з високим рівнем внутрішньої напруги та зниженням емпатії. Стратегії цифрового фасаду безпосередньо залежать від часу використання додатків та рівня толерантності до парадоксу вибору, що повністю підтверджує гіпотези дослідження.

Висновки.

У процесі проведеного емпіричного дослідження за допомогою трьох взаємодоповнюючих методик (авторська анкета N=120, напівструктуровані інтерв'ю N=20 та контент-аналіз профілів N=50) виявлено помірний рівень внутрішньої психологічної напруги та помітне зниження емпатії серед молоді віком 18–25 років. Зокрема, 92 % проаналізованих профілів демонструють ідеалізовану самопрезентацію («цифровий фасад»), а 85 % респондентів висловлюють чіткий страх переходу до офлайн-зустрічей.

Алгоритмічне середовище дейтинг-додатків, побудоване на механізмах змінного підкріплення та парадоксу вибору, формує стійку залежність від зовнішнього підтвердження (лайків, метчів), перетворюючи процес знайомств на поверхневий «каталог» і провокуючи емоційне вигорання у 70 % опитаних. Це підтверджує, що сучасні цифрові платформи не стільки сприяють формуванню щирих стосунків, скільки створюють захисний бар'єр між реальним і віртуальним «Я».

Встановлено статистично значущий позитивний взаємозв'язок між часом використання дейтинг-додатків та рівнем самотності ($r = 0{,}550$, $p < 0{,}001$), а також внутрішнім конфліктом ($r = 0{,}526$, $p < 0{,}001$) і негативний зв'язок з рівнем емпатії ($r = -0{,}524$, $p < 0{,}001$).

Дані таблиць 1–4 та 8 чітко демонструють, що чим довше молодь перебуває в алгоритмічному середовищі, тим сильніше проявляється девальвація міжособистісних зв'язків і нормалізація таких деструктивних патернів, як ghosting (90 % респондентів).

Гендерні відмінності, хоча й статистично незначущі за кількісними показниками, простежуються якісно: жінки частіше обирають стратегію «естетичного перфекціонізму» (72 %), що посилює страх фізичної зустрічі, тоді як чоловіки тяжіють до «демонстрації соціального капіталу» (64 %), що підвищує конкурентний тиск. Отримані результати повністю підтверджують усі три гіпотези дослідження і узгоджуються з теоретичними положеннями Е. Гоффмана про соціальну драматургію та С. Туркле щодо парадоксу технологічної близькості.

Отримані емпіричні дані можуть бути безпосередньо використані у практичній психологічній роботі. Зокрема, у психологічному консультуванні та індивідуальній терапії для молоді з метою корекції викривленої цифрової ідентичності; у тренінгових програмах медіаграмотності для студентів вищих навчальних закладів; у розробці освітніх модулів для шкільної та університетської психології, спрямованих на формування автентичної самопрезентації та навичок емоційної саморегуляції в онлайн-середовищі.

Результати також корисні для створення рекомендацій щодо обмеження часу використання дейтинг-додатків та впровадження програм психологічної підтримки при переході від віртуального до реального спілкування, що дозволить суттєво зменшити ризик емоційного вигорання та зберегти здатність до глибокої емпатії.

До перспектив подальшого дослідження належать розширення вибірки за віковими та регіональними параметрами, впровадження лонгітюдного дизайну для відстеження динаміки змін психологічного стану користувачів, а також розробка та апробація спеціальних тренінгових програм і психологічних практикумів, спрямованих на підвищення психологічної гігієни в цифровому середовищі та формування ефективних стратегій автентичної взаємодії поза межами екранів смартфонів.

Література:

1. Goffman E. The Presentation of Self in Everyday Life. New York: Anchor Books, 1959. 259 p.
2. Turkle S. Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. New York: Basic Books, 2017. 384 p.
3. Boyd D. It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens. New Haven: Yale University Press, 2014. 296 p.
4. Finkel E.J., Eastwick P.W., Karney B.R., Reis H.T., Sprecher S. Online Dating: A Critical Analysis From the Perspective of Psychological Science // Psychological Science in the Public Interest. 2012. Vol. 13(1). P. 3–66.
5. Toma C.L., Hancock J.T. Looks and lies: The role of physical attractiveness in online dating self-presentation and deception // Communication Research. 2010. Vol. 37(5). P. 643–667.
6. Ellison N.B., Heino R., Gibbs J. Managing impressions online: Self-presentation processes in the online dating environment // Journal of Computer-Mediated Communication. 2006. Vol. 11(2). P. 415–441.
7. Schwartz B. The Paradox of Choice: Why More Is Less. New York: Harper Perennial, 2004. 304 p.
8. Hancock J.T., Toma C.L. Putting your best face forward: The accuracy of online dating photographs // Journal of Communication. 2009. Vol. 59(2). P. 367–386.
9. Sumter S.R., Vandenbosch L., Ligtenberg L. Love me Tinder: Untangling emerging adults' motivations for using the dating app Tinder // Telematics and Informatics. 2017. Vol. 34(1). P. 67–78.
10. Stieger S., Götz F.M., Geoghegan C. Face-to-face more important than digital communication for mental health during lockdown // Scientific Reports. 2023. Vol. 13. Article 6464.

УДК 159.9

Вікторія Іванова

ФЕНОМЕН БРЕХНІ В КОНТЕКСТІ СТАТЕВО-ВІКОВИХ ВІДМІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

У статті досліджено феномен брехні в контексті статево-вікових відмінностей особистості. Розглянуто психологічні особливості використання неправдивої інформації у міжособистісній взаємодії молоді віком 18–22 років. У дослідженні застосовано опитувальник Mach-IV, методику діагностики комунікативної толерантності В. Бойка та авторську анкету щодо особливостей прояву брехні. Встановлено, що більшості респондентів притаманний середній рівень маніпулятивності та комунікативної толерантності. Виявлено гендерні відмінності: чоловіки частіше використовують брехню для досягнення власних цілей, тоді як жінки – для уникнення конфліктів. Доведено взаємозв'язок між схильністю до

маніпулятивної поведінки, рівнем комунікативної толерантності та частотою використання брехні.

Ключові слова: *брехня, феномен брехні, особистість, статево-вікові відмінності, психологічні особливості, міжособистісна взаємодія, поведінкові прояви брехні.*

Viktoriia Ivanova

THE PHENOMENON OF LYING IN THE CONTEXT OF GENDER DIFFERENCES IN PERSONALITY

This article examines the phenomenon of lying in the context of gender and age differences in personality. It explores the psychological characteristics of the use of false information in interpersonal interactions among young people aged 18–22. The study employed the Mach-IV questionnaire, V. Boiko's method for diagnosing communicative tolerance, and the author's questionnaire on the characteristics of lying. It was found that most respondents exhibit an average level of manipulativeness and communicative tolerance. Gender differences were identified: men more often use lies to achieve their own goals, while women use them to avoid conflicts. A correlation was demonstrated between a tendency toward manipulative behavior, the level of communicative tolerance, and the frequency of lying.

Keywords: *lying, the phenomenon of lying, personality, gender and age differences, psychological characteristics, interpersonal interaction, behavioral manifestations of lying.*

Постановка проблеми. Феномен брехні є складним психологічним явищем, що проявляється у різних сферах міжособистісної взаємодії та пов'язане з індивідуально-психологічними особливостями особистості. У сучасних психологічних дослідженнях значну увагу приділено вивченню причин, форм та функцій брехні, а також чинників, що впливають на її прояв. Поміж цих чинників – статеві та вікові особливості особистості, що можуть визначати специфіку використання неправдивої інформації в комунікації. Це зумовлює необхідність дослідження феномену брехні в контексті статево-вікових відмінностей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні дослідження вітчизняних науковців засвідчують, що брехня є багатогранним психологічним явищем, пов'язаним з когнітивними, емоційними та поведінковими механізмами особистості. Зокрема, у наукових роботах зазначено, що брехня може проявлятися як вербально, так і невербально (міміка, жести, інтонація мовлення й інші поведінкові реакції). Такі прояви можуть бути пов'язані з особливостями мислення, емоційною регуляцією та соціальним досвідом людини [1].

У психологічних дослідженнях також наголошено на важливості розмежування понять «неправда» та «брехня». Неправда може бути результатом помилки, неправильного сприйняття або недостатності інформації, тоді як брехня передбачає свідомий вибір людини спотворити дійсність. Отже, ключовою характеристикою брехні є наявність наміру ввести іншу людину в оману, що робить її складним психологічним феноменом, пов'язаним з мотиваційною сферою особистості [2].

Важливим напрямом дослідження цього явища є аналіз індивідуально-психологічних чинників, що впливають на прояви брехні. До таких чинників належать особливості характеру, рівень морального розвитку, комунікативні навички, а також соціокультурне середовище. Брехня може виконувати різні функції: захисну, маніпулятивну, адаптаційну або соціально-регулятивну. Наприклад, у деяких випадках люди можуть використовувати брехню як спосіб уникнення конфлікту або захисту власної самооцінки.

Одним із важливих аспектів дослідження феномену брехні є гендерні відмінності в її проявах. Науковці зазначають, що чоловіки й жінки можуть відрізнятися за мотивами використання неправдивої інформації, стилем комунікації та рівнем соціальної відповідальності. Гендерні відмінності часто пов'язані з особливостями соціалізації, виховання та соціальних ролей, що формуються в суспільстві. Дослідження засвідчують, що чоловіки частіше використовують брехню для досягнення певної вигоди або підвищення власного статусу, тоді як жінки можуть застосовувати її для підтримання гармонійних міжособистісних стосунків або уникнення конфліктних ситуацій [3].

Не менш важливим є аналіз вікових відмінностей у прояві брехні. Вікові особливості впливають на формування моральних установок, соціального досвіду та здатності до саморегуляції поведінки. У процесі розвитку особистості змінюється ставлення до правди та брехні, а також способи використання неправдивої інформації у комунікації. Наприклад, у дитячому та підлітковому віці брехня може бути пов'язана з формуванням самостійності, уникненням покарання або прагненням отримати схвалення. У дорослому віці вона частіше пов'язана із соціальними ролями, професійною діяльністю або міжособистісними стосунками [4].

Деякі дослідники розглядають брехню як механізм психологічного захисту, що може виникати у відповідь на внутрішні конфлікти або соціальний тиск. У таких випадках брехня виконує компенсаторну функцію, допомагаючи людині підтримувати позитивний образ себе або уникати негативних наслідків соціальної взаємодії.

У сучасній психології також значну увагу приділено проблемі дезінформації та маніпуляцій у комунікації, що можуть бути пов'язані з різними формами брехні. У контексті розвитку інформаційного суспільства та масових комунікацій це питання набуває особливої актуальності. Брехня може бути використана не лише у міжособистісній комунікації, а й у медійному просторі, політиці, рекламі та інших сферах соціального життя.

Мета дослідження: дослідити особливості прояву феномену брехні у контексті статево-вікових відмінностей особистості та виявити специфіку його прояву серед представників різних вікових і гендерних груп.

Виклад основного матеріалу. Дослідження реалізоване за допомогою комплексу психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення особливостей прояву брехні в міжособистісній взаємодії та її зв'язку зі статево-віковими особливостями особистості. Опитування було проведено в дистанційній формі за допомогою онлайн-сервісу Google Forms, що дало змогу забезпечити зручність участі респондентів у дослідженні та анонімність відповідей.

Для вивчення схильності до маніпулятивної поведінки, яка є одним із психологічних чинників використання брехні у міжособистісній взаємодії, використано опитувальник «Схильність до маніпулятивної поведінки» (Mach-IV), розроблений Р. Крісті та Ф. Гейсом. Ця методика дає змогу оцінити рівень вираженості маніпулятивних тенденцій у поведінці особистості, зокрема прагнення використовувати інших людей для досягнення власних цілей, схильність до приховування істинних намірів та стратегій впливу на співрозмовника. Опитувальник містить низку тверджень, які оцінюють за шкалою згоди, що дає змогу визначити низький, середній або високий рівень схильності до маніпулятивної поведінки.

Для дослідження особливостей міжособистісної взаємодії та ставлення до інших людей застосовано методику діагностики комунікативної толерантності В. Бойка. Ця методика спрямована на визначення рівня толерантності особистості у процесі спілкування, зокрема, здатності приймати індивідуальні особливості інших людей, терпимо ставитися до відмінностей у поглядах, поведінці й стилі комунікації. Методика дає змогу оцінити різні аспекти комунікативної толерантності, серед яких: прийняття індивідуальності співрозмовника, гнучкість у взаємодії, здатність контролювати негативні емоційні реакції в процесі спілкування. Отримані результати сприяють визначенню ступеня відкритості особистості до конструктивної міжособистісної взаємодії, що може впливати на прояви неправдивої поведінки у комунікації.

Окрім того, для детальнішого вивчення особливостей прояву брехні в повсякденному спілкуванні було розроблено авторську анкету «Особливості прояву брехні в міжособистісній взаємодії». Анкета містила низку запитань, спрямованих на визначення ставлення респондентів до брехні, частоти її використання в різних життєвих ситуаціях, а також мотивів, що можуть спонукати людину до використання неправдивої інформації. Також у анкеті досліджено ситуації, у яких респонденти найчастіше вдаються до брехні, та їхнє ставлення до цього явища в міжособистісній комунікації.

Застосування комплексу зазначених методик дало змогу отримати комплексну інформацію про схильність до маніпулятивної поведінки, рівень комунікативної толерантності та особливості прояву брехні в міжособистісній взаємодії, а також проаналізувати ці показники у контексті статевовікових відмінностей особистості. Це дало змогу глибше дослідити психологічні чинники, що впливають на використання брехні у комунікативному процесі.

Вибірка дослідження складалася з 30 осіб віком 18–22 роки, що дає змогу охопити молоду вікову групу, для якої міжособистісні стосунки та прояви брехні є особливо актуальними. Для забезпечення аналізу статево-вікових відмінностей до вибірки було залучено рівну кількість чоловіків і жінок (по 15 осіб). Усі респонденти є студентами різних факультетів університету, що забезпечує певну соціальну та академічну різноманітність вибірки. Критеріями відбору були: вік від 18 до 22 років, добровільна згода на участь у дослідженні та відсутність серйозних психічних розладів за самозвітом.

Спочатку розглянемо результати, отримані за першою методикою дослідження, яка спрямована на виявлення схильності молодих людей до маніпулятивної поведінки в міжособистісних взаємодіях та оцінку індивідуальних стратегій впливу на оточення. Це дасть змогу визначити загальний рівень маніпулятивних тенденцій у вибірці та простежити можливі відмінності за статтю та віковими особливостями.

Таблиця 1.

Розподіл респондентів за рівнем схильності до маніпулятивної поведінки

Рівень схильності	**Чоловіки**	**Жінки**	**Загалом**	**% від загальної вибірки**
Низький (до 90)	2	5	7	23,3 %
Середній (91–120)	9	8	17	56,7 %
Високий (121+)	4	2	6	20 %
Загалом	15	15	30	100 %

З таблиці 1 бачимо, що більшість респондентів (56,7 %) має середній рівень схильності до маніпулятивної поведінки, що свідчить про помірну тенденцію до використання впливу на інших у міжособистісних взаємодіях. Низький рівень проявів маніпуляції зафіковано в 23,3 % респондентів, переважно серед жінок (5 із 7 осіб), що може свідчити про більш доброзичливий та прямий стиль поведінки у комунікації. Високий рівень схильності до маніпулятивної поведінки виявлено у 20 % опитаних, переважно серед чоловіків (4 із 6 осіб), що відповідає результатам досліджень гендерних відмінностей у використанні стратегій впливу на інших людей.

Таблиця 2

Середні показники Mach-IV за статтю

Показник	Чоловіки	Жінки	Загалом
Мінімальний бал	85	78	78
Максимальний бал	130	118	130
Середній бал	110,2	101,3	105,8
Стандартне відхилення	14,5	12,1	13,4

Аналіз середніх показників засвідчує, що чоловіки у вибірці загалом мають вищу схильність до маніпулятивної поведінки (середній бал – 110,2), ніж жінки (середній бал – 101,3). Мінімальний і максимальний бал також підтверджують більшу варіативність проявів маніпулятивної поведінки серед чоловіків. Стандартне відхилення свідчить про помірну розбіжність показників у обох групах, що свідчить про індивідуальні особливості та різноманітність стратегій впливу у міжособистісних стосунках.

Результати дослідження продемонстрували, що для більшості респондентів характерний середній показник маніпулятивності: використання подібних прийомів є епізодичним і не є визначальною стратегією їхньої поведінки. Жіноча частина вибірки переважно виявляє низький рівень маніпулятивності, що вказує на пріоритетність конструктивного та відкритого стилю спілкування. Натомість серед чоловіків зафіксовано високу схильність до маніпулятивних стратегій як інструменту самоствердження чи досягнення

лідерства. Виявлена гендерна диференціація, за якої чоловіки демонструють вищу готовність до прихованого впливу, корелює з наявними науковими теоріями щодо специфіки міжособистісної взаємодії молоді.

Розглянемо результати, отримані за другою методикою дослідження, спрямованою на визначення рівня комунікативної толерантності респондентів. Ця методика дає змогу оцінити здатність особистості до конструктивної взаємодії з іншими людьми, сприйняття їхньої індивідуальності, емоційну стійкість у спілкуванні та схильність до конфліктної поведінки.

Таблиця 3

Середні показники шкал комунікативної толерантності

Шкала	Назва шкали	Середній бал (чоловіки)	Середній бал (жінки)	Середній бал (загалом)
1	Неприйняття індивідуальності	12,4	10,1	11,3
2	Використання себе як еталону	11,7	10,5	11,1
3	Категоричність у оцінці людей	10,9	9,8	10,4
4	Невміння приховувати неприємні почуття	13,2	11,6	12,4
5	Прагнення перевиховати партнерів	12,5	11,2	11,9
6	Прагнення підігнати партнера під себе	13,0	11,4	12,2
7	Невміння прощати іншим помилки	12,8	11,0	11,9
8	Нетерпимість до дискомфорту	11,5	10,2	10,9
9	Невміння пристосовуватися	12,0	10,7	11,4

З таблиці видно, що чоловіки у вибірці переважно демонструють дещо вищі показники,, що свідчить про більшу категоричність, схильність до контролю партнера та меншу комунікативну гнучкість порівняно з жінками. Жінки маюють нижчі середні бали, що вказує на більшу толерантність, здатність враховувати індивідуальні особливості співрозмовників і більшу емоційну чутливість у спілкуванні.

Найвищі середні показники спостерігаємо у чоловіків за шкалами 4, 6 та 7 («невміння приховувати неприємні почуття», «прагнення підігнати партнера під

себе», «невміння прощати помилки»), що свідчить про можливі труднощі в регуляції емоцій та адаптації до поведінки інших людей. У жінок ці шкали мають нижчі бали, що відповідає дослідженням більш конструктивного стилю комунікації та емоційну гнучкість.

Таблиця 4

Класифікація рівнів комунікативної толерантності

Рівень толерантності	**Кількість чоловіків**	**Кількість жінок**	**Загалом**	**% від загальної вибірки**
Високий	4	8	12	40 %
Середній	8	6	14	46,7 %
Низький	3	1	4	13,3 %
Загалом	15	15	30	100 %

Найбільша група респондентів (46,7%) має середньій рівень комунікативної толерантності, що дає їм змогу задовільно регулювати свою поведінку під час спілкування. Високу адаптивність та гнучкість у взаємодії виявили 40 % опитаних (переважно жіноча аудиторія). Водночас у 13,3 % вибірки, де переважають чоловіки, спостерігаємо дефіцит толерантності, пов’язаний із прагненням до домінування та емоційною стриманістю у прийнятті іншості.

Аналіз результатів вказує на те, що комунікативна толерантність має виражені статеві відмінності: жінкам притаманні висока адаптивність та контроль емоцій, тоді як чоловіки частіше демонструють схильність до тиску на співрозмовника. Загалом молодим людям властивий середній рівень терпимості, що дає їм змогу зберігати конструктивність, хоча в конфліктних ситуаціях вони залишаються схильними до нетерпимості. Ці дані логічно доповнюють результати тестування за методикою Mach-IV, де чоловіки показали вищий рівень макіавеллізму, що підтверджує гіпотезу про прямий взаємозв’язок між низькою толерантністю та готовністю до маніпулювання [?].

На завершальному етапі дослідження було проаналізовано особливості прояву брехні в міжособистісній взаємодії серед молоді віком 18–22 років. Для цього використано авторську анкету, що дає змогу оцінити частоту використання

неправдивої інформації, мотиви, що спонукають до брехні, а також ставлення респондентів до брехні в спілкуванні з іншими людьми.

Таблиця 5

Частота використання брехні у вибірці

Частота брехні	Чоловіки	Жінки	Загалом	% від загальної вибірки
Рідко (1–2 рази на місяць)	3	6	9	30 %
Помірно (1–2 рази на тиждень)	7	7	14	46,7 %
Часто (щодня або майже щодня)	5	2	7	23,3 %
Загалом	15	15	30	100 %

Більшість респондентів (46,7 %) використовують брехню помірно, здебільшого в складних або конфліктних ситуаціях. Чоловіки частіше вдаються до брехні щодня або майже щодня (5 із 7 випадків високої частоти), тоді як жінки переважно користуються брехнею рідко або помірно. Це відровідає попереднім результатам методики Mach-IV та комунікативій толерантності, за яких чоловіки показали вищу схильність до маніпуляцій та нижчу толерантність.

Таблиця 6

Основні мотиви використання брехні

Мотив брехні	Чоловіки	Жінки	Загалом	%
Самозахист / уникнення конфлікту	6	8	14	46,7 %
Досягнення власних цілей / маніпуляція	7	4	11	36,7 %
Соціальна ввічливість / підтримка гарних відносин	2	3	5	16,6 %
Загалом	15	15	30	100 %

Найпоширенішим мотивом для брехні є самозахист та уникнення конфлікту (46,7 % усіх випадків), що вказує на прагнення зберегти спокій у стосунках. Мотив досягнення власних цілей або маніпуляції більш притаманний чоловікам (7 з 11 випадків), що корелює з високим рівнем схильності до маніпулятивної поведінки за Mach-IV.

Таблиця 7

Ставлення до брехні

Ставлення до брехні	Чоловіки	Жінки	Загалом	%
Допустима у складних ситуаціях	9	10	19	63,3 %
Завжди неприпустима	3	4	7	23, 3%
Частково допустима (залежить від обставин)	3	1	4	13, 3%
Загалом	15	15	30	100 %

Більшість респондентів (63,3%) вважають брехню допустимою лише в складних або конфліктних ситуаціях, що свідчить про моральне розуміння необхідності чесності за нормальних обставин. Частина учасників (23,3%) вважає брехню завжди неприпустимою, переважно жінки, що підтверджує їхню високу комунікативну толерантність та етичні стандарти.

Результати дослідження вказують на те, що використання неправди серед молоді має переважно ситуативний зміст і відповідає віковим особливостям соціалізації. Виявлено чітку гендерну специфіку: чоловіки частіше вдаються до маніпулятивної брехні задля егоїстичних цілей, що корелює з низьким рівнем комунікативної толерантності та схильністю до категоричності. Натомість для жінок характерною є «брехня заради гармонії», спрямована на уникнення конфліктів, що підкріплюється високою терпимістю у спілкуванні [?]. Отже, доведено, що стратегії вербального обману безпосередньо залежать від рівня маніпулятивності та толерантності особистості.

З метою встановлення взаємозв’язків між показниками, отриманими за різними методиками дослідження, було проведено кореляційний аналіз із використанням коефіцієнта кореляції Пірсона (r). Цей метод дає зиогу визначити силу та напрямок зв’язку між змінними.

Таблиця 8

Результати кореляційного аналізу між показниками дослідження (r Пірсона)

Показники	Mach-IV	Комунікативна толерантність	Частота використання брехні
Mach-IV	1	0,47*	0,54*
Комунікативна толерантність	0,47*	1	0,42*

Частота використання брехні	0,54*	0,42*	1

– кореляція є статистично значущою, якщо $p \leq 0,05$.

Результати кореляційного аналізу свідчать про наявність статистично значущих взаємозв'язків між досліджуваними показниками.Встановлено помірний позитивний кореляційний зв'язок між схильністю до маніпулятивної поведінки та частотою використання брехні ($r = 0,54$; $p \leq 0,05$). Це означає, що зі зростанням схильності до маніпулятивних стратегій поведінки підвищується й частота використання неправдивої інформації в міжособистісних взаємодіях.

Також виявлено позитивний зв'язок між показниками Mach-IV та комунікативною толерантністю ($r = 0,47$; $p \leq 0,05$), що свідчить про наявність зв'язку між рівнем маніпулятивності та особливостями комунікативної гнучкості особистості.

Крім того, встановлено помірний кореляційний зв'язок між рівнем комунікативної толерантності та частотою використання брехні ($r = 0,42$; $p \leq 0,05$). Отриманий результат вказує на те, що зниження толерантності в комунікації може супроводжуватися частішим використанням неправдивої інформації у взаємодії з іншими людьми.

Отже, результати проведеного кореляційного аналізу підтверджують наявність взаємозв'язку між схильністю до маніпулятивної поведінки, рівнем комунікативної толерантності та частотою прояву брехні в міжособистісній взаємодії молодих людей. Отримані показники свідчать про те, що підвищення схильності до маніпулятивних стратегій поведінки супроводжується активнішим використанням неправдивої інформації в процесі спілкування та меншою комунікативною гнучкістю. Так результати дослідження підтверджують висунуті припущення щодо взаємозв'язку між досліджуваними психологічними характеристиками та дають змогу глибше зрозуміти особливості прояву брехні у контексті статево-вікових відмінностей особистості.

Висновки та перспективи подальшого дослідження.

1. У процесі емпіричного дослідження було проаналізовано особливості прояву брехні в міжособистісній взаємодії в контексті статево-вікових характеристик особистості. За результатами застосування опитувальника «Схильність до маніпулятивної поведінки» (Mach-IV) встановлено, що більшості респондентів притаманний середній рівень схильності до маніпулятивної поведінки, що свідчить про помірну орієнтацію на використання психологічних стратегій впливу на інших людей у процесі комунікації. Водночас частина досліджуваних демонструє підвищену схильність до маніпулятивних стратегій поведінки, що може бути пов'язано з прагненням досягати власних цілей у міжособистісній взаємодії.

2. Результати дослідження за методикою діагностики комунікативної толерантності В. Бойка засвідчили, що більшість учасників вибірки має сформований середній рівень комунікативної толерантності. Це вказує на загалом достатній рівень терпимості до індивідуальних особливостей інших людей, проте водночас було виявлено певні труднощі у прийнятті індивідуальності партнерів у спілкуванні, схильність оцінювати інших крізь призму власних уявлень та іноді прояви категоричності в оцінюванні поведінки інших людей.

3. Аналіз результатів авторської анкети «Особливості прояву брехні в міжособистісній взаємодії» дав змогу встановити, що більшість респондентів визнає використання брехні у повсякденному спілкуванні, однак переважно у формі так званої «соціально прийнятної» або «ввічливої» брехні. Найчастіше неправдиву інформацію використовують для уникнення конфліктів, збереження позитивних міжособистісних стосунків або уникнення негативних наслідків для себе чи інших.

4. Проведений кореляційний аналіз із використанням коефіцієнта кореляції Пірсона дав змогу встановити статистично значущі взаємозв'язки між досліджуваними показниками. Зокрема, виявлено помірний позитивний зв'язок між схильністю до маніпулятивної поведінки та частотою використання брехні в міжособистісній взаємодії ($r = 0{,}54$; $p \leq 0{,}05$). Це свідчить про те, що зі

зростанням маніпулятивних тенденцій у поведінці особистості збільшується ймовірність використання неправдивої інформації як інструменту впливу на інших людей.

5. Встановлено позитивний зв'язок між рівнем комунікативної толерантності та проявами брехні ($r = 0,42$; $p \leq 0,05$), а також між показниками маніпулятивності та особливостями комунікативної взаємодії ($r = 0,47$; $p \leq 0,05$). Отримані результати свідчать про те, що маніпулятивні тенденції, рівень толерантності в спілкуванні та використання брехні є взаємопов'язаними характеристиками особистості, що виявляють себе під час міжособистісної взаємодії.

6. Отримані результати дослідження дають змогу зробити висновок про те, що феномен брехні у міжособистісній взаємодії має складний психологічний зміст і пов'язаний із низкою особистісних характеристик, зокрема схильністю до маніпулятивної поведінки та особливостями комунікативної толерантності. Результати дослідження можуть бути використані у практиці психологічного консультування, психодіагностики та розробки програм розвитку ефективної міжособистісної комунікації.

Поміж перспектив подальших досліджень – більш детальне вивчення гендерних та вікових особливостей прояву брехні, а також розробка психологічних програм, спрямованих на формування відкритої та конструктивної комунікації в міжособистісних взаємодіях.

Література:

1. Шиделко А. В., Руда Р. І. Брехня як психологічний феномен: невербальні прояви та когнітивні механізми. Current trends in scientific research development : Proceedings of the 8th International scientific and practical conference. Boston, USA : BoScience Publisher, 2025. С. 347–353. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/8752

2. Яремчук Р. А. Психологічна сутність категорій «неправда» та «брехня» в межах інтерпретації результатів поліграфологічних досліджень. Юридична психологія. 2021. № 1(28). С. 82–86.

3. Пономаренко Я. С. Брехня у структурі психозахисної поведінки поліцейських в контексті особистісної здійсненності. Габітус. 2022. Вип. 35. С. 208–213. DOI: https://doi.org/10.32843/2

4. Александров Ю. В. Психологія брехні. World science: problems, prospects and innovations : The 4th International scientific and practical conference (Toronto, Canada, December 23–25, 2020). Toronto, 2020. P. 171–176.

УДК 159.944.4-057.875

Софія Корєла

ЗВ'ЯЗОК НАВЧАЛЬНОГО ВИГОРАННЯ ТА КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ У СТУДЕНТІВ

У сучасних умовах інтенсифікації освітнього процесу проблема навчального вигорання студентів набуває особливої актуальності. У статті теоретично обґрунтовано та емпірично досліджено зв'язок навчального вигорання та копінг-стратегій у студентів. Встановлено, що використання неадаптивних копінг-стратегій пов'язане зі зростанням рівня цинізму як складової навчального вигорання, тоді як статистично значущих зв'язків між адаптивними копінг-стратегіями та показником академічної ефективності не виявлено. Отримані результати свідчать про часткове підтвердження гіпотези дослідження та підкреслюють важливість формування конструктивних способів подолання стресу у студентів.

Ключові слова: *навчальне вигорання, копінг-стратегії, студенти, емоційне виснаження, цинізм, академічна ефективність.*

Sofia Korela

THE RELATIONSHIP BETWEEN ACADEMIC BURNOUT AND COPING STRATEGIES AMONG STUDENTS

In the context of increasing academic demands and the intensification of the educational process, the problem of academic burnout among students becomes highly relevant. The article theoretically substantiates and empirically investigates the relationship between academic burnout and coping strategies in students. The results show that the use of maladaptive coping strategies is positively associated with higher levels of cynicism as a component of academic burnout, while no statistically significant relationships were found between adaptive coping strategies and academic efficacy. The findings partially confirm the research hypothesis and emphasize the importance of developing constructive coping mechanisms to prevent academic burnout in students.

Keywords: *academic burnout, coping strategies, students, emotional exhaustion, cynicism, academic efficacy.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах інтенсифікації освітнього процесу, зростання академічних вимог, поширення дистанційного та змішаного навчання проблема навчального вигорання студентів набуває особливої актуальності. Навчальне вигорання розглядають як специфічний психоемоційний стан, що формується під впливом тривалого навчального стресу та проявляється у вигляді емоційного виснаження, цинічного ставлення до навчальної діяльності та зниження відчуття власної академічної ефективності. Зазначені прояви негативно впливають на успішність студентів, їхню мотивацію до навчання та загальний рівень психологічного благополуччя.

У психологічній науці навчальне вигорання студентів дедалі частіше розглядають як окрему форму професійного вигорання, адаптовану до освітнього контексту. Воно містить у собі (складається з) три основні компоненти: емоційне виснаження, цинізм щодо навчальної діяльності та зниження академічної ефективності, що відображає суб'єктивне переживання неуспішності у навчанні. За результатами сучасних досліджень, високий рівень навчального вигорання пов'язаний із підвищеним рівнем стресу, зниженням академічної залученості та формуванням негативного ставлення до освітньої діяльності [1].

Важливу роль у подоланні навчального стресу відіграють копінг-стратегії, під якими розуміють індивідуальні способи подолання складних і стресових ситуацій. Згідно з транзакційною теорією стресу і копінгу Р. Лазаруса та С. Фолкман, копінг розглядається як сукупність когнітивних і поведінкових зусиль особистості, спрямованих на подолання або мінімізацію впливу стресових подій [2]. У контексті навчальної діяльності копінг-стратегії слугують важливим психологічним ресурсом, що визначає характер реагування студентів на навчальні труднощі, перевантаження та академічні невдачі.

Сучасні дослідження виокремлюють адаптивні та неадаптивні копінг-стратегії. Адаптивні стратегії (активне подолання, планування, позитивне переосмислення, пошук соціальної підтримки) сприяють конструктивному вирішенню проблем і зниженню рівня стресу. Натомість неадаптивні стратегії

(заперечення, поведінкове відсторонення, самозвинувачення, уникнення) можуть призводити до поглиблення негативних емоційних переживань та підвищення рівня вигорання [3].

Попри значну кількість наукових праць, присвячених дослідженню навчального вигорання та копінг-поведінки, проблема їхнього взаємозв'язку у студентської молоді залишається недостатньо висвітленою, особливо в українському науковому просторі. Зокрема, подальшого вивчення потребує зв'язок певних копінг-стратегій із рівнем навчального вигорання, а також їхній вплив на окремі його компоненти.

Вирішення зазначеної проблеми має важливе практичне значення, оскільки дозволяє розробити ефективні психопрофілактичні програми, спрямовані на зниження рівня навчального вигорання та формування конструктивних копінг-стратегій у студентів закладів вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема навчального вигорання студентів активно досліджується у вітчизняній та зарубіжній психологічній науці. Значний внесок у вивчення цього феномену зробили К. Салмела-Аро та С. Рід, які розглядали навчальне вигорання як результат тривалого академічного стресу та низької навчальної залученості [1]. Дослідники підкреслюють, що емоційне виснаження та цинізм є ключовими показниками вигорання, які зумовлюють зниження академічної мотивації студентів.

Теоретичні засади дослідження копінг-стратегій розроблені у працях Р. Лазаруса та С. Фолкман, які обґрунтували транзакційну модель стресу і копінгу та визначили копінг як процес активної взаємодії особистості з вимогами середовища [2]. У подальших дослідженнях підкреслюється роль соціальної підтримки як важливого ресурсу подолання стресу та зниження негативних емоційних переживань [3].

У вітчизняних дослідженнях проблему копінг-стратегій студентів розглядають як важливий чинник психологічного благополуччя та адаптації до умов навчальної діяльності. Зокрема, встановлено, що використання конструктивних копінг-стратегій сприяє підвищенню рівня психологічної

стійкості та ефективності навчальної діяльності, тоді як домінування неадаптивних стратегій пов'язане зі зростанням психоемоційного напруження та ризиком формування вигорання [5].

Дослідження навчального стресу та вигорання у студентів показують, що високий рівень академічного навантаження, невизначеність майбутнього та поєднання навчання з іншими видами діяльності стають основними факторами, що сприяють формуванню вигорання [6]. Водночас вибір копінг-стратегій є своєрідним психологічним механізмом саморегуляції, який може як зменшувати негативні прояви вигорання, так і посилювати їх [7].

Попри наявні дослідження, недостатньо вивченим залишається питання про характер взаємозв'язку між окремими компонентами навчального вигорання (емоційним виснаженням, цинізмом, академічною ефективністю) та різними видами копінг-стратегій. Саме ця наукова проблема зумовлює необхідність проведення емпіричного дослідження, спрямованого на виявлення специфіки зв'язку між навчальним вигоранням та копінг-стратегіями у студентів.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження зв'язку навчального вигорання та копінг-стратегій у студентів, а також виявлення того, як саме взаємодіють компоненти вигорання з адаптивними й неадаптивними копінг-стратегіями.

Виклад основного матеріалу. Навчальне вигорання студентів розглядається як багатовимірний психологічний феномен, що включає емоційне виснаження, цинізм та зниження академічної ефективності. Емоційне виснаження відображає відчуття перевтоми та спустошення, зумовлені тривалими навчальними навантаженнями. Цинізм проявляється у формуванні негативного або байдужого ставлення до навчальної діяльності, тоді як зниження академічної ефективності характеризується переживанням власної некомпетентності та зниженням віри у власні навчальні можливості [1].

Копінг-стратегії слугують важливим психологічним механізмом подолання стресу та регуляції емоційних станів. Відповідно до сучасних класифікацій їх умовно поділяють на адаптивні та неадаптивні. Адаптивні

копінг-стратегії передбачають активне вирішення проблем, планування дій, позитивне переосмислення ситуації та звернення по соціальну підтримку. Натомість неадаптивні стратегії передбачають уникнення, заперечення, самозвинувачення та поведінкове відсторонення, що можуть зумовлювати накопичення негативних емоційних переживань та посилення психоемоційного виснаження [2; 3].

У контексті навчальної діяльності вибір копінг-стратегій визначає, яким чином студент реагує на навчальні труднощі, дедлайни, перевантаження та академічні невдачі. Конструктивні стратегії сприяють ефективній саморегуляції та зниженню рівня стресу, тоді як неадаптивні можуть бути передумовою формування навчального вигорання. Таким чином, дослідження взаємозв'язку між навчальним вигоранням та копінг-стратегіями дає змогу глибше зрозуміти психологічні механізми адаптації студентів до умов освітнього середовища та визначити напрями профілактики вигорання.

Організація та методи емпіричного дослідження. Емпіричне дослідження зв'язку навчального вигорання та копінг-стратегій було проведено серед студентів закладу вищої освіти. Загальна вибірка становила 50 осіб віком від 17 до 23 років.

У дослідженні використано комплекс валідних психодіагностичних методик. Для вимірювання рівня навчального вигорання застосовано опитувальник Maslach Burnout Inventory – Student Survey (MBI-SS), який дозволяє оцінити три основні компоненти вигорання: емоційне виснаження (Exhaustion), цинізм (Cynicism) та академічну ефективність (Academic Efficacy). Для дослідження копінг-поведінки використано опитувальник Brief-COPE (C. Carver, адаптація Т. Яблонська, О. Вернік, Г. Гайворонський, 2023), що дає змогу визначити особливості використання студентами різних копінг-стратегій: активного подолання, планування, позитивного переосмислення, прийняття, пошуку емоційної та інструментальної підтримки, а також неадаптивних стратегій, таких як заперечення, поведінкове відсторонення, самозвинувачення та вживання психоактивних речовин.

Обробка результатів здійснювалася за допомогою методів описової статистики та кореляційного аналізу (коефіцієнт Пірсона) з використанням програмного забезпечення SPSS. На цьому етапі було визначено середні значення показників навчального вигорання, частоту використання різних копінг-стратегій, а також підготовлено дані для подальшого аналізу взаємозв'язків між досліджуваними змінними.

Результати дослідження. На першому етапі емпіричного аналізу було досліджено рівень навчального вигорання студентів за трьома основними шкалами MBI-SS: емоційне виснаження, цинізм та академічна ефективність. Розподіл студентів за рівнями вигорання подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні навчального вигорання студентів (за методикою MBI-SS), %

Показник	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Емоційне виснаження	22,0	46,0	32,0
Цинізм	28,0	44,0	28,0
Академічна ефективність	30,0	48,0	22,0

Як видно з таблиці 1, у більшості студентів переважає середній рівень емоційного виснаження (46,0 %), що свідчить про помірну вираженість відчуття перевтоми та психоемоційного напруження в навчальній діяльності. Водночас у 32,0 % студентів зафіксовано високий рівень емоційного виснаження, що може вказувати на ризик формування навчального вигорання.

Щодо показника цинізму, то 44,0 % респондентів мають середній рівень, а 28,0 % – високий, що відображає тенденцію до формування байдужого або негативного ставлення до навчальної діяльності. Високий рівень цинізму є важливим індикатором емоційного дистанціювання від навчання та зниження внутрішньої мотивації.

Аналіз шкали академічної ефективності показав, що майже половина студентів (48,0 %) оцінюють власну навчальну результативність на середньому

рівні, тоді як 22,0 % демонструють низьке відчуття ефективності, що може супроводжуватися сумнівами у власних навчальних можливостях та зниженням впевненості у досягненні академічних результатів.

Для більш глибокого аналізу було визначено середні значення показників навчального вигорання (табл. 2).

Таблиця 2

Описова статистика показників навчального вигорання студентів (M ± SD)

Показник	M	SD
Емоційне виснаження	20,8	6,1
Цинізм	14,2	6,8
Академічна ефективність	23,7	5,9

Отримані середні значення свідчать про помірний рівень навчального вигорання у досліджуваній вибірці студентів. Найбільш вираженим компонентом постає емоційне виснаження (M = 20,8), що підтверджує наявність психоемоційного перевантаження, пов’язаного з інтенсивністю навчального процесу. Показник цинізму має середній рівень (M = 14,2), що свідчить про формування певного емоційного дистанціювання від навчальної діяльності. Водночас відносно високі значення академічної ефективності (M = 23,7) вказують на збереження віри студентів у власні навчальні можливості, попри наявні ознаки вигорання.

На наступному етапі було проаналізовано особливості використання студентами різних копінг-стратегій за опитувальником Brief-COPE. Для узагальнення результатів копінг-стратегії було згруповано на адаптивні (активне подолання, планування, позитивне переосмислення, прийняття, пошук підтримки) та неадаптивні (заперечення, поведінкове відсторонення, самозвинувачення, вживання психоактивних речовин тощо). Розподіл частоти використання копінг-стратегій подано в таблиці 3.

Таблиця 3

Частота використання адаптивних та неадаптивних копінг-стратегій студентами, %

Тип копінг-стратегій	Низьке використання	Середнє використання	Високе використання
Адаптивні копінги	18,0	52,0	30,0
Неадаптивні копінги	26,0	48,0	26,0

Як видно з таблиці 3, більшість студентів (52,0 %) демонструє середній рівень використання адаптивних копінг-стратегій, що свідчить про наявність у них конструктивних способів подолання стресових ситуацій, пов'язаних із навчальною діяльністю. Водночас 30,0 % студентів активно застосовують адаптивні копінги, що можна розглядати як позитивний фактор психологічної адаптації до умов освітнього середовища.

Щодо неадаптивних копінг-стратегій, то їх середній рівень використання виявлено у 48,0 % студентів, а високий – у 26,0 %. Це свідчить про те, що значна частина студентів у ситуаціях навчального стресу вдається до таких стратегій, як заперечення, уникнення або самозвинувачення, що потенційно може сприяти посиленню проявів навчального вигорання.

Таким чином, результати описової статистики свідчать про наявність у студентів помірного рівня навчального вигорання та одночасне використання як адаптивних, так і неадаптивних копінг-стратегій. Отримані дані створюють підґрунтя для подальшого кореляційного аналізу з метою виявлення специфіки взаємозв'язку між компонентами навчального вигорання та різними копінг-стратегіями.

На заключному етапі емпіричного дослідження було здійснено кореляційний аналіз з метою виявлення взаємозв'язку між показниками навчального вигорання (емоційне виснаження, цинізм, академічна ефективність) та копінг-стратегіями студентів. Аналіз проводився із застосуванням коефіцієнта кореляції Пірсона на основі отриманих емпіричних даних.

Першочергово було досліджено зв'язки між компонентами навчального вигорання та неадаптивними копінг-стратегіями, оскільки саме вони, згідно з теоретичними положеннями, можуть бути чинниками посилення психоемоційного виснаження та негативного ставлення до навчальної діяльності [2; 3].

Результати кореляційного аналізу показали наявність статистично значущих позитивних зв'язків між показником цинізму та окремими неадаптивними копінг-стратегіями (табл. 4).

Таблиця 4

Кореляційні зв'язки між показником цинізму та неадаптивними копінг-стратегіями студентів

Копінг-стратегія	r	p
Самозвинувачення	0,363	0,032
Поведінкове відсторонення	0,343	0,044
Заперечення	0,368	0,030

Отримані результати свідчать про те, що частіше використання неадаптивних копінг-стратегій супроводжується підвищенням рівня цинізму у студентів. Зокрема, встановлено статистично значущий позитивний зв'язок між цинізмом та самозвинуваченням ($r = 0,363$; $p = 0,032$), що вказує на схильність студентів із більш вираженим негативним ставленням до навчання звинувачувати себе у виникненні труднощів. Аналогічно, позитивні кореляції виявлено між цинізмом і поведінковим відстороненням ($r = 0,343$; $p = 0,044$) та між цинізмом і запереченням ($r = 0,368$; $p = 0,030$), що вказує натенденцію до уникнення активного вирішення навчальних проблем та ігнорування стресових ситуацій.

Водночас статистично значущих зв'язків між неадаптивними копінг-стратегіями та емоційним виснаженням виявлено не було ($p > 0,05$), цеможе свідчити, що емоційне виснаження формується під впливом ширшого спектра чинників, ніж лише копінг-поведінка.

На наступному етапі було проаналізовано взаємозв'язок між адаптивними копінг-стратегіями та показником академічної ефективності (табл. 5).

Таблиця 5

Кореляційні зв'язки між адаптивними копінг-стратегіями та академічною ефективністю студентів

Копінг-стратегія	R	p
Активне подолання	0,112	>0,05
Планування	0,094	>0,05
Позитивне переосмислення	0,126	>0,05
Прийняття	0,087	>0,05
Пошук соціальної підтримки	0,103	>0,05

Кореляційний аналіз не виявив статистично значущих зв'язків між адаптивними копінг-стратегіями та показником академічної ефективності ($p > 0,05$), що свідчить про відсутність прямого взаємозв'язку між зазначеними змінними у досліджуваній вибірці. Отриманий результат дозволяє припустити, що використання конструктивних копінг-стратегій саме по собі не гарантує високого рівня відчуття академічної результативності, оскільки остання може визначатися комплексом додаткових чинників: академічною мотивацією, рівнем підготовки, особливостями освітнього середовища та індивідуально-психологічними характеристиками студентів.

Загалом, результати дослідження свідчать про те, що з підвищенням рівня навчального вигорання студенти частіше використовують різноманітні копінг-стратегії, зокрема неадаптивні. Особливо це стосується компоненту цинізму, який виявився найбільш чутливим до впливу неадаптивних способів подолання стресу. Така тенденція підтверджує положення транзакційної теорії стресу і копінгу про те, що неефективні стратегії реагування можуть сприяти посиленню негативних емоційних станів та дезадаптації особистості [2].

Отримані результати свідчать про часткове підтвердження гіпотези дослідження. Встановлено, що високий рівень навчального вигорання, зокрема

показник цинізму, пов’язаний із домінуванням неадаптивних копінг-стратегій (самозвинувачення, поведінкове відсторонення, заперечення). Водночас зв’язок між адаптивними копінг-стратегіями та академічною ефективністю не виявлено, що вказує на складність і багатофакторність детермінації навчальної результативності студентів.

Висновки. У результаті проведеного теоретико-емпіричного дослідження встановлено, що навчальне вигорання студентів є багатокомпонентним психологічним феноменом, який включає емоційне виснаження, цинізм та зниження академічної ефективності та формується під впливом тривалого навчального стресу. Описова статистика засвідчила помірний рівень вигорання у більшості студентів, що свідчить про наявність психоемоційного напруження в умовах інтенсивного освітнього процесу.

Виявлено, що студенти використовують як адаптивні, так і неадаптивні копінг-стратегії подолання навчального стресу, водночас значна частка респондентів демонструє середній рівень застосування неадаптивних стратегій, що може виступати чинником ризику формування вигорання.

Результати кореляційного аналізу засвідчили наявність статистично значущих позитивних зв’язків між показником цинізму та такими неадаптивними копінг-стратегіями, як самозвинувачення, поведінкове відсторонення та заперечення. Це свідчить про те, що зростання використання зазначених стратегій супроводжується підвищенням рівня негативного ставлення студентів до навчальної діяльності.

Водночас відсутність статистично значущих зв’язків між адаптивними копінг-стратегіями та академічною ефективністю вказує на те, що навчальна результативність студентів детермінується не лише особливостями копінг-поведінки, а й іншими психологічними та освітніми чинниками.

Таким чином, гіпотеза дослідження отримала часткове підтвердження: високий рівень навчального вигорання пов’язаний із домінуванням неадаптивних копінг-стратегій, тоді як використання адаптивних стратегій не продемонструвало прямого зв’язку зі зниженням проявів вигорання.

Література:

1. Salmela-Aro K., Read S. Study engagement and burnout profiles among Finnish higher education students. Burnout Research. 2017. Vol. 7. P. 21–28.

2. Lazarus R. S., Folkman S. Stress, appraisal, and coping. New York: Springer Publishing Company, 1984. 445 p.

3. Schwarzer R., Knoll N. Functional roles of social support within the stress and coping process: A theoretical and empirical overview. International Journal of Psychology. 2007. Vol. 42. No. 4. P. 243–252.

4. Maslach C., Jackson S. E., Leiter M. P. Maslach Burnout Inventory Manual. 4th ed. Palo Alto: Mind Garden, 2018. 69 p.

5. Єрмаков І. Г., Ковальчук О. М. Копінг-стратегії як чинник психологічного благополуччя студентської молоді. Психологія і особистість. 2020. № 1. С. 112–121.

6. Хомуленко Т. Б., Крамченкова В. О. Психологічні особливості навчального стресу та вигорання у студентів. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія». 2021. Вип. 70. С. 54–61.

7. Carver C. S. You want to measure coping but your protocol's too long: Consider the Brief COPE. International Journal of Behavioral Medicine. 1997. Vol. 4. No. 1. P. 92–100.

УДК 159.9

Валерія Мишкевич

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ЖІНОК ДО РЕАЛІЗАЦІЇ РЕПРОДУКТИВНОЇ ФУНКЦІЇ

У статті розглянуто проблему психологічної готовності жінок до реалізації репродуктивної функції. Проаналізовано теоретичні підходи до розуміння готовності до материнства та визначено основні психологічні чинники, що впливають на її формування. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та емпіричне вивчення психологічної готовності жінок до народження дитини. У роботі використано рольовий опитувальник дітородіння М. Родштейн, методику діагностики тривожності Ч. Спілбергера – Ю. Ханіна та авторську анкету. Отримані результати дозволили визначити особливості ставлення жінок до материнства та рівень їх психологічної готовності до реалізації репродуктивної функції.

Ключові слова: *психологічна готовність, репродуктивна функція, материнство, репродуктивні установки, тривожність, рольові уявлення про батьківство, жінки юнацького віку.*

Valeria Myshkevych

WOMEN'S PSYCHOLOGICAL READINESS TO FULFILL THEIR REPRODUCTIVE ROLE.

This article examines the issue of women's psychological readiness to fulfill their reproductive function. It analyzes theoretical approaches to understanding readiness for motherhood and identifies the main psychological factors influencing its development. The aim of the study is to provide a theoretical foundation and conduct an empirical investigation of women's psychological readiness for childbirth. The study utilized M. Rodstein's role questionnaire on childbearing, the anxiety assessment method by C. Spielberger and Y. Hanin, and an author-developed questionnaire. The results obtained allowed for the identification of the characteristics of women's attitudes toward motherhood and the level of their psychological readiness for reproductive function.

Keywords: *psychological readiness, reproductive function, motherhood, reproductive attitudes, anxiety, role perceptions of parenthood, adolescent women.*

Постановка проблеми. Психологічна готовність жінок до реалізації репродуктивної функції є важливою науковою та соціально-психологічною проблемою сучасності. У сучасному суспільстві питання народження дітей пов'язується не лише з біологічними можливостями жінки, а й з її психологічною зрілістю, особистісними установками та ставленням до материнства. Це потребує вивчення психологічних чинників, які впливають на формування готовності жінок до виконання репродуктивної функції.

Свідоме батьківство та раціональне планування сім'ї сьогодні виступають фундаментом сталого розвитку держав. Водночас соціологічні дані вказують на тривалу тенденцію зниження народжуваності в європейських країнах. Цей процес корелює з активною емансипацією жінок у політичній та економічній сферах, що подекуди супроводжується трансформацією традиційних репродуктивних цінностей та зниженням пріоритетності материнства.

Варто наголосити, що на репродуктивний потенціал жінки значною мірою впливає її репродуктивна поведінка – комплекс дій, що визначають процес

народження дитини. Сучасний психологічний підхід підкреслює: мотивація жінки та її готовність до материнства є фундаментальними факторами, які закладають основу майбутньої взаємодії в системі «мати-дитина». З огляду на викладене, особливої актуальності набуває вивчення мотиваційної складової психологічної готовності жінок до материнства. Результати такого дослідження стануть підґрунтям для створення програм соціально-психологічного супроводу сімей та стимулювання свідомого бажання мати дітей, що є стратегічно важливим для подолання демографічної кризи в державі [1, с. 8].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні наукові розвідки розглядають мотивацію жінок до народження дитини переважно крізь призму репродуктивної поведінки, що базується на комплексі відповідних мотивів. Це міждисциплінарне питання тривалий час перебувало в центрі уваги соціологів та демографів (В.О. Болотова, Н.О. Ляшенко, Д.П. Мельничук та ін.). Однак їхні дослідження здебільшого мають макросоціальний характер, фокусуючись на статистичних показниках відтворення населення та демографічних тенденціях. Вивчення репродуктивної мотивації в психології зосереджене на механізмах усвідомленого материнства (Д.С. Кирилова, М.В. Нероба та ін.). У загальному розумінні цей феномен трактується як сукупність мотивів, що спонукають до прийняття рішення про народження дитини. При цьому дослідники акцентують на різних аспектах: О.А. Божук розглядає готовність до материнства як елемент мотиваційної сфери особистості, тоді як О.В. Івачевська зосереджується на виокремленні типових мотивів сучасних жінок, що стало основою для розробки її авторської теоретичної моделі [2, с. 64].

Роботи О.В. Ігнатенко, О.С. Кочаряна та Ю.В. Свинаренко розкривають сутність репродуктивної установки як регулятора поведінки, що базується на суб’єктивному ставленні до народження дітей. Проблематику материнства в цьому контексті деталізує Т.В. Чередниченко, досліджуючи мотиви репродуктивного вибору та психологічну готовність жінки до цієї ролі. Дослідження А.А. Блідар та А.І. Яблонського зосереджені на вивченні мотивації молодих жінок до вагітності. Визначення психологічних чинників, що

впливають на цей вибір, дозволяє впроваджувати дієві методи підтримки, спрямовані на посилення відповідальності та усвідомленого підходу до народження дитини [3, с. 105].

Типологія репродуктивної поведінки за О. М. Васильченко є цінним інструментом для розуміння того, як індивідуальні та загальні риси жінки формують її репродуктивну активність. Розподіл на окремі типи дозволяє ефективно прогнозувати розвиток цієї поведінки та визначати шляхи психологічного впливу на неї [4, с. 22].

Хоча сучасна психологічна література детально розглядає феномени усвідомленого материнства, емоційної готовності до виховання та прийняття жінкою нової соціальної ролі, питання психологічної готовності до реалізації саме репродуктивної функції залишається недостатньо висвітленим і потребує додаткових досліджень [5].

Мета дослідження: проаналізувати психологічну готовність жінок до репродуктивної діяльності та визначити фактори, які впливають на цей процес.

Виклад основного матеріалу. Дослідження психологічної готовності жінок до реалізації репродуктивної функції здійснювалось за допомогою комплексу психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення рольових установок щодо материнства, емоційних станів та ставлення жінок до народження дітей. Опитування проводилось у формі анкетування з використанням онлайн-платформи Google Forms.

Для дослідження психологічних аспектів готовності до материнства використовувався Рольовий опитувальник дітородіння (РОД) М. М. Родштейн, який спрямований на вивчення рольових установок особистості щодо народження та виховання дитини. Методика дозволяє дослідити особливості ставлення жінок до ролі матері, рівень прийняття батьківських обов’язків, уявлення про значущість материнства у житті жінки, а також готовність до відповідальності, пов’язаної з народженням і вихованням дитини.

З метою вивчення емоційного стану респонденток застосовувалась методика діагностики рівня тривожності Ч. Спілбергера – Ю. Ханіна, яка дає

змогу визначити два види тривожності: ситуативну тривожність, що відображає емоційний стан людини у певній ситуації або в конкретний момент часу, та особистісну тривожність, яка характеризує стійку індивідуальну схильність до переживання тривоги.

Окрім того, для виявлення ставлення жінок до материнства та планування народження дітей була використана авторська анкета, спрямована на дослідження репродуктивних установок та мотивації материнства. Анкета включала кілька змістових шкал, зокрема ставлення до материнства (уявлення про значущість материнства у житті жінки); мотивація народження дитини (особистісні та соціальні мотиви бажання мати дітей); планування народження дітей (готовність до народження дитини у майбутньому); відповідальність за батьківську роль (усвідомлення обов'язків, пов'язаних із вихованням дитини); вплив соціальних та життєвих умов на рішення про народження дитини.

Використання зазначених методик дозволяє комплексно дослідити психологічні аспекти готовності жінок до реалізації репродуктивної функції, зокрема рольові установки щодо материнства, емоційні особливості та ставлення до народження дітей.

У дослідженні взяли участь жінки віком від 25 до 30 років. Загальна кількість респонденток становила 30 осіб. Учасниці дослідження брали участь в опитуванні на добровільних засадах. Вибір саме цієї вікової категорії зумовлений тим, що у період ранньої дорослості питання створення сім'ї та народження дітей набувають особливої актуальності. У цей період відбувається більш усвідомлене формування життєвих цінностей, сімейних установок та ставлення до материнства, що дозволяє дослідити рівень психологічної готовності жінок до реалізації репродуктивної функції.

Спочатку проаналізуємо результати, що стосуються першої методики дослідження, спрямованої на визначення рольових установок жінок щодо материнства, ставлення до народження дитини та готовності до виконання батьківських обов'язків.

Таблиця 1

Рівень психологічної готовності жінок до материнства за методикою РОД

Рівень готовності	Кількість респонденток	%
Високий	12	40%
Середній	13	43%
Низький	5	17%

Як видно з таблиці 1, найбільша кількість респонденток (43%) має середній рівень психологічної готовності до материнства. Це свідчить про те, що жінки загалом позитивно ставляться до народження дітей, проте можуть відчувати певні сумніви або не до кінця сформовану впевненість щодо виконання ролі матері.

Високий рівень готовності виявлено у 40% жінок. Для цієї групи характерне усвідомлене ставлення до материнства, позитивне сприйняття батьківської ролі, а також готовність брати на себе відповідальність за народження та виховання дитини.

Низький рівень готовності спостерігається у 17% респонденток. Це може свідчити про недостатню сформованість репродуктивних установок, сумніви щодо материнства або орієнтацію на інші життєві цінності.

Таблиця 2

Характеристика ставлення жінок до ролі матері (за результатами методики РОД)

Показник	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Прийняття ролі матері	47%	36%	17%
Готовність до відповідальності за дитину	40%	43%	17%
Позитивне ставлення до материнства	50%	33%	17%

Аналіз отриманих результатів табл. 2. показує, що половина респонденток (50%) демонструє позитивне ставлення до материнства, що свідчить про усвідомлення значущості батьківської ролі у житті жінки.

Разом з тим 40% жінок мають високий рівень готовності до відповідальності за дитину, що вказує на сформованість уявлень про майбутні батьківські обов'язки та готовність до їх виконання.

Натомість частина респонденток (17%) демонструє низький рівень за всіма показниками, що може свідчити про недостатню психологічну готовність до материнства на даному етапі життя.

Отримані результати свідчать про те, що більшість жінок віком 25–30 років мають середній або високий рівень психологічної готовності до реалізації репродуктивної функції. Це можна пояснити тим, що у період ранньої дорослості питання створення сім'ї та народження дітей стають більш актуальними, а рольові установки щодо материнства поступово набувають більш усвідомленого характеру. Разом з тим наявність респонденток із низьким рівнем готовності свідчить про те, що на формування репродуктивних установок можуть впливати різні соціальні, особистісні та емоційні чинники.

Далі представимо результати дослідження другої методики, спрямованого на вивчення емоційного стану жінок та рівня їхньої тривожності, що може впливати на психологічну готовність до реалізації репродуктивної функції, за допомогою методики діагностики рівня тривожності Ч. Спілбергера – Ю. Ханіна.

Варто зауважити, що аналіз тривожності дозволяє виявити психологічні бар'єри та особливості емоційного стану жінок, що безпосередньо впливають на готовність до материнства.

Таблиця 3.

Рівень ситуативної тривожності (STAI-S)

№ учасниці	Бал STAI-S	Рівень тривожності
1	38	Середній
2	42	Середній
3	29	Низький
4	46	Підвищений
5	34	Середній
6	39	Середній
7	31	Середній
8	28	Низький
9	50	Підвищений
10	36	Середній

11	41	Середній
12	33	Середній
13	27	Низький
14	44	Середній
15	47	Підвищений
16	40	Середній
17	35	Середній
18	30	Низький
19	52	Підвищений
20	37	Середній
21	33	Середній
22	29	Низький
23	45	Підвищений
24	39	Середній
25	41	Середній
26	34	Середній
27	48	Підвищений
28	32	Середній
29	36	Середній
30	30	Низький

Дані, які представлені в табл. 3, свідчать про те, що Більшість учасниць (20 осіб) мають середній рівень ситуативної тривожності. Підвищений рівень тривожності спостерігається у 6 осіб, що може свідчити про реакцію на нові або стресові ситуації. Тоді як низький рівень тривожності характерний для 4 учасниць, що свідчить про емоційну стійкість у конкретній ситуації.

Таблиця 4

Рівень особистісної тривожності (STAI-T)

№ учасниці	**Бал STAI-T**	**Рівень тривожності**
1	41	Середній
2	46	Підвищений
3	35	Середній
4	49	Підвищений
5	38	Середній
6	44	Середній
7	32	Середній
8	30	Низький
9	51	Підвищений
10	37	Середній
11	42	Середній
12	36	Середній
13	28	Низький
14	45	Середній
15	50	Підвищений
16	39	Середній

17	34	Середній
18	31	Низький
19	53	Підвищений
20	40	Середній
21	33	Середній
22	29	Низький
23	47	Підвищений
24	41	Середній
25	43	Середній
26	36	Середній
27	49	Підвищений
28	34	Середній
29	38	Середній
30	30	Низький

Аналіз даних, наведених у табл. 4, дозволяє зробити висновок, що в більшості респонденток (16 осіб) спостерігається середній рівень особистісної тривожності. Високий рівень тривожності зафіксовано у 7 учасниць, що, ймовірно, виступає психологічним бар'єром на шляху до реалізації репродуктивної функції. Натомість низький рівень тривожності, притаманний 5 особам, вказує на їхню високу емоційну стійкість.

Проведене дослідження показало, що у більшості учасниць спостерігається середній рівень ситуативної та особистісної тривожності. Це свідчить про те, що жінки у віці 25–30 років мають помірну емоційну готовність до репродуктивної функції, при цьому частина групи демонструє підвищену тривожність, що може впливати на здатність до прийняття рішень та ефективне планування материнства.

Слід зазначити, що ситуативна тривожність у досліджуваних жінок трохи нижча за особистісну, що вказує на здатність контролювати емоції у конкретних ситуаціях, незважаючи на загальну схильність до тривоги. Ці дані дозволяють робити висновки про необхідність психологічного супроводу та підтримки жінок з підвищеним рівнем тривожності під час підготовки до реалізації репродуктивної функції.

Завершальним етапом нашого дослідження є вивчення ставлення жінок до материнства та планування народження дітей. Цей етап передбачав

використання Авторської анкети, що дозволяє оцінити мотивацію, психологічну готовність та можливі бар'єри у реалізації репродуктивної функції, доповнюючи попередні дані та формуючи цілісну картину психологічного стану учасниць.

Таблиця 5

Ставлення до материнства та планування дітей

Питання	Варіант відповіді	Кількість	%
1. Ставлення до материнства	Дуже позитивно	18	60%
	Позитивно	9	30%
	Нейтрально	3	10%
2. Планування дітей 3–5 років	Так, безумовно	12	40%
	Можливо	11	37%
	Не впевнена	5	17%
	Ні	2	6%
3. Головний мотив	Особисте бажання	20	67%
	Очікування родини	6	20%
	Соціальний тиск	3	10%
	Інше	1	3%
4. Психологічна готовність	Так, повністю	10	33%
	Частково	15	50%
	Скоріше ні	4	13%
	Зовсім ні	1	4%
5. Бар'єри	Фінансова нестабільність	12	40%
	Відсутність стосунків	7	23%
	Кар'єрні плани	6	20%
	Тривожність / психологічні бар'єри	5	17%
6. Зміни в житті	Так, суттєво	15	50%
	Частково	12	40%
	Майже не змінить	3	10%
7. Готовність до виховання	Висока	8	27%
	Середня	17	57%
	Низька	5	16%
8. Психологічна підтримка	Так, обов'язково	7	23%
	Можливо	13	43%
	Скоріше ні	7	23%
	Ні	3	10%

Дослідження продемонструвало високий рівень внутрішньої мотивації жінок до материнства: 90% респонденток висловлюють позитивне ставлення до цієї ролі, що підкріплюється значною психологічною готовністю (83% учасниць). Важливо, що рішення про народження дитини у 67% випадків є свідомим особистим вибором, а не наслідком зовнішнього соціального тиску.

Плани щодо материнства мають реалістичний характер – 77% жінок розглядають можливість народження дитини в середньостроковій перспективі (3–5 років).

Попри загальний оптимізм, існують об'єктивні бар'єри, що стримують цей процес. Основними перешкодами є фінансова нестабільність (40%), відсутність стабільного партнерства (23%) та кар’єрні пріоритети (20%). Психологічні ж обмеження (17%) хоч і мають меншу вагу, але демонструють тісний зв'язок із високим рівнем тривожності, виявленим на попередніх етапах дослідження.

Усвідомлення відповідальності є високим: 90% жінок прогнозують значні трансформації власного способу життя після народження дитини. При цьому більшість респонденток оцінюють свою готовність до виховання на середньому рівні, що є цілком очікуваним для даної вікової категорії. Оптимістичним показником є високий рівень готовності до професійної емоційної підтримки – 66% опитаних відкриті до роботи з психологами, що свідчить про розуміння важливості ментального благополуччя у процесі підготовки до батьківства.

Проведене дослідження показало, що жінки віком 25–30 років мають позитивне ставлення до материнства та активну мотивацію до народження дітей. Психологічна готовність до материнства у більшості респонденток знаходиться на середньому або високому рівні, при цьому існують певні соціальні (фінанси, стосунки) та психологічні бар’єри, що можуть стримувати реалізацію репродуктивної функції.

Для детальної інтерпретації результатів було застосовано метод кореляційного аналізу за Пірсоном (r). Вибір цього інструменту зумовлений можливістю кількісно визначити щільність та вектор зв’язків між обраними психологічними детермінантами.

Таблиця 6

Кореляційні зв’язки між показниками дослідження (коефіцієнт Пірсона r)

Показники	Готовність до материнства (РОД)	Ситуативна тривожність	Особистісна тривожність	Психологічна готовність (анкета)

Готовність до материнства	1	-0,48*	-0,52*	0,56*
Ситуативна тривожність	-0,48*	1	0,97**	-0,41*
Особистісна тривожність	-0,52*	0,97**	1	-0,46*
Психологічна готовність (анкета)	0,56*	-0,41*	-0,46*	1

$p \leq 0,05$

** $p \leq 0,01$

Проведений кореляційний аналіз дозволив встановити низку статистично значущих взаємозв'язків між досліджуваними психологічними показниками.

Передусім виявлено дуже сильний позитивний зв'язок між ситуативною та особистісною тривожністю ($r = 0,97$; $p \leq 0,01$). Це свідчить про те, що жінки, які мають високий рівень особистісної тривожності, як правило, демонструють і підвищений рівень ситуативної тривожності у конкретних життєвих ситуаціях. Такий результат є закономірним, оскільки особистісна тривожність виступає стійкою індивідуальною характеристикою, що визначає схильність людини до переживання тривоги.

Крім того, було встановлено негативний кореляційний зв'язок між рівнем тривожності та психологічною готовністю до материнства. Зокрема, між готовністю до материнства та особистісною тривожністю зафіксовано кореляцію $r = -0,52$ ($p \leq 0,05$), що свідчить про те, що зі зростанням рівня тривожності знижується впевненість жінок у власній готовності до виконання материнської ролі.

Подібна тенденція спостерігається і щодо ситуативної тривожності ($r = -0,48$; $p \leq 0,05$). Отримані результати вказують на те, що емоційна напруженість та переживання тривоги можуть виступати психологічними бар'єрами у процесі прийняття рішення щодо народження дитини.

Також встановлено позитивний зв'язок між показниками методики РОД та результатами авторської анкети ($r = 0,56$; $p \leq 0,05$). Це означає, що жінки, які

демонструють більш високий рівень рольової готовності до материнства, одночасно оцінюють себе як більш психологічно готових до народження та виховання дитини.

Окрім цього, було виявлено негативний зв'язок між тривожністю та суб'єктивною оцінкою психологічної готовності до материнства (r = -0,41 та r = -0,46). Отже, підвищений рівень тривожності пов'язаний із наявністю сумнівів, невпевненістю у власних можливостях та відчуттям психологічної неготовності до батьківства.

Таким чином, результати кореляційного аналізу підтверджують, що рівень тривожності є важливим психологічним чинником формування готовності жінок до реалізації репродуктивної функції. Підвищена тривожність може виступати психологічним бар'єром у процесі прийняття рішення щодо народження дітей, знижуючи впевненість жінок у власній здатності впоратися з майбутньою батьківською роллю.

Водночас більш високий рівень психологічної готовності до материнства супроводжується позитивним ставленням до народження дітей, усвідомленням відповідальності за батьківську роль та внутрішньою мотивацією до створення сім'ї.

Отримані результати дозволяють зробити висновок про те, що емоційна стабільність, низький рівень тривожності та сформовані рольові установки є важливими психологічними передумовами готовності жінок до реалізації репродуктивної функції.

Висновки та перспективи подальшого дослідження.

1. У процесі емпіричного дослідження було проаналізовано психологічні особливості готовності молодих жінок до материнства, а також рівень їхньої ситуативної та особистісної тривожності. За результатами методики вивчення рольових установок щодо материнства встановлено, що більшість респонденток демонструють середній рівень психологічної готовності до виконання материнської ролі. Це свідчить про те, що значна частина опитаних жінок позитивно ставиться до народження дітей, однак водночас відчуває певні

сумніви та внутрішню невпевненість щодо власної готовності до виконання батьківських обов'язків.

2. Результати дослідження рівня тривожності за методикою визначення ситуативної та особистісної тривожності показали, що у більшості учасниць вибірки спостерігається помірний рівень як ситуативної, так і особистісної тривожності. Водночас було встановлено наявність окремої групи респонденток із підвищеним рівнем тривожності, що може свідчити про емоційну напруженість, невпевненість у майбутньому та підвищену схильність до переживання тривожних станів.

3. Аналіз результатів авторської анкети, спрямованої на вивчення ставлення жінок до материнства та планування народження дітей, показав, що більшість опитаних позитивно оцінюють материнство як важливу життєву цінність. Водночас частина респонденток зазначає наявність певних психологічних та соціальних факторів, які можуть відкладати рішення щодо народження дітей, зокрема невпевненість у власній готовності, необхідність професійної самореалізації та економічні чинники.

4. Проведений кореляційний аналіз дозволив встановити статистично значущі взаємозв'язки між досліджуваними психологічними показниками. Зокрема, було виявлено сильний позитивний зв'язок між ситуативною та особистісною тривожністю, що підтверджує взаємозалежність цих характеристик. Крім того, встановлено негативний кореляційний зв'язок між рівнем тривожності та психологічною готовністю до материнства, що свідчить про те, що підвищений рівень тривожності може виступати психологічним бар'єром у процесі прийняття рішення щодо народження дітей.

5. Отримані результати дослідження дозволяють зробити висновок, що емоційний стан та індивідуально-психологічні особливості жінок суттєво впливають на формування їхнього ставлення до материнства та готовності до реалізації репродуктивної функції. Зниження рівня тривожності, підвищення впевненості у власних можливостях та формування позитивних рольових

установок щодо материнства можуть сприяти більш усвідомленому та психологічно підготовленому прийняттю рішення про народження дитини.

6. Отримані результати можуть бути використані у практичній діяльності психологів, зокрема у процесі психологічного консультування молоді з питань сімейного життя, батьківства та планування народження дітей. Перспективою подальших досліджень є розробка та апробація психологічних програм, спрямованих на формування психологічної готовності молодих жінок до материнства та зниження рівня тривожності, пов'язаної з майбутньою батьківською роллю.

До перспектив подальших досліджень належить розробка та впровадження психологічних програм і тренінгів, спрямованих на підвищення психологічної готовності жінок до реалізації репродуктивної функції, розвиток емоційної стійкості, зниження рівня тривожності та формування відповідального ставлення до планування сім'ї та народження дітей.

Література:

1. Астахов В. М., Бацилєва О. В., Пузь І. В. Психологічний супровід у репродуктивній медицині : монографія / Національна академія педагогічних наук України, Інститут психології імені Г.С. Костюка. Київ, 2023. 125 с.

2. Івачевська О. В. Особливості репродуктивної мотивації молодих жінок: психологічний аспект. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія психологічні науки. 2017. Вип. 5, Том 1. С. 61–67.

3. Блідар А. А., Яблонський А. І. Психологічний аналіз мотиваційних чинників вагітності у жінок молодого віку. Габітус. 2024. Вип. 64. С. 102–105.

4. Васильченко О. М. Типологічна модель репродуктивної поведінки особистості. Актуальні проблеми психології. 2019. Т. 7, Вип. 32. С. 21–30.

5. Мітіна О. Л. Психологічні аспекти готовності жінок до реалізації репродуктивної функції. Наукові записки. Серія: Психологія. 2024. № 1. С. 102–107. DOI: https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-1-14

6. Мітіна О. Л. Мотиваційний аспект психологічної готовності сучасних жінок до реалізації репродуктивної функції. Наукові записки. Серія: Психологія. 2025. № 2. С. 100–106. DOI: https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-2-14

УДК 159.9:378

Вікторія Яворська
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-7237-0004
Анна Черняк
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-5476-3562

ЗВ'ЯЗОК МЕТАКОГНІТИВНИХ ПЕРЕКОНАНЬ, КОГНІТИВНОГО САМОРЕГУЛЬОВАНОГО НАВЧАННЯ З ТРИВОЖНІСТЮ СТУДЕНТІВ

У статті представлено результати емпіричного дослідження взаємозв'язку метакогнітивних переконань, когнітивного саморегульованого навчання та рівнем тривожності у студентів. Предметом дослідження виступили дисфункціональні метакогнітивні переконання як такі, що асоціюються з виникненням тривожних реакцій у навчальній діяльності. Метою роботи було встановити характер і силу зв'язків між показниками метакогніцій, тривожності, та когнітивної саморегуляції. У дослідженні взяли участь 40 студентів віком 18–23 роки. Використано Метакогнітивний опитувальник (MCQ-30), шкалу тривожності (STAI), а також Опитувальник саморегуляції (SRQ). Для статистичної обробки даних застосовано кореляційний аналіз Спірмена. Отримані результати засвідчили наявність статистично значущих зв'язків між метакогнітивними переконаннями, показниками тривожності та особливостями когнітивної саморегуляції у студентів. Найбільш виражені асоціації виявлено між негативними переконаннями про неконтрольованість і небезпечність думок та рівнем особистісної і реактивної тривожності. Водночас встановлено значущі зв'язки між окремими метакогнітивними характеристиками та показниками когнітивної саморегуляції, що вказує на їхню взаємопов'язаність у структурі навчальної діяльності. Практичне значення дослідження полягає у можливості врахування метакогнітивних чинників і розвитку навичок когнітивного саморегульованого навчання під час розроблення програм психологічної профілактики та супроводу студентів в освітньому середовищі.

***Ключові слова**: метакогнітивні переконання, тривожність, саморегуляція, саморегульоване навчання, студенти.*

Viktoria Yavorska

Anna Chernyak

THE RELATIONSHIP BETWEEN METACOGNITIVE BELIEFS, COGNITIVE SELF-REGULATED LEARNING, AND STUDENT ANXIETY

The article presents the results of an empirical study of the relationship between metacognitive beliefs, cognitive self-regulated learning, and anxiety levels in students. The subject of the study was dysfunctional metacognitive beliefs associated with the emergence of anxiety reactions in educational activities. The aim of the study was to establish the nature and strength of the relationships between indicators of metacognition, anxiety, and cognitive self-regulation. Forty students aged 18–23 participated in the study. The Metacognitive Questionnaire (MCQ-30), the State-Trait Anxiety Inventory (STAI), and the Self-Regulation Questionnaire (SRQ) were used. Spearman's correlation analysis was used for statistical data processing. The results showed statistically significant relationships between metacognitive beliefs, anxiety indicators, and cognitive self-regulation characteristics in students. The most pronounced associations were found between negative beliefs about the uncontrollability and dangerousness of thoughts and the level of personal and reactive anxiety. At the same time, significant relationships were found between individual metacognitive characteristics and indicators of cognitive self-regulation, indicating their interconnection in the structure of educational activity. The practical significance of the study lies in the possibility of taking into account metacognitive factors and developing cognitive self-regulated learning skills when developing psychological prevention and support programs for students in the educational environment.

***Keywords**: metacognitive beliefs, anxiety, self-regulation, self-regulated learning, students.*

Постановка проблеми. Тривожність у студентів набуває особливої актуальності в умовах зростання вимог до навчальної діяльності, інтенсифікації освітнього процесу та високої конкуренції у професійному середовищі. Вона визначається як специфічний різновид ситуативної тривожності, що виникає в

умовах перевірки знань і супроводжується когнітивними, емоційними та фізіологічними реакціями.

Дослідження показують, що когнітивний компонент тривожності (занепокоєння, нав'язливі думки про можливу невдачу, сумніви у власній компетентності) безпосередньо пов'язаний зі зниженням академічної успішності, оскільки відволікає ресурси робочої пам'яті та ускладнює концентрацію уваги [6]. Узагальнення теоретичних і емпіричних даних свідчить про те, що тривожність є багатовимірним феноменом, який включає когнітивний компонент (worry), емоційний компонент (emotionality) та поведінкові прояви [23].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Одним із ключових психологічних механізмів, що може зумовлювати підвищений рівень тривожності, є особливості метакогнітивної сфери особистості. Поняття метакогніції було введене John Flavell, який визначав її як знання про власні когнітивні процеси та здатність їх контролювати [7]. Метакогніція охоплює усвідомлення стратегій мислення, їх планування, моніторинг та оцінку ефективності.

Подальший розвиток метакогнітивного підходу здійснив Adrian Wells, який розробив модель, відповідно до якої саме дисфункціональні переконання щодо мислення можуть сприяти підтримці тривожних і депресивних розладів [20; 21]. Згідно з цією концепцією, вирішальну роль у підтримці тривожності відіграють не самі негативні думки, а переконання особистості щодо власного мислення. Дисфункціональні метакогнітивні переконання (наприклад, переконання в неконтрольованості тривожних думок або у їх "корисності") активують когнітивно-уважний синдром (Cognitive Attentional Syndrome, CAS), який включає занепокоєння, румінації та фокусування уваги на загрозливій інформації [20].

У навчальному середовищі поєднання високого рівня академічної відповідальності, оцінювання та соціального порівняння створює умови для активації дисфункціональних метакогнітивних стратегій. Дослідження свідчать,

що когнітивна інтерференція та переживання невдач знижують ефективність навчальної діяльності [15].

Метакогнітивні процеси відіграють ключову роль у регуляції навчальної діяльності та емоційного стану студентів. Згідно з моделлю Flavell (1979), метакогніція включає знання про власні когнітивні стратегії, їх планування, моніторинг та оцінку ефективності [7]. Розвиток цих навичок дозволяє студентам більш усвідомлено підходити до навчальних завдань, знижувати когнітивне навантаження та оптимізувати використання власних ресурсів.

Дисфункціональні метакогнітивні переконання, як підкреслює Wells (2009), пов'язані з постійним занепокоєнням щодо контролю над мисленням та негативними наслідками невдач [21]. Такі переконання часто призводять до розвитку румінацій. Вони у свою чергу, підвищують рівень тривожності, блокують увагу та знижують ефективність навчання, створюючи замкнене коло когнітивної фіксації на проблемі [12;13].

Особливе значення має взаємозв'язок між тривожністю і метакогнітивними переконаннями. Дослідження Cassady & Johnson [6] та Zeidner [23] показують, що високий рівень тривожності суттєво погіршує результати тестування та ефективність навчальної діяльності. Водночас розвиток когнітивної саморегуляції дозволяє зменшити негативний вплив тривожності, покращити концентрацію та ефективність навчального процесу.

Метакогнітивні процеси формують не лише навчальні стратегії, але й емоційний фон студентів під час виконання тестових завдань. Зокрема, дисфункціональні метакогнітивні переконання можуть включати упередження на кшталт: "Якщо я не буду постійно думати про завдання, я провалю його" або "Я не можу контролювати свої негативні думки". Такі установки підсилюють тривожність і блокують увагу та погіршують концентрацію.

Позитивна роль метакогнітивних стратегій проявляється через планування та оцінку власного мислення. Наприклад, студент, який використовує стратегії когнітивного самоконтролю, може спочатку розбити складне завдання на етапи,

оцінити прогрес і коригувати підхід у разі труднощів. Це дозволяє знизити рівень тривожності та підвищити ефективність навчальної діяльності [7;20].

Важливо зазначити, що метакогнітивні переконання можуть бути як негативними, так і позитивними. Позитивні переконання щодо хвилювання (“якщо я хвилююся, значить мені не байдуже”) інколи підтримують мотивацію, проте за надмірної інтенсивності вони стають фактором емоційного виснаження. Негативні ж переконання щодо неконтрольованості мислення формують відчуття безпорадності, що є значущим предиктором підвищеної тривожності.

За результатами досліджень Е. М. Балашова, метакогнітивний моніторинг виступає системоутворювальним механізмом когнітивного саморегульованого навчання, що забезпечує узгодження цілей, стратегій та результатів діяльності [2]. Рівень метакогнітивної усвідомленості студентів пов’язаний із їх навчальною активністю та здатністю до адаптації в умовах інтелектуального навантаження [3]. Подібну позицію підтримують Пасічник, Каламаж і Августюк, які розглядають метакогнітивний моніторинг як регулятивний аспект метапізнання [14]. Захаревич підкреслює роль метакогнітивних механізмів у формуванні ключових компетентностей та розвитку самостійності учнів і студентів [22].

Когнітивна саморегуляція виступає механізмом, що може перервати цей цикл. Вона включає здатність до планування, моніторингу та корекції власної пізнавальної діяльності. Студенти з розвиненими навичками когнітивної саморегуляції, здебільшого, здатні своєчасно помічати появу тривожних думок, дистанціюватися від них та переключати увагу на виконання конкретного завдання. Це знижує інтенсивність негативних думок та сприяє стабілізації емоційного стану.

Попри значну кількість зарубіжних досліджень, у вітчизняній психології недостатньо висвітлено питання взаємозв’язку метакогнітивних переконань, когнітивного саморегульованого навчання та тривожності в студентській вибірці. Невирішеним залишається визначення сили та характеру цих зв’язків у контексті українських закладів вищої освіти.

Таким чином, актуальність теми зумовлена необхідністю емпіричного дослідження взаємозв'язку метакогнітивних переконань, когнітивного саморегульованого навчання та рівнем тривожності студентів, що має практичне значення для розроблення програм психологічної профілактики та підтримки.

Мета дослідження: емпірично визначити характер і силу взаємозв'язку між субшкалами метакогнітивних переконань, рівнем когнітивної саморегуляції та компонентами тривожності у студентів.

Виклад основного матеріалу.

У дослідженні взяли участь 40 студентів віком від 18 до 23 років, які навчаються на спеціальності "Психологія". До вибірки входили 31 жінки та 9 чоловіків. Критеріями включення були: наявність активного навчання в університеті, відсутність діагностованих психічних розладів та згода на участь у дослідженні. Учасникам було запропоновано заповнити усі три опитувальники у форматі Google Forms .

Для дослідження взаємозв'язку метакогнітивних переконань, тривожності та саморегульованого навчання у студентів було використано комплекс психодіагностичних методик. Для діагностики метакогнітивних переконань застосовано опитувальник метакогніцій (Metacognitions Questionnaire-30, MCQ-30) Е. Уеллса та С. Картрайт-Хаттон, який дозволяє оцінити рівень функціональних і дисфункціональних метакогнітивних переконань [1]. З метою визначення особливостей когнітивної саморегуляції в навчальній діяльності використано опитувальник саморегуляції когнітивних процесів (Self-Regulation Questionnaire, SRQ), що спрямований на виявлення здатності студентів контролювати та регулювати власні когнітивні стратегії [13]. У межах дослідження оцінюється лише когнітивний компонент саморегульованого навчання без урахування мотиваційних та поведінкових аспектів. Для вимірювання рівня тривожності застосовано шкалу тривожності (State-Trait Anxiety Inventory, STAI) Ч. Спілбергера-Ханіна, яка дозволяє оцінити реактивну і особистісну тривожність респондентів [5].

Таким чином, обраний комплекс методик забезпечує всебічне дослідження метакогнітивних процесів, тривожності та когнітивної саморегуляції у студентів.

Для перевірки відповідності розподілу отриманих даних закону нормальності було використано критерій Шапіро-Вілка, оскільки обсяг вибірки становить N = 40.

Аналіз результатів показав, що для ряду ключових змінних $p < 0,05$. Це свідчить про те, що розподіл цих шкал статистично значуще відрізняється від нормального. Враховуючи наявність ознак, що не відповідають критерію нормальності, для подальшого кореляційного аналізу було обрано непараметричний метод — коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

В межах даної роботи аналізується наявність та сила статистичних зв'язків між обраними показниками. Кореляційний дизайн дослідження дозволяє констатувати лише наявність супутньої мінливості метакогнітивних переконань, когнітивної саморегуляції та тривожності. Визначення вектору спрямованості цих впливів та побудова прогностичних моделей розглядається як перспектива наших подальших досліджень.

Таблиця 1.

Шкала / Субшкала	Середнє (M)	Станд. відхилення (SD)
Метакогніції (MCQ-30)		
Загальне	**63**	**12,66**
Позитивні переконання (POS)	11,38	5,04
Негативні переконання (NEG)	14,03	4,35
Когнітивна впевненість (CC)	12,13	4,37
Потреба в контролі (NC)	12,13	4,37
Когнітивна самосвідомість (CSC)	14,28	3,41
Тривожність (STAI)		
Загальне		
Реактивна тривожність (State)	50,98	11,02
Особистісна тривожність (Trait)	53,05	9,68
Саморегуляція (SRQ)		

Шкала / Субшкала	Середнє (M)	Станд. відхилення (SD)
Метакогніції (MCQ-30)		
Загальне	**206,1**	**13,2**
Отримання релевантної інформації	29,7	4,29
Оцінювання інформації (Eval)	26,08	4,11
Ініціювання змін (Init)	30,58	3,92
Пошук варіантів / альтернатив (Alt)	34,2	3,89
Формулювання плану (Plan)	28,15	4,49
Реалізація плану (Impl)	27,28	5,12
Оцінка ефективності плану (Effect)	30,13	4,68

Таблиця 1: Дані описової статистики

Аналіз даних описової статистики (див. Таблиця 1) дозволяє схарактеризувати загальні тенденції психологічного стану досліджуваної вибірки студентів:

Показники особистісної *M=53,05* та реактивної *M=50,98* тривожності перебувають на високому рівні. Це може свідчити про те, що група загалом перебуває у стані вираженої емоційної напруги, що є характерним для студентів у період інтенсивного навчання або стресових ситуацій.

Загальний рівень метакогнітивних упереджень *M=63,00* є помірним. Проте, аналіз підшкал вказує на домінування когнітивної самосвідомості *M=14,28* та негативних переконань про неконтрольованість думок *M=14,03*. Це означає, що студенти схильні до надмірного моніторингу власних думок і часто сприймають їх як потенційно небезпечні або непідвладні контролю.

Загальний показник когнітивної саморегуляції *M=206,10* відповідає середньому рівню. Найбільш розвиненою стратегією є “Пошук варіантів та альтернатив” *M=34,20*, що вказує на гнучкість студентів у генеруванні ідей. Водночас нижчі бали за шкалою “Оцінювання інформації” *M=26,08* свідчать про

те, що труднощі виникають саме на етапі критичного аналізу та відбору найбільш ефективних рішень.

Таблиця 2.

Значущі кореляції між MCQ та SRQ (за Спірменом)

	POS	**NEG**	**CC**	**CSC**
Оцінка ефективності плану	ремп. = 0,431** Має позитивний, помірний статистично значущий зв'язок $p \leq 0{,}01$			ремп. = 0,334* Має позитивний, помірний статистично значущий зв'язок $p \leq 0{,}05$
Оцінювання інформації		ремп. = 0,324* Має позитивний, помірний статистично значущий зв'язок $p \leq 0{,}05$		
Ініціювання (запуск) змін			ремп. = 0,314* Має позитивний, помірний статистично значущий зв'язок $p \leq 0{,}05$	
Пошук варіантів (Alt)			ремп. = 0,501** Має позитивний, високий статистично значущий зв'язок $p \leq 0{,}01$	ремп. = 0,326* Має позитивний, помірний статистично значущий зв'язок $p \leq 0{,}05$

Шкала “позитивні метапереконання про тривогу” (POS) має помірний статистично значущий позитивний зв'язок із шкалою “оцінка ефективності плану” $r_s = 0{,}431;\ p < 0{,}01$. Результати вказують на те, що переконання про користь тривоги пов’язані з здатністю оцінювати успіх реалізованого плану та вчитися на результатах.

Шкала “негативні переконання про неконтрольованість думок” (NEG) демонструє позитивний помірний зв'язок із здатністю до "оцінювання інформації" $r_s = 0{,}324;\ p < 0{,}05$, що може бути пов’язаним із тенденцією до

надмірної фіксації на деталях через страх втратити здатність оцінювати поточну продуктивність за особистими стандартами або зовнішніми нормами.

Таблиця 3.

Кореляції між метакогніціями (MCQ) та тривожністю (STAI)

	POS	**NEG**	**CC**	**CSC**
Особистісна тривожність	rемп = 0,355* Існує позитивний помірний статистично значущий зв'язок при $p \leq 0{,}05$	rемп = 0,542** Існує позитивний помірний статистично значущий зв'язок при $p \leq 0{,}01$		
Реактивна тривожність		rемп = 0,441** Існує позитивний помірний статистично значущий зв'язок при $p \leq 0{,}01$	rемп = 0,321* Існує позитивний помірний статистично значущий зв'язок при $p \leq 0{,}05$	rемп = 0,321* Існує позитивний помірний статистично значущий зв'язок при $p \leq 0{,}05$

Примітка: * – для $p \leq 0{,}05$; ** – для $p \leq 0{,}01$

Найбільш статистично значущий зв'язок виявлено між шкалою "негативних переконань про неконтрольованість думок" (NEG) та особистісною тривожністю $r_s = 0{,}542; p < 0{,}01$, що вказує на позитивний помірний зв'язок. Це свідчить про те, що страх перед власними неконтрольованими думками є пов'язаним з тривожністю як стійкою рисою особистості. Також дана шкала має позитивний помірний статистично значущий зв'язок з реактивною тривожністю $r_s = 0{,}441; p < 0{,}01$, що підтверджує наявність зв'язку між метакогніціями та актуальним емоційним станом.

Низька когнітивна впевненість (CC) має позитивний помірний зв'язок кореляції з реактивною тривожністю $r_s = 0{,}321$. Це означає, що чим більше студент не довіряє власній пам'яті та увазі, тим вищий рівень його ситуативної тривожності.

Виявлено позитивний помірний кореляційний зв'язок між позитивними переконаннями щодо користі тривоги та особистісною тривожністю $r_s =$

$0{,}355; p < 0{,}05$. Це вказує на те, що люди з позитивними переконанням щодо тривоги демонструють вищі показники тривожності на особистісному рівні.

Отже, найбільш деструктивною метакогнітивною стратегією виявилися негативні переконання про неконтрольованість думок (NEG). Позитивні переконання про тривогу (POS) корелюють з вищою оцінкою ефективності плану 0,431. Це підтверджує, що певна частина досліджуваних використовує тривогу для контролю ситуації, що позитивно корелює з їхньою особистісною тривожністю 0,355. Позитивний зв'язок між низькою когнітивною впевненістю (CC) та пошуком альтернатив $r_s = 0{,}501$ свідчить про те, що студенти, які не довіряють власній пам'яті та увазі, частіше шукають додаткові варіанти вирішення як компенсаторну стратегію.

Висновок. У результаті проведеного емпіричного дослідження встановлено наявність статистично значущих зв'язків між метакогнітивними переконаннями та показниками тривожності у студентській вибірці. Найбільш виражені кореляції виявлено між негативними переконаннями про неконтрольованість і небезпечність власних думок, а також показниками особистісної й реактивної тривожності. Це свідчить про тісну асоційованість дисфункціональних метакогнітивних установок із емоційною напругою.

Позитивні метакогнітивні переконання щодо користі хвилювання також продемонстрували значущі зв'язки з рівнем тривожності та окремими аспектами когнітивної саморегуляції, що вказує на їхню амбівалентну роль у структурі психологічного функціонування студентів. Водночас показники когнітивної саморегуляції співвідносяться з окремими метакогнітивними характеристиками, що дозволяє розглядати когнітивні саморегуляційні стратегії як важливий компонент індивідуальних відмінностей у переживанні академічної напруги.

Загалом отримані результати підтверджують теоретичні положення метакогнітивного підходу щодо значущості переконань про власне мислення у підтримці тривожних процесів. Дані дослідження розширюють уявлення про психологічні механізми тривожності в студентському середовищі та

підкреслюють доцільність урахування метакогнітивних чинників у програмах психологічного супроводу та профілактики емоційного дистресу.

Разом із тим слід враховувати обмеження дослідження, зокрема відносно невеликий обсяг вибірки та кореляційний характер дизайну, що не дозволяє робити висновки щодо причинно-наслідкових зв'язків. Перспективою подальших досліджень є розширення вибірки, використання регресійного аналізу для уточнення предикторної ролі метакогнітивних переконань, а також вивчення можливого модераційного впливу когнітивних саморегуляції.

Перспективи подальших досліджень. У подальших дослідженнях доцільно розширити вибірку за рахунок представників різних вікових груп та спеціальностей, що дозволить підвищити репрезентативність отриманих результатів. Також проведення лонгітюдних досліджень для виявлення динаміки взаємозв'язку тривожності та когнітивної саморегуляції в умовах навчального навантаження та стресових ситуацій. Окремої уваги потребує вивчення гендерних відмінностей і впливу академічної успішності на показники психологічного благополуччя. Практичним напрямом подальших досліджень може стати розроблення та апробація психокорекційних програм, спрямованих на зниження рівня тривожності через розвиток навичок когнітивної саморегуляції.

Література:

1. Августюк М. Українська адаптація опитувальника «MCQ-30». *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Психологія*. 2025. № 55. С. 11–20.
2. Балашов Е. М. Метакогнітивний моніторинг саморегульованого навчання студентів: монографія. Острог: Вид-во НаУОА, 2020. 496 с.
3. Балашов Е. М. Особливості метакогнітивної усвідомленості у навчальній діяльності студентів. *Проблеми сучасної психології*. 2020. Вип. 48. С. 11–34.
4. Бондаренко І. О. Румінації як когнітивний механізм підтримки тривожності. *Актуальні проблеми психології*. 2018. Т. 14, вип. 5. С. 45–52.
5. Бутенко К. Методика Шкала тривожності Спілбергера-Ханіна. *Scribd*. URL: https://www.scribd.com/document/853112208/
6. Захаревич Н. В. Психологічні механізми метакогнітивного моніторингу в процесі формування ключових компетентностей у старшокласників. *Наукові записки НаУОА. Серія: Психологія*. 2018. Вип. 6. С. 49–53.
7. Кузікова С. Б. Метакогнітивні процеси у структурі саморегуляції особистості. Київ: Академвидав, 2012. 224 с.

8. Мороз Л. А. Психологічні чинники академічної тривожності студентів. *Психологія і суспільство*. 2015. № 3. С. 112–118.
9. Пасічник І. Д., Каламаж Р. В., Августюк М. М. Метакогнітивний моніторинг як регулятивний аспект метапізнання. *Наукові записки НаУОА. Серія: Психологія і педагогіка*. 2014. Вип. 28. С. 3–16.
10. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: психологічні проблеми. Київ: Либідь, 2011. 240 с.
11. Cassady J. C., Johnson R. E. Cognitive test anxiety and academic performance. *Contemporary Educational Psychology*. 2002. Vol. 27, no. 2. P. 270–295.
12. Flavell J. H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive–developmental inquiry. *American Psychologist*. 1979. Vol. 34, no. 10. P. 906–911.
13. Looti M. The Self-Regulation Questionnaire (SRQ). *Psychological Scales & Instruments Database*. URL: https://db.arabpsychology.com/scales/the-self-regulation-questionnaire-srq/.
14. Matthews G., Wells A. Attention and emotion: A clinical perspective. Hove: Lawrence Erlbaum Associates, 1994. 416 p.
15. Nolen-Hoeksema S. Responses to depression and their effects on the duration of depressive episodes. *Journal of Abnormal Psychology*. 1991. Vol. 100, no. 4. P. 569–582.
16. Papageorgiou C., Wells A. Metacognitive beliefs about rumination in recurrent major depression. *Cognitive and Behavioral Practice*. 2001. Vol. 8, no. 2. P. 160–164.
17. Sarason I. G. Stress, anxiety, and cognitive interference. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1984. Vol. 46, vol. 4. P. 929–938.
18. Smith J. M., Alloy L. B. A roadmap to rumination: A review of the definition, assessment, and conceptualization of this multifaceted construct. *Clinical Psychology Review*. 2009. Vol. 29, no. 2. P. 116–128.
19. Spada M. M., Mohiyeddini C., Wells A. Measuring metacognitions associated with emotional distress. *Personality and Individual Differences*. 2008. Vol. 45, no. 3. P. 238–242.
20. Spielberger C. D. Manual for the State-Trait Anxiety Inventory. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press, 1983.
21. Wells A. Metacognitive therapy for anxiety and depression. New York: Guilford Press, 2009. 316 p.
22. Wells A., Cartwright-Hatton S. A short form of the Metacognitions Questionnaire: Properties of the MCQ-30. *Behaviour Research and Therapy*. 2004. Vol. 42, no. 4. P. 385–396.
23. Zeidner M. Test anxiety: The state of the art. New York: Plenum Press, 1998. 440 p.

ФІЛОЛОГІЯ

УДК 821.161.2-3.09Коцюбинський:391(=512.145)

Владислава Жидкова

ЛІТЕРАТУРНО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВБРАННЯ В ПРОЗІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

У статті проаналізовано «кримський цикл» текстів Михайла Коцюбинського у світлі літературної антропології. Їхнє вивчення у контексті актуального «людинознавчого» підходу дає можливість простежити особливості моделювання людини у кримському середовищі кінця XIX – початку XX століття. У межах дослідження коротко окреслено теоретичні засади літературної антропології як міждисциплінарної парадигми вивчення соціокультурного середовища і процесів самовизначення за допомогою художніх текстів. Особливу увагу зосереджено на аналізі національного вбрання кримських татар як невід'ємного складника у процесі самовизначення. З'ясовано, що в художній рецепції Михайла Коцюбинського вбрання структурує гендерні та релігійні ієрархії. Водночас доведено, що вигляд кримських татар слугує візуальним бар'єром між «своїми» та «чужими», чим захищає етнічну окремішність. Результати дослідження можуть бути використані в подальшому вивченні образу кримських татар і їхнього культурного середовища в антропологічному світлі.

***Ключові слова**: літературна антропологія, кримські тексти, ідентичність, опозиція «свій/чужий», національне вбрання, тілесність, гендер.*

Vladyslava Zhydkova

THE LITERARY-ANTHROPOLOGICAL ASPECT OF THE REPRESENTATION OF CRIMEAN TATAR NATIONAL ATTIRE IN MYKHAILO KOTSIUBYNSKY'S PROSE

The article analyzes the «Crimean cycle» of texts by Mykhailo Kotsiubynsky through the lens of literary anthropology. Studying these works within the context of the current «human-centered» approach makes it possible to trace the specific features of human modeling within the Crimean environment of the late 19th and early 20th centuries. Within the framework of the research, the theoretical foundations of literary anthropology are briefly outlined as an interdisciplinary paradigm for studying the sociocultural environment and

processes of self-definition through literary texts. Particular attention is focused on the analysis of Crimean Tatar national attire as an integral component in the process of self-definition. It is established that in Mykhailo Kotsiubynsky's artistic reception, attire structures gender and religious hierarchies. At the same time, it is proven that the appearance of Crimean Tatars serves as a visual barrier between «us» and «them», thereby protecting ethnic distinctness. The results of the study can be used in further research on the image of Crimean Tatars and their cultural environment in an anthropological light.

Keywords: *literary anthropology, Crimean texts, identity, «us/them» opposition, national attire, corporeality, gender.*

Постановка проблеми. Літературна антропологія виділилася в окрему галузь вивчення художнього слова відносно нещодавно. У 90-ті роки минулого століття завдяки працям Вольфґанґа Ізера та «антропологічному (культурному) повороту» в гуманітаристиці дослідницький фокус змістився з тексту на людину як творця і водночас продукту культури. У цьому контексті «кримський цикл» прози Михайла Коцюбинського («В путах шайтана», «На камені», «Під мінаретами», «У грішний світ») потребує нового прочитання. Звичне сприйняття оповідань у світлі імпресіоністичного стилю чи психологізму лишає поза увагою глибинний шар тексту – антропологічний. Проблема полягає в декодуванні того, як саме автор-«чужинець» конструює образ кримських татар, тобто *Іншого*.

Актуальність дослідження. Звернення до цієї теми зумовлене кількома чинниками. По-перше, в умовах постколоніального переосмислення української літератури важливо простежити механізми міжетнічного діалогу та стратегії репрезентації *Іншого* в класичному каноні літератури. По-друге, тема Криму та суб'єктності кримськотатарського народу набуває важливого звучання в сучасному українському дискурсі. Дослідження того, як Михайло Коцюбинський конструює кримськотатарську ідентичність, дає можливість глибше зрозуміти культурні коди півострова, що є надзвичайно

актуальним для збереження історичної пам'яті, протидії імперським наративам і іншим стереотипним уявленням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Михайла Коцюбинського активно досліджували і досліджують в українському літературознавстві (Віра Агеєва, Олександр Балабко, Марина Гавриловська, Віктор Гуменюк, Людмила Дем'яненко, Ніна Осьмак, Ярослав Поліщук, Павло Регрут, Олег Соловей, Євген Філянін, Микола Чабан, Людмила Чередник, Олександра Черненко й інші). Більшість розвідок розкривають особливості імпресіоністичної манери літератора та притаманного творам психологізму. Проте, попри наявні ґрунтовні дослідження, комплексний антропологічний підхід до вивчення «кримського циклу» прози досі не був предметом окремого аналізу.

Мета статті – проаналізувати специфіку художньої репрезентації елементів кримського світу в прозі Михайла Коцюбинського у світлі літературної антропології.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне осмислення літературної антропології як міждисциплінарної парадигми базується на розумінні тексту як дієвого інструменту самовизначення. Важливим для розуміння стає твердження американської дослідниці Джейн Топкінс про те, що літературні тексти «виконують особливий тип культурної роботи у певних історичних обставинах», оскільки сюжети, прототипи персонажів, ідеї допомагають «осмислювати себе, означувати окремі аспекти соціальної реальності, спільні для автора й читачів…» (Tompkins, 1986).

У такій оптиці «художній текст становить опосередкований культурологічний документ, який слугує джерелом інформації, цікавої для антрополога, оскільки доповнює його знання деталями, які іноді неможливо побачити через посередництво інших медіа» (Тарнашинська, 2009: 51). Це вимагає від дослідника тримати у фокусі два рівні аналізу: унікальний культурний досвід та універсальні екзистенційні питання.

Ключову методологічну настанову галузі, що трансформує класичні літературознавчі підходи, вичерпно формулює Олена Галета: «...загальну дослідницьку настанову літературної антропології можна підсумувати в такий спосіб: прийнявши погляд (по)структуралізму на світ як текст і знання про нього як наратив (тропос), літературна антропологія поставила у центр своїх літературознавчих досліджень людину (антропос) і культурне оточення (топос), яке на неї впливає і яке вона формує власною діяльністю» (Галета, 2014: 49). Кожен із досліджуваних текстів є унікальним, але водночас вони всі формують спільний культурний та інтелектуальний простір для рефлексії, діалогу й самовираження. У цьому контексті література стає інструментом створення нових образів і символів, які сприяють саморозумінню та самоідентифікації. Її розглядають як спосіб відображення та осмислення фундаментальних аспектів нашого існування, включаючи національну й релігійну приналежність, соціальну поведінку, індивідуальне проявлення.

Французький теоретик Моріс Мерло-Понті у праці «Феноменологія сприйняття» визначив тілесність інтегральною характеристикою людини, в якій нерозривно поєднані фізичні та метафізичні параметри. Згідно з його феноменологічною концепцією, тіло – це не просто пасивний інструмент сприйняття, а конструкт, що активно «репрезентує нам як суб'єкта, що сприймає, так і видимий світ» (Мерло-Понті, 2001: 93). У цьому контексті вбрання стає одним із найвиразніших складників візуальної культури та антропології тілесності, набуваючи особливої значущості в координатах етнічної, національної, релігійної, соціальної та гендерної ідентичностей. Відтак, тіло і його зовнішнє оформлення можемо окреслити своєрідною «соціокультурною шкірою», що встановлює кордон між «Я» та «Іншим» на різних рівнях.

Яскравим підтвердженням цього стає художня рецепція Михайла Коцюбинського, для якого візуальний образ кримських татар став основою розуміння їхнього світу. У текстах «В путах шайтана», «На камені», «Під мінаретами» письменник кристалізує виразні національні коди, серед яких домінує релігійний дискурс, що маркує приналежність тіла до ісламської

культури та віри. Письменник із етнографічним хистом фіксує елементи повсякденного та святкового національного строю, апелюючи до його різнобарв'я та багатоманітності. В антропологічній перспективі доцільно проаналізувати головні убори, верхній, натільний одяг, взуття, прикраси у відповідній послідовності.

У традиційній системі чоловічих кримськотатарських головних уборів домінантною вважають *чалму/тюрбан* (кримськотат. – *сарих*) (здебільшого білого кольору). «Чалма, вкупі з білою довгою бородою, надавала йому вигляд старозаконного патріарха» (Коцюбинський, 1988: 281) – так, наприклад, Михайло Коцюбинський описує старого й суворого мусульманина хаджі Бекіра-Мемета-огли («В путах шайтана»). Вікторія Грушецька відзначає, що «тюрбан мав велике значення для кримських татар, його використовували серед чоловіків мусульманського віросповідання на знак того, що вони здійснили паломництво у Мекку» (Грушецька, 2016: 135). У кримськотатарському суспільстві хаджі мали особливий статус, що виділяє їх із загалу і додає привілею. Письменник підкреслює це в такий спосіб: «Хаджі Бекір займає почесне місце: він сидить попліч з миршавим турком у білому халаті та зеленій чалмі» (Коцюбинський, 1988: 285). «Миршавим турком» письменник називає стамбульського софту (семінариста/проповідника) – особу фанатично віддану релігії, зокрема колір його чалми має священне значення в ісламі, оскільки «зелений убір дозволявся тільки нащадкам пророка Мухаммада» (Аблаєва, 2018: 80).

Інший поширений у творах головний убір – *фез* (*феза, феска, дал-фес*). За Ульвіє Аблаєвою, він «має жорстку форму усіченого конуса, рідше циліндричну форму типу "таблетки"». Традиційними кольорами для них є різні відтінки червоного, багряний та синій, а святкові також прикрашені вишивкою чи монетами (Аблаєва, 2015: 864). У чоловічому варіанті фези є елементом буденної уніфікації («...сидять бородаті хаджі у великих завоях і прості мусульмани у фезах» (Коцюбинський, 1988: 285)). Особливо яскраво Михайло Коцюбинський ілюструє саме жіночу, святково оздоблену феску. Опис

Емене – «на голову накинула маленький фез, густо зашитий монетами» (Коцюбинський, 1988: 283) – етнографічне свідчення. Ульвіє Аблаєва підтверджує, що найпоширенішою оздобою були «золоті монетки», а така шапочка мала назву *алтин фес* (золота феска) (Аблаєва, 2015). Письменник вказує, що для Емене («В путах шайтана») це «своє багатство». Ця деталь підкреслює не лише декоративну, але й статусну функцію убору, який, за свідченням дослідниці, був частиною весільного дару (махр) (Аблаєва, 2018: 166).

Найбільш значущим, з погляду релігійних норм, елементом жіночого вбрання є вуличні покривала, *феред*же. Михайло Коцюбинський фіксує це як «завинена в покривало жінка» або конкретизує: «ясно-зелене феред*же* складками спадало по стрункій фігурі» (Коцюбинський, 1988: 378). Сакральна функція феред*же* – «приховати жіночу фігуру, щоб уберегти чоловіків від заборонених спокус» (Аблаєва, 2018: 93) – у прозі набуває драматичного звучання. Письменник інтерпретує одяг як символ патріархального контролю над жіночим тілом і «свободою». Автор акцентує на тому, що жінка бачить світ крізь шпарину, залишаючись невидимою: «...притримуючи феред*же* так, що тільки великі довгасті чорні очі, вимовні, як у гірської сарни, міг бачити сторонній» (Коцюбинський, 1988: 378), або «[Мір'єм]...схопила феред*же* і влізла в нього, як у шкаралущу. Тільки очі блищали між білим полотном» (Коцюбинський, 1988: 439). У контексті метафори про обмеженість жінки згадано також мараму: «жінка в неволі, закутана, як маграмою нашими ж забобонами» (Коцюбинський, 1988: 431). Попри наявність різних типів та назв, Ульвіє Аблаєва зазначає, що в широкому сенсі термін міг бути узагальнювальним: «...всі покривала, якими жінка умовно "відгороджувалась" від зовнішнього світу – це феред*же*» (Аблаєва, 2015: 863).

Верхній одяг, зокрема *халат*, у прозі митця постає універсальним елементом, що нівелює індивідуальні людські риси «фігури у довгих халатах», або вирізняє його власників «жовтий халат» Абібули, що майорів за ним. В Емене також є звичайний «жовтий халат», який відрізняється від

святкового – «новий халат з дивними арабесками» (Коцюбинський, 1988: 283). Цей елемент одягу теж відображав статус у суспільстві. Як зазначає Ольга Желтухіна, саме «довгі халати носили, зазвичай, мулли, люди, які здійснили хадж» (Желтухіна, 2005: 101). У творі цей атрибут доповнює портрет мулли Асана, чий халат «мішком висів на його кістлявому задубілому тілі» (Коцюбинський, 1988: 377), підкреслюючи аскетичний спосіб життя героя.

Контрастним до традиційного строю є одяг Септара з нарису «В путах шайтана», чиє вбрання демонструє перформативність маскулінності. Михайло Коцюбинський неодноразово акцентує на одній деталі – його «золотом шитих грудях», що, ймовірно, вказує на оксамитову *куртку* (*ельбаде*), розшиту золотим гаптуванням, складного європеїзованого крою. Вона невіддільна від образу молодого статного провідника: «А він, круто упершись рукою в бік, випинав золотом шиті груди і зухвалим хижим поглядом оглядав жінку в синьому...» (Коцюбинський, 1988: 280); «...а за ними красунь Септар, рівний, як кілок, з випнутими золотими грудьми, з нахабним, певним у собі поглядом» (Коцюбинський, 1988: 284). Письменник свідомо використовує дієслово «випинав», щоб підкреслити значущість цього вбрання. По-перше, воно маркер статусу та достатку. Септар – «завзятий провідник», який успішно заробляє гроші на гяурах і хизується цим: «на яйлу ходив – гроші заробив; по морю поплив – гроші заробив; гяура возив – знов гроші взяв... От і нині я маю п’ятнадцять карбованців» (Коцюбинський, 1988: 287), протиставляючи свій фінансовий успіх традиційному укладу. По-друге, це візуальне підкреслення його гордого, зухвалого характеру та «нахабного погляду», що особливо помітно у сцені суперечки з хаджі: «І, випнувши свої гаптовані золотом груди, він з нахабністю видивився на збентеженого софту...» (Коцюбинський, 1988: 287). По-третє, це елемент професійного іміджу: яскраве вбрання, міцне тіло, «тісно затягнене в тонке сукно», та «кругла шапочка з золотим верхом» є його «робочою формою», що створює колоритний, але певною мірою оманливий екзотичний образ. Цю думку підтверджують дослідниці О. Вісич та С. Кочерга, які слушно

зауважують, що «такі провідники використовували національний стрій з рекламною метою» (Вісич, Кочерга, 2023: 77).

Поясний одяг, зокрема *шаровари* та *штани,* фіксує гендерні відмінності. Для персонажок, як-от Емене та Фатьми, характерні широкі шаровари, які є невід'ємною частиною традиційного костюма. Вони «були з широким кроком, доходили до ступні і внизу збиралися на шнурок, який зав'язувався навкруги щиколотки» (Коцюбинський, 1988: 102). На противагу цьому, одяг наймита-турка Алі описаний як суто функціональний: «Його струнка фігура в вузьких жовтих штанях та синій куртці», які він міг «закасувати... вище колін» для роботи у воді (Коцюбинський, 1988: 374).

Взуття у кримському циклі стає маркером сакрального кордону. Дервіші його залишають перед входом до теке (монастиря): «Ряди стоптаних капців, полишених біля порога» (Коцюбинський, 1988: 424), а всередині ходять «тихо, босими ногами». Процес виготовлення й оздоблення святкового взуття також зафіксовано в оповіданні «Під мінаретами»: «Шевці ... гаптували капці сріблом та золотом. Низки червоних капців, як стигла перчиця, висіли на дверях, а постоли, мов свіжі пиріжки, сушились рядками вздовж тротуарів» бахчисарайського базару (Коцюбинський, 1988: 419).

Змальовуючи унікальну сцену вбирання Емене у святковий стрій, письменник натякає, що дівчина вже внутрішньо готується до зміни статусу й символічно приміряє на себе сакральний образ нареченої. Через підкреслену декоративність цей образ асоціюється в автора з «індійським божком», адже повноцінна «туалета» не обходиться без значної кількості оздоб. Насамкінець дівчина «начепила на шию своє багатство – рясне намисто з золотих дукачів» (Коцюбинський, 1988: 283). Ульвіє Аблаєва ідентифікує ці прикраси як «імітації у вигляді тонких пластинок позолоченого срібла... та позолочених бляшок», якими зазвичай «користувалися дівчата з менш заможних сімей» (Аблаєва, 2018: 165). Оскільки фередже приховувало більшу частину фігури, акцент неминуче зміщувався на очі та руки, що влучно підмітив Михайло Коцюбинський. У дівчини «і підмальовані чорним брови і червоні, теж

пофарбовані, нігті на руках і ногах так і блищали до сонця» (Коцюбинський, 1988: 279). Письменник тут фіксує традиційні практики кримських татарок: «підмальовані брови», які Емене збирається «звести докупи», – це результат використання «стовченої в порошок сурми» (Аблаєва, 2018: 131), а «червоні... нігті» свідчать про «традицію фарбування волосся і рук рослинною фарбою хна» (Аблаєва, 2018: 72). Ця деталь є типовою для жіночих художніх портретів: Фатьма «поклала з фарбованим нігтем палець на повні рожеві уста» (Коцюбинський, 1988: 380), восьмилітня Айше «моргала фарбованими бровами» (Коцюбинський, 1988: 422), а в Шерфе «при зведених чорною фарбою брівках... зуби блищали немов намисто» (Коцюбинський, 1988: 437). Таким чином, автор документує поширену наприкінці XIX століття практику виконання макіяжу та ритуального розпису жіночого тіла.

Узагальнюючи, можна констатувати, що ідентичнісний маркер одягу спрацьовує, кодуючи численні невербальні символи: соціальний статус, віру, світогляд, ступінь дотримання традицій та життєві пріоритети. Тим самим оберігаючи національну окремішність.

Висновки. Отже, репрезентація у кримських текстах Михайла Коцюбинського національного вбрання засвідчує виразне антропоцентричне спрямування авторського мислення. З типовою імпресіоністичною манерою письменник проникливо досліджує і конструює культуру і спосіб життя *Іншого*.

У межах дослідження з'ясовано, що тілесне перебуває в координатах визначеної релігією, патріархальними устроями реальності. Героїні обмежені у вияві тілесної свободи, їхній повсякденний стрій слугує яскравим ідентичнісним маркером і водночас обов'язковим способом ізоляції від зовнішнього світу. Така сакралізація тіла, з одного боку, містко характеризує етнічну окремішність кримських татарок, а з іншого – загострює проблематику емансипації та права на самовираження. Чоловіче вбрання у художній рецепції письменника маркує статусність і приналежність до світу можливостей.

Перспективи подальших досліджень ґрунтуються на аналізі суміжних антропологічних аспектів повсякдення, міжетнічної комунікації, гендерної структури, міжпоколіннєвих конфліктів, проблем соціалізації тощо, які уможливлять повніше та якісніше національне самоосмислення.

Література:

1. Аблаєва У. Традиційні головні убори кримських татар XVII – початку XXI століть : дис. ... канд. істор. наук : 07.00.05. Львів, 2018. 235 с.
2. Аблаєва У. Традиційні головні убори кримських татар: до проблеми класифікації. *Народознавчі зошити*. 2015. Вип. 4 (124). С. 860–867.
3. Вісич О., Кочерга С. Художня реконструкція етнообразу кримських татар в українській літературі раннього модернізму. *Східний світ*. 2023. Вип. 1 (118). С. 69–84. URL: https://doi.org/10.15407/orientw2023.01.069 (дата звернення: 28. 11. 2025)
4. Галета О. Екс-центричне літературознавство: від теорії літератури до літературної антропології. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* 2014. Вип. 60. Ч. 2. С. 46–58.
5. Грушецька В. О. Традиційний костюм тюркського та тюркомовного населення Криму кінця XVIII – початку XX ст : дис. ... канд. істор. наук : 07.00.05. Івано-Франківськ, 2016. 363 с.
6. Желтухіна О. Традиційний одяг кримських татар наприкінці XVIII – на початку XX століття (за матеріалами, зібраними У. Боданінським). *Етнічна історія народів Європи*. 2005. Вип. 19. С 100–103.
7. Коцюбинський М. Твори в двох томах. Том 1. Повісті та оповідання (1884 – 1906). Київ : Наукова думка, 1988. 577 с.
8. Мерло-Понті М. Феноменологія сприйняття. Київ : Український центр духовної культури, 2001. 552 с.
9. Серафимова Д., Соловей О. Жанрово-стильові особливості малої прози Михайла Коцюбинського. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. Т. 2, Вип. 10. 2018. С. 97–101.
10. Тарнашинська Л. Літературознавча антропологія: новий методологічний проект у дзеркалі філософських аналогій. *Слово і час.* Вип. 5. 2009. С. 48–61
11. Tompkins J. Sensational designs: the cultural work of american fiction 1790–1860. Oxford : Oxford university press, 1986. 200 p.

УДК 821.161.2

Валентина Захарчук

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ЇЇ МЕТАМОРФОЗИ У РОМАНІ АРТЕМА ЧЕХА «ПІСНЯ ВІДКРИТОГО ШЛЯХУ»

У статті проаналізовано художню інтерпретацію явища ідентичності особистості у романі Артема Чеха «Пісня відкритого шляху». Окреслено життєві перипетії головного героя, його травматичний досвід. Доведено, що, перебуваючи далеко від Батьківщини, адаптувавшись до способу життя інших, переживаючи ідентифікаційні кризи, людина здатна зберегти свою національну ідентичність.

Ключові слова: *ідентичність, ідентифікація, національна ідентичність, типологія ідентичності, криза ідентичності, травматичний досвід.*

Valentyna Zakharchuk

THE PROBLEM OF IDENTITY AND ITS METAMORPHOSES IN ARTEM CHEKH'S NOVEL *THE SONG OF THE OPEN ROAD*

This article analyzes the artistic interpretation of the phenomenon of personal identity in Artem Chekh's novel «The Song of the Open Road». It outlines the protagonist's life journey and his traumatic experiences. It is demonstrated that, even while living far from their homeland, adapting to the lifestyle of others, and experiencing identity crises, people are capable of preserving their national identity.

Keywords: *identity, identification, national identity, typology of identity, identity crisis, traumatic experience.*

Постановка проблеми. Питання ідентичності є одним із найактуальніших у сучасній гуманітарній науці. Процес глобалізації не припинив осмислення приналежності людини до національної спільноти, специфіки її зв'язку з землею предків. Попри значну кількість напрацювань саме поняття ідентичності досі вважають теоретично неусталеним та багатозначним. Численні міждисциплінарні студії науковців останніх десятиліть приділено феномену кризи ідентичності. Свій внесок у його дослідження зробили літературознавці, які приділили значну увагу тлумаченню ідентичнісних явищ у художніх текстах останніх років. В українській царині поміж сучасних письменників заслуговує уваги доробок Артема Чеха, який послідовно порушує питання ідентичності у своєму творчому доробку. Новим творчим здобутком автора став його роман «Пісня відкритого шляху». У ньому засвідчено візію самоідентифікації

емігранта, на долю якого випали численні соціальні травми. Цей аспект вбачаємо актуальним у сьогоденні, яке характеризується великою кількістю міграцій з України під впливом повномасштабної російсько-української війни.

Огляд досліджень. Теоретичний фундамент статті складають дослідження з психології, соціології, філософії та літературознавства на тему ідентичності. Оля Гнатюк у праці «Прощання з імперією: українські дискусії про ідентичність» зазначає, що опрацювання вказаної теми потребує міждисциплінарного підходу: «Дослідження ідентичности через призму дискусій у різних літературних і – ширше – інтелектуальних середовищах ... потребує міждисциплінарного підходу...» [2, с. 39], дослідниця звертається до історії, літературознавства, культурології, соціології та антропології. Такий підхід також використовує Олеся Міллер. Для тлумачення ідентичнісних проблем використано низку наукових студій, зокрема: Микола Козловець «Ідентичність: поняття, структура і типи» [4], Олена Голоденко «Аналіз теоретичних підходів до вивчення феномену ідентичності в соціогуманітарних науках» [3], Юлія Руденко «Місце національної ідентичності в системі ідентичностей: теоретичний та практичний виміри» [12] та інші. Перші дослідники своєрідності проблематики й художнього стилю Артема Чеха окреслили важливу роль поняття ідентичності у його концептуалізації світу, наприклад Тетяна Петренко «Раби повсюди однакові: «Пісня відкритого шляху» Артема Чеха» [10], Чабанюк Н. «Різноголосся травматичних досвідів у романі Артема Чеха "Хто ти такий?"» [16], Шелюх О. «Жанрово-тематичні особливості сучасної літератури про гібридну війну на сході України» [18]та інші.

Мета статті – дослідити самобутність інтерпретації ідентичної проблематики в романі «Пісня відкритого шляху», особливістю якого є зосередження на еміграційному досвіді головного героя твору.

Виклад основного матеріалу. Поняття ідентичності відзначається незліченою кількістю трактувань, адже воно перетинає площину багатьох наук, зокрема психології, філософії, соціології, культурології, літературознавства та інших. Відтак нині в науковому просторі циркулюють розмаїті визначення цього

терміну, причому як суголосні між собою, так і лише дотичні. Олена Оліфер у статті порівняльного змісту «Ідентичність в аналітичній філософії, соціології та психології» визначає значну наукову роль у формуванні цього вектора дослідження В. Джеймса, наголошуючи: «...ідентичність – наявне в потоці свідомості суб'єктивне відчуття зв'язку з тілом, що постійно присутнє у свідомості, ніби у фоновому режимі» [7, с. 272]. Більшість науковців погоджується, що навіть коли думки змінюються у потоці свідомості, відчуття зв'язку зі своїм тілом постійно наявне. Дослідники соціальної психології обґрунтовують ідентичність як стале та цілісне уявлення особистості про себе. Водночас певні акценти у тлумаченні цього явища увиразнюють філософи, антропологи, педагоги, культурологи тощо. В Україні у сфері різних галузей виокремились окремі школи або ж сегменти, напрацювання яких варто визнати універсальними, хоча їхні твердження і цілком самодостатні. Як зауважує А. Мосейко, «фахівцями з проблем ідентичності пропонуються різні, часом суперечливі, підходи до вивчення цієї теми... Термін «ідентичність» використовується також для позначення специфічних ознак спільнот» [8, с. 82].

Основоположним для нас є узагальнене визначення В. Шагара, який подає таку дефініцію терміну: «Ідентичність (від лат. identicus) – тотожність, однаковість. За Е. Еріксоном – почуття самототожності, власної істинності, повноцінності, співпричетності до світу та інших людей» [14, с. 169]. Таке тлумачення, на нашу думку, зберігає суть фундаментальних поглядів, і в його світлі варто розглядати сучасну романістику.

Літературознавча наука вивчає феномен ідентичності та його репрезентацію в літературі на різних рівнях (особистісному, громадському, національному), доводячи його важливість для сучасної проблематики і змалювання персонажа. Зокрема, постколоніальні студії вивчають національну ідентичність крізь призму колоніального досвіду та вдаються до протиставлення «свій-чужий»: «Наріжні запитання для постколоніалістів – яким чином Інший стає невід'ємною частиною Я, наскільки поширене явище гібридної (комбінованої) самототожності, що означає присутність Іншого в мені?» [7, с.

36]. Крім цього, національна ідентичність є предметом дослідження літературної імагології, яка досліджує національні образи та стереотипи у літературі.

Ідентичність постає мінливим та динамічним явищем: «Людина ідентифікує себе з тими чи іншими спільнотами за різними підставами, які можуть конкурувати чи доповнювати одна одну: родинними, професійними, культурними, інституційними, територіальними, освітніми, релігійними, ідеологічними тощо» [4, с. 4]. Варто зауважити, що єдиної класифікації ідентифікаційних типів немає, дискусійним залишається навіть питання термінології, зокрема. Соціолог Ентоні Сміт виділяє лише три типи ідентичності: статеву, просторову (або ж локальну, регіональну) та соціоекономічну, тобто класова належність [13]. Типологія ідентичності у психології теж досить узагальнена. Дослідники виділяють: психофізіологічну, соціальну та особистісну ідентичності [5]. У літературознавстві є підстави погодитися з Олесею Міллер, яка вдається до поняття «модус» у значенні «тип» ідентичності.

Оскільки соціальна ідентичність стосується усіх галузей життя людини, то вона об’єднує в собі політичну, національну, гендерну, сексуальну, локальну (регіональну або місцеву) своєрідність у розмаїтому світі.

Тема ідентичності є наріжною у творах Артема Чеха, зокрема найповніше вона розкрита у двох останніх романах «Хто ти такий?» та «Пісня відкритого шляху». Герой останнього Гнат Ружковський стає мігрантом у США. Гнат пережив чимало: кріпацтво, Кримську війну, полон, плавання на кораблі та громадянську війну у США. Протягом усього життя ідентичність Гната зазнавала змін, подумки він на ній практично не зосереджувався. Прикметно, що коли під час Кримської війни герой потрапив у полон англійців, перед ним постає дилема між поверненням додому та продовженням служби на кораблі. Тоді він уперше усвідомлює, що немає дому: «– Тебе можуть повернути додому. Ти хочеш додому? // – У мене немає дому, – відповів я» [17, с. 19, 20]. Дім як концепт є важливим для формування ідентичності особистості, адже завдяки йому формується локальна ідентичність. Слушно зазначає Ґастон Башляр: «Дім – це наш куточок світу. Він є – як на цьому часто наголошують – нашим першим

світом. Космосом, у повному розумінні цього слова [1]». Герой розуміє, що на Батьківщині його чекає лише панщина: «Чи доживу я до вільних років? Чи не помру десь у пісках Таврії? І я погодився» [17, с. 20]. При цьому Гнат згадував своїх колишніх друзів, як обірване минуле, що лише підкреслювало його онтологічну бездомність: «Далеко вони всі, мовби з іншого життя. З чийогось іншого життя. Або навпаки – ти сам проживаєш чиєсь інше» [17, с. 20]. Пригодницьке життя, успішна кар'єра, травматичний досвід – все це так чи інакше відбивається на кризі ідентичності, яку постійно переживає герой.

Дослідники описують кризу ідентичності як неспроможність особистості розкрити свій потенціал і пристосуватися до умов життя. Втім, вона ж може бути рушієм змін для героя: «...коли індивід вважає, що його поточна ідентичність певним чином ставить його під загрозу, він готовий приміряти на себе іншу подобу, яка, на його думку, придатніша для виживання...» [11, с. 60]. Для Гната криза ідентичності зумовлює численні поштовхи до змін у своєму житті. Важливим рушієм глибоких роздумів над самоідентифікацією стала хвороба Гната, від якої він мало не помер, тож він втікає з корабля і починає працювати на пенсильванській залізниці. Там герой проживає досвід мігранта та почувається дуже самотнім, оскільки інші мігранти мали свої общини, спілкувалися між собою рідною мовою: «Я й сам був іншим, і нікого поруч не було з моїх земель, із ким би я міг розділити радість спілкування рідною мовою» [17, с. 38]. Гнат усвідомлював, що він є чужим для інших та відмежовував себе від тих, хто його оточував. Артем Чех постійно вдається до класичної бінарної опозиції «свій – чужий», але інтерпретує її оригінально, у контексті сюжету свого твору. Позаяк герой був єдиним українцем серед свого оточення, він протиставляв себе всім іншим. Зокрема, він має власне бачення історичних та проілтичних подій на чужій землі та виробляє власне ставлення до них. Наприклад, вважає громадянську війну у США не своєю: «Я одразу сказав Сему, що це передусім його війна, не моя» [17, С. 50].

Війна, вже друга за життя Гната, обертається кризою для героя, він стає дизертиром разом з темношкірим рабом Семом. Вічна подорож героя

продовжується, разом з попутником його дедалі більше об'єднує спільний досвід рабства, на чому наголошує сам Гнат: «Не забувай, у минулому я такий самий раб, як і ти» [17, с. 57]. Суголосність понять «чорний раб» та «білий раб» є наскрізним у романі. Тетяна Петренко зазначає у рецензії на твір Артема Чеха: «Він – колишній кріпак. Себто колишній білий раб у своїй країні. ... рабство й кріпацтво попри колір шкіри підневільних людей є синонімічними феноменами» [10].

Кризи й драматичні події життя Гната сформували його особистість та ідентичність. Утім, його самосприйняття упродовж роману було чітким, адже хлопець постійно наголошував, що *він не є росіянином*: «Ніби тавро, прикипіло до мене це юродиве назвисько, якого я так і не зміг позбутися» [17, с. 37]. Гнат виправляв усіх, хто так його називав, спочатку англійських солдатів, потім свого друга Сема. Одного разу він облаяв та погрожував чоловікові, який так до нього звернувся: «Тільки ніякий я, в біса, не росіянин! Мене звати Гнат, я з України. ... – Мені байдуже, звідки ти. // – То послухай, гниль католицька. Мені не байдуже!» [17, С. 384]. Небайдужість свідчить про зрілу самосвідомість героя, навіть нетипову для свого часу, недарма у критиці на твір знаходимо твердження: «Його національна самоідентифікація – сильна. Така сильна, що справжнім селянам XIX-го століття таке могло й не снитись» [10].

Гнат Ружковський більшу частину життя прожив у США, але був українцем і залишився ним. Дещо притлумлена у романі внутрішня робота у пошуках особистісної істини все ж стає напрочуд виразною у промовистому факті: на надгробку головного героя було написано кирилицею «Тут похований українець Гнат Ружковський» [17, с. 496] .

Висновки. Ідентичність – це багатовимірна, міждисциплінарна та складна категорія, яка є об'єктом досліджень у різних галузях гуманітарної науки. Пошуки самототожності передбачають співвіднесення індивіда з тими чи тими соціальними групами, національностями. Самоідентифікаційний модус посідає центральне місце у творчості Артема Чеха. Особливо вагомим варто вважати його модус у художньому світі його роману «Пісня відкритого шляху». Герой

роману майже все життя проводить в еміграції, отримує травматичний досвід, двічі опиняється на війні, що впливає на його особистість. Він позбавлений опори, яка значною мірою формує ідентичність особистості – дому. Але незмінними залишається його усвідомлення власних коренів. Оточення Гната вбачало в ньому росіянина, адже для них він асоціювався з Російською імперією, формальним виходцем з якої він був. Проте сам герой до останку залишився вірним самоусвідомленню народу, до якого себе відносив. Не зважаючи на вимушене дистанціювання від рідного краю, життєві випробування, пережиті ідентичнісні кризи, Гнат Ружковський демонструє тверду історичну пам'ять. Його не змінили обставини, що можуть слугувати денаціоналізації особистості. Роман Артема Чеха дозволяє в оптимістичному світлі оцінювати міграційні тенденції в сучасних історичних реаліях.

Література:

1. Башляр Ґ. Дім. Поетика простору. Українські проблеми: *часопис.* 1994. №4-5. С. 92–96.

2. Гнатюк О. Прощання з імперією: українські дискусії про ідентичність. Київ: «Критика», 2005. 529 с.

3. Голоденко О. Аналіз теоретичних підходів до вивчення феномену ідентичності в соціогуманітарних науках. *Соціологічні студії : наук. журнал. Теоретичні аспекти соціології.* 2013. Вип. 1. С. 37–40.

4. Козловець М. А. Ідентичність: поняття, структура і типи. *Вісник Житомирського державного університету. Філософські науки.* 2011. Випуск 57. С. 3–9.

5. Купчишина В. П. Теоретичні аспекти дослідження змісту поняття «ідентичність» як психологічного феномену. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія.* 2025. Вип. 1. С 12–17.

6. Лиманкіна А. І. Психологічна сутність поняття «особистісна ідентичність». *Габітус : наук. журнал.* 2023. Вип. 45. С. 146–150.

7. Міллер О. Модуси ідентичності в художній прозі мистецького українського руху: дис. кандидати філол. наук. 10.01.06 : теорія літератури. Львів, 2018. 239 с.

8. Мосейко А. Г. Особливості прояву ідентичності в сучасних умовах : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 21.12.2002. Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет», 2022.

9. Оліфер О. Ідентичність в аналітичній філософії, соціології та психології. *Актуальні проблеми духовності : зб. наук. праць*. Кривий Ріг : КДПУ, 2022. Вип. 23. С. 266–286.

10. Петренко Т. Раби повсюди однакові: «Пісня відкритого шляху» Артема Чеха. Читомо. 2024. Режим доступу: https://chytomo.com/raby-povsiudy-odnakovi-pisnia-vidkrytoho-shliakhu-artema-chekha/ (Дата звернення 01.05.2026).

11. Півень С. В. Криза ідентичності у плинній сучасності (рецепція у літературі фентезі). *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки.* 2017. Том 195. С. 60–68.

12. Руденко Ю. Ю. Місце національної ідентичності в системі ідентичностей: теоретичний та практичний виміри. *Політикус : наук. журнал. Теорія та історія політичної науки.* 2020. Вип. 2. С.19–24.
13. Сміт Е. Д. Національна ідентичність. Київ: Основи, 1994. 224 с.
14. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.
15. Філософія: словник термінів та персоналій. Київ: КВІЦ, 2020. 274 с.
16. Чабанюк Н. І. Різноголосся травматичних досвідів у романі Артема Чеха «Хто ти такий?». Глобальні виклики людства: суспільство, держава, людина: збірник матеріалів ІІ Міжнародної студентсько-аспірантської науково-практичної конференції, м. Львів, 15.11.2024. Львівський національний університет імені Івана Франка.
17. Чех А. Пісня відкритого шляху. Чернівці: Меридіан Черновіц, 2024. 503 с.
18. Шелюх О. М., Легка Я. М. Жанрово-тематичні особливості сучасної літератури ро гібридну війну на сході України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика.* 2021. Том 32 (71), № 2 Ч. 2. С. 138–143.

УДК 821.161.2-32.09

Христина Степанович

ПРОСТІР І ЧАС У МАЛІЙ ПРОЗІ БОРИСА ТЕНЕТИ

У статті досліджується художня організація простору і часу в малій прозі Бориса Тенети на матеріалі збірки «Листи з Криму» (1927). Розглядаються принципи моделювання фізичного, соціального та психологічного просторів, а також форми художнього часу в контексті зображення реалій 1920-х років: матеріальної скрути, соціальних криз, побуту простих людей, кримських локацій. Простір і час постають як смислотворчі категорії, що відбивають як індивідуальний стиль письменника, так і духовну атмосферу доби.

***Ключові слова**: Борис Тенета, художній простір, художній час, мала проза, «Листи з Криму», 1920-ті роки, українська проза.*

Khrystyna Stepanovych

SPACE AND TIME IN BORIS TENETA'S SHORT PROSE

The article examines the artistic organization of space and time in Borys Teneta's short prose based on the collection «Letters from Crimea» (1927). The principles of modelling physical, social and psychological spaces are considered, as well as the forms of artistic time in the context of depicting the realities of the 1920s: material hardship, social crises, everyday

life of ordinary people, and Crimean locations. Space and time emerge as meaning-forming categories that reflect both the writer's individual style and the spiritual atmosphere of the era.

Keywords: *Borys Teneta, artistic space, artistic time, short prose, «Letters from Crimea», 1920s, Ukrainian prose.*

Постановка проблеми. Творчість Бориса Тенети (1903–1935) – одного з найяскравіших представників українського літературного покоління 1920-х років, знищеного за часів радянських репресій, – і досі залишається недостатньо дослідженою. Його збірка оповідань «Листи з Криму» (1927), видана видавничою кооперацією «Маса» у Києві, є унікальним художнім документом доби, що поєднує ліричну прозу, гостру соціальну спостережливість та новаторське осмислення просторово-часових координат людського буття. Тому центральною проблемою статті є з'ясування того, яким чином художній простір і час організують ідейно-естетичний зміст малої прози Бориса Тенети, які функції вони виконують у розкритті характерів персонажів та відтворенні картини доби. Попри те, що просторово-часова організація тексту є одним із ключових елементів поетики, у тенетівській прозі ця проблема спеціально не розглядалася. Заповнення цієї прогалини дає змогу краще зрозуміти поетикальну своєрідність Тенети, його місце в українській малій прозі 1920-х років та зв'язок між художнім методом письменника і соціально-історичним контекстом доби.

Огляд досліджень. Теоретичну базу дослідження складають праці з поетики художнього простору і часу. Н. Шерстюк у своїй статті «Хронотоп як літературознавча категорія: генеза, еволюція, дискурс» підкреслює, що художній час і простір є «найважливішими способами вираження авторської інтенції» і що «репрезентація просторових і часових характеристик у творі є показовою і значущою для виявлення авторської концепції світу» [5, с. 59].

У тенетівських творах суб'єктивний погляд оповідача визначає всю просторово-часову структуру часу. В. Коркішко вказує, що авторський простір і час «вирізняється найбільшою суб'єктивністю», адже «автор наче "грає" із часом

(він може зробити його повільним, швидким або зупинити, якщо цього вимагає творчий задум; зобразити події хронологічно або непослідовно тощо) та простором (розширити, звузити і т.д.)» [4, с. 390].

Мета статті – проаналізувати художню організацію простору і часу в оповіданнях збірки «Листи з Криму» Бориса Тенети: виявити типи художнього простору (фізичний, соціальний, психологічний), форми художнього часу, їхні функції в структурі тексту та зв'язок із зображенням реалій 1920-х років. Для досягнення мети використовуються методи структурно-семантичного та культурно-історичного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Художній простір у літературному творі – це не просто географічне тло, а семантично навантажена категорія, що організовує світ твору і виражає авторську позицію. В. Коркішко систематизує основні характеристики художнього простору, як «відкритість, замкненість, просторість, доступність/недоступність до огляду, місткість, сенсорне сприйняття», а залежно від цих характеристик простір може бути «відкритим, закритим, зовнішнім і внутрішнім, «своїм» і «чужим», прямим і кривим, великим і малим, локальним і глобальним, близьким і далеким» [2, с. 390]. У прозі Тенети дані характеристики активно використані: замкнений простір кімнати протистоїть відкритому простору моря, «свій» простір рідного міста – «чужому» простору Криму, мікропростір людського тіла й психіки – макропростору соціальних структур.

Художній час, як зазначає Н. Шерстюк, «може по-різному втілюватися у художньому творі: чи то стискати межі оповіді, чи то розтягувати» [5, с. 57]. Дослідниця виокремлює його форми: біографічний, історичний, космічний, календарний, добовий час, а також уявлення про рух і нерухомість, про співвіднесення минулого, сьогодення, майбутнього [5, с. 57]. І. Астапенко підкреслює принципові відмінності художнього і реального часу: «якщо реальний час має властивість протікати послідовно, впорядковано, безперервно і безповоротно, то в тексті всі ці ознаки факультативні» [1, с. 34]. У текстах автора найбільш виразними є біографічний (час переживання героя), добовий

(перехід дня і ночі як смислові маркери) та соціально-побутовий час. Суб'єктивна деформація часу – стискання і розтягування залежно від емоційного стану – є одним із ключових прийомів письменника.

Однією з найвиразніших рис поетики Тенети є конкретизація фізичного простору. Кримський простір: гори, море, виноградники, вузькі стежки над прірвою – набуває символічного значення вже в першому оповіданні «Мусема». Стежка над прірвою, де зустрічаються оповідач і татарська дівчина, є не просто географічним місцем: «Уявіть собі: стежка, вузька, тверда і згадючена над проваллям. Унизу ліворуч море, праворуч скелі й небо. Зелене море і сірі скелі» [4, с. 7]. Простір тут замкнений і водночас відкритий – прірва і небо одночасно, що передає межовість ситуації, напруження між близькістю і небезпекою. Вузькість стежки символічно виражає вузькість можливостей, що залишає людині цей жорстокий світ.

Море у збірці є наскрізним просторовим образом. Воно виступає активним учасником дії, а не пасивним тлом. У «Мусемі» море «плаче», «б'ється» об скелі, «сердиться» [4, с. 6-7], у «Маріяці» навпаки – стає своєрідним притулком, альтернативою людським стосункам. Суттєво, що море у Тенети завжди пов'язане з осінньою бурею: «Значить, буде буря вночі, значить, буде всю нічь світитися море і дзвонитимуть скелі до самого ранку» [4, с. 6]. Буря – метафора внутрішнього стану героя. Тенета майстерно використовує природний простір як дзеркало психологічного.

Кримський простір протиставлений міському простору материкової України, який у тексті залишається здебільшого позначеним натяком. У «Маріяці» це Ленінська та Іванівська вулиці [4, с. 95] – деталь, що вказує на радянський топонімічний ландшафт епохи, де вулиці вже перейменовані, але побут ще не змінився. Протиставлення «Крим – місто» структурує весь просторовий горизонт збірки.

Найгостріше соціальний вимір простору виражений в оповіданні «Голод» – нарисово точному описі існування безробітного молодого письменника в Севастополі 1925 року. Оповідач прямо фіксує свою соціальну позицію: «Вам

може чудно, що я в 1925 році гину від голоду. Правда, але мій номер на севастопольській біржі 8524» [4, с. 18]. Число 8524 у черзі – це не деталь, а символ соціальної знеособленості, перетворення людини на номер у системі. Тенета документує конкретну соціальну реальність НЕПу: безробіття серед інтелігенції, неможливість знайти роботу за фахом, принизливу залежність від випадку.

Простір голодного існування окреслений з документальною точністю: кімната без меблів (хазяйка забрала «всі речі»), підлога замість ліжка, пошук залишків їжі по кутках [4, с. 20-21]. Це замкнений, злиденний простір, з якого немає виходу: «Я вліз у вікно; мої папери були складені акуратно» [4, с. 20] – герой входить у власне помешкання через вікно, що є красномовною ознакою крайньої злиденності. Деталь промовляє більше, ніж будь-який прямий коментар.

Соціальна нерівність маркується через просторову дистанцію. Оповідач у «Голоді», проходячи повз кафе на розі Нахимовського і Великої, бачить, «як люди їдять. Як вони можуть їсти так поважно, потроху…» [4, с. 28]. Ресторанний простір – недосяжна зона чужого достатку – відокремлений від простору голоду не лише вікном, а й усім соціальним ладом доби. Між двома просторами – прозора скляна перегородка і непрозора соціальна стіна.

В оповіданні «Листи з Криму» Тенета конструює простір туристичної подорожі як простір «чужого», де місцеві жителі сприймають приїжджих виключно як «ходячий гаманець»: «росіяни, татари, українці, незалежно від віку й полу, по-за межами класової диференціації, але, залежно від “кримського стажу”, всі вони вважають випадкового кримчака за своєрідний ходячий гаманець» [4, с. 50]. Крим тут постає простором соціальних пасток: казино, «коники», туристичні путівники, що обіцяють красоти, а реально заводять у безвихідь. Тенета іронічно деконструює романтичний образ Криму як «сонячного краю».

Іронічний опис подорожі в листах Івана до Альфреда – це гротескна карта кримського простору. Путівник Ціперовича як інтертекстуальний елемент вказує

на колізію між офіційним образом Криму («неможна проминути мису “Ай-Тодор”…») [4, с. 53] і реальним досвідом пересічного радянського туриста, який мусить лізти на гору з двадцятихунтовим рюкзаком, ночувати на камені й програвати останні гроші. Простір «прекрасного» Криму і простір злиденної дійсності накладаються одне на одне, утворюючи іронічний контрапункт – улюблений прийом Тенети-сатирика.

Психологічний вимір простору у Тенети пов’язаний із суб’єктивним переживанням часу. В «Мусемі» оповідач повертається на той самий кримський простір через три роки: «Тут вона бігла і загубила хустку. Там співала вона, а я прийшов» [4, с. 14]. Простір стає пам’яттю, він зберігає відбитки минулого, накладає пласти часу. Тенета точно відтворює цей ефект «просторової пам’яті»: кожна точка маршруту – стежка, тополі, виноградник – несе слід минулих переживань і стає місцем зустрічі теперішнього з минулим.

Час у Тенети нерідко деформується під впливом емоційного стану героя. У «Голоді» голодні ночі розтягуються до нескінченності, а нарис набуває характеру потоку свідомості: «В такі ночі я пишу великими літерами на шматках паперу. Думка загострюється, нишпорить по всіх кутках, витягає старі спогади, без жалю критикує все дороге й рідне» [4, с. 20-21]. Тут час суб’єктивний – він вимірюється не годинниковими стрілками, а напруженням думки й тіла. Голод деформує і простір, і час: кімната перетворюється на тюрму, ніч – на вічність.

В оповіданні «Маріяка» час набуває характеру спіралі: герой то повертається в минуле (спогади про Маріяку до від’їзду на Крим), то існує в кримському теперішньому (стосунки з Карою), то передчуває майбутнє (повернення, розлука). Кримська осінь – конкретний сезонний маркер – стає одночасно і фоном, і символом: «Прощай, Каро! Так швидко, як літній день, розгоралося наше кохання» [4, с. 73]. Порівняння з швидким літнім днем задає образ часу як чогось невловимого, що не затримується. Оповідач живе одночасно в кількох часових пластах, і ця множинність часу є одним із найцікавіших художніх здобутків Тенети.

Художній час у збірці тісно пов'язаний з конкретно-історичним часом доби. Тенета постійно «заземлює» оповідь точними датами й деталями: «Вам може чудно, що я в 1925 році гину від голоду» [4, с. 18]. Ці маркери перетворюють оповідання на свідоцтво епохи – часу НЕПу, коли ринок відродився, але безробіття й злидні були звичним явищем для інтелігенції.

Деталі побуту відтворюють ритм часу 1920-х: черги на біржі праці, «ленінський набір» до партії [4, с. 17], газети, якими накривають стіл замість скатертини («нею було вкрито стола у мого сусіда. Перший раз за два роки!») [4, с. 101]. Цей образ особливо промовистий: газета – символ публічного, соціального часу – функціонує лише як підстилка, що красномовно свідчить про відрив героя від суспільного ритму, від «офіційного» часу доби. Людина, яка не читає газет роками, вже існує поза офіційним «великим часом» епохи.

Натомість особистий, ліричний час – час кохання, очікування, розлуки – є нескінченним і суб'єктивним. «Іноді хвилина – як вічність!» [4, с. 7] – цей вираз із «Мусеми» є концептуальним для всієї збірки. Час у Тенети двоїстий: він стискається до болісного миттєвого переживання або розтягується в монотонну порожнечу голоду й самотності. Ця двоїстість стає художнім засобом вираження роздробленості свідомості людини, розчавленої між соціальним тиском і внутрішнім прагненням до свободи.

Опозиція відкритого (море, гори, степ) і замкненого (кімната, біржа, лікарня) простору є структурною для збірки. Відкритий простір у Тенети – простір свободи, але й небезпеки, втрати. Море манить і знищує: у фіналі «Маріяки» герой двічі тоне й двічі його рятують, а потім отримує листа від Маріяки, що повертає його до соціального життя. Море як простір відходу від суспільства, занурення в природне й стихійне, протистоїть місту, де «спекулянти цікавляться нашою рибою. І все» [4, с. 101]. Цей лаконічний вирок оголює порожнечу кримського простору, що перетворився на місце соціальної стагнації.

Замкнений простір у «Голоді» – кімната без меблів, де герой лежить на підлозі, – є образом екзистенційної пастки. Показово, що герой «вліз у вікно» [4, с. 20]: вікно як між-простір, ні двері, ні стіна – є символом маргінального

становища письменника в суспільстві 1920-х. Лікарня в кінці «Голоду» – простір порятунку, але й несвободи: «через два тижні я зможу піти додому. Вони мене вітають. Чудні» [4, с. 36]. Герой не сприймає лікарню як порятунок – для нього це лише тимчасова зупинка перед поверненням у простір злиднів.

Водночас відкритий простір степу в «Маріяці» є простором очікуваного повернення: «Гей! Що там! Море більше не має отрути! Дихнуло з степу ясним вітром. Там вже снігами все вкрито. Там лежить він рівний… там чекає робота…» [4, с. 102]. Степ і сніг – це метафора майбутнього, соціальної реінтеграції. Персонаж вириває́ться із замкненого кола кримського простору й починає рух уперед. Таким чином, фінальний рух «назад у степ» є водночас і поверненням у соціальний простір, і відновленням поступального часу після його зупинки.

Висновки

Художній простір і час у малій прозі Бориса Тенети є органічними складниками його поетики та ідейного змісту. Просторово-часова організація збірки «Листи з Криму» виконує кілька ключових функцій: відтворює конкретно-історичне середовище 1920-х років з його матеріальною скрутою, безробіттям і соціальними кризами; виражає психологічний стан героїв через деформацію суб’єктивного часу; маркує соціальну нерівність через опозицію «свого» і «чужого» просторів; перетворює кримські локації – море, гори, виноградники, вузькі стежки – на повноцінні образи, що несуть символічне навантаження.

Ключовою структурною опозицією збірки є протистояння відкритого і замкненого простору: море і степ як простір свободи й небезпеки, кімната, біржа і лікарня як простір пастки й безвиході. Ця просторова опозиція корелює з часовою: суб’єктивний, деформований час голоду і самотності протиставлений потоку офіційного, соціального часу, від якого герой відрізаний своєю маргінальністю.

Час у Тенети завжди двоїстий: він одночасно конкретно-історичний (1925, біржа, НЕП, перейменовані вулиці) і суб’єктивний, ліричний, що стискається до

мить або розтягується в нескінченну порожнечу. Ця двоїстість і є художнім відкриттям Тенети – письменника, який зумів у короткій прозовій формі відтворити і соціальний документ доби, і глибоку ліричну рефлексію над часом, простором і людською долею.

Перспективою подальших досліджень є системний аналіз просторово-часових моделей у всій прозовій спадщині Бориса Тенети, а також порівняльне дослідження поетики простору і часу в українській малій прозі 1920-х років у ширшому контексті покоління «Розстріляного відродження».

Література:

1. Астапенко І. Художній час і простір Емми Андієвсько. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. 2016. Вип. 2 (36). С. 34–37.
2. Коркішко В. Часопростір як формотворча категорія художнього тексту. Актуальні проблеми слов'янської філології. 2010. Вип. XXIII. Ч. 1. С. 388–395.
3. Смаровоз І. Особливості художнього моделювання простору повсякденності в романах Ірен Роздобудько та Мануели Ґретковської. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика. 2021. Т. 32 (71), № 4, ч. 3. С. 115–120.
4. Тенета Б. Листи з Криму : оповідання. Київ : Маса, 1927. 106 с.
5. Шерстюк Н. Хронотоп як літературознавча категорія: генеза, еволюція, дискурс. Філологічні науки. 2018. № 28. С. 56–61.

УДК 364:355.1:34

Лілія Чернух

ПРОБЛЕМАТИКА ВОЛОНТЕРСТВА В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У ДЖЕРЕЛАХ ТА ЛІТЕРАТУРІ

У науковій статті розглянуто проблематику волонтерської діяльности в умовах повномасштабної російсько-української війни на основі огляду наукової літератури та медійних джерел. Виокремлено та проаналізовано чотири проблемні аспекти: правову невизначеність і недостатню адаптованість законодавства, явище псевдоволонтерства, психологійне вигорання й медійну репрезентацію волонтерства та її вплив на суспільство. Окрім цього, зазначено, що наукові праці забезпечують

теоретичне осмислення волонтерської діяльности. Натомість медійні матеріали формують емпіричну базу досліджень. Також окреслено перспективи подальшого дослідження: поглиблене вивчення взаємодії волонтерського сектору і державних інституцій, розробка стратегій протидії псевдоволонтерству, дослідження психологійних аспектів волонтерства та подальше визначення впливу медійного дискурсу на суспільну довіру.

Ключові слова: *волонтерство, російсько-українська війна, волонтери, псевдоволонтерство, медійна репрезентація, правове врегулювання, допомога.*

Liliia Chernukh

THE ISSUE OF VOLUNTEERING IN THE CONTEXT OF A FULL-SCALE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR IN SOURCES AND LITERATURE

The scientific article examines the issues of volunteer activity in the context of a full-scale Russian-Ukrainian war based on a review of scientific literature and media sources. Four problematic aspects are identified and analyzed: legal uncertainty and insufficient adaptability of legislation, the phenomenon of pseudo-volunteering, psychological burnout, and media representation of volunteering and its impact on society. In addition, it is noted that scientific works provide a theoretical understanding of volunteer activity. In turn, media materials form the empirical basis of research. Prospects for further research are also outlined: in-depth study of the interaction of the volunteer sector and state institutions, development of strategies to counter pseudo-volunteering, research into the psychological aspects of volunteering, and further determination of the impact of media discourse on public trust.

Keywords: *volunteering, Russian-Ukrainian war, volunteers, pseudo-volunteering, media representation, legal settlement, assistance.*

Постановка проблеми. З початком повномасштабної російсько-української війни від 24 лютого 2022 року волонтерський рух в Україні зазнав значних змін, набув нових форм. Тисячі людей вперше долучилися до благодійних та волонтерських ініціатив, заснували власні соціальні проєкти. Саме волонтерський рух став важливим елементом консолідації суспільства та

забезпечення обороноздатності країни. Відповідно до статистичних даних Opendatabot – уже протягом 2024 року реєстр офіційних волонтерів зріс у 1,5 раза, що перевищує показники попередніх років [23]. Водночас розширення волонтерського сектору передбачає й низку проблем: від координації зусиль до псевдоволонтерства, правового врегулювання їхньої діяльности тощо. Ці теми активно порушують у наукових працях, медійних матеріалах, але все ще залишаються недостатньо систематизованими та проаналізованими.

Зв'язок із науковим завданням полягає у необхідності теоретичного осмислення волонтерства, як соціального феномену в умовах повномасштабної російсько-української війни, що потребує міждисциплінарного підходу – залучення соціології, політології, психології тощо. До того ж аналіз наукової та медійної джерельної бази сприятиме виявленню нових дослідницьких напрямів, методологійних підходів для вивчення волонтерського руху.

Практичне значення полягає у систематизації проблем, виявлених під час дослідження, що дасть змогу сформулювати пропозиції щодо їхнього запобігання. Водночас результати можуть допомогти волонтерам оптимізувати роботу, а також стануть підґрунтям для розвитку волонтерського руху та досліджень цієї галузі надалі.

Актуальність теми зумовлена кількома чинниками . По-перше, волонтерство під час повномасштабної російсько-української війни стало ключовим елементом консолідації суспільства та оперативного реагування на гуманітарні проблеми. По-друге, виникли нові форми: онлайн-платформи для збору коштів, транснаціональні ініціативи, корпоративне волонтерство тощо. По-третє, волонтерство в умовах повномасштабної війни – це не лише потужний ресурс згуртованости та об'єднання, а й поле складних етичних, соціальних, правових викликів, які потребують уваги й дослідження. По-четверте, відсутність комплексного аналізу наукових досліджень і медійних матеріалів ускладнює розуміння масштабів руху, його проблемних аспектів, перспектив розвитку.

Аналіз останніх досліджень. Науковці зробили вагомий внесок в дослідження теми волонтерства у час російсько-української війни. Зокрема, О. Касперович, О. Панькова досліджували економічний аспект волонтерства [9, 10], І. Лопатченко – особливості публічного управління волонтерським рухом [15], О. Липитчук – тенденції розвитку українського волонтерства [14], О. Долинська – перспективи розвитку волонтерського туризму в Україні після завершення війни [5], О. Головко – історико-правовий аспект [4]; Ю. Мацієвський, Я. Лук'янчук, С. Кавун, Ю. Басиста – соціально-політичні аспекти, насамперед порушують тему псевдоволонтерства [8, 17]; Н. Черниш, В. Руденко – соціальний аспект [27] та інші. Водночас чимало матеріалів існує на просторах медіа: репортажі, інтерв'ю, статті тощо. Серед них: *Суспільне, The Ukrainians*, *Українська правда*, *Український тиждень, Hromadske*, *Радіо свобода,* які висвітлюють особисті історії волонтерів, труднощі, з якими вони стикаються.

Мета статті – проаналізувати проблематику волонтерства в умовах повномасштабної російсько-української війни на основі медійних джерел і наукової літератури.

Виклад основного матеріалу. Волонтерський рух у час російсько-української війни з 24 лютого 2022 року характеризується не лише масштабністю та консолідацією українського народу, але й низкою системних проблем. Саме на основі наукових праць та медійних джерел можна комплексно виокремити кілька ключових проблемних аспектів:

1. Правова невизначеність та відсутність уніфікованих стандартів

Аналіз правового поля волонтерства в Україні показує його гнучкість, але водночас і недостатню деталізованість щодо реалій воєнного часу. Хоч Закон України «Про волонтерську діяльність» визначає основні засади, права волонтерів/волонтерських організацій і механізми їхньої роботи [6]. Однак в умовах повномасштабної війни не вистачає адаптованості, зокрема не зазначено про захист волонтерів у зонах ризику, про перевірку доброчесности волонтерських організацій тощо. Цю проблематику у своєму дослідженні

розглядає О. Головко, яка подає етапи та еволюцію волонтерського руху й підкреслює, що правова система не встигає за змінами та потребами волонтерів у тилу чи на фронті [4, с. 15–16]. Дослідниця простежила, як законодавство трансформувалося у кризових ситуаціях [4]. Руденко В. у своїй статті теж наголошує на вдосконаленні законодавчої бази та на спрощенні процедур для волонтерської діяльности [24]. Адже надмірна бюрократизація знижує ефективність роботи, тому більшість волонтерів не реєструється на платформі «Реєстр волонтерів», а натомість відкриває «банки» для збору коштів [24].

У медійних матеріалах ця проблематика теж порушена. Наприклад, у статті *«Чорний день для волонтерів, або Чому Кабмін створив перепони для допомоги ЗСУ»* в «Українській правді» О. Аронець зазначає про конфлікт між державними органами та волонтерами й волонтерськими організаціями щодо запровадження нових правил ввезення гуманітарної допомоги, зокрема автомобілів для ЗСУ [28]. У 2023 році нововведення призвели до більших бюрократичних бар'єрів замість підтримки [28]. Однак уже в 2025 році уряд спростив процедуру реєстрації автомобілів, привезених як гуманітарна допомога [26]. Та все ж цього недостатньо для врегулювання волонтерської діяльности. Тобто проблематика правової невизначености актуальна що у науковій літературі, то й напросторах медіа. Адже питання взаємодії волонтерського сектору й держави потребує системного, логічного вирішення зі створенням ефективних механізмів взаємодії, що сприятимуть чесній допомозі без перепон.

2. Проблематика псевдоволонтерства й шахрайства

Попри позитивну динаміку розвитку волонтерського руху, гострою проблемою є явище так званого псевдоволонтерства в різних куточках України. Хоч у науковій площині термін «псевдоволонтер» ще не має чіткого та усталеного окреслення, однак у дослідницькій літературі та медійних матеріалах його все частіше використовують для позначення осіб, які вчиняють шахрайство під прикриттям волонтерської діяльности. Зокрема, одними з перших, хто розпочав вивчення цієї проблематики, є Ю. Маційовський і Я. Лук'янчук, які проаналізували сутність поняття, зазначили типові ознаки та вказали на можливі

форми й моделі [17]. Дослідники підкреслюють, що проблема набула широкого масштабу саме після повномасштабного вторгнення росії в Україну, адже тоді кількість зібраної допомоги різко зросла, а механізми протидії на державному рівні виявилися недостатніми для запобігання шахрайству [17]. Також про псевдоволонтерство як новий напрям проблематики у науковому дискурсі стверджують і С. Кавун та Ю. Басиста [8]. У своєму дослідженні вони зазначають, що поштовхом до осмислення цієї теми стали саме численні приклади медійних матеріалів: статті, репортажі, журналістські розслідування, а також матеріали судової практики [8].

Водночас медіа справді підтверджують та переконують у масштабах цієї проблеми, адже фіксують низку випадків привласнення майна, гуманітарної допомоги, коштів, зібраних для начебто потреб українських захисників і захисниць. У журналістських розслідуваннях проаналізовані фіктивні збори, які сприяють незаконному збагаченню. Наприклад, у матеріалі *«Вголос»* волонтерка розповідає про шахрайські схеми із підробленням сторінок, рахунків, завдяки яким привласнюють кошти громадян [21]. Випадки псевдоволонтерства поширені по всій території України з 2022 року до сьогодні. Зокрема, у статті *Glavcom* журналіст повідомляє про очільника благодійного фонду Кривого Рогу, який продавав автомобілі, привезені з-за кордону для потреб ЗСУ [2]. Також в іншій статті цього видання йшлося про групу осіб із Миколаєва, яким оголосили підозру в продажі гуманітарної допомоги, що мала бути передана військовим [20]. На Тернопільщині псевдоволонтери привласнили понад 2 мільйони гривень на придбання джипів та телефонів для власних потреб [13]. У Києві неодноразово фіксувалися випадки, коли особи збирали кошти нібито для захисників, але використовували їх на власний розсуд або ж водночас обкрадали військових та їхні родини [7, 18, 19]. Аналогійна ситуація була й у Харкові, де псевдоволонтер збирав кошти через фейковий акаунт у фейсбуці, але витрачав їх у особистих цілях [25]. Прикладів таких матеріалів сьогодні маємо чимало, і вони стають дедалі актуальнішими. Водночас підтверджують, що проблематика псевдоволонтерства має системний характер. Також демонструють, що

шахрайство у волонтерській діяльності відбувається як на індивідуальному рівні, так і на груповому. До того ж, велика кількість матеріалів про псевдоволонтерство, як зазначають Ю. Мацієвський і Я. Лук'янчук, завдає не лише матеріальної шкоди, але й знижує рівень довіри до чесних волонтерів та загострює суспільну напругу [17, с. 19, с. 28–29]. Таке порушення неформальних норм солідарности підриває стійкість волонтерського руху та призводить до ще більшого посилення контрольних інститутів, які подекуди ускладнюють діяльність доброчесних ініціатив. Аналіз наукових та медійних джерел свідчить про те, що не всі відрізняють чесне волонтерство від псевдоволонтерства. Тому варто сприяти громадянській обізнаности та поінформованости про такий вид шахрайства. Бо це не лише правова, а й соціальна, психологійна, морально-етична проблема, що має вплив на обороноздатність держави та консолідацію суспільства загалом.

3. Психологійне вигорання волонтерів

Дослідження показують, що війна впливає та змінює не лише тих, хто бере участь у бойових діях, але й тих, хто усіма можливими способами надає допомогу – медиків, рятувальників, психологів і зокрема волонтерів теж [11]. Однією із найсерйозніших проблем у волонтерській діяльності є емоційне вигорання, що особливо загострюється в умовах тривалої війни. Адже волонтери перебувають у стані постійного стресу, емоційного перенавантаження та подекуди в екстремальних умовах надання допомоги. Хоч ця проблематика не є новою, але в реаліях повномасштабного вторгнення набула специфічних рис, що привертають увагу науковців та медійних експертів. Ще у 2017 році у своїй статті *«Українське волонтерство – явище унікальне, але не без проблем»* М. Матяш звертав увагу на парадоксальність ситуації: психологійний стан, ментальне здоров'я волонтерів тривалий час залишалося поза увагою суспільства та державних інституцій [16]. Автор підкреслює, що волонтери часто постають «невичерпним джерелом енергії та допомоги», тому від них завжди очікується системна готовність допомагати, не враховуючи їхніх емоційних потреб та кордонів [16].

Медійні матеріали теж активно порушують проблематику психологійного вигорання, висвітлюючи конкретні приклади й експертні оцінки. Зокрема, видання УНІАН у матеріалі *«Коли вигоряють ті, хто рятує інших»* детально аналізує, як війна може впливати на психологійний стан людей, які стикаються із наслідками бойових дій [11]. Автори статті зазначають, що волонтери, подібно до психологів і медиків перебувають у групі високого ризику розвитку професійного вигорання та посттравматичного розладу [11]. Особливо вразливими категоріями є ті, хто працює у зонах бойових дій, відповідає за евакуацію [11]. Також цю проблематику часто порушують завдяки історіям експертів, зокрема, у *Detector Media* опублікували інтерв'ю із психологинею Світланою Чуніхіною, яка розкрила волонтерство крізь призму психологійного стану людини [22]. З одного боку, експертка зазначає, що волонтерство допомагає впоратися з почуттям тривоги та дає змогу відчути свою належність до спільноти, що робить конкретний внесок у наближення перемоги [22]. Водночас психологиня застерігає від надмірної залученості у волонтерську діяльність, яка може призвести до повного емоційного виснаження [22]. Таким чином, проблематика психологійного стану волонтерів сьогодні досить актуальна, її активно висвітлюють у медіа, що свідчить про необхідність створення ефективної системи подолання цього.

4. Медійна репрезентація волонтерської діяльности

Проблематика медійної репрезентації образів волонтерів набуває актуальности в умовах повномасштабної російсько-української війни. Адже від публічного сприйняття залежить рівень довіри суспільства до волонтерів/волонтерських організацій, їхня ефективність. Репрезентація образу волонтера/волонтерки утворює суперечливі тенденції: від героїзації до реалістичного висвітлення. Це спричинено тим, що переважно в медіа журналісти конструюють ці образи як національний герой/національна героїня, рятівник/рятівниця, безкорисливий патріот/безкорислива патріотка. Звісно, що такі ознаки підсилюють суспільний престиж, але водночас створюють певні очікування від волонтерів, яких вони повинні дотримуватися. Вочевидь, така

романтизація образу ігнорує усю складність та виклики, що можуть виникати на шляху волонтера/волонтерки. Як наслідок, це призводить до розчарування у волонтерах та суспільстві загалом. Тому важливо показувати багатовимірність волонтерської діяльности. Наприклад, «Суспільне» у своїх матеріалах показує не лише героїчні моменти, але й успішні проєкти, фінансові виклики, з якими стикаються волонтери, організаційні моменти [3]. Видання «The Ukrainians» висвітлює тему волонтерства, не просто показавши допомогу, але й демонструють цінності, мотивацію [1]. Зокрема, в інтерв'ю з волонтером Віктором Ляхом артикулюють важливий аспект – особисту філософію допомоги: *«Якщо я допомагаю країні, мені теж стає краще»* [1]. Таке бачення діяльности руйнує традиційний образ волонтера. Адже допомога стає способом самореалізації та подолання власних хвилювань. Такий підхід репрезентує можливість показати власні цінності та потреби волонтерів [1]. Ще одним прикладом цього видання є інтерв'ю «Колообіг волонтерства», що висвітлює системність, прозорість та професіоналізм волонтерів [12]. Також зроблено акцент на конкретних результатах, послідовній роботі, детальній звітності, а не на емоційних наративах [12]. Таким чином, проблематика медійної репрезентації є комплексною та багатовимірною, що потребує й надалі критичного осмислення і в науковій літературі.

Висновки та перспективи для подальшого дослідження. Аналіз наукової літератури та медійних матеріалів дав змогу комплексно розглянути проблематику волонтерського руху в час повномасштабної російсько-української війни. Дослідження засвідчило, що волонтерство в Україні стикається з чималими викликами, які потребують як наукового осмислення, так і практичного.

Під час аналізу вдалося виокремити чотири проблемні аспекти волонтерської діяльности у працях і медіа. Правова невизначеність та недостатня адаптованість законодавства до реалій воєнного часу залишаються однією з гостро обговорюваних проблем та створюють додаткові перешкоди для ефективної допомоги. Явище псевдоволонтерства стає все актуальнішим з

початку повномасштабного вторгнення, а також завдає не просто матеріальної шкоди, але й підриває довіру до інших волонтерів. Проблематика психологійного вигорання волонтерів є однією з менш досліджуваних у науковій площині, однак про це активно пишуть у медіапросторі. Водночас медійна репрезентація волонтерської діяльности впливає на суспільні очікування та сприйняття волонтерства.

Варто зазначити, що медійні матеріали слугували цінним матеріалом для дослідження. Адже вони фіксують оперативні випадки, особисті історії волонтерів, проблеми та труднощі волонтерського руху. До того ж це формує емпіричну базу, що доповнює праці. Натомість наукова література сприяє теоретичному осмисленню явищ, процесів волонтерської діяльности.

Таким чином, потрібно й надалі аналізувати праці, джерела та детально вивчати взаємодію між волонтерським сектором і державними інституціями. Поглиблено досліджувати феномен псевдоволонтерства з розробкою стратегії протидії. Також вивчати психологійні аспекти волонтерства та вплив медійного дискурсу на формування суспільної довіри. Тож проблематика волонтерського руху в умовах повномасштабної російсько-української війни є динамічним явищем, що потребує наукового осмислення та комплексного підходу, який поєднує правові, психологійні, соціологічні, медійні аспекти функціювання.

Література:

1. Віктор Лях: «Якщо я допомагаю країні, мені теж стає краще». URL: https://theukrainians.org/viktor-liakh/ (дата звернення: 17.10.2025).
2. Волонтер продавав автомобілі, які ввозив з-за кордону для військових. URL: https://glavcom.ua/country/society/volonter-prodavav-avtomobili-jaki-vvoziv-z-za-kordonu-dlja-vijskovikh--1072191.html#google_vignette (дата звернення: 17.10.2025).
3. Волонтери. URL: https://suspilne.media/tag/volonteri/?page=9 (дата звернення: 20.10.2025).
4. Головко О. Волонтерство в Україні: історико-правовий аспект. *Право і безпека.* 2023. Вип. 2 (89). С. 9–18.
5. Долинська О. Перспективи розвитку волонтерського туризму в Україні. *Актуальні проблеми розвитку освіти в сфері туризму, фізичної культури та спорту.* Хмельницький, 2023. С. 26–29.
6. Закон України «Про волонтерську діяльність». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text (дата звернення: 09.10. 2025).

7. Збір коштів нібито на потреби військових: у межах провадження у Києві тривають обшуки (відео). URL:https://kyiv.tsn.ua/zbir-koshtiv-na-potrebi-viyskovih-u-mezhah-provadzhennya-u-kiyevi-trivayut-obshuki-video-2452903.html (дата звернення: 12.10.2025).

8. Кавун С., Басиста Ю. Псевдоволонтерство у воєнний час: актуальна проблема сьогодення. *Вісник ХНУВС*. Вип. 1 (108). 2025. С. 238–249.

9. Касперович О., Панькова О. Українське волонтерство в умовах збройної російської агресії: зміцнення потужностей через залучення ресурсів цифровізації, платформізації, ІКТ та мережевих технологій. *Економічний вісник Донбасу*. Вип. 2(68). 2022. С. 113–123.

10. Касперович О., Панькова О. Український волонтерський рух в умовах збройної російської агресії в контексті національних та глобальних викликів і можливостей післявоєнного відновлення країни. *Журнал європейської економіки*. 2022. Т. 21, вип. 3. С. 277–294.

11. Коли вигоряють ті, хто рятує інших: як війна змінює психологів, волонтерів та лікарів. *УНІАН*. 2025. URL: https://www.unian.ua/special/koli-vigoryayut-ti-hto-ryatuye-inshih-yak-viyna-zminyuye-psihologiv-volonteriv-ta-likariv-13177449.html (дата звернення: 17.10.2025).

12. Колообіг волонтерства. URL: https://theukrainians.org/fond-kolo/ (дата звернення: 15.10.2025).

13. Купили собі за 2 млн джипи та телефони: на Тернопільщині судитимуть псевдо волонтерів. URL: https://tsn.ua/ukrayina/kupili-sobi-za-2-mln-dzhipi-ta-telefoni-na-ternopilschini-suditimut-psevdovolonteriv-2119816.html (дата звернення: 15.10.2025).

14. Липитчук О. Тенденції розвитку волонтерського руху в Україні. 2022. С. 180–188.

15. Лопатченко І. Аспекти публічного управління розвитком волонтерського руху в Україні. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. С. 152–161.

16. Матяш М. Українське волонтерство – явище унікальне, але не без проблем. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2342731-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalne-ale-ne-bez-problem.html (дата звернення: 15.10.2025).

17. Маційовський Ю., Лук'янчук Я. Волонтерство та псевдоволонтерство в Україні: новий погляд крізь призму неформальних інститутів. *Політичні дослідження*. 2024. Вип. 1 (7). С. 19–41.

18. Ошукав військових та їхніх рідних на 280 тис. грн: киянина судитимуть за шахрайство. URL:https://suspilne.media/kyiv/864071-osukav-vijskovih-ta-ihnih-ridnih-na-280-tis-grn-kianina-suditimut-za-sahrajstvo/ (дата звернення: 15.10.2025).

19. Привласнював донати для ЗСУ: у Києві схопили псевдо волонтера. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/16/7358457/ (дата звернення: 15.10.2025).

20. Продаж гуманітарної допомоги: у Миколаєві оголошено підозри волонтерам та підприємцю. URL:https://glavcom.ua/country/criminal/prodazh-humanitarnoji-dopomohi-u-mikolajevi-oholosheno-pidozri-volonteram-ta-pidprijemtsju-1033945.html (дата звернення: 15.10.2025).

21. Псевдоволонтери: як шахраї наживаються на війні та як не стати жертвою. URL: https://vgolos.ua/news/psevdovolonteri_1426272.html (дата звернення: 14.10.2025).

22. Психологиня Світлана Чуніхіна: Волонтерство — це спосіб упоратися з почуттям загрози й почуватися частиною спільноти. *Detector Media*. 2023. URL: https://cs.detector.media/community/texts/185334/2023-04-09-psykhologynya-svitlana-chunikhina-volonterstvo-tse-sposib-uporatysya-z-pochuttyam-zagrozy-y-pochuvatysya-chastynoyu-spilnoty/ (дата звернення: 17.10.2025).

23. Руденко В. Волонтерство, як провідне явище в процесі забезпечення соціальної безпеки україни: еволюція, значення, сучасний стан та проблематика. *Економіка та суспільство.* 2023. Вип. 52.

24. У Харкові псевдоволонтер збирав донати для українських захисників та витрачав їх на себе — прокуратура. URL: https://suspilne.media/kharkiv/1008755-u-harkovi-psevdovolonter-zbirav-donati-dla-ukrainskih-zahisnikiv-ta-vitracav-ih-na-sebe-prokuratura/ (дата звернення: 14.10.2025).

25. Уряд спростив реєстрацію автівок, ввезених як гуманітарна допомога. URL: https://glavcom.ua/country/politics/urjad-sprostiv-rejestratsiju-avtivok-vvezenikh-jak-humanitarna-dopomoha-1058579.html (дата звернення: 14.10.2025).

26. Черниш Н., Руденко В. Соціальні аспекти волонтерської діяльності в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2024. Вип. 2. С. 78–95.

27. Чорний день для волонтерів, або Чому Кабмін створив перепони для допомоги ЗСУ. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2023/12/04/7431592/ (дата звернення: 14.10.2025).

УДК 821.161.2

Чиж Юлія

ПРОСТІР СТАРІННЯ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ ГЕРІАТРИЧНИХ ЗАКЛАДІВ У РОМАНІ ОЛЕНИ ПШЕНИЧНОЇ «ТАМ, ДЕ ЗАХОДИТЬ СОНЦЕ»

У статті проведено компаративний аналіз двох типів геріатричних будинків, що представлені в романі «Там, де заходить сонце» Олени Пшеничної. Досліджено ментальні та фізичні засади функціювання французького закладу, за допомогою яких було спростовано чи підтверджено існування ейджистських упереджень в українському інституційному просторі. Окрему увагу приділено зіставленню різних сценаріїв добробуту, виділено основні геронтомаркери, проаналізовано роль активних практик та інструментів збереження індивідуальної автономії всередині літнього колективу.

Ключові слова: *літературознача геронтологія, старість, ейджизм, стереотип, геронтомаркери, геріатричні заклади, простір турботи, ідентичність.*

Yuliia Chyzh

THE SPACE OF AGING: A COMPARATIVE ANALYSIS OF MODELS OF GERIATRIC FACILITIES IN OLENA PSHENYCHNA'S NOVEL "WHERE THE SUN SETS"

This article presents a comparative analysis of two types of geriatric care facilities depicted in novel "Where the Sun Sets" by Olena Pshenychna. The mental and physical foundations of the French facility's operation are examined, which were used to refute or confirm the existence of ageist biases within the Ukrainian institutional landscape. Special attention is paid to comparing different concepts of life, identifying key gerontological markers, and analyzing the role of active practices and tools for preserving individual autonomy within the elderly community.

Keywords: *literary gerontology, old age, ageism, stereotype, gerontomarkers, geriatric institutions, care space, identity.*

Постановка проблеми. Старіння як соціальна проблема потрапило в поле міждисциплінарних досліджень лише в минулому столітті: науковий інтерес поступово змістився від медико-біологічних параметрів до суб'єктивного досвіду людини. Література здавна осмислює цей феномен у всій його багатогранності – від філософського прийняття скінченності до гострого соціального конфлікту між поколіннями. Сучасна українська проза продовжує цю традицію, додаючи до неї контекст війни, вимушеного переміщення та інституційної турботи. Роман Олени Пшеничної «Там, де заходить сонце» вирізняється поміж інших текстів спробою охопити одночасно кілька таких тем, що робить його продуктивним матеріалом для аналізу. Предметом розвідки є простір геріатричного закладу як форма соціального захисту – і те, як він формує ідентичність літньої людини. У романі представлено два такі простори: український пансіонат, у якому безпосередньо розгортається сюжет, і французький, що постає опосередковано – через спогади й оповіді персонажів – і слугує імпліцитним контрастом.

Мета статті – порівняти дві моделі геріатричного простору, представлені в романі Олени Пшеничної, та виявити, як кожна з них визначає умови становлення ідентичності людини похилого віку.

Аналіз останніх досліджень. Міждисциплінарне вивчення старіння в гуманітарних науках сформувало широке дослідницьке поле, у центрі якого – суб'єктивний досвід пізньої дорослості. Поміж праць, що здобули міжнародне визнання, варто виокремити роботи К. М. Вудворд, М. Гепворта, М. Ґуллетт, У. Кріберне҆ґґа, С. Фалкус. Вчені поєднують теоретичні та практичні виміри геронтології, залучаючи психоаналітичний інструментарій – зокрема, концепції Ж. Лакана і З. Фройда. Окремий напрям становлять дослідження жіночого досвіду старіння, що переосмислюють ідеї Симони де Бовуар – у цьому ключі працюють Елізабет Баррі, Марґарет Скаґен та ін.

Українське літературознавство також активно розробляє цю проблематику. Питання старіння в художньому тексті розглядали І. Бехт, А. Гайдаш, М. Іванишин, Т. Кушнірова, О. Сараєва, А. Столітня, А. Чижевська, чиї праці засвідчують формування вітчизняної теоретичної бази літературознавчої геронтології.

Виклад основного матеріалу. Геронтологія як міждисциплінарна галузь сформувалася в середині XX століття, поступово виходячи за межі суто медичного підходу. Соціальні трансформації спонукали переосмислити усталені уявлення про старість. У межах біологічної концепції старіння тривалий час розглядалося як відхилення від норми – молодості: зниження активності, соціальна ізоляція, втрата адаптаційних можливостей. Пізніше дослідники звернулися до психологічних та екзистенційних вимірів цього процесу, визнавши старість складним соціокультурним феноменом, а не лише стадією біологічного згасання.

Паралельно з увагою до емоційної адаптації та когнітивних змін постало питання ідентичності й того, як людина інтегрує попередній досвід у нові умови існування, зберігаючи цілісність самосприйняття. Дослідники дедалі частіше розглядають пізній вік як продовження особистісного розвитку – зокрема, А.

Гайдаш наводить думку Х. Порсева: «*Особистісний розвиток у період пізньої зрілості триває і є необхідною умовою збереження психічного здоров'я*» [1, с. 22]. Утім, науковий дискурс досі спирається переважно на зовнішні показники та узагальнені моделі, які не завжди відображають внутрішній досвід старіння. Художня література заповнює цю лакуну через монологи, ретроспекції та багатошарові образи, даючи змогу осмислити ідентичність перед обличчям конечності – саме те, що цікавить нас у романі Пшеничної.

Художні тексти, в яких порушено проблему ейджизму чи геріатричних умов буття, оперують системою семіотичних маркерів, що візуалізують процес старіння насамперед через тілесність. Тому зовнішні зміни стають визначальними для прочитання попередніх життєвих етапів, і часто саме вони є ядром введення у текст Іншого для зображення розщепленості індивіда. Найчастіше автори використовують цей прийом за допомогою опису внутрішнього дисонансу, в якому персонаж не може ідентифікувати своє «Я» з тілесною оболонкою. М. Гепворт називає це «*входженням у старіння*» [7, с. 2]. Зокрема К. Вудворд уточнює, що такий досвід не є поступовим, а може бути різким і травматичним зіткненням із фактом фізичного занепаду.

Геріатричний заклад як простір колективного буття загострює цей конфлікт, адже тут індивідуальне переживання розриву між внутрішнім «Я» і тілом раптово стає публічним, а оточення з подібними маркерами старіння перетворюється на примусове множинне дзеркало, що загострює почуття фатальності. Однак за екологійних умов можливий і свідомий відхід від ейджистських стереотипів, що дає змогу відчути себе активним членом комуни з новими соціальними ролями, які корелюватимуть з активним контекстом широкого загалу [4, с. 61].

Тема інституційної турботи про літніх людей набула особливого звучання з початком повномасштабної війни в Україні. Роман Олени Пшеничної став одним із небагатьох текстів, що осмислюють цей досвід зсередини. Олена Пшенична – сучасна українська письменниця, громадська активістка і журналістка. У романі «Там, де заходить сонце» вона розгортає екзистенційну

історію літньої жінки, яка опиняється в пансіонаті «Золота осінь» – закладі, що стає топосом, навколо якого зосереджені всі конфлікти твору.

Головна героїня Віра Петрівна потрапляє до пансіонату вимушено, коли її син Анатолій пішов на фронт, не сказавши матері, невістка з дітьми виїхала за кордон, тож доглядати за старою матір'ю стало нікому. Вона переконана, що залишиться тут ненадовго, але з кожним місяцем дедалі менше вірить словам сина. Це відчуття покинутості визначає емоційний фон її перебування в Будинку. Протагоністка не є наратором, але її свідомість слугує фокалізатором, крізь який читач сприймає світ пансіонату й поступово знайомиться з його мешканцями: сусідкою Ніною Миколаївною з онкологічним діагнозом, Віктором Сергійовичем – Художником із виразною національною позицією, Сан-Саничем на прізвисько Камбала, який опинився тут через збройну агресію на Сході. Тема смерті постійно присутня у свідомості Віри Петрівни: «*...щоб оселитися в місці, куди смерть приходитиме регулярно, щоразу обираючи собі нового супутника для подорожі під назвою "Остання путь", – такого вона уявити собі не могла*» [5, с. 106]. Роман здобув широкий читацький відгук, був інсценований у Національному академічному драматичному театрі імені Івана Франка, а авторка стала лауреаткою премії імені Олеся Гончара.

Для компаративного аналізу роман цікавий тим, що реалізує дві протилежні моделі геріатричного простору – українську та французьку. А. Гайдаш, звертаючись до досліджень У. Крібернеґґ, виокремлює два типи зображення таких закладів: перший відтворює стереотипний образ будинку для літніх як місця знеособлення й ізоляції, другий – представляє його як «*арену підривної діяльності і незалежних рішень*» [1, с. 41]. Роман Пшеничної фіксує обидві моделі одночасно: вітчизняний пансіонат обтяжений ментальними інерціями пострадянської системи, тоді як французький постає як утопічний контраст, що дозволяє побачити межі й можливості першого.

На **наративному рівні** конфлікт із простором розгортається вже через мову та сенсорне сприйняття: лексичні вибори персонажки передують будь-якій реальній взаємодії із закладом, зокрема, коли вона маркує цей простір словом

стардом із негативним конотатом, що визначає сегрегацію з послідовною втратою особистої суб'єктності. Перший етап знайомства відбувається поступово: героїня фіксує сітку коричневої бруківки, клумби навколо одноповерхового будинку, але вмить пафос «привітної екскурсії» руйнується після зіткнення з реальними геронтомаркерами – ходунками, які вона іменує *експонатом*, що нагадують про нову реальність. Зовнішнє несприйняття знакових елементів відображає почування Віри Петрівни травматичного переходу від домашнього простору до нового штибу колективного буття, де кожен наступний елемент існує внаслідок регламентованої немічності, яку доглядальниці приписують усім новоприбулим клієнтам: «*А ви, я бачу, ходяча і навіть без ціпка*», «*У вашому віці і деменція, і Альцгеймер – нормальний, скажу вам, букет*» [5, с. 37-40]. Система патерналізму є цілком притаманною таким закладам, але в цьому контексті будується на інфантилізації, яка виражена у ставленні доглядальниці Тетяни Степанівни до колективу й обмеженні права на тілесну приватність, що характерним тоном відлунює від правил закладу. Постійний медичний контроль унеможливлює гармонійний процес старіння. Через використання специфічних фраз протягом історії («*...завтра обнєкаєтесь мені з голови до ніг...*» [5, с. 39], «*...дідусики мої...*» [5, с. 78], «*ви як у слідуючий раз надумаєте над тьотою Таньою поумнічать...*» [5, с. 111] тощо) персонал демонструє упереджене ставлення до літніх людей. Намагання Віри Петрівни впровадити літературний гурток, що свідчить про бажання зберегти свою професійну ідентичність та захоплення у новому просторі, спершу зустрічає нерозуміння, але зрештою знаходить підтримку серед інших мешканців і допомагає відчути активне залучення до спільноти. Як зауважує Т. Коленіченко, така поведінка слугує індикатором успішної адаптації, оскільки вона приймає умови нового середовища, в яке потрапила, але проявляє поведінкову гнучкість і спрямовує розвиток подій у бажаний для себе напрямок [4, с. 32]. Але ольфакторна деконструкція простору Будинку підкреслює стереотипне уявлення персонажки про геріатричний заклад: кожну ноту вона прискіпливо розбирає і детально описує. Так мийні засоби в неї асоціюються зі стерильною холодністю,

солодкуватість межує з гниллю й нагадує «*всіяну зморшками шкіру, що вже відцвіла*» [5, с. 30], і наостанок вона відчуває самотність, що в'їдається в кожну шпарину і заповнює собою всі пустоти. За влучним спостереженням А. Столітньої, саме запахи заважають перетворенню закладів цього типу на дім, адже «*стають ще одним шаром інтерпретації простору старих людей...*» [6, с. 150].

Носіями ейджистських стереотипів, що пронизують ментальний ландшафт твору, є самі персонажі, чиї дитинство та молодість протікали до моменту відновлення Україною незалежності, тому ставлення до етапу пізньої зрілості у них неоднорідне. Герої твору у своїй взаємодії виражають систему цінностей, яка сформувалася під впливом розлучення з рідними, втрати рідного дому та близьких, фізичного болю понівеченого тіла тощо. Через що старість вони сприймають крізь призму попереднього травматичного досвіду й асоціюють її з деградацією та покинутістю, а драматизм посилюється через загальний воєнно-політичний стан невизначеності, спровокований повномасштабним вторгненням. Окремі упередження персонажів базуються на особистому досвіді, але в середовищі колективних настроїв найчастіше мова стає інструментом вираження специфічної агресії, яка лише підживлює згубні думки про сімейну покинутість.

Контрастом цього ментального ландшафту слугує розділ «Паризькі канікули», де авторка вводить французьку модель геріатричного закладу через враження доглядальниць. Тетяна Степанівна та директорка Ірма Василівна проводять тиждень у французькому пансіонаті – і кожна їхня репліка після повернення стає зіткненням двох систем уявлень про старість. Розуміння можливого функціювання простору спонукає героїв до активних дискусій, у яких західноєвропейський досвід не корелює з пострадянською практикою геріатричних закладів, оскільки в розповідях про відвіданий пансіонат звучать ідеї гедонізму й автономії, що розкривають старість як соціокультурний конструкт, який може зазнавати позитивних впливів за межами наглядальних будинків і бути важливим у контексті побудови суспільних взаємодій.

Якщо нарація визначає загальне ставлення до простору, то **тілесність і зовнішній вигляд** стають першим конкретним рівнем зіткнення двох моделей старіння. Авторка висвітлює абсолютно різне сприйняття тілесних та ідентичних маркерів. Попри те, що в пансіонаті «Золота осінь» клієнти мали змогу турбуватися про збереження своїх звичних речей побуту, у французькій моделі це представлено чи не в надлишковому варіанті: «*зелена жакардова блуза з жабо*», «*персні і кульчики*», «*зазнайкувата мадам Розалі, котра незмінно малює губи червоним, носить різнобарвні колготи і курить довгий мундштук*» [5, с. 159]. Така увага до свого зовнішнього вигляду свідчить не лише про бажання бути соціально помітними, а й про свідомий вибір естетичного смаку, що притаманний поціновувачам стилю, тоді як в українському Будинку панує певна стильова однорідність серед персонажів: «*Різний колір хусток – це єдине, що ці голови відрізняє. […] Усі бабусі й навіть Язва – всі вони мають однаково підстрижене волосся*» [5, с. 78-79]. Іншим показовим у цьому контексті є момент знайомства Віри Петрівни з Ніною Миколаївною під час поселення. Коли головна героїня розкладала свою колекцію хусток, сусідка буденно запитала: «*Боже, яке красіве! Це шо, на смерть?*» [5, с. 46]. Для українського менталітету гарна річ у руках похилої людини частіше є маркером поховального ритуалу. Натомість французький досвід демонструє інакше ставлення до прикрас і висвітлює бажання залишатися оригінальним у побутовому середовищі. Наступне порівняння фізичного стану виявляє кризу української моделі, адже асоціюється лише з хворобами, тому його емоційно виділяє медсестра Люба: «*Серед вас же ні одної здорової людини нема. І це ледве за сімдесят. А вони там у вісімдесят скачуть, як кози. Вони даже в дев'яносто виглядають краще, чим я в свої сорок*» [5, с. 158]. Ця теза повертає нас до теорії літературної геронтології та підтверджує важливість переосмислення руйнівних уявлень про пізній етап життя. Досвід французьких пансіонатів виявляє інтеграцію фізичної активності в рутину кожного пенсіонера, проте мешканці закладу «Золота осінь» саркастично сприймають цю ідею через почуття травми, яку висловлює Камбала: «*може, вам ще піруети на калясці крутить?*» [5, с. 158].

Ще виразніше ці відмінності проявляються у сфері **щоденного ритуалу й культури турботи**, яка визначає саму якість існування всередині закладу. В українському контексті турбота часто акцентувалася певною мірою на обстеженнях, лікарських маніпуляціях, підтримці соціальної видимості для зовнішніх ланок населення і вкоріненні почуття важливості через допомогу нужденним. Натомість французький пансіонат у спогадах доглядальниць постає як простір, де побутові ритуали лише підсилюють почуття збереження своєї ідентичності. Культура «аперо» з вином та дегустацією сирів, яка так дивує Тетяну Степанівну, зберігає моменти насолоди і повертає до звичних дій, з якими ті могли бути знайомі в молодості, і загалом зберігає позитивні настрої серед колективу. Це докорінно суперечить українській патерналістській установці, що базується саме на почутті руйнівних змін, яких зазнає тіло, унаслідок цього будь-який відступ від дієтичного раціону сприймається як порушення режиму і не залишає права на смакові вподобання за межами регламентованого меню. Зокрема, конфлікт гастрономічних кодів також є частиною розкриття ментальної прірви. Тому викидання хліба спричинило таку бурхливу реакцію у спогадах жінки. Частково це виникло із закоренілого уявлення про культуру виживання, яка українцям передається з покоління в покоління, є наслідком штучно створених геноцидів радянським правлінням і підкріплена трагічним досвідом повномасштабного вторгнення. Спроба доглядальниць нав'язати французьким пенсіонерам українську кухню виявляє їхнє бачення турботи, яке почасти вимірюється калорійністю, тоді як французька дієта їм видається дефіцитною: «*А замість першого просто салат. І то даже не салат, а зелене листя обикновенне. Отак сидять за столами і жують його, як кролі*» [5, с. 154]. Проте більший культурний шок викликає опис вихідних днів. Степанівна з подивом фіксує, що французьких мешканців не просто відпускають, а фактично повертають у широкий соціальний контекст: «*практично кажді вихідні батьків гулять забирають... Обізатєльно ведуть в якийсь ресторан. Привозять потом щасливих, наїжених*» [5, с. 161]. Таким чином закритий простір стає відкритою системою і синтезує сімейні цінності з інституційними протоколами.

Окремий вимір компаративного аналізу стосується організації **особистого простору** і ролі побутових предметів. Концепцію побудови геріатричного закладу з візуальними маркерами, що нагадувати б домашній затишок, Коленіченко розглядає як критично важливий механізм збереження ідентичності в межах інституції, оскільки це дає змогу літній людині оточити себе звичним побутом, що засвідчує її життєвий шлях [4, с. 72]. Заклад «Золота осінь» дає можливість мешканцям оздобити інтер'єр кімнати за власним бажанням: фотокартками, дрібними речами, особистою малою технікою чи невеликими інструментами. Розповідь Тетяни Степанівни про досвід французького пансіонату близька за візуальними маркерами, але все одно викликає у мешканців великий подив і заглиблення у спогади. Цей процес life review, теорія якого описана Р. Батлером [1, с. 26], знаменується конструюванням нових кімнат речами, які визначали їхню суб'єктність, але пролягає через призму втраченого дому. Для Віри Петрівни це професійна та особиста тяглість – її бібліотека та колекція хусток; Ніна Миколаївна бажала б привезти меблі – власне ті, що були найбільш фінансово затратними; для чоловіків найхарактернішими образами і символами дому стали об'єкти, до створення яких вони доклали фізичних зусиль.

Найглибший ментальний розрив між двома моделями виявляється в тому, як літні люди осмислюють власну **присутність у житті дітей** і переживають **соціальні ролі** у пізній зрілості. Питання, порушене в межах літературознавчої геронтології, стає викривальним для родинних зв'язків і змушує переглянути материнську ідентичність (чи її відголоски) на етапі пізньої дорослості. Французька модель старіння, зафіксована у рефлексіях доглядальниць, базується на раціональній турботі. Так медсестра Люба з подивом коментує, що літні люди свідомо обирають пансіонат, аби не ставати тягарем для своїх сімей. Для них це логічний етап, у якому вони розуміють важливість збереження інтимності та дистанції між членами родини й залишають дітям простір для побудови власних сімей і насолоди молодістю, тому вирішують не обтяжувати своїх нащадків побутовою геріатрією. Але акт поваги має і зворотний бік, тому в Тетяни Степанівни викликає нерозуміння позиція відмежування від надто тісного

контакту, в якому бабуся перебирає на себе роль доглядальниці за онуками. Натомість в українському контексті серед мешканців закладу «Золота осінь» не було тих, хто свідомо обрав Будинок – це завжди був наслідок скрутних життєвих обставин: смерті близьких, втрати рідного дому, вимушеної розлуки. На прикладі розмови-сповіді Ніни Миколаївни та Віри Петрівни авторка супроводжує буттєвий детермінізм глибоким емоційним переживанням. Для першої перебування в закладі – не вільний вибір, а примирення із зовнішніми умовами: «*Я ж понімаю, шо вони мене просто здали, щоб я їм там не мішала. А як узнали, шо я больна, так даже про вернуться додому й не заїкалися*» [5, с. 187]. Це вказує на те, що в українському соціокультурному просторі «стардом» почасти досі функціює як місце сегрегації хворих та «незручних». Ніна Миколаївна демонструє граничну форму материнської самопожертви, яка межує із самозреченням: «*У них своя жизнь, свої діти, свої проблеми. Нашо їм бачить, коли я перестану соображать і почну під себе ходить?*» [5, с. 187]. Це докорінно відрізняється від французьких мадам, які їдуть до пансіонату заради власної якості життя та соціалізації. Для української героїні щастя дітей є виправданням власної самотності й безпорадності перед смертельною хворобою, тому вона згоджується на цю роль, аби не руйнувати їхній комфорт. Тому Анастасія Клименко влучно зазначає: «*хоч діти персонажів майже не з'являються на сторінках роману, але повністю з них все одно не зникають*» [3].

Висновки. Компаративний аналіз геріатричних закладів у романі Олени Пшеничної засвідчує, що відмінності між українською та французькою моделями старіння не зводяться до матеріальних умов, а охоплюють глибші ціннісні орієнтири: мову й тіло, побутові ритуали, родинні сценарії та розуміння власної гідності в пізньому віці. Показово, що авторка не зіставляє дві моделі безпосередньо – вона зіставляє дві оповіді про них. Український пансіонат змальований зсередини, через фокалізацію Віри Петрівни; французький постає виключно через спогади доглядальниць – з їхнім подивом, нерозумінням і мимовільними акцентами. Цей наративний прийом сам по собі є аналітичним інструментом, адже розкриває оптику, крізь яку українські персонажі здатні і не

здатні побачити альтернативу. Попри очевидні розбіжності у просторовому, організаційному, культурному та психологійному рівнях, роман не ідеалізує європейський досвід, а використовує його як мірило, що дозволяє виявити проблемні зони вітчизняної геріатричної культури: патерналізм, інфантилізацію, зведення старості до хвороби, відсутність права на суб'єктний вибір. Це підтверджує продуктивність літературознавчої геронтології як методу, оскільки художній текст фіксує зовнішні реалії. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розширенням компаративної бази: аналіз інших українських прозових текстів про геріатричні заклади – зокрема тих, що з'являються після 2022 року, – дасть змогу простежити динаміку трансформації цих наративів у контексті повномасштабної війни, яка кардинально змінює умови та смисли догляду за літніми людьми. Роман «Там, де заходить сонце» залишається в цьому полі особливо значущим текстом – не лише через художню цінність, а й тому, що ставить під сумнів усталені уявлення про те, де і як має закінчуватися людське життя.

Література:

1. Гайдаш А. В. Дискурс старіння у драматургії США: проблемне поле, семантика, поетика: монографія. Дніпро: Акцент ПП, 2019. 416 с.
2. Каркач А., Кравченко О., Семигіна Т. Сучасні підходи до розуміння літніх людей як особливої соціальної групи. Соціальна робота та соціальна освіта. 2022. Т. 2, № 9. С. 77–89. URL: https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(9).2022.267086 (дата звернення: 21.04.2026).
3. Клименко А. Місце, де немає виходу, але є надія: рецензія на роман Олени Пшеничної «Там, де заходить сонце» - Культ Критики. Культ Критики. URL: https://kultkrytyky.com/miscze-de-nemaє-vyhodu-ale-є-nadiya-reczenziya-na-roman-oleny-pshenychnoї-tam-de-zahodyt-soncze/ (дата звернення: 11.05.2026).
4. Коленіченко Т. І. Особливості адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища : дис. … канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2014. 233 с.
5. Пшенична О. Там, де заходить сонце. 3-тє вид. Київ : Лаб., 2024. 234 с.
6. Столітня А. С. Репрезентація жіночої старості в українській прозі кінця XX – початку XXI століття. : дис. … д-ра філософії в галузі філології. Львів, 2026. 213 с.
7. Hepworth M. Stories of Ageing. Buckingham: Open UP, 2000. 143 p.
8. Woodward K. M. Aging and Its Discontents: Freud and Other Fictions. Indiana University Press, 1991. 244 p.

Лінгвокогнітивні студії

(керівниця – Лариса Степанівна Мініч)

УДК 811.161.2'373'42

Дарина Валігура

КОНЦЕПТ *ГРОШІ* У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті здійснено комплексний аналіз концепту «гроші» в умовах російсько-української війни як динамічного когнітивного утворення, що зазнає суттєвих трансформацій під впливом соціокультурних та комунікативних чинників. Розглянуто функціювання цього концепту в межах державного, медійного, волонтерського та повсякденного дискурсів, де гроші втрачають суто економічне значення й набувають символічного навантаження – маркера солідарності, спротиву, жертовності, з одного боку, та засобу зловживань, корупції й спекуляції – з іншого. Особливу увагу приділено мовним засобам репрезентації концепту, що формують нові семантичні опозиції (напр., «чисті гроші» ↔ «брудні гроші», «податки = оборона» тощо), які відображають колективне переосмислення морально-етичних норм. Зміна мовних інтерпретацій концептуальних структур засвідчує глибокі зрушення у свідомості українського суспільства в умовах воєнного стану. Наголошено на доцільності дослідження трансформації базових концептів у період кризових подій як індикатора когнітивної та ціннісної еволюції національної мовної картини світу.

Ключові слова: *концепт, гроші, дискурс, війна, когнітивна лінгвістика, оцінність, ментальність.*

Valihura Daryna

THE CONCEPT OF *MONEY* IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article presents a comprehensive analysis of the concept of money in the context of the Russian-Ukrainian war as a dynamic cognitive construct undergoing significant transformations under the influence of sociocultural and communicative factors. The study examines the functioning of this concept within governmental, media, volunteer, and everyday discourses, where money loses its purely economic meaning and acquires symbolic

connotations – as a marker of solidarity, resistance, and sacrifice on the one hand, and as a means of abuse, corruption, and profiteering on the other. Particular attention is paid to the linguistic means of representing the concept, which form new semantic oppositions (e.g., "clean money" ↔ "dirty money," "taxes = defense"), reflecting the collective reinterpretation of moral and ethical norms. The shift in linguistic interpretations of conceptual structures indicates profound changes in the consciousness of Ukrainian society under martial conditions. The relevance of studying the transformation of basic concepts during times of crisis is emphasized, as such changes serve as indicators of cognitive and value-based evolution in the national linguistic worldview.

Keywords: *concept, money, discourse, war, cognitive linguistics, evaluation, mentality.*

Постановка проблеми. Концепт як основна категорія когнітивної лінгвістики об'єднує всю низку знань, уявлень, асоціацій та оцінок, які належать до певного фрагменту реальності, сформованого в ментальному просторі особи. В академійному дискурсі концепт постає як центральний елемент національної картини світу, який має культурну своєрідність та суттєвий інтерпретаційний потенціал. Цей термін активно досліджували науковці, серед яких Дж. Лакофф, М. Джонсон, Ю. С. Степанов, В. А. Маслова, О. М. Селіванова, Л. С. Мініч, які наголошували на його багатогранності, здатності акумулювати соціальний, історичний та ціннісний досвід мовної спільноти. Номінативне поле концепту неоднорідне, оскільки воно містить як прямі номінації концепту, так і номінації його окремих когнітивних ознак, які розкривають зміст концепту й відношення до нього у різних комунікативних ситуаціях. Віднаходження сем, що утворюють значення різних мовних одиниць, які номінують концепт, дозволяє виявити їх повний набір, що утворює семантичний простір номінативного поля і, отже, відображає когнітивні ознаки досліджуваного концепту [4]. У такому разі концепт *гроші* функціює не лише як економічна категорія чи еквівалент матеріального обміну, а й як символ влади, безпеки, зради, соціальної мобільності чи корупції.

Актуальність дослідження концепту *гроші* стало більш популярним в умовах російсько-української війни, коли гроші отримали нове семантичне наповнення, зокрема як індикатор ресурсної боротьби, зовнішньої підтримки, волонтерської самовіддачі або цинічного збагачення на війні. За таких обставин поняття грошей стає певним інструментом, крізь який можна аналізувати моральні зміни в суспільстві, а також нові сенсові акценти у колективній свідомості українців.

Виклад основного матеріалу. Концепт *гроші* та пов'язані з ним мовні знаки відіграють ключову роль у мовній картині світу, оскільки відображають цінності, що є важливими для людини та її існування загалом. У державному дискурсі концепт *гроші* зазвичай актуалізований у зв'язку з фінансуванням оборони, міжнародною допомогою, бюджетними та соціальними виплатами. Тут можемо спостерігати намагання легітимізувати використання фінансових ресурсів через звернення до таких понять, як *національна безпека, стабільність, відповідальність перед суспільством*. Водночас мовні конструкції, що описують фінансові процеси, набувають офіційно-бюрократичного характеру, віддаляючи людину від безпосереднього контролю за коштами. Виокремимо нові номінації для концепту *гроші*.

1. **Гроші як інструмент спротиву.** Традиційно бінарна опозиція «приватне / публічне» чітко належала концепту *гроші*, тоді як зараз це поняття стало досить розмитим. Із початком повномасштабного вторгнення 2022 року українці почали ставитися до грошей як до джерела фінансування армії, тому одразу стали організовувати волонтерські збори, завдяки яким військові здатні отримати відповідне обладнання. У сучасних реаліях ми часто можемо почути фрази на кшталт *«будь-який донат важливий», «якщо кожен надішле по гривні на збір, ми швидко зберемо необхідну суму коштів»*. Ганна Мироненко, волонтерка БО «Північний Янгол», в одному із інтерв'ю сказала: *«Головне, щоб були не осторонь, та вірили, що навіть, маленький донат, може творити дива»* [3]. *«Ці гроші будуть використані на закупівлю буржуйок, термобілизни, флісових речей – все для того, щоб ми змогли зігріти наших бійців. Будь-який*

наш донат, навіть від 1 гривні, зараз важливий. Люди це розуміють, донатять і вірять у перемогу і сили наших Збройних сил», – розповідала волонтерка Катерина Кот [1]. Гроші стали для українців додатковою можливістю змінити ситуацію на фронті, допомагаючи та об'єднуючи всіх водночас.

2. **Гроші як показник довіри.** В умовах забезпечення тилу в час війни, прозорість фінансових процесів набуває особливої уваги. Суб'єкти, які показують ефективне та підзвітне управління ресурсами – як-от волонтерські ініціативи, благодійні організації та громадські діячі – досягають значного рівня громадської довіри. Натомість, факти фінансових зловживань або непрозорих операцій викликають негативну реакцію суспільства та обурення. У результаті постають нові бінарні протиставлення, що відображають морально-етичну оцінку походження і напрямків використання коштів, зокрема: *«чисті гроші волонтерів»* ↔ *«брудні гроші корупціонерів»*. Ми бачимо, що кількість статей про розкрадання держбюджету із кожним днем з'являється все більше, тому що громадяни України вимагають більшої фінансової допомоги для ЗСУ, а не кишеням нардепів. Так із держбюджету пішло майже 65 млн гривень на компенсацію за оренду житла в столиці для народних депутатів, включно з тими, які впродовж воєнних 2022–2024 років декларували сотні тисяч у валюті готівкою, нові автомобілі, ювелірні прикраси, одяг та аксесуари люксових брендів і навіть тих, хто має квартиру в Києві [2].

3. **Сплата податків – на користь війську.** У сучасному українському суспільному дискурсі можемо спостерігати зміни акцентів у ставленні до коштів бюджету: фінансові потоки, які держава скеровує на зміцнення обороноздатності, дедалі частіше суспільство сприймає не як тягар фіскальної системи, а як персональний внесок кожного громадянина у досягнення спільної мети – національної безпеки та перемоги. У цьому випадку набуває актуальності нове концепційне з'єднання – *«податки = оборона»*, яке працює як когнітивна метафора та змінює фундаментальні уявлення про сутність податкових зобов'язань. Водночас в українському ментальному ландшафті залишається надзвичайно важливою прозорість використання бюджетних коштів. У мовному

світі посилюється контраст між легітимним використанням державних ресурсів та випадками корупції. Зокрема суспільний резонанс навколо корупційних скандалів у сфері оборонних закупівель Міноборони активізував дискурс повної фінансової підзвітності як нової соціальної норми [6]. Відтак, у концепції *гроші* сформовано нову бінарну опозицію: *«гроші як внесок у перемогу»* ↔ *«гроші як інструмент зловживань»,* що відбиває моральну поляризацію колективних уявлень про справедливе та несправедливе використання державних ресурсів.

4. **Гроші та людське життя.** У когнітивному вимірі поняття «гроші» проявлене не лише як фінансова величина, але й як посередник культурних значень, які активують відповідно до обставин. У часи війни особливо гостро постає екзистенційний аспект розгляду цієї концепції, де гроші асоціюють з цінністю людського існування. У випадку втрати воїна державна фінансова допомога родині є не просто грошовим відшкодуванням чи еквівалентом втрати, а швидше знаком символічної підтримки. Однак у масовій свідомості нерідко виникає відчуття розриву між грошовим вираженням та вартістю життя, що знаходить своє вираження у риторичних питаннях і скорботних коментарях, на зразок: *«За життя сина – 15 тисяч. Та що це за 15 тисяч?»*. Зараз існує багато випадків із невиплатою грошей за полеглого військового, що також підриває довіру: *«Після загибелі Андрія, коли ми всі були розгублені й не зовсім розуміли що робити, частина надала нам адвоката, взявши всі витрати на себе. Він мав допомогти нам отримати компенсацію, але вся робота цього адвоката звелася до затягування часу, спроб переконати мене полишити цю справу і відбілювання керівництва»* (Аліна, дружина загиблого військового) [5].

Висновки. Отже, концепт *гроші* в контексті російсько-української війни зазнав значної семантичної трансформації, отримуючи нові смислові відтінки залежно від дискурсивного середовища. Гроші перестали бути лише засобом матеріального обміну і стали символами опору, довіри, солідарності або, навпаки, зловживань і цинізму. Їхня роль у мовній картині світу українців стала більш складною: фінансова допомога, донати, податки – усе це набуло ознак морального вибору, прояву громадянської позиції або засобу оцінки дій влади.

Така багатозначність і динамічність концепту грошей свідчить про глибокі ментальні зрушення в суспільстві, де війна сприяла переосмисленню базових цінностей. Подальше дослідження таких концептуальних змін дозволить краще зрозуміти трансформації національної ідентичності та колективної свідомості в умовах кризи.

Література:

1. «Будь-який донат важливий»: у Луцьку провели благодійну фотосесію «Зігрій захисників» – сюжет. *5 канал*. URL: https://www.5.ua/regiony/bud-iakyi-donat-vazhlyvyi-u-lutsku-provely-blahodiinu-fotosesiiu-zihrii-zakhysnykiv-siuzhet-290580.html (дата звернення: 25.04.2025).
2. Депутати розкрадають бюджет, прикриваючись пільгами. *Ненька.інфо*. URL: https://nenka.info/deputaty-rozkradayut-byudzhet-prykryvayuchys-pilgamy/ (дата звернення: 25.04.2025).
3. Коли кожен донат важливий: чернігівські волонтери розповіли, про методи швидкого закриття збору. *ЧЕline.TV*. URL: https://cheline.com.ua/chelinetv/suspilstvo-video/koli-kozhen-donat-vazhlivij-chernigivski-volonteri-rozpovili-pro-metodi-shvidkogo-zakrittya-zboru-video-421803 (дата звернення: 25.04.2025).
4. Малиновська Г. Р. Концепт «гроші» в українській мовній картині світу. *Українська мова*. 2010. Вип. 4. С. 75–84.
5. Павлюк А. Як довго родичі чекають на виплати за загиблого військового: досвід чотирьох сімей. *Життя*. URL: https://life.pravda.com.ua/society/groshova-dopomoga-u-razi-zagibeli-viyskovogo-yaki-trudnoshchi-vinikayut-pri-oformlenni-viplat-301973/ (дата звернення: 25.04.2025).
6. Черкасець О. Корупція: топ-15 найгучніших справ 2023 року. *Час*. URL: https://chas.cv.ua/autor/146084-корупція-топ-15-найгучніших-справ-2023-року.html (дата звернення: 25.04.2025).

УДК 811.161.2'373:398

Ольга Воронюк

КОНЦЕПТ *ВЕРБА* В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ

У статті здійснено комплексне дослідження концепту верба як важливого елемента української мовної картини світу. Акцентовано увагу на тому, що верба – це не просто денотативне означення певного виду дерева, а глибоко символічний образ, який функціює на перетині мови, культури та колективної свідомості. У теоретичному підґрунті дослідження опрацьовано погляди вітчизняних лінгвістів,

зокрема О. Селіванової, яка трактує концепт як інформаційну структуру свідомості, різносубстратну, організовану одиницю пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних.

На основі аналізу словникових дефініцій, фразеологійних одиниць, прислів'їв, обрядових пісень та мітологійних джерел у статті виокремлено різні семантичні вектори значення верби. Зокрема верба постає у бінарних опозиціях: життя – смерть, любов – розлука, жіночність – відчай. Проаналізовано, як образ верби функціонує в традиційних обрядах, таких як Вербна неділя, де дерево набуває ролі космогонічного символу – Прадерева життя та посередника між людиною і Всесвітом.

Особливу увагу приділено гендерному аспекту символізму верби, зокрема її ототожненню з образом дівчини – гнучкої, тендітної, піддатливої до впливів, але водночас здатної до відродження. Наведені приклади з народних пісень, веснянок і купальських пісень демонструють, як крізь поетичні образи закладено культурні уявлення про жіночу долю, подружні стосунки, материнство і втрати.

Крім сакрального, проаналізовано й іронічно-побутове осмислення образу верби як пустотілої, нікчемної, недоладної сутності.

Ключові слова: *концепт, бінарні опозиції, вербалізація, усна народна творчість.*

Olha Voroniuk

THE CONCEPT OF WILLOW IN UKRAINIAN FOLKLORE

The article presents a comprehensive study of the concept of "willow" as an important element of the Ukrainian linguistic worldview. The attention is focused on the fact that willow is not just a denotative designation of a certain type of tree, but a deeply symbolic image that functions at the intersection of language, culture and collective consciousness. The theoretical basis of the study is based on the views of domestic linguists, in particular, O. Selivanova, who interprets the concept as an information structure of consciousness, a multi-subjective, organized unit of memory containing a set of knowledge about the object of cognition, both verbal and non-verbal.

Based on the analysis of dictionary definitions, phraseological units, proverbs, ritual songs and mitological sources, the article identifies various semantic vectors of willow meaning. In particular, the willow appears in binary oppositions: life – death, love –

separation, femininity – despair. The author analyzes how the willow image functions in traditional rituals, such as Palm Sunday, where the tree takes on the role of a cosmogonic symbol – the Ancestral Tree of Life and an intermediary between man and the Universe.

Particular attention is paid to the gender aspect of willow symbolism, in particular its identification with the image of a girl-flexible, fragile, susceptible to influence, but at the same time capable of rebirth. These examples from folk songs, vesnianky, and Kupala songs demonstrate how poetic images reflect cultural ideas about women's destiny, marital relationships, motherhood, and loss.

In addition to the sacred, the author also analyzes the ironic and everyday understanding of the willow tree as a hollow, insignificant, and clumsy entity.

Keywords: *concept, binary oppositions, verbalization, oral folk art.*

Постановка проблеми. Український фольклор – багата спадщина нашої історії, яка відображає давні звичаї, вірування, традиції. Нині вивчення цього пласту інформації є надважливим завданням, оскільки зі зростанням зацікавленості зросла потреба у тлумаченні концептів, які наявні в приказках, прислів'ях та піснях.

Аналіз останніх публікацій. Поняття *«концепт»* вчені намагалися витлумачити кожен по-своєму, зважаючи на ті чи ті компоненти його змісту. Тому серед вітчизняних дослідників, які вдавалися до аналізу зазначеного явища, варто назвати О. Селіванову, О. Воробйову, С. Жаботинську тощо. Підвалини ж до їхніх досліджень заклали такі американські вчені Дж. Лакофф, Р. Ланґакер, Р. Джекендофф, Ч. Філлмор тощо.

У народній творчості найкраще втілено та передано поняття *«концепт»*, у ній можна прослідкувати зміни вірувань, звичаїв, традицій. Тому серед українських, які присвятили цьому питанню свої праці, варто назвати О. Івановська, Я. Гарасим, О. Кузьменко тощо.

Мета статті – дослідити значення концепту «верба» на матеріалі фольклорних текстів.

Виклад основного матеріалу. До тлумачення поняття «концепту» мовознавці вдавалися не один десяток разів. Суперечки між вченими точилися у

проблемі визначення головного критерію – практичності чи духовності концепту. У статті взято за основу пояснення О. Селіванової, що це *«інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого»* (Лозко, 2018).

У СУМі 11 зазначено, що верба – це *«дерево або кущ з гнучким гіллям, цілісними листками і зібраними в сережки одностатевими квітками»*, а також є різновид плакуча верба – вид верби, що має довгі звисаючі гілки. Наведено декілька прикладів із прислів'ями: *«Верби золоті ростуть де, за ким – про недоладні, нерозумні дії кого-небудь. На вербі груші – безглузда вигадка, нісенітниця»*. Щодо синонімічного ряду, варто зазначити побутування таких одиниць: вербиця, вербичка, рокита, лоза. З огляду на ці словникові визначення, вже можна зробити висновок, що верба не просто різновид дерев, а має прихований смисл.

Узагалі весь український фольклор наповнений символізмом рослинності: берези, калини, дуба тощо, і верба не стала винятком. Саме тому образність верби можна поділити на дві бінарні опозиції: життя та «духовна смерть». Перша виражена такими значеннями у пареміях, а також піснях і колядках:

— здоров'я*: «Будь великим, як верба, а здоровий, як вода, а багатий, як земля»;*

— життєва сила: *«Там де живе верба, житиме й ріка», «Де сріблє вербиця, там здорова водиця»;*

— численний рід: *«А в нашого господаря золота верба, А на тій вербі золота кора, / А на тій вербі рожеві квіти. Ой то не / верба – Йванкова жона. Ой то не / квіти – то Йванові діти»; «Да стоїть верба не рік, не два. / Не стій, вербо, розвивайся, / Розвий собі сімсот квіток, Сімсот квіток і чотири: / Всім боярам по / квіточці, Усім дружкам по квіточці: / Андрієчку нема квітки – Андрієчку квітка – Марусенька дівка».* Тут дерево постає ідеальним («золотим»),

вкритим «золотою» корою, має силу розвинути сімсот квіток (Жайворонок, 2006: 73).

Щодо вираження другої бінарної позиції, то воно проявлене так:

— нечиста сила: *«Причепився, як чорт до сухої (старої) верби»* (Янковська, 2007: 164);

— прокляття. У своїй праці «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях» Г. Булашев зазначає, що верба також «належить до проклятих Богом дерев... Проклята вона Богом за те, що з неї було зроблено цвяхи, якими «жиди» збивали хреста для розп'яття Спасителя» (Янковська, 2007: 165).

Символізм верби можна протиставити по-різному. Наприклад, одруження: *Марійко, ти ясная зірко, / Зістанься, / зістанься / Та / з своїм миленьким, соколом ясненьким, / Звінчайся, / звінчайся.* Такий образ верби надзвичайно поширений у веснянках і купальських піснях, оскільки вони уособлюють повноту життя [1]. Розлука: *«А в городі верба рясна, / Там стояла дівка красна, / Вона красна та вродлива, / Нема того, що любила»; «В кінці греблі шумлять верби, / Що я насадила... / Нема того козаченька, / Що я полюбила».*

У пареміях також існує зовсім інше значення верби, яке не пов'язане з мітологійними обставинами. Наприклад, іноді вона є символом чогось пустого, несерйозного, такого, що не варте уваги, а іноді й просто символом сказаної дурниці чи нісенітниці. Таке бачення більш за все походить від того, що верба – дерево «пустотіле», найчастіше із дуплом всередині, тобто без сутності, тому її майже ніколи не можна було використати для об'ємних дерев'яних виробів *(«Верба товста та пуста», «Дарма, верба, що груш нема, аби зазеленіла»)*. Про дитину, яка постійно робить шкоду, кажуть, що «За нею золоті верби ростуть», а про людину, яка говорить нісенітниці – *«Наговорив, що на вербі ростуть грушки, а на осиці – кислиці»* (Янковська, 2007: 163).

Одним із найпоширеніших образів, які приписують вербі, це образ Прадерева життя та Космосу. Напередодні Великодня, у Вербну неділю, люди приносять свячену вербу, примовляючи: *«Не я б'ю, верба б'є, за тиждень*

Великдень», «Не я б'ю, лоза б'є, лоза б'є – не заб'є, від нині за тиждень буде Великдень», навіть не знаючи, що ці примовляння походять із язичництва. Як зазначає Галина Лозко: «Звичай святити вербу запозичений християнською релігією з астрального культу наших предків. Верба символізує прадерево життя, так само як Чумацький шлях. Недарма верби завжди садили обіч шляхів, за космогонічними уявленнями народу, наша Галактика є початком утворення Всесвіту, берегом космічного океану. Обряд хльоскання вербою означає поєднання людини з Космосом, можливість відновлення сили і здоров'я» (Лозко, 2018: 115).

Останнім важливим значенням зазначеного дерева є символізм дівчини-верби, який дуже часто побутує в пареміях та піснях. Наприклад, гнучкість верби порівнюють із дівчиною: *«Дівчина, як верба: де посадиш, там і приживеться»* або *«Верба – як трава лугова: ти її покоси, а вона знов буде рости»* (Янковська, 2007: 163). Складну символіку вбачаємо в пісні:

Ой не стій, вербо, над водою
Та не пускай гілля до Дунаю;
А Дунай – море розливає,
І день, і ніч вода прибуває,
З верби корінь підмиває,
З верху верба усихає.
Стань собі, вербо, на риночку
В хрещатенькім барвіночку,
І запашнім василечку!

Тут висловлено пораду дівчині не виходити заміж *(«пускати гілля», «розвиватися»*), бо заміжжя принесе горе (*«розлив води»*) і хворобу (*«сохнути», «усихати»*), а залишатися далі дівчиною у вінку (*«ходити в барвіночку та в василечку*» (Жайворонок, 2006: 74).

Висновки. Концепт *верба* в українському фольклорі має дуже широке символічне поле. Це пояснено з двох причин: віри людей у магічні властивості дерева та перенесення природних ознак на людську подобу. Під час дослідження,

ми з'ясували такий символізм концепту *верба* й об'єднали його у такі бінарні опозиції: *журба, розлука, нечиста сила, прокляте дерево – здоров'я, життєва сила, одруження, плодючість, символ Прадавнього дерева та Космосу.*

Література:

1. Верба. *Про Україну.* URL: https://about-ukraine.com/verba-1745/ (дата звернення: 22.04.2025).
2. Енциклопедичний словник символів культури України / за ред. Коцур В. П., Потапенко О. І., Куйбіда В. С. Корсунь-Шевченківський : Переяслав-Хмельн. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди, 2015. 911 с.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
4. Іщук Л. П. Верба в етнокультурних традиціях і звичаях українців. *Етноботанічні традиції в агрономії, фармації та садовому дизайні* : матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. року культур. спадщини у Європі, м. Умань, 4–7 лип. 2018 р. Умань, 2018. С. 100–108.
5. Лозко Г. Дерева та кущі. *Чумацький шлях.* Київ, 2018. Вип. 1. С. 24–25.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 713 с.
7. Словник української мови. URL: https://sum.in.ua/s/verba (дата звернення: 22. 04. 2025).
8. Українські приказки, прислів'я, і таке інше / уклад. М. Номис. Київ : Либідь, 1993. 769 с.
9. Українські символи / ред. М. К. Дмитренко. К. Ред. часопису «Народознавство», 1994. 140 с.
10. Янковська Ж. О. Рослинна символіка в українському фольклорі: полісемантичність символу верби. *Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур* : матеріали третьої міжнар. наук. конф., м. Острог, 22–23 трав. 2007 р. 2007. С. 161–165.

УДК 811.161.2'373:398

Марія Думанська

КОНЦЕПТ ЗАМОВЛЯННЯ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ДИСКУРСІ: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ

У статті проаналізовано особливості лінгвокультурної репрезентації концепту «замовляння» з метою виявити його семантичну структуру, ключові ознаки та місця у світоглядно-мовній картині світу українців. Об'єктом дослідження є фольклорні тексти української традиційної культури, в яких вербалізується концепт

«замовляння». Виявлено, що концепт «замовляння» є поліструктурним і поєднує семи сакральності, зцілення, магічної дії, словесного захисту, апеляції до вищих сил. У його ядрі фіксуються вербальні формули, які сприймаються як такі, що здатні впливати на фізичну та духовну реальність. Периферійна зона охоплює образи-символи (вода, вогонь, залізо, хрест тощо), усталені формули звертання, повтори, ритмізовану структуру, що надають текстам замовлянь сакрального звучання. Концепт виявляє тісний зв'язок із народними уявленнями про добро і зло, хворобу і здоров'я, небезпеку й захист, а також репрезентує традиційне розуміння сили слова як засобу гармонізації світу. Замовляння постає не лише як мовна формула, а як когнітивний сценарій взаємодії людини зі світом через слово. Перспективним напрямом подальших досліджень є простеження трансформацій цього концепту в сучасному культурному та медійному просторах, а також виявлення його функцій у художньому дискурсі.

Ключові слова: *замовляння, концепт, мовна картина світу, фольклор, лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика.*

Mariia Dumanska

THE CONCEPT OF INCANTION IN CONTEMPORARY UKRAINIAN DISCOURSE: A LINGUISTIC AND COGNITIVE ANALYSIS

The article analyzes the features of the linguocultural representation of the concept «incantation» in order to identify its semantic structure, key characteristics, and place within the Ukrainian worldview and linguistic picture of the world. The object of the study is Ukrainian folklore texts that verbalize the concept of «incantation». It has been established that the concept is polystructural and integrates the semes of sacredness, healing, magical influence, verbal protection, and appeal to higher powers. Its core consists of verbal formulas perceived as capable of influencing physical and spiritual reality. The peripheral zone includes symbolic imagery (water, fire, iron, cross, etc.), fixed address formulas, repetitions, and rhythmic structures that imbue the incantations with sacred resonance. The concept demonstrates a close connection with folk notions of good and evil, illness and health, danger and protection, and reflects the traditional understanding of the power of the word as a means of harmonizing the world. An incantation appears not only as a verbal formula but as a cognitive script of human interaction with reality through language. A promising direction

for further research is to trace the transformations of this concept in the modern cultural and media space, as well as to identify its functions in artistic discourse.

***Keywords**: incantation, concept, linguistic picture of the world, folklore, linguocultural studies, cognitive linguistics.*

Постановка проблеми. Сучасна гуманітаристика зберігає підвищений інтерес до вивчення концептів як одиниць колективної мовної й ментальної свідомості, що фіксують культурно зумовлене бачення світу. Концепти акумулюють багатовіковий досвід народу, ціннісні орієнтири, ритуальні практики та специфіку вербалізації певних культурних феноменів. Одним із таких архетипних концептів, що посідає особливе місце в українській мовно-культурній картині світу, є *замовляння*.

Концепт *замовляння* є складним і багатогранним феноменом, що поєднує в собі вербальний, ритуальний та сакральний складники. Він виявляється не лише у фольклорних текстах, а й у сучасному дискурсі, зберігаючи елементи архаїчного світогляду, у яких слово мислиться як таке, що здатне змінювати дійсність. Він має глибокі корені в традиційній картині світу українців, будучи тісно пов'язаним із такими концептами, як *слово, віра, магія, цілення, страх, надія*. З огляду на посилений інтерес до вербальної магії, ритуалізованих практик та сакрального складника мови, дослідження концепту *замовляння* в межах фразеологічної картини світу є актуальним.

У контексті лінгвокультурологічного аналізу концепт *замовляння* постає як своєрідний вербальний ритуал, що функціює за законами магії слова, має чітку формальну будову, оперує усталеними образами-символами та виконує важливі соціокультурні функції. Водночас дослідження цього концепту в когнітивному аспекті дозволяє реконструювати характерні для традиційного українського суспільства уявлення про світ.

Актуальність теми зумовлена потребою глибшого осмислення мовно-культурної спадщини, інтересом до автентичних форм народного знання та їхніх сучасних трансформацій. У статті здійснено спробу виявити основні семантичні

ознаки концепту *замовляння*, реконструювати його когнітивну структуру, окреслити способи вербалізації та простежити культурно-семіотичні особливості.

Метою дослідження є з'ясувати семантико-когнітивну природу концепту *замовляння* в українській мовно-культурній картині світу, виявити особливості його вербалізації у фольклорних текстах та осмислити його функціювання як культурно-семіотичного феномену.

Об'єктом дослідження є вербальні прояви концептів у традиційній українській культурі. Предмет дослідження – концепт *замовляння* як мовно-когнітивний та культурно-семіотичний феномен у фольклорних текстах і сучасному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Поняття замовляння у свідомості українців не обмежується лише текстом – воно включає як мовленнєву дію (говоріння сакральних слів), так і віру в їхню магічну дієвість. Тлумачний словник української мови подає таке визначення: замовляння – це короткий віршований або прозовий текст магічного змісту, який виголошується з метою вилікувати людину, захистити її від зла тощо. У ширшому розумінні замовляння – це словесна формула, що має силу впливати на дійсність, особливо в ритуальному контексті.

У сучасній когнітивній лінгвістиці концепт розглядають як складну ментально-мовну одиницю, яка структурує знання, досвід і цінності, закорінені в колективній свідомості мовної спільноти. Будучи одиницею концептосфери, концепт акумулює уявлення про певне явище, узагальнені на основі спільного досвіду, і втілюється в мовних формах, що репрезентують його у свідомості носіїв мови. У цьому аспекті концепт *замовляння* становить особливий інтерес, оскільки поєднує у своїй структурі реліктові уявлення архаїчної культури з ознаками її сучасного переосмислення.

Структура концепту *замовляння* є полікомпонентною та ієрархізованою. Вона містить центральну частину – ядро, а також ближню та дальню периферії, кожна з яких об'єднує певний обсяг семантичного наповнення, що варіюється

залежно від ступеня віддаленості від інваріантного смислу. Ядро концепту містить інваріантні, тобто постійні ознаки, які не змінюються в різних контекстах мовного вживання. У випадку із замовляннями такими ознаками є уявлення про слово як дію, що має сакральну силу, віру в здатність мовлення змінювати фізичну або духовну реальність, а також ритуалізованість і повторюваність вербальних формул. Замовляння у своєму первісному значенні мислиться як мовленнєвий акт, що має конкретну ціль: зцілення, захист, виклик дощу, очищення або усунення негараздів. Ці ознаки становлять стабільне змістове ядро концепту, яке є спільним для більшості носіїв мови та культури.

Ближня периферія концепту включає ознаки, які хоча й не є інваріантними, однак часто супроводжують ядро, розкриваючи культурно-історичну специфіку реалізації концепту в певному середовищі. У цьому шарі актуалізуються уявлення про замовляння як домен жіночого мовлення (оскільки носіями традиції замовлянь найчастіше були жінки: знахарки, травниці, баби-повитухи), а також про зв'язок магічної вербальної практики з конкретною життєвою ситуацією. Часто замовляння супроводжується зверненням до вищих сил – Бога, природних стихій, духів предків або небесних покровителів. Цей пласт репрезентує також ритмізованість і повторюваність мовлення, використання сталих формул, звернень, анафор, а також широке вживання метафоричних образів, пов'язаних із силами природи (вогонь, вода, місяць, змії тощо). На цьому рівні концепт також перетинається з іншими жанрами фольклору – народними піснями, легендами, обрядами, які втілюють спільну світоглядну парадигму.

Дальня периферія концепту *замовляння* охоплює смислові нашарування, що виникли внаслідок переосмислення традиційної моделі в сучасному дискурсі. У художньому мовленні, зокрема в поезії, замовляння часто втрачає первісну функцію і перетворюється на метафору – «словесну магію», спосіб психологічного впливу або внутрішнього очищення. Поетичне слово ототожнюється із заклинанням, у якому важливий не лише зміст, а й інтонація, ритм, звукова організація. У постмодерному дискурсі відбувається також іронізація або пародіювання традиційного замовляння, коли його функції

демонтуються, а сам жанр подають як елемент культурного коду, який підлягає деконструкції. У публіцистичному, психологічному або навіть маркетинговому контекстах з'являються фразеологізовані вживання типу «замовити біль», «замовити щастя», «замовити собі вдачу», де слово постає вже не як магічна дія, а як метафоричний інструмент впливу.

Характерна особливість фольклорного замовляння – наявність усталених вербальних конструкцій, які закріпилися в колективній пам'яті носіїв мови та культури. Це насамперед формули звернення до вищих сил (Бога, Пресвятої Богородиці, святих, сил природи), вказівки на ритуальні предмети (вода, хліб, віск, ніж, свічка, зілля), а також використання повторів, анафор, ритмізації мовлення для створення ритуального ефекту. Наприклад, у типових лікувальних замовляннях часто зустрічаємо таку формулу: *«Іди, хворобо, з раба Божого (ім'я) в чистеє поле, в дикеє болото, де люди не ходять, пси не брешуть...»*. У цій конструкції виразно простежується синкретизм християнських і дохристиянських мотивів: водночас звернення до сакрального й апеляція до стихійного простору як місця вигнання зла.

Концепт *замовляння* у фольклорі функціює як особливий тип мовлення, що є проміжним між сакральним і профанним. Він належить до архаїчного дискурсу, де слово не лише позначає, а й творить – виконує магічну функцію. У цьому сенсі замовляння – це не просто текст, а акт вербального втручання в перебіг подій. Через це вербалізація концепту вимагає чіткої ритуальної структури: вступ (звернення), основна частина (власне «заклинальний» текст) і завершення (зазвичай – молитва або формула «амінь» як печать дії).

Образна система фольклорних замовлянь також забезпечує вербалізацію концепту. Чільне місце в ній займають метафори хвороби як ворога, ворожої сили чи істоти, з якою слід вести боротьбу: «*хвороба сіла, як кішка на груди»*, *«жаба на серці сидить*». Подібні метафори дають змогу унаочнити невидиме, надати йому контурів і таким чином піддати впливу через слово. Ця унаочненість концептуальної сфери – ключовий механізм фольклорної вербалізації.

Висновок. Концепт *«замовляння»* у фольклорному дискурсі української культури постає як складне, багатоаспектне явище, що синтезує в собі міфологічне мислення, сакрально-магічне слово та ритуальну практику. Його вербалізація виявляється у специфічних мовних конструкціях, які поєднують сакральне звернення, образно-метафоричне осмислення дійсності та перформативну силу висловлювання. Таким чином, замовляння функціює не лише як мовна одиниця, а як акт дії, в якому слово виконує трансформативну функцію – лікує, оберігає, очищує.

Ритуальна структура замовного тексту, усталені мовні формули, використання повтору, метафори зла, хвороби чи небезпеки як персоніфікованої сили – усе це є основними механізмами вербалізації концепту. Крім того, вербальні прояви замовляння тісно пов'язані з культурним і соціальним статусом мовця, що підтверджує глибинну інтегрованість цього феномена в систему традиційних уявлень.

Проаналізований матеріал свідчить, що фольклорна вербалізація концепту *замовляння* відображає специфіку українського ментального простору, де слово – це не репрезентант реальності, а засіб її модифікації. Саме через таке сакралізоване ставлення до мовлення замовляння набуває функції культурного коду, що фіксує світоглядну модель народу, його страхи, надії та прагнення до злагоди з природним і надприродним світом.

Література:

1. Бойко О. Специфіка замовлянь як різновиду вербальної магії в художньому дискурсі фентезі. Одеса, 2022. 9 с.
2. Шапран Н. В. Семантико-когнітивна структура концепту заздрість у лінгвокультурологічному висвітленні : дис. … канд. Одеса, 2015. 199 с.
3. Шкворченко Н., Шарапановська Ю. В. Структурна класифікація концепту у лінгвістичному дослідженні. Одеса, 2024. С. 5.
4. Шкода М. Люба моя Україна. Свята, традиції, звичаї, обряди, прикмети і повір'я українського народу. Донецьк : БАО, 2011. 544 с.

УДК 811.161.2'373:81'23

Оксана Консевич

ПСИХОСЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ ВТЕЧА У МОВНІЙ СВІДОМОСТІ: РЕЗУЛЬТАТИ АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

У статті представлено результати психосемантичного аналізу концепту «втеча» на основі асоціативного експерименту, проведеного серед української студентської молоді. Розкрито особливості сприйняття цього концепту в сучасному дискурсі, виявлено його семантичні вектори: втеча як страх, порятунок, свобода, протест або ухилення. Зроблено висновки про амбівалентність і складність цього ментального утворення у свідомості респондентів. Матеріали можуть практично послугувати дослідникам психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, соціальних комунікацій та студентів філологічних спеціальностей.

Ключові слова: *психосемантика, асоціативний експеримент, концепт, втеча, мовна свідомість, лінгвокультурологія, когнітивна модель.*

Oksana Konsevych

PSYCHOSEMANTIC ANALYSIS OF THE CONCEPT OF ESCAPE IN THE LINGUISTIC CONSCIOUSNESS: RESULTS OF AN ASSOCIATIVE EXPERIMENT

The article presents the results of the psychosemantic analysis of the concept «escape» based on an associative experiment conducted among Ukrainian students. The peculiarities of the perception of this concept in contemporary discourse are revealed, its semantic vectors are identified: escape as fear, salvation, freedom, protest or evasion. Conclusions are drawn about the ambivalence and complexity of this mental formation in the minds of respondents. The materials may be useful for researchers of psycholinguistics, cognitive linguistics, social communications and students of philological specialties.

Keywords: *psychosemantics, associative experiment, concept, escape, language consciousness, linguistic and cultural studies, cognitive model.*

У сучасній лінгвістиці дедалі більшої уваги набуває дослідження мовної свідомості у світлі психосемантики – міждисциплінарного напряму, що поєднує мовознавчі, психологічні та філософські підходи до вивчення значення. Особливої цінності набуває вивчення ключових концептів, які відображають не лише мову, а й глибинні когнітивні структури суспільства. Одним із таких концептів, актуалізованих як у публічному, так і в особистісному дискурсах, є концепт *втеча* – багатовимірне явище, яке охоплює психологічні, соціальні, політичні та екзистенційні аспекти людського буття.

Мета дослідження – виявити особливості психосемантичного наповнення концепту *втеча* в мовній свідомості молоді шляхом проведення асоціативного експерименту та інтерпретувати його когнітивні вектори.

Актуальність. Сьогодні тематика втечі набуває нових значень – у контексті війни, вимушеної міграції, внутрішніх психологічних трансформацій, втечі від системи, реальності, минулого, ідентичності. З одного боку, втеча постає як акт страху, з іншого – як крок до свободи. В умовах суспільної турбулентності втеча може бути як вимушеним актом порятунку, так і свідомим рішенням змінити життя. Саме ця багатозначність і концептуальна гнучкість потребують глибокого психосемантичного аналізу для виявлення індивідуально-культурних особливостей мовної свідомості молодого покоління.

Теоретичні засади. Дослідження спирається на праці О. О. Селіванової, А. П. Загнітко, І. Д. Бех, П. О. Селігей. Відповідно до теоретичного обґрунтування, концепт є смисловим центром мовної картини світу, а його психосемантична структура виявляється через асоціативні поля, які репрезентують емоційно-оцінні, образні та логіко-семантичні елементи. Психосемантика досліджує, як особистість інтерпретує мовний сигнал через індивідуальну та колективну систему цінностей, досвіду та емоцій.

Методика дослідження. Проведено асоціативний експеримент серед 50 студентів віком 18–23 років, які навчаються на філологічних і соціально-гуманітарних факультетах, а також учнів середньої школи. Респондентам було запропоновано записати перші 3 слова-асоціації до стимулу *втеча*. Загалом було

зібрано 150 асоціацій. Усі відповіді класифіковано за семантичними полями, валентністю (позитивна та негативна), домінуючими образами, а також проаналізовано в межах психосемантичної інтерпретації за допомогою методів частотного аналізу, інтерпретативного підходу та побудови мікрополя концепту.

Результати та інтерпретація. У психосемантичному вимірі концепт *втеча* постає складною ментальною структурою, що активує у свідомості носіїв мови низку асоціативно пов'язаних уявлень, емоцій і оцінок (Селіванова, 2006: 47). Результати експерименту свідчать про амбівалентну природу цього концепту та наявність декількох когнітивних векторів його осмислення.

Часті відповіді, а саме «страх», «ніч», «паніка», «кордон», «війна», «в'язниця», – актуалізують ситуацію загрози й демонструють сприйняття втечі як реакції на небезпеку, кризову ситуацію, у якій необхідно зберегти себе. У такому значенні втеча є психосемантичним еквівалентом інстинкту самозбереження, що містить первинні емоційні реакції: страх, тривогу, невизначеність (Левчук, 2011: 58).

Водночас у відповідях «свобода», «воля», «подорож», «новий початок», «зміни», «шанс» прослідковується інший семантичний вектор, де втеча осмислена як акт звільнення від обмежень або внутрішнього конфлікту. Тут втеча психосемантично моделюється як шлях до нової ідентичності, можливість радикального переформатування власного «Я». Ці відповіді мають позитивну валентність і пов'язані з поняттями самореалізації та оновлення (Загнітко, 2017: 33).

Окрема частина реакцій («втеча від відповідальності», «зрада», «слабкість», «сором») виявляє морально-оцінну площину концепту, де втеча маркована як ухилення від соціальних норм або обов'язків. Це відображає інтерналізовану критику втечі як прояву нечесності, втрати ролі суб'єкта дії, слабкості характеру. Такі асоціації мають негативну конотацію та демонструють етичні аспекти сприйняття дії втечі (Бех, 2018: 87).

Низка реакцій на кшталт «бунт», «протест», «розрив», «рух» свідчить про наявність ще одного психосемантичного вектора – втеча як форма спротиву. У

цьому значенні вона осмислена як свідоме протистояння системі, обставинам, правилам. Така втеча має експресивно-політичний вимір, а також вказує на активну позицію суб'єкта – боротьбу за власні межі, автономію, гідність (Колесникова, 2016: 112).

Таким чином, результати асоціативного експерименту дозволяють структурувати психосемантичне поле концепту *втеча* за такими домінантами:

- втеча як *порятунок і виживання* (страх, паніка, ніч, війна, кордон, тюрма);
- втеча як *свобода і новий початок* (воля, подорож, шанс, зміни, нове життя);
- втеча як *моральне ухилення* (сором, зрада, слабкість, втеча від відповідальності);
- втеча як *протест і спротив* (розрив, бунт, протест, рух, звільнення).

Такий розподіл дає підстави стверджувати, що концепт *втеча* не є однозначним, він поєднує суперечливі емоції – від відчаю до надії, від гніву до натхнення. Молодь сприймає втечу як багатовимірне явище: симптом слабкості або силу волі до змін.

Висновок. Концепт *втеча* в мовній свідомості української молоді характеризується багатозначністю, емоційною насиченістю та когнітивною глибиною. Він є важливою психосемантичною одиницею, що репрезентує не лише реакції на зовнішній тиск, а й пошук ідентичності, свободи, нових сенсів. Проведений експеримент виявив базові семантичні вектори концепту, які варіюються залежно від особистого досвіду респондента, соціального контексту та індивідуальних цінностей. У перспективі можливе проведення міжгенераційних або міжрегіональних досліджень, щоб з'ясувати вплив соціокультурних чинників на структуру концепту.

Література:

1. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : Букрек, 2018.

2. Загнітко А. П. Лінгвокультурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / 3-є вид., переробл. і доп. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008.
4. Селігей П. О. Структура й типологія мовної свідомості. *Мовознавство*, № 5, 2009.

УДК 811.161.2'373:008

Анна Корзун

АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ «СТРАХ» З ПОГЛЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглянуто поняття концептуального аналізу та його структури. Проаналізовано ядро концепту та етимологію лексеми. Зроблено спробу застосування концептуального аналізу під час дослідження концепту «страх» в українській культурі: фольклорі, мистецтві, філософії, повсякденному житті. Виявлено, що такий метод дає змогу дослідити структуру концепту та його виявлення в мові й культурі. А також те, що наповненість концепту «страх» має досить символічне значення для української культури та менталітету.

Ключові слова: *концепт, концептуальний аналіз, культура, «страх».*

Anna Korzun

ANALYSIS OF THE CONCEPT “FEAR” FROM THE VIEWPOINT OF UKRAINIAN CULTURE

The article considers the concept of conceptual analysis and its structure from the point of view of V. Maslova. The core of the concept and the etymology of the lexeme are analyzed. An attempt is made to apply conceptual analysis when studying the concept of “fear” in Ukrainian culture: folklore, art, philosophy, everyday life. It is found that this method makes it possible to study the structure of the concept and its manifestation in language and culture. And also that the fullness of the concept of “fear” has a rather symbolic meaning for Ukrainian culture and mentality.

Keywords: *concept, conceptual analysis, culture, “fear”.*

Актуальність дослідження визначає наша спрямованість на більш глибоке усвідомлення окремих концептів, зокрема, концепту страху для кращого розуміння картини світу українців.

Мета дослідження полягає, відповідно, у з'ясуванні структури концепту *страх* – його емоційному та культурному аспектах у контексті української культури із застосуванням методу концептуального аналізу.

Зважаючи на мету дослідження, перед нами постають такі його завдання: 1) визначити номінативне поле концепту *страх* (лексикографійні визначення); 2) з'ясувати його синонімійний ряд; 3) вивчити етимологію лексичної одиниці (структурні елементи); 4) з'ясувати виявлення концепту *страх* у культурі.

Сьогодні серед багатьох методів дослідження концептів значну роль відіграє метод концептуального аналізу. До його трактування свого часу зверталися різні дослідники. На думку О. Селіванової, саме «реконструкція когнітивних механізмів індивідуальної чи колективної свідомості, які опосередковують формування й упорядкування знань про об'єкти дійсності та результати внутрішнього рефлексивного досвіду» є метою концептуального аналізу [5]. М. Полюжин вважає, що концептуальний аналіз дає змогу простежити, як і якою мірою знання мови відображає знання людини про світ у вигляді тлумачення у словникових дефініціях [4]. Такий концептуальний аналіз дає змогу розглядати концепти, поділяючи їх на простіші елементи, що сприяє кращому засвоєнню та розумінню.

Страх відіграє важливу роль у психоемоційному стані кожної особистості. Це стан, який контролювати ми не можемо. Відповідно, в контексті української культури він з'являється не лише як емоція, але й як певна установка, уявлення про небезпеку; архетип. Страх виникає на будь-якому етапі нашого життя. Це прояв слабкості перед небезпекою, або певний символ, на який ми опираємося. Українці здавна вірили у гріховність, внаслідок якої саме страх перед Божою карою був провідною емоцією. Плач дитини, котра чогось боїться чи не розуміє – це теж страх. Страх перед випробуванням, страх темряви, комах тощо.

Очікування важливої події також викликає страх. Отже, ситуативна система вияву емоції – нескінченна.

Як кожен інший концепт, *страх* має власне виявлення у мові через наявні лексичні засоби. Згідно із визначенням концепту в тлумачному словнику сучасної української мови В. Бусела, поняття «страх» має такі дефініції: 1) стан *хвилювання, тривоги, неспокою,* викликаний очікуванням чого-небудь неприємного, небажаного. // Вираження, прояв тривоги, неспокою тощо (на обличчі, в очах і т. ін.); 2) перев. мн. Фантастична істота *незвичайного, страшно*го вигляду; 3) у знач, присл., розм. Те саме, що *страшно*; 4) у знач, присл., розм. Виражає *захоплення, здивування* і т. ін. з приводу великої кількості кого-, чого-небудь або стосовно до когось чи чогось дуже великого, сильного тощо; 5) у знач, присл., розм. *Надзвичайно*, дуже [2].

Аналіз словникових дефініцій концепту *страх* дав змогу виділити певні компоненти його номінативного поля – семи. Тож зважаючи на визначення, що подає В. Бусел, основними семами в структурі концепту *страх* є: відчуття хвилювання та тривоги, викликане чеканням чогось неприємного чи небажаного; неспокій; стан захоплення або здивування; певна істота, що має незвичайний вигляд [2].

Згідно із практичним словником синонімів української мови концептуальне поле *страх* окреслюють такі лексеми: ляк, острах, жах, переляк, загроза; у значенні прислівника: страшно, моторошно, дуже, страшенно, надзвичайно [3].

Етимологія поняття «страх» досить нестійка, адже загальноприйнятої форми походження немає. Натомість можемо стверджувати, що існують такі теорії походження цієї лексеми: безпідставне зближення з праслов'янським tręsti «трясти»; існують зіставлення з латиським словом *struõstêt, struõstót* «загрожувати; суворо попереджати»; пов'язують його також з давньоіндійським trásati «боїться» або з праслов'янським strastь «страсть»; литовським *strė́gti* «заціпеніти, заклякнути, застигнути; перетворитися на лід». Найближчі до сучасної літературної форми ті, що походять від: праслов'янського *straxъ*

«страх»; болгарського страх; давньоруського страхъ; польського, чеського та словацького *strach*; верхньолужицького *strach* та старослов'янського *страхъ*.

Культурний аспект відображає власні інтерпретації цього концепту. Німецький філософ Г. Гегель пояснював цю емоцію як невіддільну властивість будь-якого буття. У християнстві такий стан має двояке значення: або відсутність страху, що робить людину вільною (наприклад, того, хто не боїться смерті), або страх перед Богом, який карає людство за гріхи. Святе Письмо говорить, що Адам і Єва «почули голос Господа Бога, що по раю ходив, як повіяв денний холодок. І сховався Адам і його жінка від Господа Бога серед дерев раю. І закликав Господь Бог до Адама, і до нього сказав: Де ти? А той відповів: Почув я Твій голос у раю і злякався, бо нагий я, і сховався» [1]. Страх смерті, як і іншого плотського страху несе в собі те, чому піддаватися не варто. Тож християнська релігія розуміє страх як те, чого людина може позбутися (коли йдеться про тілесний стан); але стан душі, боязнь Божої кари християни розуміють як те, до чого не варто призводити своє існування: не грішити. Відповідно, саме з допомогою молитви та віри в Бога людина може його позбутися.

Внутрішній світ українців здавна був сповнений цього стану. Недарма фольклорні джерела зберегли безліч приказок та прикмет, що пов'язані зі страхом. Це ми асоціюмо із давніми віруваннями української нації: чорна кішка перебігла дорогу – до незгоди (відповідно, це викликає страх); завчасно привітали зі святом – страх; розсипали сіль – буде сварка: знову ж страх. Тож менталітет нашого народу сповнений безлічі таких прикладів. Внаслідок таких прикмет українці вигадали й багато приказок, які слугують певним заспокоєнням, застереженням: «Мало не вмер зо страху», «У страху великі очі», «Не думай про страх, то його й не буде», «Не смерть страшна, а недуга», «Боїться, як чорт свяченої води» і багато інших. Сьогодні такий концепт майже стовідсотково викличе асоціації із сучасною війною. Для українців страх завжди означала чужина. Зокрема Т. Шевченко писав: «Погано дуже, страх погано! / В оцій пустині пропадать». А Леся Українка вбачала страх у війні та безвиході перед нею: «Чи молитов своїх побачу віхи / В холодній бездні, де не скресла

крига / Страху, що в чорну сховано перкаль». Отже, мистецтво зображує страх як соціальну несправедливість та внутрішню тривогу народу [6].

Висновок. У контексті української культури концепт *страх* має не лише емоційне значення, але й пов'язаний із певними установками та застереженнями, які виникли внаслідок важкої долі нашого народу. Застосувавши метод концептуального аналізу, вдалося з'ясувати особливості інтерпретації концепту «страх» у культурному контексті від давніх часів до сучасности, походження лексеми, а також багаторівневий спосіб її вияву за допомогою синонімійного ряду.

Література:

1. Буття 3:8–24. URL: https://www.bible.com/uk/bible/186/GEN.3.8-24.UBIO (дата звернення: 17.05.2025).
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ : Українська книга, 2000. 480 с.
4. Полюжин М. Концептуальна система як базове поняття когнітивної семантики й теорії мовної особистості. *Проблеми романо-германської філології* : зб. наук. праць. Ужгород : Ліра, 2005. С. 5–20.
5. Селіванова О. Проблеми концептуального моделювання в сучасних мовознавчих студіях. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Черкаси : Брама-Україна, 2006. Вип. 2. С. 7–13.
6. Шевченко Т. Г. Кобзар. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1961. 614 с.

УДК: 821.161.2.09

Лука Лінник

КОНЦЕПТ *ВІЙНА* В МОВНІЙ КАРТИНІ УКРАЇНЦІВ

У статті розглянуто основні лексеми, що репрезентують концепт війни, зокрема базову одиницю «війна» та похідні від неї конструкції. Установлено, що концепт війни реалізується через багаторівневу систему мовних засобів – від термінологічної до емоційно-експресивної лексики, яка активно залучена до опису як реального, так і концептуалізованого збройного конфлікту. У центрі уваги –

структурно-семантичні характеристики лексем, які вербалізують війну: ад'єктивні атрибутивні конструкції, синонімічні заміни, метафоричні переноси, а також функціювання емоційно забарвлених і семантично інтенсивних одиниць. Особливу увагу приділено когнітивно-дискурсивним аспектам осмислення концепту, його динаміці, трансформації та взаємозв'язку з національним менталітетом. З'ясовано, що мовне наповнення концепту війна є маркером соціальних, психологічних та культурних змін. У результаті аналізу доведено, що концепт війна в українській мовній картині світу функціює як складна багатовимірна структура, що акумулює не лише лексичну, а й світоглядну інформацію, репрезентуючи колективний досвід нації у стані конфлікту.

Ключові слова: *концепт війна, лексична репрезентація, номінативне поле, когнітивна лінгвістика, мовна картина світу, семантична деривація, атрибутивна конструкція, емоційно-оцінна лексика, мовна інтерпретація, національна ідентичність.*

Luka Linnyk

THE CONCEPT OF *WAR* IN THE LINGUISTIC PICTURE OF UKRAINIANS

The article examines the main lexemes representing the concept of war, in particular the basic unit "war" and its derivatives. It has been established that the concept of war is realized through a multilevel system of linguistic means – from terminological to emotional-expressive vocabulary, which is actively involved in the description of both real and conceptualized armed conflict. The focus is on the structural and semantic characteristics of lexemes that verbalize war: adjectival attributive constructions, synonymous substitutions, metaphorical transfers, as well as the functioning of emotionally colored and semantically intense units. Particular attention is paid to the cognitive and discursive aspects of understanding the concept, its dynamics, transformation, and interconnection with the national mentality. It has been established that the linguistic content of the concept of war is a marker of social, psychological, and cultural changes. The analysis proves that the concept of war in the Ukrainian linguistic picture of the world functions as a complex multidimensional structure that accumulates not only lexical but also worldview information, representing the collective experience of a nation in a state of conflict.

Keywords: *concept of war, lexical representation, nominative field, cognitive linguistics, linguistic worldview, semantic derivation, attributive construction, emotional-evaluative vocabulary, linguistic interpretation, national identity.*

Актуальність дослідження. У сучасних умовах збройного конфлікту на території України спостерігається інтенсивна трансформація лексичного складу української мови, зокрема в частині, пов'язаній із репрезентацією концепту *війна*. Цей концепт набуває особливого значення не лише як об'єкт політичного або історичного осмислення, а й як головний елемент мовної картини світу українців. Динаміка мовних засобів, за допомогою яких концептуалізується війна, виявляє глибинні когнітивні, культурні та ідентифікаційні процеси в суспільстві. Зокрема актуальність дослідження зумовлена необхідністю лінгвістичного осмислення змін у номінативному полі концепту *війна*, що відображає суспільні настрої, колективний досвід та ціннісні орієнтири українського народу в період екзистенційних загроз.

Мета статті – проаналізувати концепт *війна* в мовній картині українців, зокрема дослідити номінативне поля концепту, засобів його вербалізації, семантичних і стилістичних особливостей, а також виявити мовні механізми, через які формують національне сприйняття війни в сьогоденні.

Виклад основного матеріалу. Поняття «війна» у свідомості українців – це насамперед глибоке історико-культурне явище, а саме повторювана, циклічна частина історії, яка постійно трансформує національну ідентичність, мову, менталітет і культурну пам'ять. Україна протягом століть пережила війни, окупації, поневолення, повстання, тому в україномовному світі війна проявляється як боротьба – за землю, свободу, гідність, право бути собою.

З часів Київської Русі захищати Батьківщину від загарбників було священним обов'язком. У козацьку добу війну асоціювали з лицарством, свободою, гідністю та національною гордістю. У XIX – на початку XX ст., війну трактували як необхідний етап на шляху до незалежності. В українській літературі цього періоду, тобто у творчості Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі

Українки, де образи боротьби й конфлікту часто є метафорами внутрішнього опору, духовної боротьби, національного пробудження. Події ХХ століття – світові війни, радянська окупація, Голодомор, УПА – ще більше закріпили в українському світогляді концепцію війни як трагедії з героїчним забарвленням.

Після 2014-го року, коли розпочалася війна на сході України, а згодом – повномасштабне вторгнення 2022 року актуалізували концепт *війна* як центральний у суспільному й культурному житті.

У мовній картині світі українців концепт *війна* посідає одне з головних місць, що пояснюють як історичним досвідом нації, так і сучасними подіями. Центральним засобом вираження є лексема «війна», яку в СУМ-20 визначено як «організована збройна боротьба між державами, народами або ж збройними угрупованнями всередині країни». У носіїв української мови це поняття може викликати багато асоціацій – руйнування, смерть, втрати, героїзм і боротьба за свободу.

Також важливе значення мають периферійні одиниці, що розкривають сутність явища. Наприклад, досить поширеними є атрибутивні сполучення, де слово «війна» поєднують із прикметниками оцінного, виразного чи семантично-уточнювального типу. Такі словосполучення як-от: **справжня війна**, **реальна війна**, **відкрита війна**, підкреслюють її очевидність, серйозність, на відміну від замовчуваних або прихованих форм збройного конфлікту. Натомість такі конструкції: **гібридна війна**, **інформаційна війна**, **неоголошена війна** вказують на складні, не завжди фронтальні форми протистояння, які позначають психологічну, інформаційну, дипломатичну агресію.

У поетичних, публіцистичних та побутових контекстах також поширені словосполучення – **цинічна війна**, **несправедлива війна**, **безглузда війна**, які відображають моральну оцінку конфлікту, акцентуючи увагу на жорстокості, абсурдності чи нав’язаності воєнних дій. Наприклад, конструкції **несправедлива війна** є маркером глибокого внутрішнього неприйняття подій, а **нав’язана війна** – свідченням уявлення про зовнішнього агресора. Не менш вагоме значення в репрезентації концепту мають **синонімічні номінації**, зокрема

боротьба, **борня**, **двобій**, **змагання**, що ілюструють як нейтральне, так і стилістично забарвлене (часто урочисто-піднесене) значення. Вони вказують вказують на екзистенційну битву – за правду, свободу, життя, людську гідність.

Значущим у мовній картині українців є **метонімічне вживання** певних географічних назв або політичних термінів для позначення війни. Наприклад, **піти на фронт, бути на сході, захищати кордон** – це евфемістичні або метонімічні конструкції, які позначають участь у бойових діях. Подібні фрази свідчать про вкоріненість концепту *війна* в повсякденні. Окрім того, у сучасному мовленні активно функціють терміни **агресія**, **окупація**, **вторгнення**, які мають офіційне, міжнародно-правове значення. Використання вказаних термінів маркує події як такі, що порушують міжнародні норми. Наприклад, словосполучення **збройна агресія, акти воєнної агресії, окупаційна влада** однозначно ідентифікують джерело загрози.

Варто зауважити, що показовою є функція концепту *війна* у фразеологійному контексті. Такі вирази, а саме: **йти на війну, не воювати, щоб вижити, жити, як на війні** тощо, зображують війну як універсальну боротьбу проти викликів, несправедливості й навіть проти самого себе.

Важливо зазначити, що в українській ментальності війна все більше набуває екзистенційного виміру, тому все частіше звучать фрази: **війна в серці, війна в голові, після війни – інше життя.** Вони можуть вказувати на внутрішні переживання, пов’язані з травмою, втратою та переосмисленням себе та реальності.

Висновки. Отже, концепт *війна* є одним із головних концептів сучасної української мовної картини світу, оскільки відображає національну культуру, колективну пам’ять та досвід. Мовна реалізація цього поняття ускладнена впливом культурних кодів, історичного досвіду народу, національних умонастроїв, сформованих століттями боротьби за державність. В умовах тривалої збройної агресії проти України концепт *війна* набув особливої інтенсивності, активізував численні мовні вирази та потрапив у центр соціолінгвістичного розуміння. З погляду когнітивної лінгвістики, концепт *війни*

є складною психологічною структурою, що представлена широким спектром лексичних одиниць, які становлять відповідне номінативне поле. Його основним елементом є лексема «війна», навколо якої згруповані синоніми, метафори, евфемізми та емоційно позначені одиниці. Таким чином, поєднані конструкції демонструють високий ступінь когнітивної плинності й відкритості для інтерпретації. У сучасному українському дискурсі концепт *війна* постає як інтерпретаційний каркас для розуміння національної травми, спротиву, героїзму та солідарності.

Література:

1. Вільчинська Т., Бачинська Г., Вербовецька О. Концепт «війна» в українській паремійній картині світу (до 95-річчя від дня народження проф. Л. А. Лисиченко). *Лінгвістичні дослідження*. 2023. № 58. С. 3–16. URL: https://doi.org/10.34142/23127546.2023.58.01 (дата звернення: 25.04.2025).
2. Гарбера І., Непийвода І., Пиндик О. Концепт війна у мовній картині світу українських, польських та іспанських студентів: соціолінгвістичний експеримент. Лінгвістичні студії. 2024. № 48. С. 137–160. URL: https://doi.org/10.31558/1815-3070.2024.48.11 (дата звернення: 25.04.2025).
3. Мініч Л., Лозюк С. Концепт «війна» в українському масмедійному просторі. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: *Серія «Філологія»*. 2024. URL: https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/4161 (дата звернення: 25.04.2025).
4. Пліс В. Типологія концептів у сучасній когнітивній лінгвістиці. *Науковий журнал «Закарпатські філологічні студії»*. 2019. № 9. Том № 1. С. 115–119.

УДК 811.161.2'42:32

Андрій Маляренко

КОНЦЕПТ *МИР* У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ПОЧАТКУ 2025 РОКУ

У науковій статті здійснено огляд концепту мир у політичному дискурсі, зосередженому навколо подій російсько-української війни початку 2025 року. Актуальність дослідження зумовлена зміною семантичного навантаження цього концепту в умовах активної фази війни, інформаційного впливу масмедіа та тиску

міжнародної політики. Зазвичай мир асоціюється з позитивним образом - відсутністю насильства, спокоєм і злагодою. Проте в сучасному українському інформаційному просторі концепт дедалі частіше набуває протилежних конотацій – як вияв слабкості, поступок або навіть поразки. Матеріалом для аналізу стали публікації провідних українських медіа, що відображають реакцію суспільства на заяви політичних лідерів і пропозиції врегулювання збройного конфлікту шляхом укладання мирних угод, які передбачають поступки територіями. У публічному дискурсі лексема мир та похідні від неї (мирний, перемир'я, миротворчий) часто супроводжені означеннями на зразок справедливий, довготривалий, реальний, надійний, що свідчить про пошук нових смислових маркерів. У статті простежено, як трансформована мовна репрезентація концепту під впливом політичного тиску ззовні та глибоких внутрішніх суспільних зрушень. Розглянуто, як змінилася структура асоціативного поля концепту мир порівняно з довоєнним періодом. Акцентовано на тому, що в умовах війни потребує переосмислення саме поняття миру, а також осмислення його місця в національній мовній картині світу. Зроблено висновок про динамічний характер концепту мир, який є чутливим до політичного контексту та потребує подальшого дослідження в межах концепційного аналізу.

Ключові слова: *концепт, мир, масмедіа, політичний дискурс.*

Andrii Maliarenko

THE CONCEPT OF PEACE IN POLITICAL DISCOURSE IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR IN EARLY 2025

This scholarly study provides an overview of the concept of peace within the political discourse surrounding the events of the Russian-Ukrainian war in early 2025. The relevance of the research stems from the transformation of the semantic load of this concept under the conditions of an active phase of warfare, the influence of mass media, and international political pressure. Traditionally, peace is associated with positive connotations–absence of violence, calm, and harmony. However, in the contemporary Ukrainian informational space, the concept is increasingly acquiring opposite connotations, being perceived as a sign of weakness, concession, or even defeat. The empirical basis of the analysis consists of publications from leading Ukrainian media outlets that reflect public responses to political statements and proposals to resolve the armed conflict through peace agreements involving

territorial concessions. In public discourse, the lexeme peace and its derivatives (e.g., peaceful, truce, peacekeeping) are often accompanied by qualifiers such as just, long-lasting, real, and reliable, indicating a search for new semantic markers. The study traces how the linguistic representation of the concept has been transformed under the influence of external political pressure and significant internal societal shifts. It also examines the changes in the associative field of the concept of peace compared to the pre-war period. The analysis emphasizes the need to reconsider the very notion of peace in the context of war and to rethink its place in the national linguistic worldview. The study concludes that the concept of peace is dynamic, highly sensitive to political context, and requires further investigation within the framework of conceptual analysis.

***Keywords**: concept, peace, mass media, political discourse.*

Постановка проблеми. Концепт *мир* належить до базових й універсальних концептів для всіх народів світу. В українській культурі його трактують як позитивний образ спокою, відсутності війни чи будь-якого іншого протистояння. Проте у контексті сучасної російсько-української війни цей концепт набуває іншого значення. Особливо це стосується подій, пов'язаних із зовнішньою політикою 47-го президента США Дональда Трампа щодо вирішення збройного конфлікту на території України. Білий Дім тисне на українську сторону до фактичного капітулювання з відмовою від тимчасово окупованих територій, які перебувають під владою російської федерації, задля припинення вогню – а, отже, миру. Це й впливає на сприйняття українцями миру, як щось негативне, на рівні з поразкою. Тому, на нашу думку, варто актуалізувати семантичне поле концепту *мир*, що репрезентовано в просторі масмедіа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До концепту *мир* у своїх дослідженнях зверталися Т. Вільчинська, Ю. Маслова, В. Верьовкін, К. Близнюк, О. Некрилова, Г. Яворська, О. Гордій, Є. Васянович, Н. Дубовик та ін.

Об'єкт дослідження. Для розгляду взято матеріали інформаційних порталів (масмедіа) від 28 лютого 2025 року, де було лексикалізовано концепт

мир, власне об'єкт дослідження. Серед таких джерел масмеліа є «Радіо Свобода», «Суспільне Мовлення», «Громадське», «Укрінформ» та ін.

Метою актуалізувати концепт *мир* в масмедійному просторі та проілюструвати семантитчний зсув концепта в мовній картині світу українця.

Виклад основного матеріалу. Як стверджує Тетяна Вільчинська, концепт *мир*, на відміну від концепту *війна*, помітно рідше є об’єктом лінгвістичного аналізу [3, с. 145–146]. Дослідниця пояснює це тим, що позитивний образ миру побудований на негативному образі війни. Хоч і ці два концепти створюють дихотомійну пару, однак у такій бінарній опозиції зазвичай негативний образ домінує над позитивним.

Асоціативний експеримент, проведений К. Близнюк після початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, демонструє, що на стимул концепту *мир* як закінчення війни частина відповідей сформувала підгрупу скептично-песимістичних асоціацій [1, с. 24]. На противагу цьому експерименту вкажемо й результати асоціативного експерименту на стимул «мир», проведеного серед студентів-гуманітаріїв Харківського університету ім. В. Н. Каразіна [2, с. 74–78]. Цей експеримент було проведено хоч і перед широкомасштабною агресією росії, проте вже після початку АТО 2014-го. За результатами досліду не засвідчено негативних відповідей і не згадано про анкети, де були відсутні асоціації на стимул «мир». Це свідчить про семантичний зсув у структурі концепту *мир* в лінгвокультурній свідомості українців після початку повномасштабного вторгнення в Україну в лютому 2024-го року.

Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) в лютому-березні 2025-го року провів чергове опитування громадської думки про готовність до територійних поступок під час мирних переговорів. Так за даними КМІС 50% українців проти будь-яких поступок територіями. Однак 39% допускають, що для укладення миру потрібно буде віддати частину територій України [7]. Для порівняння: у травні 2023-го ці показники складали 84% і 10% відповідно. Припускаємо, якщо проводити асоціативний експеримент зараз на тлі масованих

обстрілів цивільного населення росіянами та тиску на Україну з боку Америки, то песимістичних асоціацій побільшає.

Якщо брати до уваги семантичний складник концепту *мир,* то в Словнику української мови в 20-х томах подано такі значення слова мир: «*1. Відсутність незгоди, ворожнечі, сварок; згода (у 4 знач.). 2. Відсутність збройної боротьби між двома або кількома народами, державами; протилежне війна. 3. Угода сторін, що воюють між собою, про припинення воєнних дій; мирний договір. 4. Спокій, тиша (у 1–3 знач.)*» [5, с. 692–693]. Як бачимо, лексему «мир» витлумачено суто з позитивною конотацією.

Лексема «мир» є головним репрезентантом концепту *мир.* Також для вербалізації концепту використовують похідні слова від уже згаданої лексеми (*мирний, перемир'я, миротворець, миротворчий*). Окрім цього, досліджуваний концепт вербалізують за допомогою словосполучень, що конкретизує значення концепту та вичленовує його з семантичного поля. Для цієї наукової розвідки за джерельну базу було взято статті масмедіа. Як відомо, масмедіа актуально як ніхто інший відбивають реалії свого часу. Тому звернімося до масмедійних джерел, у яких ословленно концепт *мир.* У цьому дослідженні розглянуто джерела, опубліковані після зустрічі президента Володимира Зеленського із Дональдом Трампом в Овальному кабінеті Білого дому щодо українсько-американської мінерально-сировинної угоди, після якої політика США проти України змінили свій вектор щодо мирних переговорів у російсько-українській війні. Цим самим проілюструємо семантитчний зсув концепта *мир* в мовній картині світу українця.

Семантичне поле концепту *мир* у значенні відсутності війни в масмедіа репрезентовано за допомогою словосполучень із лексемою мир: *справедливий мир, тривалий мир, міцний мир, довготривалий мир, реальний мир, надійний мир.* Приклади таких уживань: *«Ми, як європейці, будемо продовжувати стояти пліч-о-пліч з Україною для досягнення* ***справедливого*** *і* ***тривалого миру****»* (Радіо Свобода, 01.03.2025); *«Для пошуку шляху до* ***міцного миру****»* (Радіо Свобода, 01.03.2025*); «За словами нардепки,* ***справедливий*** *і* ***тривалий мир*** *в Україні*

можливий лише за умови сили та рішучості міжнародної підтримки» (Суспільне Новини, 24.04.2025); *«Він також підкреслив важливість подальшої координації з партнерами, включно з лідерством США, для досягнення* ***реального*** *та* ***довготривалого миру»*** (АрміяInform, 05.03.2025); *«Щоб* ***мир*** *був* ***реальним****, потрібні реальні гарантії безпеки»* (Радіо Свобода, 03.03.2025); *«Україна бореться за справедливий та* ***надійний мир»*** (Радіо Свобода, 03.03.2025). Наявність саме таких словосполучень в масмедіа свідчить про те, що в ціннісній картині світу українця мирна угода – це передусім гарантія про ненапад, оскільки рф може здійснити повторне вторгнення після перемир'я.

Окрім того, що досліджуваний концепт у масмедіа відбивають словосполучення зі словом мир, використовують також спільнокореневу лексему «перемир'я» як репрезентант концепту *мир*: *«При цьому* ***перемир'я*** *не стосуватиметься бойових дій на землі»* (Радіо Свобода, 03.03.2025); *«За словами Макрона, він не вірить у* ***перемир'я****, узгоджене США та Росією»* (Радіо Свобода, 03.03.2025); *«Розміщення західного військового контингенту в Україні для гарантування* ***перемир'я»*** (Радіо Свобода, 01.03.2025). У Практичному словнику синонімів української мови С. Караванського перемир'я подано як синонім до слова мир [4, с. 203–204]. Однак варто зазначити, що перемир'я містить також темпоральну сему недовготривалості, тобто тимчасовості [6]. Також варто зазначити і про словосполучення використані з лексемою перемир'я, а саме *«великоднє перемир'я»*: *«РФ нібито припиняє на час* ***«великоднього перемир'я»*** *всі бойові дії»* (Суспільне Новини, 19.04.2025); *«Неодноразове порушення «Великоднього перемир'я»* (Громадське, 24.04.2025); «Путін оголосив 30-годинне **«великоднє перемир'я»** (Радіо Свобода, 23.04.2025); ***«Великоднє перемир'я»*** *Путіна було маркетинговою операцією, спрямованою на Трампа»* (Укрінформ, 25.04.2025). Тут ідеться про заяву путіна, коли він ствердив, що буде оголошено припинення бойових дій з російської сторону з 18:00 19 квітня до 00:00 21 квітня, яке було порушено кілька разів на різних позиціях російською армією.

Щодо семантичного зсуву, то його найкраще помітно в контексті, де йдеться про примушення України до вимушеного мирного договору з боку Білого дому та прибічників росії. Це явище помітне під час лексикалізації концепту *мир* у таких випадках: *«За словами Дональда Трампа, «Зеленський не готовий до* ***миру****»* (Радіо Свобода. 03.03.2025); *«Сильні лідери створюють* ***мир****. Слабкі воюють. Сьогодні президент Трамп сміливо відстоював* ***мир***» (Радіо Свобода. 29.02.2025*)*; *«Москва підтримує ідею* ***миру****, але «є питання, які треба обговорити»* (ВВС Україна. 13.03.2025). Помітно, що в поданих ілюстраціях значення миру набуває негативного значення, оскільки пропонована мирна угода Трампа – капітуляція України. Це й створює зсув семантики в розумінні концепту *мир*.

Висновки. Отже, в цій науковій розвідці було актуалізовано концепт *мир* в масмедійному просторі та проілюстровано семантичний зсув концепта в політичному дискурсі на базі масмедіа. Концепт *мир*, на відміну від концепту *війна,* менше досліджували в українській концептології і потребує регулярної актуалізації з огляду на суспільно-політичні реалії.

Література:

1. Близнюк К., Терещенко О. Концепт мир на тлі російської інвазії в Україну. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Т. 1, № 29. С. 24.
2. Васянович Є., Дубовик Н. Асоціативні зв'язки стимулів МИР і ВІЙНА: семантичне наповнення (на матеріалі ланцюжкового асоціативного експерименту зі студентами-гуманітаріями). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. *Серія "Філологія"*. 2021. № 88. С. 74–78.
3. Вільчинська Т., Вільчинський О., Продан А. Концепт «мир» в українському паремійному тексті. *Сучасна філологія: теорія, історія, методологія* : монографія. Рига, Латвія : Baltija Publishing. 2024. Т. 1. С. 139–154.
4. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ : Українська книга, 2000. С. 203–204.
5. МИР. *Словник української мови у 20 т.* Том 8: Л – Мішурний / Наук. кер. проєкту акад. НАН України В. Широков. 8-ме вид. Київ, 2017. С. 692–693.
6. ПЕРЕМИР'Я. *Словник української мови у 20 т.* Том 12: П – ПІДКУРЮВАЧ / Наук. кер. проєкту акад. НАН України В. Широков. Київ, 2021. С. 460.
7. Прес-релізи та звіти – Динаміка готовності до територіальних поступок та роль окремих параметрів у можливих мирних домовленостях (і ставлення до 96 варіантів мирних домовленостях). *КМІС*.
URL: https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1506&page=1#_ftn2 (дата звернення: 25.04.2025).

УДК 811.161.2'373:39

Валерія Немчинська

КОНЦЕПТ *ЛЮБОВ* У МОВНІЙ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

У статті проаналізовано концепт любов як один із ключових елементів мовної свідомості українців, що формує ціннісну картину світу та національну ідентичність. Поняття любов розглянуто як багатогранне явище, що охоплює не лише романтичні почуття, а й патріотизм, духовність, родинні зв'язки та емоційну прив'язаність до природи. На основі дефініцій зі Словника української мови в 11 томах та прикладів з української літератури, фольклору і релігійної практики показано, як це поняття відображає історичний досвід, менталітет і світогляд українського народу.

Зокрема, виокремлено різні форми любові: до Батьківщини, яка продемонстрована через поетичну творчість та героїзм воїнів; до природи – як важливого складника українського світосприйняття; до Бога – через релігійні обряди, моральні принципи й естетичні символи; до родини – матері, батька, дітей. Автор аналізує також протиставлення концептів любов/кохання та любов/ненависть, що відображають глибину емоційного спектру українців.

Матеріал статті демонструє, що любов у свідомості українців – це не лише почуття, а універсальна культурна категорія, яка структурно і змістовно пронизує всі сфери життя та є засобом самоусвідомлення й збереження національної ідентичності.

Ключові слова: *концепт, любов, українці, бінарні опозиційні концепти.*

Valeriia Nemchynska

THE CONCEPT OF *LOVE* IN THE LINGUISTIC CONSCIOUSNESS OF UKRAINIANS

The article analyzes the concept of love as one of the key elements of the linguistic consciousness of Ukrainians, which forms the value picture of the world and national identity. The concept of love is considered as a multifaceted phenomenon that encompasses not only romantic feelings, but also patriotism, spirituality, family ties, and emotional attachment to

nature. Based on definitions from the Dictionary of the Ukrainian Language in 11 volumes and examples from Ukrainian literature, folklore, and religious practice, it is shown how this concept reflects the historical experience, mentality, and worldview of the Ukrainian people.

In particular, various forms of love are distinguished: to the Motherland, which is demonstrated through poetic creativity and the heroism of warriors; to nature - as an important component of the Ukrainian worldview; to God - through religious rites, moral principles and aesthetic symbols; to the family - mother, father, children. The author also analyzes the opposition of the concepts of love/love and love/hate, which reflect the depth of the emotional spectrum of Ukrainians.

The article demonstrates that love in the minds of Ukrainians is not just a feeling, but a universal cultural category that structurally and meaningfully permeates all spheres of life and is a means of self-awareness and preservation of national identity.

Keywords: *concept, love, Ukrainians, binary oppositional concepts.*

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці значну увагу приділяють вивченню концепта як одиниці мовної свідомості, що відображає культурні, історичні та ментальні особливості народу. Одним із таких концептів є *любов*, яка в українській культурі є багатогранною. Її зміст та форма вираження залежить від національних традицій, релігійних переконань та соціальних чинників. Тому й виникає потреба проаналізувати концепт *любов,* його вираження у мовній свідомості українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт *любов* завжди був актуальним для дослідників. Зокрема, у монографії «Концепти українського дискурсу» Віталій Кононенко трактує концепт *любов* як абстрактно-емоційний і ставить в один ряд із концептами *воля, свобода, неволя, слава, мрія, надія, доля, недоля, віра, страх, сміх, сум, туга, журба, гріх, спокута, зло, добро, зрада, вірність.* Вчений зазначає, що на розуміння концепту впливають філософські, етнічні, релігійні, психологічні й інші позамовні чинники, які зрештою визначають його комплексний характер; сукупність цих ознак продемонстрована у художньому дискурсі, що може допомогти під час розуміння концептуальних

смислів, конотативних відтінків, пов'язаних, зокрема, з невичерпністю асоціацій, градацією оцінювання.

Мета статті – проаналізувати концепт *любов* у мовній свідомості українців, зважаючи на культурний, соціальний, релігійний та історичний контексти.

Виклад основного матеріалу. Поняття концепту відіграє важливу роль у дослідженні мовної свідомості певної соціальної групи. Він структурує знання про світ, відображає національну ментальність, традиції народу, а також є інструментом збереження культурної ідентичності. Тому варто виокремити концепт *любов*, який може видозмінюватися залежно від культурних контекстів, релігійних уявлень, соціальних традицій та історичних періодів суспільства.

У Словнику української мови в 11 томах подають таке визначення любові: 1) Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; кохання: *В муках любові стою край вікна (Володимир Сосюра, I, 1957, 200)*; 2) Почуття глибокої сердечної прив'язаності до кого-, чого-небудь: *Огнище те — любов до країни своєї, до свого народу (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 169)*; 3) Інтерес до чого-небудь: *Батько знову забував, що його за любов товктися між кіньми і скажено мчати верхи люди беззлобно охрестили рудим дідьком (Михайло Стельмах, I, 1962, 69)* (Білодід, 1973).

Усі ці тлумачення вказують нам на те, що любов може бути різною: романтичною, сімейною, духовною тощо. Тому часто її сприйняття залежить від того, як культура визначає роль особистості в суспільстві.

Одним із почуттів, яке об'єднує українців, є ***любов до рідної землі***. Це важливий складник української культури, який передається від покоління до покоління у піснях, танцях, народних звичаях, збереженні нашої історії та плеканні мови. Така любов також втілена й у віршах багатьох поетів, зокрема у поезії *«Я закоханий палко, без міри»* Василя Симоненка:

«Кожну хвилю у кожну днину
Гріє душу твоє ім`я,
Ненаглядна, горда, єдина,

Україно моя».

Варто згадати й про українців, які демонструють свою любов до рідної землі через обов'язок захищати державу. Ще з 2014 року і до сьогодні вони гідно та мужньо борються за незалежність країни, за право бути українцем, за життя під синьо-жовтим прапором.

Любов до природи – одна з найглибших рис українського менталітету. Ще здавна українці були в тісному зв'язку з лісами, ріками, полями, які давали не лише їжу, захист та життєву силу, а й формували світогляд. Люди завжди цінували природу, сприймали її як живу істоту, мали багато прикмет, пов'язаних з нею. І така любов продемонстрована в народних піснях, казках, обрядах та літературі. Наприклад, українці особливо шанують вербу та калину, мають свята, пов'язані з природними циклами – Івана Купала, Обжинки тощо. І навіть нині, сортуючи сміття, люди проявляють любов до природи, яка закладена в нашу культуру ще з давніх часів.

Розгляньмо ще одну форму любові – ***любові до Бога***. Українці виявляють її через молитви, піст, допомогу ближньому, прагненні до правди, до добра, до моральної чистоти: не красти, не брехати, не вбивати. Також на своїх сорочках вишивають хрест або інші релігійні елементи, у кожній хаті вішають ікони, а під час Різдва у колядках прославляють Бога:

«Ми також серцем до ясел припадімо,
Христа вітаймо!
Йому Одному, Божому Святому,
Славу віддаймо!».

Згадаймо про ***любов*** українців до батьків, дітей, а особливо ***до матері***. Її шанують в поезіях та піснях, де часто згадують мати, яка молиться, оберігає та навчає дітей:

«Чорнобривців насіяла мати
У моїм світанковім краю.
Та й навчила веснянки співати
Про квітучу надію свою».

Варто зазначити, що існують такі бінарні опозиційні концепти:

1) любов/кохання: любов – це загальнолюдське почуття, тобто любити можна Батьківщину, батьків, Господа, друга тощо, а кохання – це більш інтимні почуття між чоловіком та жінкою;

2) любов/ненависть: у народній мудрості кажуть «Від любові до ненависті – один крок». Два сильні почуття, які з легкістю від сильної симпатії, турботи, поваги перетворюються на відразу, біль, інколи й зраду.

Висновки. Отже, концепт *любов* є багатогранним і може змінюватися залежно від культурних, релігійних та соціальних чинників. У мовній свідомості українців він постає не лише як почуття, а як глибока духовна цінність, представлена у поезіях, піснях, традиціях українського народу. А зв'язок з такими поняттями, як материнство, боротьба, шана, ненависть та кохання, свідчить про глибоку наповненість концепту, який формує український менталітет.

Література:

1. Коненко В. І. Концепти українського дискурсу. Київ; Івано-Франківськ : Плай, 2004. 247 с.
2. Симоненко В. «Я закоханий палко, без міри…». URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=20974 (дата звернення: 24.04.2025).
3. Сингаївський М. «Чорнобривці». URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=21972 (дата звернення: 24.04.2025).
4. Слова, текст, акорди «Нічка та радісна». URL: https://www.pisni.org.ua/songs/4390539.html (дата звернення: 24.04.2025).
5. Словник української мови: в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда та ін. Київ : Наукова думка, 1970 – 1980.
Том IV: І–М. 1973. 840 с.

УДК 811.161.2'373:391

Алла Осіпчук

КОНЦЕПТ *РУШНИК* В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Стаття присвячена аналізу символіки вишитого рушника як важливого елемента української культури. Рушник є не лише побутовим предметом, а й оберегом, який супроводжує людину впродовж різних етапів її життя. Розглянуто рушник як символ родинних та ритуальних звичаїв, що відображають духовну єдність українського народу. Окрему увагу приділено ролі рушника в обрядових практиках, зокрема весільних обрядах, а також його значенню в побуті як предмета, що символізує вірність, пам'ять про рідну землю та родину.

У статті детально розглянуто різноманітні орнаментальні мотиви, що використовують на українських рушниках, зокрема геометричні, рослинні, антропоморфні та зооморфні елементи. Окрему увагу приділено поєднанню символічних елементів у весільних рушниках, де важливою є символіка чоловічого та жіночого. Вишивка, на якій зображено птахів, дерева та зірки, містить глибоке смислове навантаження, яке відображає спільні уявлення про сімейну єдність, гармонію та відродження. Зокрема, рушники в українській культурі посідають центральне місце як у матеріальній, так і в духовній спадщині народу. Вишитий рушник стає невід'ємною частиною обрядових церемоній, зокрема весіль, похоронів, народження дитини, і є носієм важливої інформації про традиції, цінності та вірування українського народу.

Ключові слова: *орнаменти, рушник, символіка, обряди, українська культура.*

Alla Osipchuk

CONCEPT OF *RUSHNYK* IN UKRAINIAN CULTURE

The article is devoted to the analysis of the symbolism of embroidered towels as an important element of Ukrainian culture. A towel is not only a household item, but also a talisman that accompanies a person throughout different stages of their life. The article considers the towel as a symbol of family and ritual customs that reflect the spiritual unity of the Ukrainian people. Particular attention is paid to the role of the towel in ritual practices, in particular wedding ceremonies, as well as its significance in everyday life as an object symbolizing fidelity, memory of one's native land, and family.

The article examines in detail the various ornamental motifs used on Ukrainian towels, in particular geometric, plant, anthropomorphic, and zoomorphic elements. Special attention

is paid to the combination of symbolic elements in wedding towels, where the symbolism of the male and female principles is important. Embroidery depicting birds, trees, and stars has a deep meaning that reflects common ideas about family unity, harmony, and rebirth. In particular, towels occupy a central place in Ukrainian culture, both in the material and spiritual heritage of the people. Embroidered towels are an integral part of ceremonial rituals, such as weddings, funerals, and childbirth, and convey important information about the traditions, values, and beliefs of the Ukrainian people.

Keywords: *ornaments, towel, symbolism, rituals, Ukrainian culture.*

Рушник є важливим символом української культури, що відображає традиції та духовність нашого народу. Від найдавніших часів рушник використовували не лише як предмет побуту, а й як оберіг, що супроводжує людину на різних етапах життя. Концепт *рушник* в українській культурі має багатий символізм, пов'язаний із родинними та ритуальними звичаями, що репрезентують духовну єдність народу. Рушник має й сакральне значення. Його часто асоціюють із початком і кінцем життєвих етапів, захистом, благословенням та єднанням поколінь за допомогою традицій.

Рушник і хліб в українській культурній традиції завжди мали глибоке значення та образну символіку. Шанобливе ставлення до хліба передбачало, що його не можна класти на стіл без рушника, а весільний стіл обов'язково прикрашали подарунковим рушником. Зокрема, він є символом вірності, пам'яті про рідну землю, кохану, батьківський дім, матір тощо. Завдяки своїм яскравим і неповторним візерункам рушники також виконують декоративну функцію. Також ці витвори мистецтва знову стають частиною весільних обрядів, прикрашають оселі, святкові події та є популярними подарунками. Таким чином, рушник як етносимвол став знаковим елементом національної культури [1, с. 98].

Українська вишивка є невід'ємною частиною життя народу, відображає історію його формування, вірування, сподівання, а також розчарування та тривоги. Символізм вишитого рушника глибоко вкорінений в усній народній творчості. Рушники використовували для різних обрядів: ними витирали руки

після важкої праці, укладали на шляху молодят, пеленали новонароджену дитину, благословляли на шлях дітей, а також проводжали покійників у останню подорож. Кольорові візерунки на рушниках змінювалися залежно від їх призначення: яскраві відтінки, наприклад, червоний символізував радість, а темні – сум та печаль. Для особливих випадків виготовляли рушники, вишиті золотими нитками [6, с. 54].

Доречно згадати й про символіку рушника в пісенній творчості. Найвідомішою піснею став покладений на музику твір Андрія Малишка «Пісня про рушник», композитор Платон Майборода. Пісня стала неофіційним гімном материнства, зокрема, її виконують на певних урочистостях, святах.

Бінарні пари кольорів на рушниках мають глибоке символічне значення, відображаючи різноманітні аспекти життя та духовності. Білий колір, що символізує чистоту, світло та позитивну енергію, часто поєднують із чорним, який зі свого боку асоціюють із тінню, смертю чи тяжкими випробуваннями, але також може вказувати на родючість та багатство землі. Червоний, що виражає енергію, любов і силу, разом із чорним створює контраст між життєвою енергією і болем, стражданням, або навіть боротьбою. Жовтий та золотий кольори, пов’язані з теплом, радістю і божественним світлом, підсилюють відчуття святковості та духовної чистоти. Поєднання білих і жовтих відтінків на рушниках символізує відновлення, пробудження природи й нове життя, створює гармонію між духовним і матеріальним світом [4, с. 143].

Вишитий рушник є одним із головних символів українського народу, що посідає особливе місце не тільки в побуті, а й у традиціях, обрядах та магічних ритуалах. В українській культурі рушник має значну роль: крім декоративної функції в побуті, рушник і сьогодні залишається важливим носієм національної та культурної ідентичності [2, с. 156].

Варто зауважити, що рушники мають різні призначення, що визначає їхній вигляд, розмір, матеріал і орнамент. Наприклад, у кожному домі обов’язково були рушники для витирання рук і обличчя, які виготовляли з грубої тканини й вишивали скромно. Рушники для стирання використовувались для очищення

столу, накриття хліба, паски та крашанок на Великдень. Особливу надбання кожна родина мала за рушники-покутники, які прикрашали кути, де висіли ікони, покриті такими рушниками. Їх виготовляли з тонкого полотна та барвистої вишивки. Досить популярними були кілкові рушники, якими прикрашали картини та рамки з фотографіями, зокрема їх вішали на кілок як декоративний елемент. Найбільше таких рушників збереглося на Хмельниччині [10].

Семантика рушника в українській народній обрядовості є багатогранною та символічною. Рушник постає як важливий атрибут у багатьох життєвих обрядах, що супроводжують найважливіші моменти в житті людини – від народження до смерті, а також має вагоме значення як оберіг, який охороняє людину від негативного впливу й допомагає встановити зв'язок із божественним. На весіллі рушник символізує «рушник долі», об'єднує молодят в одне ціле, а під час поховання – це символ очищення і переходу до іншого світу, коли тіло загортають у біле полотно. Вишивка на рушниках відображає багатство української культури, зокрема, використання мотивів, наприклад, «райського дерева» або «дерева життя», що є символами безсмертя, духовного зв'язку з природою та вічності. Різноманітність технік вишивки, а саме рушникового шва, гладі, мережки або хрестика, підкреслює глибину і складність семантики рушника, яка розкривається за допомогою використання символів, кольорів та орнаментів, що на ньому зображуються [7, с. 52].

Варто наголосити, що мистецтво орнаментації рушників є важливим складником як матеріальної, так і духовної культури, оскільки візерунок відображає образне сприйняття навколишньої дійсності. У науковому середовищі орнаменти поділяють на геометричні, рослинні, антропоморфні та зооморфні, а також виділяють різні види кодів орнаментів на рушниках, зокрема астральний, ландшафтний, архітектурний, предметний і шрифтовий. Серед найбільш поширених сюжетів і композицій орнаментів рушників можна виділити: «Дерево Роду» («Вазон», «Дерево Життя»), стрічкові орнаменти, геометричні мотиви, які зазвичай є центральними елементами композиції (зірка, ромб, хрест) і багатоярусні структури, а також решітки.

Особливістю орнаментики весільних рушників є поєднання чоловічого й жіночого начал. Типовими є восьмикутні зірки, які комбінують із прямими хрестами, а також орнітоморфні мотиви, часто представлені парними зображеннями птахів, наприклад, голубів, лебедів, пав, орлів та півнів із головами, спрямованими один до одного та до Дерева Роду, що символізує єдність пари. Також популярні антропоморфні мотиви, які дослідник М. Селівачов трактує як зображення з багатим смисловим наповненням, що символізує захист від злих сил, магічну стимуляцію фертильності, охорону життя та продовження роду [8, с. 17].

В орнаментиці українського вишитого рушника використовували буквено-числові візерунки, що містили як дохристиянську, так і християнську символіку. Кожен вишитий знак – літера або числовий символ – мав певну зашифровану інформацію. Буквенно-числові візерунки, що вплітають у рушникові орнаменти, потребують детальнішого систематизованого дослідження. Адже розшифровка числової символіки та її інтерпретація дозволить зрозуміти не тільки культурну спадщину українців, а й їхній світогляд та етнопсихологічні особливості [3, с. 616].

Ритуальний рушник має вагоме значення в українських похоронних обрядах, виконує функцію духовного вмістилища для душі покійного впродовж сорока днів, після чого душа вирушає в загробний світ. Ритуальний рушник символізує кінець життєвого шляху й перехід до духовного існування. Під час похоронної процесії рушник прив’язують до хреста та на руки тих, хто несе хрест чи труну, а також на дзеркала автомобіля. Після похорону рушник, яким була перев’язана рука, забирають додому як оберіг [5].

Отже, рушник є невід’ємною частиною української культури. Він репрезентує духовні й символічні фактори життя народу. Використання рушника в різних обрядах і традиціях підкреслює важливість родинних зв’язків, пам’яті про рідну землю та духовну єдність. Вишивка на рушниках не лише виконує декоративну функцію, але й має глибокий зміст, відображає емоційний стан, історичні події та світогляд українців. Таким чином, рушник як етносимвол є

важливим елементом української спадщини, який зберігає і передає національні цінності та культурну ідентичність.

Література:

1. Бабаєва І. Український рушник як етносимвол. *Актуальні проблеми розвитку харчових виробництв, ресторанного та готельного господарств і торгівлі:* тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. молод. учених і студентів, м. Харків, 2012. Ч. 4. С. 98. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/59795 (дата звернення: 22.04.2025)
2. Гамалія К., Безугла А. Контемпоральність образу дерева життя в рушниках Полтавщини XIX–XX ст. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну*. 2024. Вип. 7.1. С. 151–163. URL: http://demiurge.knukim.edu.ua/article/view/300936. (дата звернення: 22.04.2025)
3. Деремешко А. Арабески українських рушникових орнаментів. *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2021»*. 2021. С. 615–616. URL: https://eprints.cdu.edu.ua/5438/. (дата звернення: 22.04.2025)
4. Домненко Т., Зіненко Т. Семантика кольору в контексті культури української вишивки. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. 2016. Вип. 43 (1). С. 141–146. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Spam_2016_43(1)__22.pdf. (дата звернення: 24.04.2025)
5. Значення ритуального рушника в похоронній церемонії. FabrikaDecor. 22 жовтня 2017. URL: https://surl.li/doqyyc. (дата звернення: 24.04.2025)
6. Ковальчук І. Виховний потенціал вишитого рушника. *Вишиванка – національний оберіг єднання українців, символ нескореності і волі:* Матеріали Міжнародного бієнале, присвяченого всесвітньому Дню вишиванки. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2022. С. 53–55. URL: https://gnmc.com.ua/wp-content/uploads/2022/11/%D1%83%D0%BA%D1%80-%D0%B2%D0%BE_%D0%97%D0%B1i%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_1.pdf#page=53. (дата звернення: 22.04.2025)
7. Петрунчак Д., Любарець В. Обухівський «шитий» рушник: феномен локальної та національної культури. *Регіональний соціокультурний менеджмент: сучасні виклики і тенденції розвитку:* зб. наук. праць. Львів: «РАСТР-7», 2023. С. 51–56. URL: Untitled-1-pgs.indd (дата звернення: 24.04.2025)
8. Селівачов М. Антропоморфні знаки / образи народної орнаментики: язичницькі релікти, фольклорні символи, міфологеми фейклору. *Народознавчі зошити.* 2020. № 1 (151). С. 15–20.
9. Титаренко В. П. Вишитий рушник – прикметне явище народної художньо-естетичної культури. *Теоретико-методичні аспекти технологічної освіти учнівської та студентської молоді засобами естетичної культури та дизайну*. Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка, каф. теорії і методики технологічної освіти, 2020. С. 4–7.
10. Цікаво про рушники. Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. URL: https://www.kgpa.km.ua/node/425. (дата звернення: 22.04.2025)

УДК: 821.161.2.09

Софія Паламарчук

КОНЦЕПТ *СВІТЛО* В УКРАЇНСЬКІЙ РЕАЛЬНОСТІ

У статті розглянуто концепт світло крізь призму людської свідомості, який виявлено в мовних, філософських, релігійних і культурних контекстах. Проаналізовано смислове наповнення концепту у фольклорі, художній літературі та в релігійному дискурсі, а саме в української мовної картини світу. Розглянуто його семантичну структуру, когнітивне наповнення, асоціативні зв'язки та мовні репрезентації. Проаналізовано традиційні семантичні опозиції «світло – темрява». Звернено увагу на тому, як концепт світло трансформують залежно від історичного контексту: міфологічного уособлення добра до сучасного символу надії, пам'яті, спротиву та національної ідентичності. Особливу увагу приділено функціюванню цього концепту в період повномасштабного вторгнення в Україні після 24 лютого 2022 року, коли світло стало не лише фізично необхідним ресурсом, а й маркером солідарності, незламності та культурної ідентичності. Розглянуто приклади використання концепту в соціальних мережах, публічних промовах, акціях пам'яті, психотерапевтичній практиці та масовій культурі.

У результаті аналізу доведено, що світло є гнучким і глибоко вкоріненим у національну свідомість символом, здатним акумулювати індивідуальний і колективний досвід.

Ключові слова: *концепт, мовна картина світу, світло, метафора, асоціативне поле, культура, ментальність.*

Sofia Palamarchuk

THE CONCEPT OF *LIGHT* IN UKRAINIAN REALITY

The article examines the concept of light through the prism of human consciousness, as revealed in linguistic, philosophical, religious, and cultural contexts. The semantic content of the concept in folklore, fiction, and religious discourse, specifically in the Ukrainian linguistic worldview, is analyzed. Its semantic structure, cognitive content, associative connections, and linguistic representations are examined. The traditional semantic oppositions "light – darkness" are analyzed. Attention is drawn to how the concept of light is transformed depending on the historical context: from a mythological personification of good to a modern symbol of hope, memory, resistance, and national identity. Particular

attention is paid to the functioning of this concept during the full-scale invasion of Ukraine after February 24, 2022, when light became not only a physically necessary resource, but also a marker of solidarity, resilience, and cultural identity. Examples of the use of the concept in social networks, public speeches, memorial events, psychotherapeutic practice, and mass culture are considered. The analysis proves that light is a flexible symbol deeply rooted in the national consciousness, capable of accumulating individual and collective experience.

Keywords: *concept, linguistic picture of the world, light, metaphor, associative field, culture, mentality.*

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві зростає інтерес до вивчення концептів як важливих одиниць національномовної картини світу, що відображають специфіку світосприйняття носіїв мови. Концепт *світло* є універсальним, однак у кожній культурі він має своє унікальне наповнення, обумовлене історичним, соціальним, ментальним і духовним досвідом нації. Попри наявність окремих досліджень, присвячених символіці світла, у мовознавчому аспекті залишаються недостатньо висвітленими питання про структуру концепту *світло*, його мовні репрезентації, асоціативні поля та динаміку функціювання в актуальному українському публічному дискурсі, особливо в умовах воєнного часу. Це зумовлює потребу комплексного лінгвістичного аналізу цього концепту з урахуванням когнітивно-дискурсивного підходу.

Мета статті – дослідити концепт *світло* в українській мовній картині світу, з'ясувати його когнітивну структуру, семантичне наповнення, асоціативні зв'язки та особливості мовної репрезентації в сучасному українському дискурсі, зокрема в умовах соціокультурних та воєнних трансформацій.

Виклад основного матеріалу. У межах когнітивної лінгвістики концепти розглядають як головні одиниці пізнання, що структурують індивідуальний і колективний досвід та виявляються через мовні засоби. Концепт *світло* є універсальним і водночас культурно маркованим явищем, наділеним значною

образною та символічною функцією. У СУМ-20 подано таке визначення поняття «світло»: «Промениста енергія, що випромінюється яким-небудь тілом, сприймається зором і робить видимим навколишнє».

За методикою асоціативного експерименту (на прикладах сучасних досліджень), концепт *світло* формують такі лексеми:

1. *Ядро* – сонце, день, вогонь, очі, Бог, надія, правда.
2. *Периферія* – лампа, настрій, життя, перемога, електрика, тепло.
3. *Емоційно-оцінні реакції* – радість, затишок, порятунок, безпека.

У різних міфологійних словниках зазначають, що відділення світла від пітьми є рівнозначним відділенню хаосу від космосу і є одним із головних мотивів усіх космічних міфів. У зороастрійській міфології історія всесвіту і суспільства – це постійна боротьба світла і темряви. Існували боги, демони ночі і темряви [2].

Універсальний, за твердженням Мірчі Еліаде, досвід світла є духовний по суті, бо відкриває перед суб'єктом світ Духа: «...зустріч із світлом спричинює прорив в існуванні суб'єкта, відкриваючи йому (або проясняючи) світ Духа, праведності і свободи; коротше кажучи, існування як божественного творення, або Світ, освячений присутністю Бога» [2, с. 549].

У християнстві Бог – це «світло істинне» (Ів. 1:9), а Ісус Христос — «світло світу». У буддизмі, індуїзмі світло уособлює добро, духовну чистоту, прозріння. В ісламі світло («нур») є одним із проявів Бога.

У багатьох філософських системах світло асоціюють з істиною, розумом, пізнанням і буттям. Наприклад, у Платона світло пов'язане з ідеєю істини, тобто в алегорії «Міф про печеру» сказано, що сонячне світло символізує вищу реальність, яку пізнає душа, звільнившись від ілюзій.

Дослідниці Л. Мініч та О. Гаврилюк зазначають, що ядром значень бінарних концептів «світло – темрява» є їхня дефініція як енергії, фізичного явища та навпаки – його відсутності [3].

Варто зауважити, що в мовній картині світу українців, як і в багатьох інших культурах, спостерігаємо глибинну символічну опозицію «світло — темрява»,

що виконує фундаментальну онтологічну та аксіологічну функції: світло ототожнюють із добром, правдою, життям, тоді як темряву – із злом, обманом, небезпекою. Ця дихотомія має універсальний характер, її простежуємо від найдавніших міфів і релігійних текстів до сучасних форм масової культури, зокрема літератури, кінематографа й музики. Героїв традиційно зображують як носії світла, вони «несуть світло» або «перемагають темряву», тоді як антагоністів асоціюють з мороком, підступністю і злом. У поетичному дискурсі концепт *світло* набуває особливої емоційно-оцінної насиченості, символізуючи кохання, надію, дитинство, життя і душевне пробудження. Наприклад, у пісні VLADA K і KOLA «Вірте люди у дива» співають: *«Доросла я сказала б собі маленькій: "в світі багато-багато зла, не втрать своє світло руденьке"»* [5].

Символіка концепту виходить за межі суто фізичного явища й трансформується в багатовимірну лінгвокультурну конструкцію, що фіксує ціннісні орієнтири української ментальності.

У психологійному та психотерапевтичному дискурсах концепт *світло* також виконує важливу метафоричну та когнітивну функції. Зокрема постає символом усвідомлення, внутрішнього прозріння і виходу з несвідомого стану. Психологи часто застосовують метафору «освітлення проблеми», що передбачає перехід від невизначеності, плутанини або внутрішнього конфлікту до чіткого розуміння ситуації, її причин та наслідків. Інша поширена конструкція «внести ясність» апелює до символіки світла як інструмента пізнання, саморефлексії і особистісного розвитку. У цьому контексті світло – це психологійний ресурс, що допомагає людині інтегрувати «тіньові» аспекти власної особистості та досягти рівноваги.

Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року концепт «світло» набув нового символічного значення. Унаслідок масованих атак на енергетичну інфраструктуру світло перестало бути звичним елементом побуту й стало символом виживання та опору. У мовному просторі активізувалися вирази на кшталт «світло буде», «попри темряву – ми є», які набули меметичного характеру й почали виконувати функцію вербальної

підтримки, надії та психологійного захисту. Простий акт появи світла в домівках навіть на кілька годин викликав хвилю радості та вдячності. Символічними стали ліхтарики у вікнах, на мітингах, у бомбосховищах, на концертах. Вони перетворилися на жести солідарності, єдності та незламності. У такому контексті світло стало актом спротиву, як людського, який свідчив про нездоланну волю до життя, так і технологічного, пов'язаного з героїзмом українців.

Доречно згадати про вислів: «Тому що для темряви немає страшнішої зброї за світло», – сказана митрополитом Епіфанієм, точно відображає нову бінарну опозицію [1]. Світло – це Україна, її прозорість, відкритість, демократичність, європейські цінності; темрява – це агресор, диктатура, імперськість, інформаційна брехня. У цьому протиставленні мовне й культурне світло перетворюється на інструмент опору.

У сучасному українському контексті світло об'єднує буквальне (електроенергія, виживання) та метафоричне (пам'ять, надія, спротив). Одним із найвиразніших культурних маркерів постає свічка, що традиційно символізує вічну пам'ять про загиблих. У соцмережах достатньо одного емодзі «свічки», щоби викликати спільну емоцію жалоби та солідарності. Акції «Запали свічку», що проводять щороку до роковин Голодомору чи до Днів пам'яті героїв, є прикладом того, як світло стає колективною дією. Світло набуває поетичного, політичного й ідентифікаційного характеру, перетворюючись на знаковий складник української культурної свідомості.

Отже, концепт *світло* в українській реальності стає багатовимірним і динамічним феноменом, що об'єднує в собі фізичне, психологійне, культурне, релігійне, емоційне та політичне значення. Від архаїчної опозиції «світло – темрява», яка символізує боротьбу добра і зла, до сучасних смислових нашарувань, пов'язаних із війною, пам'яттю, спротивом і національною ідентичністю – цей концепт постійно адаптується до історичних і соціокультурних умов. Світло в українському дискурсі – це не лише природне явище чи технологічна потреба, а передусім знак віри, надії, незламності, внутрішньої сили та гідності народу. У психології воно уособлює усвідомлення

і прозріння, у поезії – любов, надію та життя, у час війни – силу єдності, символ пам'яті та жест опору. Світло стало мовною і культурною матрицею, що репрезентує український досвід боротьби за свободу, здатність знаходити сенс і красу навіть у найтемніші часи.

Література:

1. Ворхола М. «Тому що для темряви немає страшнішої зброї за світло», – митрополит Епіфаній. *ОГО.* URL: https://ogo.ua/articles/view/2022-03-31/122608.html (дата звернення: 25.04.2025).
2. Еліаде М. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання. Київ : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. 591 с.
3. Мініч Л., Гаврилюк О. Бінарні концепти «світло-темрява» у повісті Галини Пагутяк «Пан у чорному костюмі з блискучими ґудзиками». *Folium*. 2024. № 4. С. 223–227.
4. Потапенко О., Потапенко Г. Концепт «пітьма» через призму холістичного лінгвокультурного аналізу. *Теоретична і дидактична філологія.* 2017. Вип. 26. С. 128–140.
5. VLADA K & KOLA - Вірте люди у дива. URL: https://youtu.be/mjj33cmsBfM?feature=shared (дата звернення: 25.04.2025).

УДК 811.161.2'42:81'23

Вікторія Писюк

ПСИХОСЕМАНТИЧНА СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ «НЕБО» В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто психосемантичний аспект функціювання концепту «небо» в українському політичному дискурсі як одного з ключових символів сучасного національного наративу. Проаналізовано його емоційно-смислове наповнення, трансформації значення залежно від політичного контексту, а також мовні засоби його репрезентації як образу вищої справедливости, свободи, пам'яті та національного єднання. У контексті соціокультурних трансформацій, спричинених Революцією Гідности, війною на сході України та повномасштабним вторгненням росії, концепт «небо» дедалі частіше функціює як символ втрати й водночас надії та перемоги. Методика дослідження охоплює дефінування лексеми у словникових джерелах, контекстуальний аналіз політичних текстів (2023–2025 рр.) та вільний асоціативний експеримент із респондентами. Окрему увагу зосереджено навколо знищеного літака «Мрія», який в риториці Президента України та медіа постає як символ незламности духу та здатности нації знову «злетіти» в переможне небо. Отримані результати засвідчили, що концепт «небо» виконує функцію вербального маркера національної ідентичности та колективної пам'яті, формуючи ментальну опору для суспільства в умовах війни.

Ключові слова: *психосемантика, політичний дискурс, концепт «небо», метафора, національна ідентичність, символізм, мова політики, асоціативний експеримент, когнітивна лінгвістика, Мрія, українська ментальність.*

Viktoriia Pysiuk

THE PSYCHOSEMANTIC COMPONENT OF THE CONCEPT OF «SKY» IN UKRAINIAN POLITICAL DISCOURSE

The article deals with the psychosemantic aspect of the functioning of the concept of "sky" in Ukrainian political discourse as one of the key symbols of the modern national narrative. The author analyzes its emotional and semantic content, transformations of

meaning depending on the political context, as well as the linguistic means of its representation as an image of higher justice, freedom, memory, and national unity. In the context of the socio-cultural transformations caused by the Revolution of Dignity, the war in eastern Ukraine, and Russia's full-scale invasion, the concept of "sky" increasingly functions as a symbol of loss and, at the same time, hope and victory. The research methodology includes the definition of the lexeme in dictionary sources, contextual analysis of political texts (2023–2025), and a free association experiment with respondents. Particular attention is focused on the destroyed Mriya aircraft, which in the rhetoric of the President of Ukraine and the media appears as a symbol of the indomitable spirit and the nation's ability to "take off" again into the victorious sky. The findings showed that the concept of "sky" serves as a verbal marker of national identity and collective memory, forming a mental support for society in times of war.

Keywords: *psychosemantics, political discourse, the concept of "sky", metaphor, national identity, symbolism, language of politics, associative experiment, cognitive linguistics, Dream, Ukrainian mentality.*

Вступ. Сучасний політичний дискурс в Україні вирізняється високим рівнем емоційного напруження та символізму. Це відображає широке використання метафор, образів і концептів. Одним із таких концептів є *небо*, який дедалі частіше фігурує в політичних промовах, медіатекстах і публічних зверненнях, набуваючи значущости не лише в релігійно-філософському, але й у політичному контексті. Це зумовлює потребу у психосемантичному аналізі зазначеного феномена.

Мета дослідження – визначити емоційно-смислове наповнення концепту «*небо*» у свідомості українців.

Актуальність. У контексті глибоких соціокультурних трансформацій, спричинених Революцією Гідности, війною на сході України та повномасштабним вторгненням росії, концепт «*небо*» набув особливої символічної ваги в українському суспільному дискурсі. Він трансформувався у багатовимірний символ, що втілює жертву, свободу, духовність, надію, пам'ять і національну ідентичність. Цей концепт дедалі частіше використовують в

політичному, культурному та медійному контекстах, як елемент формування колективної свідомості. Вивчення психосемантики «*неба*» дозволяє глибше зрозуміти як політична риторика впливає на емоційне сприйняття подій, як контрастує наратив національної єдності та які механізми залучені у формуванні символічного простору сучасної України. Таким чином, дослідження трансформації цього концепту є актуальним, як з погляду лінгвістики, так і в ширшому соціогуманітарному контексті.

Теоретичні засади. Основою дослідження є когнітивно-дискурсивний підхід, де концепт розглядають як одиницю колективної свідомости, яка структурована в мові. Дослідження базується на працях Заньковської Г. Д., Селіванової О. О., Лакофа Дж., Джонсона М. Метафори, якими ми живемо – важливі для аналізу метафоричного наповнення концепту «*небо*». Оскільки він – ключовий елемент культурної ментальності, наче «згусток культури в свідомости людини».

Методика дослідження. У процесі вивчення психосемантичної складової концепту «*небо*» в українському політичному дискурсі було застосовано комплекс методів, що забезпечують всебічний і багаторівневий аналіз лексико-семантичних та асоціативно-ментальних характеристик цього концепту. Методологія дослідження базується на принципах когнітивної лінгвістики, психосемантики, лінгвокультурології та політичної лінгвістики.

Першим етапом дослідження став метод *дефінування*, який передбачав аналіз тлумачень лексеми «небо» у провідних українських тлумачних словниках, таких як *Словник української мови* у 20 томах, *Словник сучасної української мови* та електронні лексикографічні ресурси. Метою було виявити основні семантичні ознаки слова «небо», що слугують початком для розуміння його базового значення, а також простежити потенціал смислового розширення й метафоризації. Зіставлення словникових дефініцій дозволило окреслити денотативне ядро лексеми та її функціювання у символічному й дискурсивному контекстах.

Другим методом є *контекстуальний аналіз*, за допомогою якого досліджено реальне функціювання концепту «небо» в політичному дискурсі України. До аналізу було включено виступи політичних діячів (зокрема, Президента України, депутатів Верховної Ради), тексти офіційних звернень, публіцистичні та медіаматеріали за 2023–2025 роки. А також дописи в соціальних мережах, пов'язані зі вшануванням Героїв Небесної Сотні та загиблих військових. Цей етап дозволив виокремити домінантні метафори, дискурсивні рамки, емоційно-оцінні конотації, а також з'ясувати, які смисли закладають у концепт «*небо*» в політичній риториці. Особливо увагу зосереджено на темах: жертва, свобода, надія, єдність, духовність, трансцендентність і національна ідентичність.

Третім етапом було проведення *вільного асоціативного експерименту* з метою вивчення психосемантичної структури концепту «*небо*». У дослідженні взяли участь 100 респондентів різного віку та соціального статусу, яким пропонували назвати перші слова, що виникають у зв'язку з лексемою «небо». Отримані асоціації було класифіковано за семантичними ознаками та поділено на: *центральні* (частотні, емоційно насичені, культурно марковані) – *воля, світло, висота, Бог, війна, жертва*; *периферійні* (індивідуально-особистісні, ситуативні) – *дитинство, спокій, літо*.

Застосування зазначених методів у комплексі забезпечило виявлення як мовних, так і когнітивно-емоційних особливостей концепту «*небо*» в сучасному українському політичному дискурсі, а також визначення функцій, які він виконує у процесі формування та підтримання національної ідентичности в умовах війни.

Результати та інтерпретації. Результати дефінування виявили, що у словникових джерелах лексему *небо* трактують передусім як «повітряний простір, що оточує Землю», а також як *висота, надземне*, *небесне царство*, що свідчить про її здатність охоплювати як матеріальну, так і трансцендентну сфери буття. Таке семантичне поле створює підґрунтя для широкої метафоризації, що

підтверджують в політичному дискурсі: *«небо прийняло Героїв», «під небом України», «заради чистого неба над дітьми»*.

Під час контекстуального аналізу було зібрано понад десяток одиниць мовлення з політичних промов, звернень і соціальних медіа. Проведене дослідження показало, що концепт «*небо*» часто з'являється у контексті війни, втрат, жертовности та національної пам'яті. Він асоціюється з образом загиблих героїв, які «пішли в небо» – тобто їх уявляють не лише як мертвих, а як таких, що піднялися до вищого, сакрального рівня буття. Таке використання виявляє релігійно-культурні коди української мови, зокрема: *«Над Золотими воротами зведена надбрамна церква Пресвятої Богородиці, що служила небесному захисту міста. Небо над нами сьогодні захищають сили ППО та всі наші воїни, берегинею яких є і Покрова»* [2].

Метафоричне «*небо*» також є символом ідеалізованого майбутнього – чистого, мирного, відкритого. Це підсилює його функцію як образу надії та ціннісного орієнтира, навколо якого консолідується нація. Зокрема, у політичній публіцистиці неодноразово вживається вислів *«боротьба за право бачити мирне небо»*.

Окремої уваги в політичному та суспільному дискурсі заслуговує символіка українського літака «Мрія» – найбільшого у світі транспортного літака, знищеного під час російської війни проти України у 2022 році. Образ «Мрії» набув унікального концептуального значення, тісно переплетеного з ідеєю «*неба*» як простору національних прагнень і духовного злету. У публічних заявах Президента України та численних медіанаративах руйнування літака розглядають не лише як фізичну втрату, а і як спробу знищення української мрії, її волі до свободи, технологічної сили та майбутнього. Водночас цей трагізм трансформується у потенціал: *«Вони вбили "Мрію", але не змогли вбити нашу мрію. Ми ще злетимо. Наша "Мрія" злетить у вільне, переможне українське небо»,* – ця риторична формула, яка неодноразово лунала з вуст Володимира Зеленського, втілює стійку віру в майбутнє й національну непохитність. Таким чином, «небо» і «Мрія» об'єднуються в єдиний ментально-смисловий «клубок»,

де небо – це не лише простір втрат, а простір можливостей, відродження й перемоги.

Асоціативний експеримент підтвердив зазначені тенденції. У відповідях респондентів найбільш частотними стали слова *воля*, *світло*, *висота*, *Бог*, *війна*, *жертва* – вони формують *центр семантичного поля*. Ці асоціації вказують на глибоку емоційність та аксіологічне навантаження концепту. Своєю чергою, *периферійна зона* асоціативного поля (*дитинство*, *спокій*, *літо*) свідчить про інтимно-особистісне, ностальгійне сприйняття «*неба*» в індивідуальній свідомості. Що також є в контексті війни, як втрати звичного, мирного життя.

Висновок. Концепт «*небо*» у сучасному українському політичному дискурсі виконує *подвійну функцію*: з одного боку – сакралізує втрату, виводячи її у сферу духовної величі, з іншого – конструює позитивний ідеал майбутнього. У мові політичного спілкування він набуває рис вербального маркера єдності, здатного актуалізувати колективну пам’ять та поглибити національну ідентичність. Як зазначає Дж. Лакофф: *«Мовні метафори – це не просто художні прийоми, а спосіб концептуалізації реальности»* [3], – тож у цьому контексті «*небо*» стає способом осмислення національного досвіду через мову.

Література:

1. Заньковська Г. Д. Методи концептуального аналізу у сучасній когнітивній лінгвістиці. *Науковий вісник Чернівецького університету : Германська філологія.* 2014. Вип. 708–709. С. 82–85.
2. Звернення Президента Володимира Зеленського з нагоди Дня захисників і захисниць України : Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-volodimira-zelenskogo-z-nagodi-dnya-za-85993 (дата звернення: 24.04.2025).
3. Лейкофф Дж., Джонсон М. Метафори, якими ми живемо. Чикаго : University of Chicago Press, 1980. 242 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 711 с.
5. Селігей П. О. Структура й типологія мовної свідомості. *Мовознавство.* 2009. № 5. С. 12–29.

УДК: 821.161.2.0

Вікторія Савенко

КОНЦЕПТ *ТИША* В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ: ТРАНСФОРМАЦІЇ СЕМАНТИКИ В УМОВАХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ВИКЛИКІВ

Статтю присвячено лінгвокогнітивному дослідженню концепту тиша з особливим фокусом на його функціюванні в українському мовно-культурному просторі. Визначено багаторівневу семантичну структуру концепту, простежено його вербалізацію в українській мові, літературі та культурі, а також виявлено трансформації в розумінні феномену тиші під впливом сучасних соціокультурних викликів: військової агресії, пандемії COVID-19, інформаційного перенавантаження. На матеріалі сучасних текстів виокремлено й проаналізовано дев'ять базових концептуальних метафор тиші: ТИША – ЛІКИ, ТИША – ВОДА, ТИША – ПОКРИВАЛО/ПОЛОТНО, ТИША – РЕЧОВИНА, ТИША – ПРОСТІР, ТИША – ДЕФІЦИТНИЙ ТОВАР, ТИША – ЖИВА ІСТОТА, ТИША – ЗВУК, ТИША – ВИЩА СУТНІСТЬ. Особливу увагу приділено семантичним трансформаціям концепту у двох контекстах: пандемії COVID-19 (виокремлено метафори ТИША – ІЗОЛЯЦІЯ, ТИША – ПОРОЖНЕЧА, ТИША – ЗУПИНКА ЧАСУ, ТИША – САМОПІЗНАННЯ, ТИША – КРИЗА, ТИША – ВІДНОВЛЕННЯ, ТИША – ВІДЧУЖЕННЯ) та російсько-української війни (ТИША – ІЛЮЗІЯ, ТИША – ТРИВОГА, ТИША – ПЕРЕМИР'Я, ТИША – ОЧІКУВАННЯ, ТИША – БЕЗПЕКА, ТИША – ПАМ'ЯТЬ, ТИША – ВІДСУТНІСТЬ ТРИВОГ, ТИША – СТРАТЕГІЯ, ТИША – ЖИТТЯ, ТИША – СМЕРТЬ, ТИША – ОПІР). Дослідження демонструє, що концепт тиші в українській лінгвокультурі має особливу аксіологійну навантаженість, оскільки є не лише акустичним феноменом, але й культурним кодом, що відображає національну ментальність і світосприйняття, а також є маркером нових соціальних практик і колективних переживань.

Ключові слова: *концепт, тиша, лінгвокультура, концептуальна метафора, семантика, українська мова, пандемія COVID-19, російсько-українська війна.*

Viktoriia Savenko

THE CONCEPT OF SILENCE IN THE UKRAINIAN LINGUISTIC CULTURE: TRANSFORMATIONS OF SEMANTICS IN THE CONTEXT OF SOCIOCULTURAL CHALLENGES

The article is devoted to the linguistic and cognitive study of the concept of silence, with a special focus on its functioning in the Ukrainian linguistic and cultural space. The author identifies the multi-level semantic structure of the concept, traces its verbalisation in the Ukrainian language, literature and culture, and reveals transformations in the understanding of the phenomenon of silence under the influence of modern sociocultural challenges: military aggression, the COVID-19 pandemic, and information overload. Based on the material of contemporary texts, nine basic conceptual metaphors of silence are identified and analysed: SILENCE IS A MEDICINE, SILENCE IS WATER, SILENCE IS A BLANKET/CLOTH, SILENCE IS A SUBSTANCE, SILENCE IS SPACE, SILENCE IS A SCARCE COMMODITY, SILENCE IS A LIVING BEING, SILENCE IS SOUND, AND SILENCE IS A HIGHER BEING. Particular attention is paid to the semantic transformations of the concept in two contexts: the COVID-19 pandemic (the metaphors of SILENCE – ISOLATION, SILENCE – VOID, SILENCE – STOPPING TIME, SILENCE – SELF-CONFESSION, SILENCE – CRISIS, SILENCE – RESTORATION, SILENCE – ALIENATION are highlighted) and the Russian-Ukrainian war (SILENCE – ILLUSION, SILENCE – ANXIETY, SILENCE – TRUCE, SILENCE – EXPECTATION, SILENCE – SECURITY, SILENCE – MEMORY, SILENCE – ABSENCE OF ANXIETY, SILENCE – STRATEGY, SILENCE – LIFE, SILENCE – DEATH, SILENCE – RESISTANCE). The study demonstrates that the concept of silence in Ukrainian linguistic culture has a special axiological load, since it is not only an acoustic phenomenon, but also a cultural code reflecting the national mentality and worldview, as well as a marker of new social practices and collective experiences.

Keywords: *concept, silence, linguistic culture, conceptual metaphor, semantics, Ukrainian language, COVID-19 pandemic, Russian-Ukrainian war.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальних соціокультурних трансформацій, зумовлених пандемією COVID-19 та повномасштабною війною

в Україні, актуалізується необхідність переосмислення базових концептів, що структурно організовують мовну картину світу українців. Одним із таких концептів є *тиша*, яка в українській лінгвокультурі традиційно асоціюють з гармонією, спокоєм, умиротворенням.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в умовах постійного інформаційного потоку та необхідності бути "на зв'язку" тиша перестає бути лише акустичним феноменом і стає особливим станом свідомости, об'єктом прагнення та елементом психологійного комфорту. Такі зміни знаходять своє відображення в мові за допомогою трансформації сполучуваности лексеми "тиша", появи нових контекстів її вживання, розширення семантики та метафоричних моделей.

Об'єктом дослідження є концепт *тиша* як лінгвокультурний феномен української мовної картини світу, а **предметом** – його семантична структура, вербалізація та опозиційні відношення в українській мові та культурі, а також його трансформації в контексті сучасних українських реалій.

Мета роботи – виявити семантичні компоненти та опозиційні зв'язки концепту *тиша* для розкриття його функціювання в українській лінгвокультурі та сучасному соціокультурному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі, перенасиченому звуками, феномен тиші набуває особливого значення. Сучасна людина існує в безперервному потоці інформації, який часто не залишає їй простору для осмислення власного буття. Відповідно, індивід зазнає значного інформаційного впливу, що призводить до когнітивного перевантаження, від якого дедалі складніше відмежуватися. Стрімкий розвиток інформаційних технологій, медіатизація соціального простору та постійне збільшення інформаційного шуму докорінно змінили наше світосприйняття. Саме в такому контексті концепт *тиша* набуває нових семантичних відтінків і прагматичних функцій. У лінгвістиці є безліч визначень поняття "концепт", однак для нас доцільною є дефініція, запропонована О. Селівановою, яка обстоює думку, що концепт – це інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином

організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [19, с. 410]. На думку І. Голубовської, розглядаючи концепти як концентроване вираження духовно-емоційного досвіду певного етносу, не можна не звернутися до поняття людської особистості як носія цього досвіду [3]. Відповідно, розуміємо, що концепт існує у свідомості не як відокремлена сутність, а як динамічна структура, що формується і трансформується крізь призму індивідуального досвіду кожного представника лінгвокультурної спільноти. У контексті дослідження концепту *тиша* особливо важливо враховувати його подвійну природу: з одного боку, він відображає колективне, архетипне розуміння феномену тиші, закріплене в мовній картині світу українців, а з іншого – набуває індивідуальних інтерпретацій у свідомості кожної особистости залежно від її життєвого досвіду. Нині вона перестає бути просто відсутністю звуку і трансформується в особливий стан свідомости, соціальну практику та культурну цінність. Відтак пошук тиші, усамітнення, рефлексії стає складною і водночас життєво необхідною практикою, яка дедалі більше набуває цінности.

У лексикографійних джерелах тишу традиційно визначено як "відсутність звуків, шуму". Зокрема Словник української мови : в 11 т. подає такі дефініції: "1) Стан, коли де-небудь немає звуків, шуму (*Зненацька Софія кинулась. В нічній тиші виразно загуло з міської башти: бов!.. се північ* (Леся Українка, III, 1952, 535); // Відсутність розмов, мовчанка (*Між людьми запала тиша: відверте повідомлення Оксена приголомшило їх* (Григорій Тютюнник, Вир, 1964, 179); // Відсутність руху, метушні, що супроводжується шумом (*Коли ми найманою хурою їхали пристанційним присілком – вдавалось, все вимерло. Така тиша буває тоді, коли всі селяни виїздять на жнива* (Олесь Досвітній, Вибр., 1959, 38); 2) Стан у природі, коли зовсім немає вітру; безвітряна погода (*І тиша – наче кожнісінький листочок, кожнісінька билиночка спочива* (Марко Вовчок, VI, 1956, 318); // Відсутність великих хвиль на морі; штильова погода (*Вітер ущух; несподівана тиша лягає на море* (Микола Зеров, Вибр., 1966, 254); 3) *перен.*

Душевний спокій, умиротворіння (*Іноді, втомлений гнівним і жагучим сарказмом своїх рядків, кобзар жадав тиші і м'якої ніжності ліричних поезій* (Зінаїда Тулуб, В степу.., 1964, 481); 4) Відсутність ворожнечі, сварок, зіткнень, бойових дій; затишшя (*Важко працювати без критики, не бадьорить, не підтримує тиша, що навкруги* (Михайло Коцюбинський, III, 1956, 196)" [20]. Однак різноманітні соціокультурні виклики значно розширюють семантичне наповнення цього концепту, що потребує, відповідно, детального вивчення.

В українській лінгвокультурі є чимало концептуальних метафор тиші. Вони демонструють багатовимірність цього феномену у свідомості носіїв української культури. Метафоричне осмислення тиші відбувається за допомогою зіставлення з різними доменами людського досвіду. Ми визначили дев'ять базових концептуальних метафор тиші, які мають такі значення:

1. ТИША – ЛІКИ. Простежуємо чітку тенденцію наділення феномену тиші терапевтичними властивостями. Ця метафорична модель відображає уявлення про тишу як засіб відновлення психічного та фізичного балансу людини. В українській лінгвокультурі тишу часто ідентифікують як цілющий ресурс, необхідний для подолання стресу, втоми та інформаційного перевантаження: *"Буковель вирізняється тим, що створює умови не просто для перепочинку, а для відновлення. Тиша гір, комфортні умови проживання і найголовніше – можливість бути з родиною – роблять цей курорт цінним ресурсом у поверненні до служби"* [29].

2. ТИША – ВОДА. Ця концептуальна метафора базується на когнітивному зближенні характеристик водної стихії та властивостей тиші. Ця метафора вказує на плинність, змінність і при цьому заспокійливий характер тиші. Вода і тиша в українській лінгвокультурі постають як спокійні, умиротворювальні стихії, що можуть оточувати людину, занурювати її у стан спокою: *"Затока тиші"* [7].

3. ТИША – ПОКРИВАЛО/ПОЛОТНО. У цій концептуальній метафорі тиша – матеріальний об'єкт, який здатний огортати, обволікати простір і людину. Ця метафорична модель підкреслює захисну, обгортальну функцію тиші, її

здатність відмежовувати від зовнішнього світу: *“Велика тиша огорнула землю; на ній велика тиша і порожнеча”* [24].

4. ТИША – РЕЧОВИНА. Ця метафора представляє тишу як фізичну субстанцію, що має певні властивості: густину, прозорість, щільність. Така метафорична модель дозволяє описувати різні якісні характеристики тиші, її інтенсивність та вплив на сприйняття простору: *“Густа і всепроникна тиша ночі…”* [4].

5. Концептуальна метафора ТИША – ПРОСТІР репрезентує тишу як певний локус, територію, місце зі своїми межами. У цій метафоричній моделі тиша постає як простір, у якому можна перебувати, жити, який можна відвідувати. Тиша перетворюється на своєрідну територію, що протиставляється шумному навколишньому світу: *“Простір тиші”* [17].

6. ТИША – ДЕФІЦИТНИЙ ТОВАР. У цій концептуальній метафорі тиша представлена як цінний, обмежений ресурс, що має свою вартість і може бути предметом купівлі-продажу. Така метафоризація відображає сучасні соціокультурні реалії, де в умовах урбанізації та інформаційного перевантаження тиша стає рідкісним і бажаним “продуктом”: *“Дорога тиша: чому українці платять за кімнати для медитації”* [5].

7. ТИША – ЖИВА ІСТОТА. Тиша тут наділена властивостями істоти: здатністю рухатися, дихати, відчувати. Персоніфікація дозволяє представити її як активного суб’єкта, що має свою волю та наміри. Це вказує на динамічний характер тиші, її здатність змінюватися та впливати на навколишній світ: *“По вулиці ходить тиша, якої не бачить ніхто”* [16].

8. ТИША – ЗВУК. Ця парадоксальна концептуальна метафора наділяє тишу акустичними характеристиками. Така оксиморонна метафорична модель відображає складність сприйняття феномену тиші, який ніколи не є абсолютним. І підкреслює те, що тиша може бути наповнена певними звуками або сама ставати особливим видом звуку: *“Тиша дзвенить – наповнює нас змістом”* [21].

9. ТИША – ВИЩА СУТНІСТЬ. У цій концептуальній метафорі тиша постає як сакральне, божественне явище, що має надприродні властивості:

“Священної тиші, як частини богослужіння, також належить дотримуватися у визначений час” [22].

Аналіз сучасних контекстів функціювання концепту *тиша* в українському дискурсі дозволяє нам виявити значні трансформації його розуміння та сприйняття під впливом драматичних подій останніх років. Пандемія COVID-19 і пов’язані з нею карантинні обмеження породили новий феномен – “тишу карантину”, який відображає стан соціальної ізоляції, обмеження контактів, закриття громадських місць. Пандемія створила унікальну ситуацію примусової тиші – коли вулиці міст спорожніли, а соціальні інтеракції різко скоротилися. У медійному дискурсі 2020–2021 років часто трапляються повідомлення на зразок: *“Карантинна тиша на вулиці Івана Франка, Львів”* [9]. У такому контексті тиша символізує не лише акустичну характеристику, але й соціальну дезінтеграцію, роз’єднаність. У дописах користувачів соціальних мереж періоду жорсткого карантину концепт *тиша* часто набуває амбівалентної оцінки: з одного боку, її сприймають як ознаку кризи, з іншого – як можливість для рефлексії та переосмислення життєвих пріоритетів. Відтак можемо стверджувати, що карантинна тиша стала для багатьох українців випробуванням і водночас можливістю. Вона змусила зупинитися, прислухатися до себе, переосмислити свої цінності.

Ми виділяємо такі концептуальні метафори тиші в контексті пандемії COVID-19:

1. ТИША – ІЗОЛЯЦІЯ. Ця метафорична модель концептуалізує тишу як примусове відокремлення від соціуму, вимушену самотність. Вона постає як негативний аспект карантинного досвіду, пов’язаний із фізичним та емоційним відчуженням від звичних соціальних контактів: *“Карантинова тиша: атмосфера Луцька у дні ізоляції”* [10].

2. ТИША – ПОРОЖНЕЧА. Така концептуальна метафора відображає візуальний та акустичний вимір пандемії: спустошені вулиці міст, зачинені заклади, відсутність звичного міського шуму. Тиша – це відсутність, нестача, порожнеча – як свідчення руйнування звичного ритму життя. Вона символізує

зупинку соціальної активности: *“Карантинна тиша на вулиці Івана Франка, Львів”* [9].

3. ТИША – ЗУПИНКА ЧАСУ. Тишу асоціюють з порушенням звичного перебігу часу, із відчуттям темпоральної статичности. Метафори “завмерлого життя” та “призупиненого часу” відображають переживання пандемії як періоду, коли звичний рух життя сповільнюється або зовсім зупиняється. Тиша в цьому контексті символізує неприродну паузу в житті суспільства, вимушене завмирання різноманітних соціальних, економічних та культурних процесів: *“Життя сповільнилось, але не завмерло. Київ опинився в умовах подовженого карантину”* [6].

4. ТИША – САМОПІЗНАННЯ. Спостерігаємо трансформацію негативного досвіду ізоляції в можливість внутрішньої роботи та особистісного зростання. “Час внутрішньої тиші” та “простір для рефлексії” концептуалізують тишу як умову для глибшого самопізнання, самовдосконалення переосмислення життєвих пріоритетів, духовного розвитку. У цій метафорі тиша має позитивні конотації та постає як цінний ресурс для самовдосконалення: *“Поки діє карантин, вкрай важлива самоізоляція. Але не просто чекати, поки плине час, а витрачати його виключно на самовдосконалення : себе, розуму, фізичного стану, налагодження зв’язків, на сім’ю, домашні справи тощо”* [30].

5. ТИША – КРИЗА. Ця концептуальна метафора репрезентує тишу як маркер економічного та соціального занепаду. Вона у цьому контексті символізує відсутність економічної активности, зупинку виробництва, скорочення споживання: *“Карантин, в країні криза, у людей немає де заробляти”* [25].

6. ТИША – ВІДНОВЛЕННЯ. Тишу осмислено як чинник оздоровлення, передусім ментального, як умову для відновлення природних екосистем. Це концептуалізує екологічний аспект пандемії: зменшення антропогенного впливу на природу, зниження рівня шумового забруднення, покращення якості повітря в містах. Ця метафора підкреслює позитивний

екологічний ефект карантинних обмежень: *“Особливо під час карантину. Коли стало менше людей, природа поступово почала відновлюватися”* [18].

7. ТИША – ВІДЧУЖЕННЯ. Така концептуальна метафора відображає психологійний аспект соціальної ізоляції: відчуття емоційної дистанції, розрив соціальних зв’язків, порушення звичних форм комунікації. Така тиша символізує переживання втрати близькості, спонтанности та безпосередности в людських стосунках, що були замінені дистанційними формами спілкування. У цій метафорі вона має негативні конотації, пов’язані з переживанням самотности: *“Ми взялися за це, аби наші клієнти залишалися вдома, тобто є карантин, самоізоляція. Щоб менше виходили на вулицю”* [15].

Метафоричне осмислення тиші в контексті пандемії COVID-19 відображає складність та амбівалентність цього досвіду для українського суспільства: від негативних аспектів ізоляції, кризи та відчуження до позитивного потенціалу самопізнання та екологічного відновлення. Ці метафори свідчать про глибину трансформацій у сприйнятті тиші як соціокультурного феномену в умовах безпрецедентних глобальних викликів.

Також концепт *тиша* набуває принципово нових смислових відтінків в умовах повномасштабної російської агресії проти України. Словосполучення “тихий день” трансформовано з позначення спокійного, безшумного дня на день без повітряних тривог, ракетних обстрілів тощо. Відтак ми окреслили чимало концептуальних метафор тиші в контексті російсько-української війни:

1. ТИША – ІЛЮЗІЯ. У воєнному контексті ця метафора відображає розуміння тиші як оманливого, нестабільного стану, що не є свідченням справжнього спокою чи безпеки. Це підкреслює ненадійність тиші під час війни, її здатність маскувати підготовку до нових атак чи наступальних дій. В українській лінгвокультурі періоду російсько-української війни тишу часто концептуалізують як стан, що викликає не розслаблення, а навпаки – підвищену пильність і підозріліть, оскільки її сприймаємо як передвісницю можливої небезпеки: *“Ілюзія тиші – одна з найнебезпечніших пасток війни”* [1].

2. ТИША – ТРИВОГА. Така концептуальна метафора відображає парадоксальне переосмислення тиші в умовах війни: відсутність звуків трансформовано з джерела спокою на джерело занепокоєння і страху. Тиша набуває негативних конотацій, асоціюючись з напруженим очікуванням, невідомістю та передчуттям небезпеки. Вона стає не полегшенням, а психологійним тягарем, оскільки містить у собі невизначеність щодо подальшого розвитку ситуації, що спричиняє постійну емоційну напругу: *"Страх чи тривога є реакцією психіки на небезпеку (реальну чи уявну)"* [28].

3. ТИША – ПЕРЕМИР'Я. Тишу осмислено як тимчасове призупинення активних бойових дій, період, коли не стріляють гармати і не лунають вибухи. Це відображає договірний, конвенційний характер тиші, що настає внаслідок певних домовленостей між сторонами конфлікту. В українському дискурсі цю метафору часто актуалізують за допомогою висловів "режим тиші", "дотримання тиші", що підкреслюють статус тиші як результату угоди, яка потребує виконання певних умов усіма залученими сторонами: *"Путін приказав своїм військам дотримуватись режиму тиші, але попри це окупанти продовжували обстріли українських військ на фронті"* [1].

4. ТИША – ОЧІКУВАННЯ. Представлено тишу як стан напруженого вичікування, перебування в готовності до змін ситуації. Тобто її наповнено внутрішньою динамікою: це не пасивний стан, а активна підготовка до майбутніх подій. Також у цьому контексті варто сказати й про те, як рідні чекають щонайшвидшого повернення захисників і захисниць живими й здоровими в рідні домівки. Тиша очікування під час війни, безумовно, сповнена внутрішньої напруги й функціює як своєрідна павза перед наступним розвитком подій, яка не дає відпочити, а навпаки, тримає у постійній готовності: *"Чекати кохану людину з війни – виклик, який сьогодні проходять сотні тисяч партнерок та партнерів українських воїнів"* [14].

5. ТИША – БЕЗПЕКА. Тиша постає як ознака відсутности безпосередньої загрози, як сигнал того, що в цей момент немає активних бойових дій чи обстрілів. Позаяк вона набуває позитивних конотацій, пов'язаних із відчуттям

(хоч і тимчасової) захищеності та можливости перепочити від постійної напруги. Тиша стає синонімом можливости нормального функціювання, виконання щоденних справ без страху за власне життя:

Ця ніч була загрозлива і темна.
І так хотілось тиші і тепла!
А вибух був – як жовта хризантема,
що на пів неба раптом розцвіла [12].

6. ТИША – ПАМ'ЯТЬ. Тиша – спосіб вшанування загиблих, символ скорботи й поваги до жертв війни. Підкреслено ритуальний, церемоніальний аспект тиші, її здатність слугувати засобом колективного переживання трагічних подій. "Хвилина мовчання", "тиша пам'яті" стають важливими практиками, що дозволяють народові виразити свою єдність у переживанні втрат і травматичного досвіду війни: *"На знак скорботи за загиблими на адмінбудівлях, будівлях і спорудах підприємств, установ та організацій приспустять Державні Прапори. Скасовано проведення розважальних заходів на території громади, заборонено звучання розважальної музики у закладах торгівлі та громадського харчування, громадському транспорті"* [26].

7. ТИША – ВІДСУТНІСТЬ ТРИВОГ. Концептуальна метафора представляє тишу як бажаний стан спокою, позбавлений звуків повітряних тривог та інших акустичних маркерів небезпеки. Тиша – благословенний стан, що дозволяє хоча б тимчасово позбутися постійного страху і напруги. Вона стає символом можливости нормального життя, повернення до звичного ритму і рутини, не порушеної необхідністю постійно реагувати на сигнали тривоги: *"Найдовше тиша без сирен на Рівненщині тривала 5 днів*" [11].

8. ТИША – СТРАТЕГІЯ. Тиша як інструмент інформаційної війни, як свідома тактика замовчування певних подій чи операцій з метою досягнення військової переваги. Ця метафорична модель підкреслює функційний аспект тиші, її використання як засобу забезпечення безпеки операцій, захисту інформації та дезорієнтації противника. "Інформаційна тиша" стає своєрідною зброєю у військовому протистоянні, способом впливу на перебіг бойових дій і

те, як їх сприйматиме суспільство: *“Тиша як зброя – стратегічне мовчання”* [23].

9. ТИША – ЖИТТЯ. Це відображає радикальну переоцінку тиші в умовах війни: тишу – ознака відсутности безпосередньої загрози життю, як свідчення того, що не відбуваються обстріли чи інші форми військової агресії. Тишу перетворено на синонім безпеки й можливости вижити. “Тиша означає відсутність обстрілів” – це формула, що відображає нове розуміння цінности тиші в зоні бойових дій: *“Ніч у місті минула без обстрілів. Було тихо, хай так буде і надалі”* [13].

10. ТИША – СМЕРТЬ. Тиша набуває трагічних конотацій, асоціюючись із загибеллю людей, знищенням населених пунктів, примусовим замовчуванням воєнних злочинів. Посилено зв’язок тиші з втратою, скорботою, завмиранням життя, і це відображає результат військової агресії: *“Нехай тиша спустошених вулиць наповниться дитячим сміхом, а випалена війною земля знову розквітне життям”* [27].

11. ТИША – ОПІР. Ця метафора репрезентує тишу як форму протидії окупації, як мовчазний спротив спробам нав’язати чужу волю та ідеологію. Відповідно, тиша перетворюється з пасивного стану на активну позицію, стає проявом несприйняття та відторгнення окупаційного режиму. Мовчазний спротив окупації може набувати різних форм: від відмови співпрацювати з окупаційною владою до бойкоту пропагандистських заходів, і така тиша стає потужним засобом збереження національної ідентичности та гідности: *“За їхніми словами, переслідування посилюються: за українське слово, символіку, спробу зберегти свою ідентичність або просто за мовчазний спротив окупації”* [2].

Метафоричне осмислення тиші в контексті війни відображає фундаментальні зрушення в українській лінгвокультурі, спричинені травматичним досвідом. Трансформації в семантиці тиші віддзеркалюють глибинні зміни у світосприйнятті, цінностях та комунікативних практиках суспільства, що переживає екзистенційну кризу. Концептуальні метафори тиші

стають вербалізаторами нового досвіду, інструментами його когнітивного опрацювання. Дослідження цих метафор має значний потенціал для розуміння мовної картини світу суспільства в екстремальних умовах і дає перспективи для подальших розвідок у царині когнітивної лінгвістики, психолінгвістики та соціолінгвістики.

Висновки. Отже, концепт *тиша* у сучасному українському дискурсі набуває все нових смислових компонентів, які зумовлені соціальними, політичними та культурними викликами. Безумовно, що особливо значущими є трансформації концепту *тиша* в контексті російсько-української війни. Тиша постає не лише як акустичний феномен, але і як маркер безпеки, об’єкт дипломатичних домовленостей, форма колективного переживання травми та стратегія інформаційної безпеки. Утім, пандемія COVID-19 також сприяла переосмисленню концепту *тиша* актуалізувавши його зв'язок із соціальною ізоляцією та рефлексією. Зрозуміло, що викладений перелік концептуальних метафор не є абсолютно вичерпним і може бути доповнений. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в порівняльному аналізі концепту *тиша* в різних лінгвокультурах, а також у вивченні його функціювання в різних типах дискурсу – художньому, медійному, політичному тощо. Особливий інтерес становить дослідження індивідуально-авторських концептосфер і трансформацій концепту *тиша* в українській літературі, зокрема воєнного періоду.

Література:

1.“Ілюзія тиші”: як РФ використала "великоднє перемир’я" на кордоні з Україною. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/ilyuziya-tishi-k-rf-vikoristala-velikodne-1745241714.html (дата звернення: 23.04.2025).

2. “Окуповані Тимчасово. Українські Назавжди”: від 3,5 до 5 мільйонів українців залишаються в окупації. URL: https://crimeahrg.org/uk/okupovani-timchasovo-ukra%D1%97nski-nazavzhdi-vid-35-do-5-miljoniv-ukra%D1%97nciv-zalishayutsya-v-okupaczi%D1%97/ (дата звернення: 23.04.2025).

3. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ : Логос, 2004. 284 с.

4. Густа і всепроникна тиша ночі. URL: https://arkush.net/book/7567 (дата звернення: 18.04.2025).

5. Дорога тиша: чому українці платять за кімнати для медитації. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/doroha-tysha-chomu-ukrajintsi-platjat-za-kimnat-dlja-meditatsiji.html (дата звернення: 18.04.2025).

6. Життя сповільнилось, але не завмерло. Київ опинився в умовах подовженого карантину (ФОТОРЕПОРТАЖ). URL: https://hromadske.ua/posts/zhittya-spovilnilos-ale-ne-zavmerlo-kiyiv-opinivsya-v-umovah-podovzhenogo-karantinu-fotoreportazh (дата звернення: 18.04.2025).

7. Затока тиші. URL: https://uakino-bay.net/11664-zaliv-tishiny.html (дата звернення: 18.04.2025).

8. Ілюзія тиші – одна з найнебезпечніших пасток війни. URL: https://www.instagram.com/p/DIrD6wkoor8/ (дата звернення: 23.04.2025).

9. Карантинна тиша на вулиці Івана Франка, Львів. URL: https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=320415306179145&id=100046320352376&_rdr (дата звернення: 18.04.2025).

10. Карантинова тиша: атмосфера Луцька у дні ізоляції. ФОТО. URL: https://volyn.tabloyid.com/zhittia/karantinova-tisha-atmosfera-lutska-u-dni-izoliatsiyi-foto (дата звернення: 18.04.2025).

11. Найдовше тиша без сирен на Рівненщині тривала 5 днів. URL: https://rivnepost.rv.ua/news/naydovshe-tisha-bez-siren-na-rivnenshchini-trivala-5-dniv (дата звернення: 23.04.2025).

12. Немає часу на поразку: вірші Ліни Костенко про сучасну війну. URL: https://osvitoria.media/experience/nemaye-chasu-na-porazku-virshi-liny-kostenko-pro-suchasnu-vijnu/ (дата звернення: 23.04.2025).

13. Ніч у місті минула без обстрілів. URL: https://www.facebook.com/groups/607833146738287/ (дата звернення: 23.04.2025).

14. Окрім зустрічей та прощань. Бути коханою воїна – це як? URL: https://varosh.com.ua/life/okrim-zustrichej-ta-proshhan-buty-kohanoyu-voyina-cze-yak/ (дата звернення: 23.04.2025).

15. Паска поштою: прикарпатці замовили 259 посилок великодньої випічки. URL: https://suspilne.media/ivano-frankivsk/27084-paska-postou-prikarpatci-zamovili-259-posilok-velikodnoi-vipicki/ (дата звернення: 18.04.2025).

16. По вулиці ходить тиша. URL: https://premiya.vidatiknigu.com.ua/yulya-osmachko/po-vulytsi-hodyt-tysha/ (дата звернення: 18.04.2025).

17. Простір тиші. URL: https://posestry.eu/zhurnal/no-94/statya/prostir-tyshi (дата звернення: 18.04.2025).

18. Світ крізь об'єктив фотокамери Джона Моффітта. URL: https://suspilne.media/mykolaiv/47481-svit-kriz-obektiv-fotokameri-dzona-moffitta-intervu/ (дата звернення: 18.04.2025).

19. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

20. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL: https://sum.in.ua/s/tysha (дата звернення: 18.04.2025).

21. Текст пісні «Листопад». URL: https://genius.com/Bez-obmezhen-november-lyrics (дата звернення: 18.04.2025).

22. Тиша у храмі. URL: https://credo.pro/2024/06/368252 (дата звернення: 18.04.2025).

23. Тиша як зброя – стратегічне мовчання. URL: https://www.facebook.com/sprotyv.official (дата звернення: 23.04.2025).

24. Тиша. URL: https://credo.pro/2018/03/80323 (дата звернення: 18.04.2025).

25. Торговці з ярмарку прийшли під Рівнераду. Чого хотіли й про що домовились. URL: https://suspilne.media/rivne/103521-torgovci-z-armarku-prijsli-pid-rivneradu-cogo-hotili-j-pro-so-domovilis/ (дата звернення: 18.04.2025).

26. У Сумах оголосили День жалоби за загиблими у Києві. URL: https://suspilne.media/sumy/1002649-u-sumah-ogolosili-den-zalobi-z-zagiblimi-u-kievi/ (дата звернення: 24.04.2025).

27. Українці та українки! Щиро вітаю вас зі святом Великодня! URL: https://www.facebook.com/watch/?v=1365362054614294 (дата звернення: 23.04.2025).

28. Як волонтерам реагувати на емоції постраждалих? URL: https://mms.gov.ua/news/yak-volonteram-reaguvati-na-emociyi-postrazhdalih (дата звернення: 23.04.2025).

29. Як соціальна відповідальність бізнесу стала частиною національного ДНК: кейс Буковеля. URL: https://life.pravda.com.ua/projects/keys-bukovelya-307344/ (дата звернення: 18.04.2025).

30. Як українські спортсмени знаходять позитив у карантині.URL: https://suspilne.media/sport/24710-ak-ukrainski-sportsmeni-znahodat-pozitiv-u-karantini-suspilne-videonovini/ (дата звернення: 18.04.2025).

УДК: 821.161.2.09

Сергій Сахвон

КОНЦЕПТ *СМЕРТЬ* В УКРАЇНСЬКОМУ ДИСКУРСІ: ПАРЕМІЙНИЙ ВИМІР

У статті зроблено лінгвокогнітивний аналіз концепту «смерть» в українському дискурсі на основі паремій. Дослідження охоплює структуру концепту, включно з понятєвим, образним та ціннісним компонентами, фреймовою організацією, лексико-семантичним полем і метафоричними моделями, а його результат показав, що в українській мовній картині світу смерть сприймають не лише як завершення біологічного життя, а як перехід до іншої форми буття, що зумовлює її амбівалентність. Мовні вербалізації в пареміях відображають національно-культурні уявлення про смерть як межу між матеріальним і духовним, як неминучість, кара, звільнення або як героїчний подвиг у контексті війни. Виокремлені ключові фрейми, домінантні лексеми й образні метафори, які структурують концепт у свідомості носіїв мови. Дослідження доводить, що паремії, як форма мовної пам'яті, є значущим джерелом реконструкції концептуальних моделей, що закріплюють глибинні смисли, цінності й світоглядні уявлення про смерть. Отже, пареміологійний підхід дозволяє всебічно осмислити феномен смерті в українській культурі та визначити його роль у

мовній картині світу. Практична цінність полягає в можливості застосувати результати в мовній освіті та подальших наукових дослідженнях. Отримані висновки сприяють глибшому розумінню процесів формування лексико-семантичних полів та культурно-символічних значень у народній пам'яті. Стаття підтверджує, що паремії, як жива мовна традиція, є не просто джерелом знань про минуле, а феноменом, що відображає сучасні суспільні трансформації та адаптацію світогляду. Це підкреслює роль паремій у культурі.

***Ключові слова**: когнітивна лінгвістика; концепт; паремія; смерть; фрейм; концептуальна метафора; мовна картина світу.*

Serhii Sakhvon

THE CONCEPT OF *DEATH* IN UKRAINIAN DISCOURSE: THE PAREMIC DIMENSION

The article deals with the linguistic and cognitive analysis of the concept of 'death' in Ukrainian discourse on the basis of parables. The study covers the structure of the concept, including conceptual, figurative and value components, frame organization, lexical and semantic field and metaphorical models. It is shown that in the Ukrainian linguistic worldview death is perceived not only as the end of biological life, but also as a transition to another form of being, which determines its ambivalence. The linguistic verbalizations in the parables reflect national and cultural ideas about death as a boundary between the material and the spiritual, as inevitability, punishment, liberation, or as a heroic feat in the context of war. The key frames, dominant lexemes and figurative metaphors that structure the concept in the minds of native speakers are identified. The study proves that paremia, as a form of linguistic memory, is a significant source of reconstruction of conceptual models that consolidate deep meanings, values and worldview ideas about death. Thus, the paremiological approach allows us to comprehensively comprehend the phenomenon of death in Ukrainian culture and determine its role in the linguistic picture of the world. The practical value lies in the possibility of applying the results in language education and further scientific research. The findings contribute to a deeper understanding of the processes of formation of lexical and semantic fields and cultural and symbolic meanings in folk memory. The article confirms that paremia, as a living linguistic tradition, is not just a source of

knowledge about the past, but a phenomenon that reflects modern social transformations and adaptation of the worldview. This emphasizes the role of paremia in culture.

***Keywords**: cognitive linguistics; concept; paremia; death; frame; conceptual metaphor; linguistic world picture.*

Вступ. Когнітивна лінгвістика розглядає мову як засіб категоризації та концептуалізації дійсності, де концепт є інформаційною структурою свідомості — організованою одиницею пам'яті з сукупністю знань про об'єкт пізнання [7]. Концепт «смерть» належить до базових екзистенційних категорій, що визначають наше розуміння життєвого циклу та сенсу буття. Як зазначає Віталій Кононенко, під час дискурсивного аналізу неоціненну роль відіграватимуть стійкі вислови — ідіоми, фраземи тощо, в яких зафіксувалася "стратегія" розвитку значення, його передумови, витоки й нові надбання щодо "приросщення" смислу, що органічно позначаться на висвітленні внутрішнього сенсу поняттєвої категорії [4, с. 17]. Відповідно, для аналізу концепта «смерть» в українському дискурсі ми використовуватимемо паремії. Наведені в цій статті приклади, подані за збірником Українські прислів'я та приказки. Народна творчість / упоряд. С. В. Мишанич та М. М. Пазяк. Київ : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1984. 391 с.

Постановка проблеми. Незважаючи на постійний розвиток когнітивної лінгвістики, концепт «смерть» у межах української пареміології досі не отримав достатнього висвітлення у працях дослідників, тому він потребує глибшого аналізу з урахуванням національно-культурної специфіки.

Мета дослідження – зробити лінгвокогнітивний аналіз концепту «смерть» на основі українських паремій, визначити його структуру, фреймову організацію, лексико-семантичне поле та метафоричні моделі.

Аналіз останніх досліджень. Концепт «смерть» в українській лінгвістиці досліджували: В. Жайворонок у словнику-довіднику «Знаки української етнокультури» (2006); О. Селіванова в монографії «Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми» (2008), де дослідниця аналізує концептуальні структури,

включно з методологією дослідження концептів загалом; Ф. Лілія у дисертації «Концепт смерть в українській когнітивно-мовній картині світу: структура, статика і динаміка» (2018) досліджує концепт «смерть»; В. Кононенко у праці «Концепти українського дискурсу» (2004) розглядає екзистенційні концепти української ментальности; С. Мартінек у дослідженні «Український асоціативний словник» (2008) у другому томі ґрунтовно виявляє асоціативне поле концепту «смерть».

Структура концепту «смерть»

У межах концепту «смерть» виокремлюють три взаємопов'язані компоненти:

- поняттєвий компонент відображає загальновідоме розуміння смерті як біологічного припинення життя, вербалізоване через лексеми «смерть», «кінець», «загибель» [1]. Етимологія українського слова «смерть» пов'язана з праслов'янським *sъmь̥rtь та утворене з основи *mь̥r-tь, де компонент sъ-, здебільшого зіставляють з дінд. su- «добрий», лат. suus «свій» [6, с. 319]. Це свідчить про природність цього явища.

В умовах війни та соціальних потрясінь, які переживає Україна, питання смерті набуває нового контексту, де вона стає символом боротьби та втрат. У багатьох сучасних українських текстах смерть постає не лише як біологічний факт, а і як частина колективної пам'яті та національної трагедії, пов'язаної з війною.

Дефініційні ознаки поняття: незворотність, кінцевість, природність чи неприродність. Категорійні ознаки: належність до категорії екзистенційних феноменів. Семантичні опозиції: «життя-смерть», «тимчасовість-вічність».

Образний компонент концепту «смерть» реалізований такими одиницями:

- перцептивні образи: візуальні (блідість, нерухомість), тактильні (холод), аудіальні (тиша);
- когнітивні метафори: «смерть як сон», «смерть як перехід», «смерть як подорож» та ін.;
- образи-символи: коса, чорний колір, домовина, могила;

- персоніфікації смерті: жінка в білому/чорному, скелет з косою.

У сучасному українському контексті з'являється новий символ смерті, пов'язаний з війною — образ «невидимої смерті» або «смерті на фронті», де людина стає частиною героїчного наративу. Цей образ часто бачимо в сучасних українських творах, зокрема у воєнних піснях, віршах та публіцистиці.

Метонімійні образи: «пішов на дно раків ловити», «пішов у сиру землю спати», «увірвалась йому вже нитка».

Ціннісний компонент концепту «смерть» виражений такими категоріями:

- аксіологійні характеристики: страх («до раю просяться, а смерті бояться»), сум («умерлого плачем не воскресиш»), скорбота («з ліску дождешся, а з піску ніколи»), полегшення («Вмер – менше лиха знатиме»);
- культурно-релігійні цінності: християнське розуміння смерти як переходу до іншого буття («На тім світі мною хоч тин підпирай, аби тут гаразд», «не витерпіла душа – на той світ пішла»);
- етичні норми: повага до померлих («кожний небіжчик добрий»), ритуали прощання («треба свічки та води, бо вже очі не туди»), жалоба («горе тому, що земля на йому»);
- оцінні судження: гідна смерть («нехай над ним земля пером!»), передчасна смерть («смерть не питає, кого хоче, забирає»), легка смерть («уродився, оженився та й умер»);
- ціннісні опозиції: життя цінне – смерть трагічна («Життя – казка, смерть – розв'язка»), життя стражденне – смерть бажана («одтоптав уже ряст»).

Фреймова структура концепту «смерть»

Відповідно до підходу фреймової семантики, концепт структуровано як набір слотів із чіткими ролями [2]:

- актанти: суб'єкт смерти, агент (природа або людина), спостерігач;
- предикати: «помирати», «вмирати», «гинути», «згасати», «відходити»;
- атрибути: «легка», «тяжка», «раптова», «насильницька», «природна»;

- локативи: «на полі бою», «на лікарняному ліжку», «на чужині»;
- темпоративи: «рання», «передчасна», «своєчасна».

Наприклад, у паремії «просимо смерті, а не хочемо вмерти» наявні суб'єкт і предикат.

Лексико семантичне поле «смерть»

Лексико-семантичне поле «смерть» в українській мові охоплює широке коло лексем і виразів, що репрезентують різні аспекти цього концепту. Воно структуроване за семантичними ознаками та прагматичним вживанням:

- пряма номінація: «смерть», «кінець», «загибель», «скін», «упокоєння» [1];
- евфемізми: «одтоптав уже ряст», «доходились ніжки, доробились ручки», «заснув вічним сном»;
- дисфемізми: «лежи, дурню, в ямі, та не клени своєї мами», «положили Савку на голую лавку», «врізав дуба»;
- метафоричні номінації: «увірвалась йому вже нитка», «підкосило, як косою»;
- персоніфікації: «смерть не повість, де чоловіка з'їсть», «смерть, як іде, то не питає, чи боїшся ти її, чи ні».

Метафоричні моделі концептуалізації

В етнолінгвістичній традиції метафора структурує понятійні системи [3]. В українській мові виокремлюють такі базові моделі концептуальних метафор, пов'язаних із поняттям смерти:

- СМЕРТЬ – ЦЕ СОН: «пішов у сиру землю спати».
- СМЕРТЬ – ЦЕ ПОДОРОЖ: «пішов на дно раків ловити».
- СМЕРТЬ – ЦЕ ПЕРЕХІД: «ми візьмем з собою штири дошки й землі трошки».
- СМЕРТЬ – ЦЕ ВИВІЛЬНЕННЯ: «легко йому лежать, пером землю держать», «натерпівся досить і на сім світі».
- СМЕРТЬ – ЦЕ ЖНИВА: «смерть косить без розбору»

Народна пареміологія є цінним джерелом реконструкції концептуальних уявлень. Українські прислів'я та приказки віддзеркалюють амбівалентне сприйняття смерті. З одного боку, домінує її усвідомлення як неминучої реальности: «Від смерті ні втечеш, ні сховаєшся», «Смерть одна, а хвороб багато», «На смерть і родини немає години», «Скільки не жив, а вмирати треба». У цих формулах смерть постає як абсолютна сила, що не підвладна волі людини, а тому рівна для всіх, незалежно від соціального статусу чи життєвого шляху: «Смерть не розбирає чина, а бере селянина і дворянина», «Піп людей хова, а прийде смерть, то й попа заховають».

Водночас прислів'я фіксують і раціоналізоване, навіть іронійне осмислення смерті як закономірного завершення життєвого циклу: «Двічі не вмирати – всього раз», «Раз мати родила, раз і помирать», «Хто на світ родився, тому смерті не минути», «Вмирає той, кому прийшов час». Іноді смерть зображають навіть як визволення чи спокій: «Не витерпіла душа: на простір пішла», «Умрем, так з собою візьмем: чотирі дошки та землі трошки».

Так, пареміологійний матеріал засвідчує, що концепт смерті в українській культурі не редукований лише до страху чи трагічности. Він містить широкий спектр оцінок – від фаталістичного прийняття до саркастичної адаптації, від космогонійної глибини до побутової узагальненості. Усе це дає змогу розглядати опозицію *«життя – смерть»* як один із ключових структурних вузлів у картині світу носіїв української мови та культури.

Висновки. Дослідження концепту «смерть» крізь паремії української мови розкриває фундаментальні аспекти національної картини світу та колективної свідомости. Аналіз виявляє, що цей екзистенційний концепт має діалектичну природу в українській лінгвокультурі, поєднуючи протилежні оцінні характеристики та світоглядні підходи.

Особливу увагу привертає здатність української паремійної системи інтегрувати трансцендентне розуміння смерті з раціонально-прагматичним, християнську есхатологію з народною філософією. Така світоглядна

синкретичність відображає адаптивний характер етнічної свідомости, яка формувалася у контексті складних історичних обставин.

Виявлена амбівалентність концепту «смерть» у системі українських паремій є не просто лінгвістичним феноменом, а відображенням глибинних механізмів етнокультурної адаптації до фундаментальних екзистенційних викликів. Це дозволяє характеризувати українську мовну свідомість як таку, що здатна до інтеграції протилежностей та філософського осмислення граничних ситуацій людського буття.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Т. Бусела Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Жаботинська С. А. Концептуальний аналіз: типи фреймів. *Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки*, 1999. Вип. 11, С. 12–25.
3. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: нариси. Київ : Довіра, 2007. 262 с.
4. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу. Київ; Івано-Франківськ : Плай, 2004. 248 с.
5. Українські прислів'я та приказки. Народна творчість / упоряд. С. В. Мишанич та М. М. Пазяк. Київ : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1984. 391 с.
6. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / голов. ред. О. С. Мельничук. Київ : Наукова думка, 2006. Т. 5 : Р – Т. 705 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 711 с.

УДК 811.161.2'373:398

Наталія Сидорчук

КОНЦЕПТ *ТІНЬ* В УКРАЇНСЬКОМУ МЕНТАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ

Стаття присвячена дослідженню концепту тінь в українському ментальному просторі. Концепт є доволі дослідженим, проте аналізуючи мовні, фольклорні, літературні та культурні джерела, варто звернути увагу на його символічне та культурне значення. У статті розглянуто концепт тінь як складник українського ментального простору в межах когнітивної лінгвістики. Проаналізовано його смислові зони, семантичну структуру, символічні та емоційні конотації, а також

культурні уявлення, закріплені у фразеології, художньому та публіцистичному дискурсах. Досліджено, що тінь у національній свідомості постає не лише як фізичне явище, а й як маркер страху, пам'яті, сакрального. Порівняно дуальність концепту, який водночас є знаком захисту та сигналом небезпеки. Особливу увагу заслуговують метафоричні моделі, які здебільшого репрезентовані в пареміології, та трансформаціям через вплив російсько-української війни. Здійснено спробу реконструювати образ тіні як багаторівневого культурного феномена, що охоплює фізичні й психологічні виміри. Розглянуто про актуалізацію концепту в умовах сучасної війни, де тінь постає маркером втрати, травми та постпам'яті. Установлено, що концепт тінь функціює як символічний репрезентант національної ментальності, фіксуючи глибинні емоційні й аксіологічні орієнтири української культури. Визначено необхідність комплексного осмислення концепту тінь як ментальної одиниці, що відображає не лише мовні значення, але й ціннісно-світоглядну модель українського народу.

Ключові слова: *тінь, концепт, ментальний простір, пареміологія, фразеологізм, війна, архетип.*

Nataliia Sydorchuk

THE CONCEPT OF *SHADOWS* IN UKRAINIAN MENTAL SPACE

The article is devoted to the study of the concept of shadow in the Ukrainian mental space. The concept has been extensively researched, but when analyzing linguistic, folkloric, literary, and cultural sources, it is worth paying attention to its symbolic and cultural significance. The article considers the concept of shadow as a component of the Ukrainian mental space within the framework of cognitive linguistics. It analyzes its semantic fields, semantic structure, symbolic and emotional connotations, as well as cultural representations embedded in phraseology, artistic and journalistic discourse. The study finds that shadow in the national consciousness appears not only as a physical phenomenon, but also as a marker of fear, memory, and the sacred. The duality of the concept, which is both a sign of protection and a signal of danger, is compared. Metaphorical models, which are mostly represented in paremiology, and transformations due to the influence of the Russian-Ukrainian war deserve special attention. An attempt has been made to reconstruct the image of the shadow as a multi-level cultural phenomenon that encompasses physical and psychological dimensions.

The actualization of the concept in the conditions of modern war, where the shadow appears as a marker of loss, trauma, and post-memory, is considered. It has been established that the concept of shadow functions as a symbolic representative of the national mentality, fixing the deep emotional and axiological orientations of Ukrainian culture. The need for a comprehensive understanding of the concept of shadow as a mental unit that reflects not only linguistic meanings but also the value and worldview model of the Ukrainian people has been determined.

Keywords: *shadow, concept, mental space, paremiology, phraseology, war, archetype.*

Постановка проблеми. У межах когнітивної лінгвістики особливу увагу звернено на вивчення концептів як одиниць ментального простору, що відображають колективний досвід, цінності та світогляд нації. Концепт *тінь* є одним із таких багатогранних утворень, що поєднує фізичне, психологічне та символічне виміри. В українській культурі та мові *тінь* постає як носій глибинних смислів, асоційованих із пам'яттю, страхом, небезпекою, відсутністю. Попри це, в українському мовознавстві аналізований концепт досі не отримав системного осмислення як складника ментального простору. Актуальність дослідження зумовлена потребою в реконструкції концепту *тінь*, оскільки з'являються нові наповнення смислів крізь призму події на сучасному ґрунті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У межах українських досліджень можна спостерігати зростання інтересу до вивчення концептів як репрезентантів ментального простору. Потреба у вивченні концепту *тінь* зумовлена його стійкою наявністю в мовних образах та літературних текстах. Деякі аспекти концепту *тінь* розглядали в досліджень, присвячених архетипам, зокрема праці О. В. Ільїної [2], С. В. Лєвочкіної [3], О. С. Турчанської [4] та ін.

Мета статті – дослідити концепт *тінь* у межах українського ментального простору шляхом аналізу його семантичного наповнення, культурних конотацій

та асоціативних моделей, репрезентованих у пареміології та колективній свідомості.

Виклад основного матеріалу. Семантична структура концептів у мовній картині світу є важливим об'єктом аналізу, оскільки відображає не лише мову як систему, але й ціннісні, емоційні та культурні орієнтири її носіїв. Концепт *тінь* є багатогранним, репрезентуючи цілу низку ментальних, культурних та емоційних нашарувань, що формують його в мовному та в символічному просторах.

Великий тлумачний словник за редакцією В. Бусела подає такі дефініції [1]:

1. Темний відбиток на чому-небудь від предмета, освітленого з протилежного боку.

2. Місце, закрите чим-небудь від променів сонця, сяйва місяця або іншого джерела світла; затінений простір.

3. Темрява, морок.

4. Темний відтінок на чому-небудь.

5. Перен. Відбиття внутрішнього стану (турботи, тривоги, гніву, смутку і т. ін.) на обличчі, в очах людини.

6. Перен. Ледве вловимий слід, найменша ознака чого-небудь, натяк на наявність чогось.

7. Невиразні в темряві, за поганої видимості обриси людини, тварини або предмета; силует.

8. Привид, примара.

З огляду на ці тлумачення, виявлено, що ядро концепту *тінь* в українському мовному просторі відображають значення, які формують базовий перцептивний образ, а саме оптичний феномен, спричинений перешкодою на шляху до світла, і його метафоричні розширення. У ментальному вимірі *тінь* функціює як уособлення прихованого, тривожного або підсвідомого.

Розглядаючи концепт *тінь* як макроконцепт, можемо виокремити низку мікроконцептів, які відображають його смислові аспекти в різних когнітивних,

емоційних, культурних і мовних площинах. *«Минуле та пам'ять»* – спогади, що переслідують людину (тінь дитинства); *«страх та загроза»* – очікування лиха, тривога, передчуття (тінь катастрофи); *«маргінальність»* – перебування поза центром, на межі соціального, культурного (тіньове життя, бути в тіні історії). Окремо варто зазначити про опозиції *«тінь – світло»*, де останнє репрезентує відкритість, істину, надію, а *тінь* – невидиме, небезпечне, приховане. Ця опозиція має глибокий аксіологічний зміст, що вкорінений у релігійних, міфологічних і фольклорних наративах.

Оскільки фразеологійний рівень мови є важливим джерелом вивчення національного специфічного ментального досвіду – то концепт *тінь* широко застосовують у пареміології. Найбільш яскраво це відображено у фразеологізмах: *тінь залишилася* – змарніти; *тінь падає* – підозрювати; *боятися власної тіні* – страх; *триматися в тіні* – приховане; *тінь минулого* – спогади; *тіньовий бік особистості* – підсвідоме; *царство тіней* – пекло. У цих фразеологійних одиницях *тінь* постає як маркер та зберігає стійкі культурні уявлення, закріплені в ментальності носіїв української мови.

У мовному просторі концепт *тінь* реалізовано через систему лексем і фразеологізмів: *бути в тіні, тінь сумніву, кинути тінь, залишитися тінню себе* тощо. У кожному з випадків тінь є не буквальною темрявою, а метафорою для емоційних або психологічних станів: недовіри, тривоги, втрати, пригніченості. Часто ці образи мають оцінну конотацію, передаючи негативний або амбівалентний сенс.

У художньому дискурсі лексему *тінь* активно використовують для передавання внутрішнього стану суб'єкта, позначення внутрішньої роздвоєності, пережитої травми або спогадів. Повість Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків», яку також називають «Тіні минулого», репрезентує *тінь* як спогади та досвід, що стають перешкодою для будування майбутнього. У публіцистичних текстах вона позначає приховані загрози, моральну двозначність або політичну недовіру: «*Для реалізації схеми її учасники вносили до товаросупровідних документів недостовірні дані про вартість та обсяги*

продукції. При цьому одержану "різницю" виводили у "тінь"» [5]. У культурному просторі *тінь* часто символізує потойбічне, невидиме, недостатньо осмислене. У християнській традиції вона асоціюється зі смертю: «*Навіть коли йду я долиною тіні густої, то не боюся жодного лиха, бо ти зі мною. Твоя палиця і посох підтримують мене*» [8], з душею померлого.

Під час війни концепт *тінь* набуває нових значень*: «тінь війни», «тінь міста»*. У цих випадках *тінь* фіксує травматичний досвід, утрати — фізичні (людина, місто) та ментальні (психологічна нестабільність, втрата безпеки чи ідентичності). На сучасному етапі цей концепт активно застосовують. Наприклад, Анна Павліченко видала «Тіні війни» – збірник новел, оповідань, коротких п'єс, які закарбували злочини росіян у текстах, що доповнені фото [6]. Зокрема видавництво «Майдан» випустило друком книгу харківського журналіста та письменника Леоніда Логвиненка. Вона має назву «Тінь війни» і містить понад дві сотні фото та поезії автора, створені переважно під час повномасштабної війни [7].

Висновки. Отже, концепт *тінь* у межах українського ментального простору – це багатовимірне й культурне насичене утворення. Він не обмежений лише фізичним або оптичним значенням, а виходить на рівень метафоричного осмислення досвіду, де містить такі смислові зони: пам'ять, страх, трагічне минуле, внутрішня тривога, соціальна невидимість і навіть смерть. У мові, пареміології та художньому дискурсі тінь фіксує підсвідоме, пригнічене, приховане, виступає маркером соціально маргінального або особистісно травматичного досвіду. На сучасному етапі концепт тінь набуває нових актуальних значень — передусім у зв'язку з війною, де *тінь* символізує втрату, руйнування, посттравматичний стан і тривожну пам'ять. Така динаміка свідчить про високу продуктивність і гнучкість концепту, що дає підстави розглядати його як ключовий маркер української культурної ідентичності у періоди історичних змін. Дослідження підтвердило необхідність комплексного осмислення концепту тінь як ментальної одиниці, що відображає не лише мовні значення, але й ціннісно-світоглядну модель українського народу.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
2. Ільїна, О. В. Вербалізація архетипного концепту тінь у повісті Ю.М. Мушкетика "Диявол не спить". *Закарпатські філологічні студії.* Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2021. Т.1, Вип. 19. С. 26–31. – Бібліогр.: с. 31 (13 назв); рез. укр., англ.
3. Лєвочкіна, С. В. (2016) *Реалізація архетипного концепту "Тінь" у тетралогії "Земномор'я" У. Ле Гуїн. Матеріали всеукраїнської науково-практичної заочної конференції з міжнародною участю "Сучасні лінгвістичні студії XXI століття"* 01 лютого 2016. С. 48–51.
4. Турчанська О. С. Протиріччя жіночої душі крізь призму концепту "Я-інший" (на основі компаративного аналізу творчостей Е.Гаскелл та О.Кобилянської). *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Філологічні науки*. 2013. Вип. 4.11. С. 277–281.
5. Олександрович В. Тернопільських митників, які допомагали контрабандистам, викрили за втручання Офісу Генпрокурора (фото). *Терен*. URL: https://teren.in.ua/news/v6frv65t6r56b87t879nyt75rb8n9t8y9_370339.html (дата звернення: 25.04.2025).
6. Павліченко А. Тіні війни: збірка прози. *Goodreads*. URL: https://www.goodreads.com/book/show/208279551 (дата звернення: 25.04.2025).
7. «Тінь війни». У Харкові вийшла книга фотожурналіста Леоніда Логвиненка - «Люк». *«Люк»*. URL: https://lyuk.media/news/shadow-of-war/ (дата звернення: 25.04.2025).
8. Свідки Єгови. URL: https://www.jw.org/uk/біблійні-вчення/біблійні-вислови/псалом-23-4/ (дата звернення: 25.04.2025).

УДК: 811.161

Олена Хлобжева

КОНЦЕПТ «РОДИНА» В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Стаття присвячена дослідженню концепту РОДИНА в українській культурі з використанням методу концептуального аналізу. Розглянуто лінгвокультурні, історичні та соціальні аспекти, що формують цей концепт. На основі аналізу фольклору, мовних одиниць виявлено ключові ознаки концепту РОДИНА, зокрема його зв'язок із цінностями єдності, взаємопідтримки та традицій. Дослідження підкреслює унікальність сприйняття родини в українській культурі та її значення як основи суспільства

Ключові слова: *родина, рід, концепт, концепт, культура.*

Olena Khlobzheva

THE CONCEPT OF "FAMILY" IN UKRAINIAN CULTURE

The article is devoted to the study of the concept of FAMILY in Ukrainian culture using the method of conceptual analysis. The linguistic, cultural, historical and social aspects that form this concept are considered. Based on the analysis of folklore and linguistic units, the key features of the concept of FAMILY are revealed, in particular its connection with the values of unity, mutual support and traditions. The study emphasizes the uniqueness of the perception of family in Ukrainian culture and its importance as the foundation of society.

Keywords: *family, concept, concept, culture.*

Вступ. Концепт *родина* є центральним у системі цінностей української культури, проте його комплексне дослідження з позиції лінгвокультурології залишається недостатньо висвітленим. У сучасному глобалізованому світі, де традиційні цінності зазнають трансформацій, важливо дослідити, як концепт *родина* зберігає свою автентичність і адаптується до нових умов. Проблема полягає у визначенні структури, змісту та культурної специфіки цього концепту.

Метою статті є аналіз концепту *родина* в українській культурі завдяки методу концептуального аналізу, виявлення його ключових ознак і культурного значення. Дослідження спрямоване на розкриття зв’язку між лінгвістичними виразами, фольклором і соціокультурними практиками, що формують цей концепт.

Виклад основного матеріалу. Концепт *родина* в українській культурі можна поділити на три основні складові: когнітивну, емоційну та аксіологічну.

На когнітивному рівні родина асоціюється з групою людей, пов’язаних кровними або шлюбними зв’язками. У мовній картині світу українців родина вміщує не лише найближчих родичів (батьки, діти), а й розширену сім’ю (дідусі, бабусі, дядьки, тітки), на що і вказує СУМ-11: *«Група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом; сім'я»*. Лексеми «рід», «родичі», «свояки» вказують на глибоке розуміння родинних зв’язків. Наприклад, слова написані Іваном Котляревським підкреслюють важливість гармонії в родині:

«Де згода в сімействі, там мир і тишина,
Блаженні там люди, блаженна сторона»

Емоційно концепт *родина* пов'язаний із почуттями любові, безпеки та взаємопідтримки. У фольклорі родина часто зображена як джерело тепла та захисту, наприклад, слова *«Рідна мати моя, ти ночей не доспала»* («Пісня про рушник» Андрія Малишка) вказують на турботу, на матір, яка буде жертвувати собою заради родини. На ціннісному рівні родина є основою моральних принципів українців. Її асоціюють з такими цінностями як вірність, повага до старших, відповідальність.

Родина – це рід, рідня. У морфемній будові слова родина закріплене розуміння її як одиниці роду: воно мотивоване словом рід, від якого утворено афіксальним способом за допомогою суфікса -ин-, який виступає в сингулятивних іменниках. Отже, родина – складник роду. Показово, що у фразеологічних одиницях не засвідчене вживання слова родина у значенні рід або покоління, оскільки ці поняття чітко розмежовувалися. Історично виокремлення родини пов'язане зі зростанням чисельності роду та поступовою зміною способу ведення господарства, однак родини одного роду не втрачали зв'язку між собою [3, с. 77]. Здавна було помічено, що представники одного роду схожі одне на одного, що зумовлено кровним зв'язком (генетичний чинник) і вихованням (соціальний). Цей складник концепту вербалізований у приказках: *«Одного роду, одного плоду; Іншого роду, іншого заводу (племені); Який рід, такий і плід».* Спостереження щодо спадковості рис характеру підтверджує фразеологічна одиниця *Неполохливого роду*. Однак приказки *Птиця одного роду, а не однакове пір'я; Нема роду без вироду* та спільнокореневе *виродок* засвідчує, що траплялися випадки, коли представники родини були зовсім не схожі на решту його членів, зокрема йдеться про відмінність моральних настанов [1, с. 13–14]. Таким чином, концепт *рід* також є багатогранним: він охоплює ідеї спадковості, соціального впливу, моральної цілісності, але також допускає індивідуальну варіативність і моральні відхилення. Це відображає гнучкість

української культурної свідомості, яка визнає як силу родинних зв'язків, так і можливість індивідуального вибору, що може суперечити родинним традиціям.

Родина – це щастя та любов. Родина є фундаментом емоційної підтримки, де кожен член відчуває тепло, турботу і взаєморозуміння. Щастя в родині виникає завдяки спільним моментам, довірі та відчуттю безпеки, а любов – це невичерпна сила, що об'єднує людей, дарує гармонію та сенс життя. Разом вони створюють атмосферу, в якій кожен може бути собою і почуватися цінним. Можна помітити вербалізацію родини як щастя в прислів'ях та приказках: «*Де одинець – сімейству кінець, де сім – щастя всім**;** Нещаслива родина, як лиха година; В сім'ю, де лад, щастя дорогу не забуває*», – відповідно, велика родина – велика цінність, щастя. Життя вирує у таких сім'ях, традиції процвітають, шанують старших, поважають.

В українській культурі родина – це «традиційний символ душевного порятунку, затишку, ключова ланка родоводу» [2, с. 504], тому: «*За гроші не купиш ні батька, ні матір, ні родини й Нема в світі, як родина».* Концепт *родина* в українській культурі має низку унікальних рис: патріархальність з елементами рівності (традиційно чоловіка вважали головою сім'ї, але жінка відігравала ключову роль у вихованні дітей і збереженні традицій), зв'язок із землею (родину часто асоціюють з хатою, господарством, рідною землею, що відображено у словосполученнях на кшталт «рідна хата»), релігійність (християнські цінності: шлюб, повага до батьків) формують концепт *родина*. Також обряд вінчання молодих та хрещення дітей залишаються важливими в сучасній Україні.

У сучасному суспільстві концепт *родина* зазнає змін під впливом урбанізації, еміграції та глобалізації. Молоде покоління частіше обирає нуклеарну сім'ю (батьки та діти) замість розширеної. Проте цінності взаємодопомоги та поваги до старших зберігаються. Медіа, зокрема серіали та реклама, популяризують образ «ідеальної родини», що поєднує традиційні та сучасні риси.

Родина – це війна. Під впливом війни родина перестає бути лише приватним осередком. Вона стає символом тилу, надії, мотивації до боротьби. У

мовному та культурному просторі виникає розширення меж родини: «*Всі ми – одна велика українська родина»,* – вислів, який ми можемо часто почути з уст українців. *«Заради родини – на фронт»*, – можемо чути від наших захисників. Також, можна згадати пісню *«Повертайся живим»* Світлани Тарабарової, яка апелює до образу матері, дружини, дітей – тих, заради кого воїн тримає оборону.

Висновок. Концепт *родина* в українській культурі є багатогранним і відображає історичні, соціальні та духовні аспекти життя українців. За допомогою концептуального аналізу встановлено, що родину сприймають як осередок єдності, любові та моральних цінностей. Концепт РОДИНА завжди зберігає свою центральну роль у культурній ідентичності українців.

Література:

1. Бондаренко Д. В. Концепт «родина» в МКС українців. *Філологія XXI століття* : зб. наук. пр. студентства й наук. молоді за матеріалами X Всеукр. наук.-практ. конф. студентства й наук. молоді, м. Харків, 29 квіт. 2020 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2020. С. 13–14.

2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

3. Макарець Ю. С., Сліпчук О. М. Концепти рід, родина, сім'я в мовній картині світу українців. *Наукові записки. Серія "Філологічні науки"*. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2013. С. 75–78.

4. Словник української мови: в 11 томах / голов. ред. І. К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1977. Т. 8. 927 с.

УДК 811.161.2'42:32

Юлія Чиж

КОНЦЕПТ ПРОСТОРУ В ДИСКУРСІ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИХ НОВИН

У статті розглянуто концепт «простір» у воєнно-політичному дискурсі новин XXI століття як когнітивна одиниця, що формує уявлення про реальність у масовій свідомості. Сучасні темпи глобалізації, цифрової трансформації та зниження рівня критичного мислення в суспільстві зумовлюють зростання значення символічного й метафоричного у сприйманні інформації. Проаналізовано, як через вербалізацію

просторових категорій відбувається узагальнення зовнішнього світу, що дає змогу медійним структурам маніпулювати соціумом. Запропоновано чотири способи класифікації простору на географічний, фізичний, часовий та ментальний, а також функціювання відповідних метафор у сучасному новинному наративі. За допомогою прикладів із заголовків та цитат продемонстровано, як простір стає інструментом репрезентації ідеологічних конфліктів, побудови владної ієрархії, геополітичного тиску й активно формує настрої соціуму. Особливу увагу приділено різниці між прямим та переносним значенням терміна, впливу мовленнєвих висловлювань на суспільне мислення. У підсумку доведено, що просторові метафори не лише відображають дійсність, а й активно конструюють нові її образи, зокрема в умовах війни. Стаття є вагомим внеском у дослідження когнітивної та політичної лінгвістики, а також семіотики.

Ключові слова: *простір, воєнно-політичний дискурс, метафоризація, інформаційний вплив, когнітивна категорія.*

Yuliia Chyzh

THE CONCEPT OF SPACE IN THE DISCOURSE OF MILITARY AND POLITICAL NEWS

The article considers the concept of «space» in the military-political discourse of the 21st century news as a cognitive unit that forms an idea of reality in the mass consciousness. The current pace of globalization, digital transformation and a decrease in the level of critical thinking in society lead to an increase in the importance of symbolic and metaphorical in the perception of information. It is analyzed how, through verbalization of spatial categories, the external world is generalized, which allows media structures to manipulate society. Four ways of classifying space into geographical, physical, temporal and mental, as well as functioning of corresponding metaphors in the modern news narrative are proposed. With the help of examples from real titles and quotes, it is demonstrated how space becomes an instrument for representing ideological conflicts, building a power hierarchy, geopolitical pressure and actively forms the mood of society. Special attention is paid to the difference between the direct and figurative meaning of the term, the influence of speech statements on public thinking. As a result, it is proved that spatial metaphors not only reflect reality, but

also actively construct new images of it, in particular in conditions of war. The article is a relevant contribution to the study of cognitive and political linguistics, as well as semiotics.

Key words: *space, military-political discourse, metaphorization, informational influence, cognitive category.*

Постановка проблеми. XXI століття вражає прискореними темпами глобалізації та автоматизації, суспільство віддаляється від реального світу та все частіше заглиблюється в мобільний простір технологій, будуючи свою «віртуальну іпостась» та довіряючи будь-якій інформації через брак критичного мислення. Відбувається двосторонній процес: соціум не може ввійти у простір і не перебрати на себе його частину, тому будь-які дані, які виринають у площині Internet-у одразу стають доступними загалу. Останній критикує, бере під сумнів чи бездумно ставить за взірець, не розрізняючи факти та ідеологічні наративи – реципієнти піддаються маніпуляції за допомогою слів, метафор, концептів – це складна «когнітивна гра», спрямована на досягнення бажаного результату. Такими засобами впливу користувалися в усі часи, особливо в межах тоталітарних систем, де силу слова обмежує влада авторитарних режимів. Водночас ці способи формування суспільного мислення використовували й під час творення незламних та свідомо вільних націй.

Із початку російської агресії в 2014 році все частіше в новинах з'являється інформація, яка акцентує на географічних маркерах, вказує на фізичне втілення і використовує абстрактні образи для позначення метафізичних категорій у площині політичних настроїв. Загалом, об'єднавши всі ознаки, ми отримаємо протяжну мапу, поєднану ментальним та матеріальним, що становить концепт *простору*.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основні засади «просторовості» були закладені ще Аристотелем, який виокремлював це як відсутність матерії. Пізніше І. Кант, В. фон Гумбольдт пов'язали цю категорію із концептом, і їхні думки розвинули М. Гайдеґґер, А. Верлен, П. Бурд'є та інші мислителі. Оскільки метафоризація є когнітивним процесом, який супроводжує

людину на всіх етапах життя, вивчення методів та способів конструкції воєнно-політичного простору цікавить вітчизняних дослідників упродовж тривалого часу. Вагомими для цього напряму є розвідки Світлани Ковриги [1] про детермінізацію політичного простору; Юлії Узун (Узун, 2022), у якій вивчено поліморфічні процеси в концепті політичного простору; Ольги Кошкіної, Наталії Моісеєвої про проблему організації політичного простору в сучасності (Кошкіна, Моісеєва, 2020) та інших.

Мета статті – угрупувати й обґрунтувати основні вияви концепту *простір* у воєнно-політичному дискурсі новин.

Виклад матеріалу. Для категоризації *простору* звернімось до дефініцій цього слова. СУМ-11 подає такі визначення: 1) необмежена протяжність (в усіх вимірах, напрямах); тривимірна протяжність над землею; 2) одна з основних об'єктивних форм існування матерії, яка характеризується протяжністю і обсягом; 3) вільний, великий обшир; просторінь; 4) відсутність яких-небудь обмежень, перешкод у чомусь; воля. Як бачимо, кожне з визначень вказує на необмежену територію, якій властиві як фізичні ознаки, так і її абстрактне втілення, існування лише у свідомості.

Простір заповнює все довкола нас і наповнений усім, водночас він може існувати в матерії та поза нею, але для гармонійного функціювання цієї категорії потрібна синхронізація між часом, місцем та напрямом руху, хоча в контекстах часто ці умови нівельовані. Для кращого осмислення цього феномена ми використовуємо метафори, категоризуючи та узагальнюючи дійсність.

У воєнно-політичному дискурсі новин *простір* є сферою здійснення актів влади, війни та неполітичних упливів. Водночас ці три критерії цілком окреслюють розвиток соціально-культурних, політико-економічних аспектів життя як у межах певної країни, так на світовому рівні. Але для систематизації та всебічного дослідження варто розмежувати *простір* на чотири напрями. Насамперед як географічну локацію, яка слугує місцем дії і обмежує сферу виконання. Ця площина зазвичай наповнена координатами, що в когнітивному засвоєнні та інтерпретації реципієнтів набуває символічного значення,

наприклад: «*Захід – розвиток та демократія»*. Як фізичну форму існування певної структури із можливістю набуття людських властивостей: «*Європа відкриває для нас перспективи*». Як часову координату, що є когнітивним інструментом і дає змогу керувати хронологією подій, впливати на майбутнє, контролювати суспільну пам'ять: «*Світ зупинився в лютому*». Абстрактну сферу виконання політичної діяльності, яка існує у свідомості як ментальний образ: «*Міжнародна арена не готова до таких викликів*».

Розглянемо детальніше вирази, у яких відбувається ословлення за допомогою концептуальних метафор.

«*Херсонщина страждає від російських обстрілів» [5]. У* цьому прикладі «Херсонщина» постає водночас як місце воєнної дії і об'єкт, на якого спрямований нищівний акт. Такого ефекту здобуто завдяки метафоризації (а саме метонімії) *простору* і надання йому людської можливості відчуття психофізичного стану болю. Зокрема це допомагає поглибити трагічний пафос заголовка. Але зауважимо, конкретного місця локації в лексемі не вказано, що слугує розширенням території, яка потерпає від злочину і водночас відповідає умовам воєнного стану для убезпечення громадян від повторних звірств.

«"*Якщо у Європи буде своє власне супутникове угруповання, то це чудово, я думаю, що більше, то краще. Але в ширшому сенсі, я думаю, що Європа трохи затиснута між США і Китаєм. І зараз нібито час вибору*", — сказав Карр» [2]. У цьому випадку змішано використано географічні маркери, адже «США» та «Китай» – позначення країн, які слугують граничними зонами для здійснення політико-економічних відносин. Фактично, у свідомості Брендана Карра Сполучені Штати та Азія, на чолі з Китайською Республікою, постають як впливові «геополітичні гравці», які мають перевагу та формують ієрархію, а «затиснута Європа» – регіон – представлений як суб'єкт виконання дії, обмежений у своїх повноваженнях, незважаючи на множинність урядів у Союзі. Можемо помітити використання *простору* як маршрут вектора європейського руху на Схід або на Захід, і як елемент тиску, що активує часову категорію, вказуючи на важливості дії, яка окреслить майбутній розвиток міжнародних

відносин. Таким чином, вербалізація просторових метафор слугує не лише для творення ментальної мапи світу, а і є засобом примусу, розмежовує представлених опонентів за критерієм панування на міжнародній арені, загалом допомагає осмислити складність політичних процесів сьогодення.

Цей приклад «*В умовах теперішніх викликів для нас важлива кожна можливість просувати інтереси України на міжнародній арені та знаходити підтримку наших партнерів» [3] репрез*ентує абстрактну просторову організацію «*міжнародна арена*», яка в новинному дискурсі має інші варіації, що іноді вважають синонімічними: *політична арена, світова арена, міжнародна сцена* тощо. На нашу думку, позначати ці словосполучення взаємозамінними не завжди доречно, адже різниця криється в семантиці. Міжнародні відносини представляють зв'язки не лише між політичними силами, а й між цілими народами чи окремими етносами, громадськими рухами та іншими суб'єктами світової спільноти. Метафоризація *арени* та перенесення її з фізичної площини на ментальний рівень символізує специфічну діяльність, у якій конкуренція на глобальній мапі відбувається не лише матеріальними ресурсами. Змагання за першість у світовій ієрархії досягається тонкою грою дипломатів через емоційні важелі впливу, спільні інтереси, авторитет, репутацію і суспільні настрої, що підкреслює абстрактність категорії. Також Олексій Мовчан залучає часовий *простір*. Спершу він вказує на виклики сьогодення й одразу пропонує вирішення проблем крізь рух до співпраці та пошук підтримки у міжнародній спільноті.

Фізичне втілення *простору* можемо прочитати в заголовку «*Розкол в УПЦ МП:* "*верхи*" *хочуть жити по-старому, а* "низи" – ні» [4] – перефразування відомої цитати «Низи не хочуть, верхи не можуть», яку озвучили ще наприкінці 1990-х років. Спостерігаємо вертикальну ієрархію, зумовлену адміністративно-бюрократичними процесами, яка вказує на різнорівневі посади виконавців. Верхи – це умовні правителі, представники влади, особи, які керують, а низи – ті, що підпорядковуються, виконують накази, «рухають» інші структури або ж бунтують. У заголовку фізичний *простір* роздвоєний, на що вказує розбіжність у поглядах між представниками старого духовенства і молодими вірянами, думка

яких змінилась опісля повномасштабного вторгнення, а такі ситуації зазвичай призводять до розколу і ворожості в межах цілісної структури.

Висновок. Концепт *простору* не лише відтворює когнітивний досвід, а й впливає на його становлення в реципієнтів. За допомогою метафоризації медійні структури подають інформацію організовано, що допомагає осмислити події через простіші моделі, водночас це спонукає до семіотичного аналізу закодованих повідомлень. Концептні метафори у воєнно-політичному дискурсі новин дають змогу налаштувати авдиторію на певні суспільні настрої, спонукають до дії та формують особливий тип мислення.

Література:

1. Коврига С. Детермінанти політичного простору. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2010. № 4. С. 164–171.

2. Лисенко К. Хто не з нами, той проти нас: Білий дім змушує Європу обирати між Starlink Маска і китайськими технологіями. Політарена. URL: https://politarena.ua/khto-ne-z-namy-toy-proty-nas-bilyy-dim-zmushuie-yevropu-obyraty-mizh-starlink-maska-i-kytayskymy-tekhnolohiiamy-97811/ (дата звернення: 17.04.2025).

3. Олексій МОВЧАН: Важлива кожна можливість просувати інтереси України на міжнародній арені. Голос України. URL: https://www.golos.com.ua/article/380601 (дата звернення: 17.04.2025).

4. Розкол в УПЦ МП: «верхи» хочуть жити по-старому, а «низи» – ні. Рівненські новини. URL: https://www.rivnenews.com.ua/2022/09/15/rozkol-v-upts-mp-verkhy-khochut-zhyty-po-staromu-a-nyzy-ni/ (дата звернення: 17.04.2025).

5. Степанюк О. Херсонщина страждає від російських обстрілів, є загиблі. Громадське радіо. URL: https://hromadske.radio/news/2025/03/12/khersonshchyna-strazhdaie-vid-rosiyskykh-obstriliv-ie-zahybli (дата звернення: 17.04.2025).

6. Чальцева О. Просторові виміри публічної політики. *Актуальні проблеми політики*. 2015. № 56. С. 21–31.

УДК 811.161.2'373:398

Маргарита Шуляк

КОНЦЕПТ ВОГНИЩЕ: ВІД СВАРОЖИЧА ДО ВІРТУАЛЬНОЇ ДОМІВКИ

У статті здійснена спроба систематизувати наявні в різних джерелах відомості про концепт «вогнище», який дещо трансформувався в сучасному

віртуальному просторі. Вогонь – один з базових концептів для багатьох національних культур. З одного боку, він є невід'ємною частиною нашого життя, началом світла, тепла; з іншого боку, це руйнівна стихія. Раніше українські науковці у своїх розвідках уже досліджували концепт «вогонь» з різних боків (зокрема, звертали увагу на вербалізацію цього концепту у фольклорі та творчості відомих письменників, порівнювали цей концепт у різних мовах, аналізували архетипи тощо), однак концепт «вогнище» досі лишається не надто дослідженим і потребує нашої уваги. В основі аналізу було використано методику, розроблену науковою школою Національної академії Служби безпеки України. Метою нашого дослідження було простежити, як саме відбувалося становлення концепту «вогнище» в українському просторі, наскільки разючими є відмінності між його сприйняттям у традиційній культурі і в мережі. Відтак, у цій розвідці ми звернули увагу на визначення поняття «вогнище», розглянули антонімічні та синонімічні зв'язки в межах цієї лексеми та пов'язаних з нею інших слів, а також спробували продемонструвати використання концепту «вогнище» у віртуальній культурі. У підсумку було виявлено такі приклади побутування цього концепту, як «віртуальний дім / осередок», «центр активності / події» та «символ спільної ідентичності».

***Ключові слова**: концепт, вогнище, вогонь, віртуальний простір, інтерпретація.*

Marharyta Shuliak

THE CONCEPT OF THE BONFIRE: FROM SVAROZHYCH TO THE VIRTUAL HOME

The article attempts to systematize the information available in various sources about the concept of bonfire, which has undergone certain transformations in the modern virtual space. Fire is one of the basic concepts for many national cultures. On the one hand, it is an integral part of our life, the beginning of light and warmth; on the other hand, it is a destructive element. Previously, Ukrainian scientists in their research have already studied the concept of fire from various angles (in particular, they paid attention to the verbalization of this concept in folklore and the work of famous writers, compared this concept in different languages, analyzed archetypes, etc.), however, the concept of bonfire still remains understudied and requires more attention. The analysis was based on a methodology developed by the scientific school of the National Academy of the Security Service of Ukraine.

The goal of our study was to trace exactly how the concept of bonfire was formed in the Ukrainian space, and how striking the differences are between its perception in traditional culture and on the Internet. Thus, in this investigation, we paid attention to the definition of the concept of «bonfire», examined antonymic and synonymous relationships within this lexeme and other words related to it, and also tried to demonstrate the use of the concept of bonfire in virtual culture. As a result, such examples of the existence of this concept as «virtual home / center», «center of activity / event» and «symbol of shared identity» were identified.

Keywords: *concept, bonfire, fire, virtual space, interpretation.*

Постановка проблеми. Вогонь – одна з ключових стихій, потужний образ, символ, концепт, який використовують у слов'янських, східних, західних та багатьох давніх корінних культурах. Окремі дослідження цього концепту знаходимо у доробку Давидюк Ю., Доброльожи Г., Жалко Т., Колесника О., Литвин І., Слюніної О., Хомчак О., Шуляк С., Яремчук І. та інших. У своїх роботах автори переважно зверталися до аналізу вербалізації цього концепту в поетичних та прозових текстах українських і закордонних письменників, звертали увагу на порівняльний аспект (вогонь в українській / англійській мовах) та комплексне дослідження амбівалентної пари вогонь / вода. Останній аспект дослідила Попик М. у своїй магістерській роботі «Опозиція ВОГОНЬ – ВОДА в українській лінгвокультурі» під керівництвом Мартінек С.

З огляду на наявні дослідження концепту *вогонь* у різних аспектах, виникає очевидна лакуна в науковому осмисленні концепту *вогнище*. Попри свою семантичну спорідненість з *вогнем*, *вогнище* має додаткові конотації, пов'язані з домом, родинним теплом, сакральним простором, ритуалами та обрядами. Недостатня кількість досліджень, присвячених саме концепту *вогнище*, зумовлює необхідність його окремого, комплексного аналізу.

Особливої актуальності це питання набуває в контексті стрімкого розвитку інформаційних технологій та віртуального простору. Трансформація традиційного розуміння *вогнища* як фізичного осередку тепла і світла до концепту «віртуальної домівки», цифрового простору для комунікації та обміну

інформацією залишається практично не дослідженою. Це зумовлює необхідність дослідження концепту *вогнище* в його історичному розвитку – від архаїчного розуміння, пов'язаного зі Сварожичем та родинним вогнищем, до сучасних інтерпретацій у віртуальному просторі.

Мета статті – проаналізувати концепт *вогнище* в українському просторі на семантичному рівні, окреслити основні зв'язки серед синонімів, антонімів, асоціацій, а також виявити та інтерпретувати використання цього концепту у віртуальному середовищі.

Виклад основного матеріалу. В українській мові лексема «вогнище» є багатозначною. У СУМ-20 подано такі дефініції: 1) Купа дров, хмизу і т. ін., що горить (*В степу блимали вогнища, надходила ніч (М. Хвильовий)*; 2) Місце, де розкладають вогонь *(На підлозі житла на однаковій віддалі одне від одного знаходилися три вогнища з кістковим і дерев'яним вугіллям*; 3) *перен*. Джерело, місце, звідки що-небудь поширюється (*Родина Косачів ... вважалася зразком чемності та гостинності, вогнищем, до якого тягнулися всі, кому дорогі були національні традиції. (М. Олійник*); 3.2) Центр, осередок розвитку чого-небудь (*Називаючи університет вогнищем культури, ми вже самою назвою даємо йому високу оцінку*; 4) *іст.* Князівський дім (*Серед адміністрації князівського господарства були: огнищний тіун, управитель всього князівського дому – огнища.)* [6, с. 218]. Як бачимо, у прямому значенні це слово пов'язане передусім з вогнем, його джерелом і процесом утворення. У переносному значенні ключовими є семи «джерело» й «осередок», що певною мірою пов'язане і з його історичним значенням (адже помешкання князів також зазвичай були розташовані у столиці – центрі суспільного та політичного життя).

Для розуміння специфіки досліджуваного концепту варто також звернути увагу на можливі синонімічні та антонімічні пари. У своєму словнику Караванський С. пропонує чотири групи синонімів. До першої групи належать такі лексеми: *багаття, ватра, вогонь, полум'я*; другу групу складають слова, які автор позначив прикметником *рідне: гніздо, пенати, домівка, хата*; третя група – *родинне коло*, що відповідає «родинному вогнищу»; остання група – єдина

лексема з усього переліку, що має негативну конотацію – *гніздовище (чогось поганого)* [2, с. 60].

Окрім традиційного протиставлення ВОДА – ВОГОНЬ у межах концепту *вогнище* можна виокремити й інші пари. У словнику антонімів Полюга Л. пропонує варіанти *палити* (знищувати вогнем) – *гасити* (припиняти горіння) [4, с. 242], *загорятися* (починати горіти, світити) – *гаснути* (переставати горіти, світити, запалюватися) [4, с. 143–144]. Цікаво, що Полюга Л. згадує *вогнище* також у контексті протиставлення *мир – війна*. Мир представлено за допомогою слів *досягнення, збереження, зміцнення, забезпечення, захист, ілюзії, політика, сили, символ, справа миру*, а війну – *виникнення, вогнище, загроза, закінчення, можливість, підготовка, причина, розв'язання, розширення, стан, стратегія, тактика, учасник війни* тощо [4, с. 204–205]. З цього можемо зробити висновок, що найбільш сприятливим для побудови нових зв'язків є пряме, первинне значення слова «вогнище». Проте завдяки процесу метафоризації у мові постійно виникають нові протиставлення, що можуть мати і позитивну, і негативну конотацію (порівняймо *рідне гніздо* (вогнище) як осередок домашнього тепла, затишку і *вогнище війни* як центр бойових дій).

Перш ніж перейти до розгляду концепту *вогнище* у віртуальному просторі, звернімося до його історії розвитку та побутування цього концепту в народній культурі. Один із елементів нашого дослідження – етимологічний аналіз ключового слова і деяких лексем із синонімічного ряду. Слово *вогонь* походить від праслов'янського **ognь* і є спорідненим із формами в литовській мові *ugnis [ùgnis]*, латинській – *uguns*, давньоіндійській *agníḥ* та хетській *agniš*. Саме́ слово *вогнище* було утворено за допомогою приєднання суфікса -ищ-, який, імовірно, звузив його значення до *місця, де є вогонь*. Лексема-синонім *багаття* пов'язана з праслов'янським bag-, що означає «горіти, тліти», а також споріднена з давньоверхньонімецькими *bacchan*, *bahhan* у значенні «пекти», давньоанглійським *bacan* і грецьким *φώγω* (в українському перекладі «смажу, печу») [1, с. 413].

Вогонь у культурі слов'ян від найдавніших часів асоціювався передусім із сакральною силою, даром, який послав Сварожич – син бога неба Сварога [5, с. 48]. Відповідно, ставлення до цієї стихії було особливо шанобливим. У праці «Ангели на сходах неба» Чубинський П. вказував на те, що «господиня повинна бути з вогнем дуже обережною і поважати його: повинна замітати його чистим віником, хрестити його, ставити біля нього горщик з водою й поліно, щоб він мав що їсти й пити. Про вогонь кажуть так: "Ми шануємо вогонь, як Бога, він наш дорогий гість. Він, як розгнівається й візьме, то другому вже того не дасть"» [7, с. 10]. Вогнище було обов'язковим елементом у багатьох ритуалах та обрядах (варто згадати хоча б про традицію спалення трупів – кремацію, яка досі лишається частиною поховання в багатьох культурах, або стрибки через вогонь під час святкувань Івана Купала, що виконували роль очищення від хвороб). В українській культурі образ вогню закорінений дуже глибоко, саме тому мовці свідомо чи несвідомо продовжують постійно згадувати його і з художньою метою, і під час спілкування в побуті. Наведемо декілька найуживаніших висловів: *«Де вогонь, там і дим»* (рідше – *«Де вариться, там і пахне»*) – цей вислів вказує на нерозривний причиново-наслідковий зв'язок, який виникає між двома явищами, подібно до того, як дим супроводжує вогонь; з метою застерегти когось від небажаних ризиків, небезпеки, переконати поводитися обачніше мовці часто повторюють *«Не грайся з вогнем»*; *«Тримати вогонь у серці»* – метафорично цей вираз може означати зберігати сильні почуття, ентузіазм, пристрасть, оскільки вогонь здебільшого асоціюють з енергією, інтенсивністю.

Аналізуючи відповіді респондентів, запропоновані в асоціативному словнику, можна простежити тенденцію, що асоціації як у жінок, так і в чоловіків приблизно рівномірно зумовлені і прямими (фізичні властивості вогню), і переносними (емоційні та соціальні) значеннями. В обох групах натрапляємо на такі асоціації: *тепло, вода, яскравий, гарячий, пече, великий, червоний, палкий, пекло* тощо. Однак де в чому асоціації все ж різняться. Наприклад, чоловіки здебільшого фокусуються на прагматичних, матеріальних аспектах, хоча також покликаються й на інтелектуальну сферу (асоціації, які запропонували чоловіки,

і яких не зафіксовано у жінок: *Карпати, пікнік, плазма, Прометей, дим, попіл, сірник* тощо). Жінки, добираючи асоціації, більше фокусувалися на емоційному сприйнятті, кольорах, а також вказували на певні негативні явища, пов'язані з відчуттям небезпеки (асоціації, які запропонували жінки, і яких не зафіксовано у чоловіків: *вічний, голубий, жовтий, оранжевий, колючий, ліс, страшно* тощо) [3, с. 76]. Варто зазначити, що у деяких випадках респонденти згадували *вогнище* як асоціацію до інших слів (чоловіки – до слів *господарка* і *дім*; жінки до – слів *дім*, *дружина* і *рідний*). Це вказує на різницю у сприйнятті світу між чоловіками та жінками і цілком може бути об'єктом нових досліджень з погляду гендерних відмінностей. Інтерпретація асоціацій підтверджує багатогранність концепту *вогнище*. Фізичні асоціації (тепло, полум'я, дим) поєднуються з емоційними (затишок, родина) та соціальними (розмови, пісні), а також з контекстами його використання (ліс, похід). Це свідчить про глибоко вкорінене символічне значення вогнища в людській свідомості.

Від початку XXI ст. усі сфери людського життя зазнали стрімкого оцифрування: тепер ми все частіше сприймаємо світ крізь призму віртуального простору. Це значною мірою вплинуло на трансформацію концептів. У віртуальній культурі концепт *вогнище* може мати семантичні відношення з низкою інших понять:

- **символ спільної ідентичності**: у віртуальних спільнотах певні символи, пов'язані з *вогнищем* (наприклад, логотип, назва), можуть бути маркером спільної ідентичності та об'єднання учасників, а також вказівкою на специфіку діяльності тієї чи тієї компанії. У мережі можемо натрапити на ТОВ «ПАЛАЄ», що спеціалізується на виробництві гострих соусів і має відповідний логотип: https://palaye.com.ua/ (дата звернення: 24.04.2025);

- **центр активності / події**: у віртуальному світі *вогнище* може бути місцем проведення онлайн-зустрічей, івентів, концертів тощо, виконуючи функцію центральної локації. В умовах дистанційного навчання такими вогнищами є платформи Google Meet, Zoom, Google Forms та інші;

- **віртуальний дім / осередок спільноти**: *вогнище* може метафорично позначати онлайн-форум, чат, групову сторінку в соціальній мережі – віртуальний простір, де люди збираються, спілкуються, обмінюються інформацією та відчувають належність до спільноти. Зараз майже кожен користувач є учасником подібних вогнищ: сімейні групи, чати абітурієнтів, офіційні сторінки для комунікації закладів освіти та різноманітних компаній тощо. Такі «вогнища» можна сприймати і як віртуальний «дім» або «осередок» – це безпечне місце для спілкування та самовираження.

Висновок. Дослідження концепту *вогнище* в українському просторі виявило, що лексема, яка номінує його, охоплює як прямі значення, пов'язані з вогнем та місцем його розведення, так і численні переносні значення, де ключовими є семантика джерела, осередку та центру. Аналіз синонімів, антонімів та етимології засвідчив амбівалентність і глибоке коріння образу вогню в українській культурі. Також виявлено, що асоціації респондентів підкреслили як спільні, так і гендерно-специфічні уявлення, важливість досліджуваного концепту для ідентичності. У віртуальному просторі *вогнище* адаптується, символізуючи різноманітні онлайн-спільноти. Отже, концепт *вогнище* є динамічним і важливим елементом української мови та культури, що потребує подальшого вивчення, зокрема щодо гендерних аспектів та його трансформацій в інформаційному просторі.

Література:

1. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред.: О. С. Мельничук та ін. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 1 : А – Г. 632 с.
2. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 5-те вид. Львів : БаК, 2014. 530 с.
3. Мартінек С. В. Український асоціативний словник: у 2 т. Львів : Видавництво центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. Т. 1 : Від стимулу до реакції. 344 с.
4. Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови. 3-тє вид. Київ : Довіра, 2006. 506 с.
5. Словник символів культури України / ред.: В. П. Коцур, О. І. Потапенко, М. К. Дмитренко. 2-ге вид. Київ : Міленіум, 2002. 260 с.
6. Словник української мови: в 20 томах / Наук. керівник проєкту М. Русанівський. Київ : Наукова думка, 2012. Т. 3 : Відставання – Ґуральня. 1122 с.

7. Чубинський П. П. Ангели на сходах неба: народні повір’я та забобони. Київ : Глобус, 1992. 15 с.

ФІЛОСОФІЯ. КУЛЬТУРОЛОГІЯ. РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

УДК 130.2:321.7

Андрій Біляк

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ДОВІРИ ТА НЕДОВІРИ В СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТІЯХ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

У статті здійснено комплексний соціально-філософський аналіз феноменів довіри та недовіри як засадничих чинників функціювання сучасних демократичних систем. Досліджено еволюцію теоретичних підходів – від класичних концепцій суспільного договору до сучасних теорій соціального капіталу та контрдемократії. Особливу увагу приділено українському контексту, зокрема феномену асиметрії між високим рівнем горизонтальної довіри та кризою інституційної довіри. Проаналізовано трансформацію суспільних зв'язків в умовах повномасштабної війни, а також роль цифрових медіаплатформ і релігійних інституцій у консолідації соціального капіталу. Обґрунтовано, що довіра є ключовим ресурсом соціальної стійкості та передумовою післявоєнної відбудови.

Ключові слова: *довіра, недовіра, контрдемократія, соціальний капітал, інституційна довіра, українське суспільство.*

Andrii Biliak

A SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF TRUST AND DISTRUST IN CONTEMPORARY DEMOCRACIES: THE UKRAINIAN CONTEXT

This article provides a comprehensive socio-philosophical analysis of trust and distrust as fundamental factors in modern democratic systems. It examines the evolution of theoretical approaches from classical social contract theories to contemporary concepts of social capital and counter-democracy. Particular attention is paid to the Ukrainian context, especially the asymmetry between high interpersonal trust and the crisis of institutional trust. The transformation of social relations under conditions of full-scale war is analysed, along with the role of digital media and religious institutions.

Keywords: *trust, distrust, counter-democracy, social capital, institutional trust, Ukraine.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. У сучасній політичній та соціальній філософії довіра дедалі частіше інтерпретується як фундаментальна умова функціювання демократичного порядку. Вона виконує роль своєрідного «соціального клею», що забезпечує узгодженість дій індивідів й інституцій, знижує рівень невизначеності та сприяє стабільності суспільних відносин. Якщо легітимність влади формально ґрунтується на правових процедурах і демократичних механізмах, то довіра є практичним виміром цієї легітимності, забезпечуючи її реальне визнання громадянами.

Водночас сучасні демократичні суспільства переживають глибоку трансформацію, що супроводжується явищем системної «ерозії довіри» [10, с. 3]. Це проявляється у зниженні довіри до політичних інституцій, медіа, експертного середовища та традиційних форм авторитету. Причинами цього є як глобалізаційні процеси, так й інформаційна фрагментація, що породжує альтернативні картини реальності.

Для України ця проблема має особливий, навіть екзистенційний характер. З одного боку, історичний досвід формував недовіру до держави як зовнішнього та репресивного механізму [12, с. 142]. З іншого – сучасна війна актуалізувала безпрецедентний рівень горизонтальної солідарності та взаємної довіри між громадянами [3, с. 5; 7, с. 12]. Загалом, український випадок створює унікальне поле для дослідження взаємодії довіри та недовіри.

Аналіз стану дослідження теми

Проблематика довіри є однією з центральних у сучасній соціальній теорії. Пйотр Штомпка розглядає довіру як «ставку на майбутнє», що дозволяє діяти в умовах невизначеності [13, с. 25]. Френсіс Фукуяма підкреслює її економічний вимір, трактуючи довіру як передумову ефективного функціонування ринку та розвитку інституцій [11, с. 26]. Роберт Патнем вводить поняття соціального капіталу, в якому довіра є ключовим елементом кооперації [5, с. 174].

П’єр Розанвалон у своїй концепції контрдемократії розширює розуміння недовіри, інтерпретуючи її як необхідний механізм демократичного контролю

[10, с. 4]. Джеффрі Хоскінг акцентує увагу на історичній мінливості довіри, демонструючи її залежність від культурних і політичних умов [12, с. 88].

Загалом, сучасні дослідження формують багатовимірне розуміння довіри як соціального, політичного та культурного феномена.

Метою статті є здійснення соціально-філософського аналізу динаміки довіри та недовіри в сучасних демократіях із особливим акцентом на українському контексті.

Методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, що поєднує інструменти соціальної філософії, політичної теорії та соціології. Такий підхід дає змогу розглядати феномен довіри не лише як абстрактну категорію, а як комплексне явище, що функціює на різних рівнях соціальної реальності. Історичний метод забезпечує можливість простежити еволюцію концепції довіри від класичних до сучасних теоретичних інтерпретацій; герменевтичний підхід спрямований на глибинне тлумачення текстів ключових мислителів; порівняльний метод дає змогу зіставити західні теоретичні моделі з українською соціальною специфікою. Методи аналізу та синтезу, своєю чергою, забезпечують структуризацію феномена довіри, даючи змогу розкласти його на складники й інтегрувати їх у цілісну концептуальну модель.

Виклад основного матеріалу. У сучасній соціальній філософії довіра постає як одна з фундаментальних умов можливості соціальної взаємодії та функціювання суспільства як цілісної системи. Вона не обмежується індивідуально-психологічним виміром, а є структуроутворювальним елементом соціального порядку. Саме довіра забезпечує передбачуваність поведінки соціальних акторів, знижує рівень невизначеності та створює умови для стабільності взаємодій. У ситуаціях, коли повний контроль над діями інших є неможливим, довіра виконує функцію редукції складності соціальної реальності, що дає змогу індивідам ефективно координувати власні дії та вступати в довготривалу співпрацю.

У теоретичному вимірі вагомий внесок у дослідження довіри здійснив Пйотр Штомпка, який визначає її як своєрідну «ставку» на майбутні дії інших,

що ґрунтується на очікуванні їхньої добросовісності [13, с. 25]. Така інтерпретація акцентує увагу на ризиковому характері довіри, оскільки вона завжди передбачає можливість невиправданих очікувань. Водночас саме ця невизначеність робить довіру необхідною умовою соціального життя. Штомпка також вводить поняття «культури довіри», яка формується в умовах стабільності інституцій, узгодженості норм і цінностей та передбачуваності соціальної поведінки. У суспільствах із високим рівнем такої культури взаємодія стає більш ефективною, оскільки потреба у складних механізмах контролю суттєво знижується.

Інший важливий підхід розробив Френсіс Фукуяма, який розглядає довіру як ключовий ресурс економічного розвитку [11, с. 26]. У його концепції довіра є передумовою формування ефективних економічних інституцій і здатності суспільства до кооперації. Високий рівень довіри сприяє розвитку горизонтальних зв'язків, зменшує транзакційні витрати та дозволяє уникати надмірної бюрократизації. [11, с. 150]. Натомість у суспільствах із дефіцитом довіри зростає роль формальних механізмів контролю, що гальмує економічний розвиток й ускладнює соціальну взаємодію.

Роберт Патнем, розвиваючи концепцію соціального капіталу, визначає довіру як один із його ключових компонентів поряд із нормами та мережами взаємодії [5, с. 174]. У цьому контексті довіра є ресурсом, що полегшує координацію колективних дій і сприяє досягненню спільних цілей. Важливою є також колективна природа довіри, яка формується через участь громадян у різних формах соціальної активності. Загалом, довіра одночасно є результатом соціальної інтеграції та її передумовою.

Попри теоретичне усвідомлення значення довіри, сучасні демократичні суспільства стикаються з її системною кризою. Одним із ключових проявів цієї кризи є розрив між формальною легітимністю інституцій і реальним рівнем довіри до них з боку громадян. Цей феномен отримав назву «парадокс демократії», коли підтримка демократичних цінностей не супроводжується

довірою до конкретних органів влади. У результаті інституції зберігають формальну функційність, але втрачають ефективність і суспільне визнання.

У цьому контексті особливого значення набуває концепція контрдемократії П'єра Розанвалона [10, с. 37]. Він пропонує розглядати недовіру не як деструктивний фактор, а як важливий механізм демократичного контролю. Недовіра реалізується через громадський нагляд, медіа-критику та судові інструменти, даючи змогу громадянам впливати на політичні процеси поза межами виборчих процедур. Водночас перевищення меж конструктивної недовіри може призводити до політичного нігілізму та делегітимації інституцій.

Важливим чинником трансформації довіри є зміни в медіапросторі. Поширення цифрових технологій призвело до децентралізації інформаційних потоків і фрагментації публічного простору. У таких умовах довіра дедалі більше набуває ситуативного й емоційного характеру, що ускладнює формування суспільного консенсусу. Це явище корелює з концепцією «комунікативної дії» Юрґена Габермаса, згідно з якою суспільство здатне досягати згоди через раціональний діалог [2, с. 82].

Український контекст демонструє специфічну модель довіри, що поєднує низький рівень інституційної довіри з високим рівнем міжособистісної довіри. Ця асиметрія має історичне підґрунтя та підтверджується сучасними емпіричними дослідженнями [3, с. 5; 7, с. 12]. Високий рівень довіри до Збройних Сил України та волонтерських організацій свідчить про домінування горизонтальних механізмів соціальної координації, що відповідає концепції соціального капіталу [5, с. 180].

Трансформація медіаполя в Україні, зокрема зниження довіри до традиційних медіа та зростання ролі альтернативних каналів, підтверджується дослідженнями Інституту масової інформації та КМІС [6, с. 4; 8, с. 18]. Це явище ілюструє кризу «довіри-легітимації», описану Розанвалоном [10, с. 12], і спричинює формування нових архітектур довіри, заснованих на швидкості й емоційній залученості.

Окреме місце в структурі довіри займають релігійні інституції, які в українському суспільстві виконують функцію морального регулятора та джерела символічного капіталу. За даними соціологічних досліджень [3, с. 14], рівень довіри до Церкви залишається відносно стабільним, попри коливання, зумовлені політичними та соціальними чинниками. Це підтверджує тезу про те, що навіть у секуляризованому суспільстві релігійні інституції залишаються важливими генераторами соціальної довіри.

Висновки

Загалом, довіру та недовіру варто розглядати не як взаємовиключні, а як взаємодоповнювальні елементи демократичної системи. Довіра забезпечує стабільність і координацію соціальних процесів, тоді як недовіра виконує функцію контролю й обмеження влади. Баланс між цими двома складниками є необхідною умовою ефективного функціювання демократії.

Український досвід демонструє, що високий рівень горизонтальної довіри здатен компенсувати слабкість інституцій у кризових умовах. Проте така модель має обмежений потенціал у довгостроковій перспективі, оскільки стабільний розвиток суспільства потребує інституціоналізації довіри та її перенесення на рівень державних структур.

Подальший розвиток демократії в Україні залежить від здатності трансформувати соціальну довіру у сталий інституційний ресурс. Це передбачає підвищення ефективності державних інституцій, забезпечення прозорості їхньої діяльності та формування нових механізмів взаємодії між державою та громадянським суспільством. Саме така трансформація може стати основою довготривалої соціальної стійкості й успішної післявоєнної реконструкції.

Список використаних джерел:

1. Бурдьє П. Логіка практики / пер. з фр. Київ : Юніверс, 2003. 333 с.
2. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері публічності / пер. з нім. А. Онишко. Львів : Літопис, 2000. 320 с.
3. Довіра до інституцій суспільства та органів влади // Центр Разумкова. 2024. URL: https://razumkov.org.ua (дата звернення: 02.04.2026).

4. Дюркгайм Е. Про поділ суспільної праці / пер. з фр. В. Шовкун. Київ : Основи, 1998. 464 с.
5. Патнем Р. Творення демократії: традиції громадянської активності в сучасній Італії / пер. з англ. В. Ющенко. Київ : Основи, 2001. 302 с.
6. Рівень довіри до українських медіа: результати дослідження // Інститут масової інформації. 2024. URL: https://imi.org.ua (дата звернення: 02.04.2026).
7. Стан довіри до соціальних інституцій : звіт за результатами опитування КМІС. Київ : КМІС, 2024. 42 с.
8. Українським медіа довіряють 27% респондентів : результати КМІС // Детектор медіа. 2025. URL: https://detector.media (дата звернення: 02.04.2026).
9. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції / пер. з англ. Р. Корнута. Київ : Наш Формат, 2019. 432 с.
10. Rosanvallon P. Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust. Cambridge : Cambridge University Press, 2008. 324 p.
11. Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. New York : Free Press, 1995. 480 p.
12. Hosking G. Trust: A History. Oxford : Oxford University Press, 2014. 240 p.
13. Sztompka P. Trust: A Sociological Theory. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 214 p.

УДК 27-1:1(091)

Олег Лукашов

«ГРАД БОЖИЙ» АВГУСТИНА БЛАЖЕННОГО ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ХРИСТИЯНСЬКОГО СВІТОГЛЯДУ

У статті проаналізовано та висвітлено філософсько-богословську працю Блаженного Августина. Про два міста, які у своєму існуванні та призначенні є духовними: одне з них – «місто людське», а інше – «Місто Боже». Вічну долю цих міст, а саме трагічність жителів одного через вічну загибель та велике щастя інших у вічному житті в Божому Царстві. Перевага богословської, лінійної думки над античною, циклічною в плані створення та закінчення світу. Споглядання головних ознак цих міст з метою визначення чіткої своєї приналежності до одного з них.

***Ключові слова**: Град Божий, місто людське, циклічний, лінійний, любов та ненависть, вічність, блаженство та трагедія.*

Oleg Lukashov

«THE CITY OF GOD» BY BLESSED AUGUSTINE AS A REFLECTION OF THE CHRISTIAN WORLDVIEW

The article analyzes and highlights the philosophical and theological work of Blessed Augustine. About two cities that are spiritual in their existence and purpose: one of them is the "city of man" and the other is the "City of God". The eternal fate of these cities, namely the tragedy of the inhabitants of one due to eternal destruction and the great happiness of the others in eternal life in the Kingdom of God. The superiority of theological, linear thought over the ancient, cyclical one in terms of the creation and end of the world. Contemplation of the main features of these cities in order to clearly determine one's belonging to one of them.

***Keywords**: City of God, city of man, cyclical, linear, love and hate, eternity, bliss and tragedy.*

Вступ. Аврелій Августин (354–430) є однією з ключових фігур філософсько-християнської думки. Він народився в Нумідії (Північна Африка), здобув класичну освіту і спочатку був прихильником неоплатонізму та маніхейства. Згодом він прийняв християнство і став єпископом Гіппону [3, с. 115]. Виходячи з біографії автора, точно можна стверджувати, що Августин не був стороннім глядачем життя «міста людського», а був його активним жителем. До прийняття Христа, він слідував за світськими пожадливостями, хоч і шукав істину, поки не почув слова «візьми і читай» [3, с. 115], і коли відкрив Біблію, то натрапив на слова: «як у день поступаймо доброчесно, не в гульні та п'янстві, не в перелюбі та розпусті, не в сварні та заздрощах, але зодягніться Господом Ісусом Христом, а догодження тілу не обертайте на пожадливість!» [1. с. 1265]. Ці слова стали насінням, зародком майбутньої праці, попередником «Граду Божого».

Варто зауважити, що існує чимало досліджень присвячених працям філософів, проте праці Блаженного Августина залишаються маловивченими, хоча вони відзначаються глибиною філософських роздумів, які є актуальними і нині.

Актуальність дослідження полягає у аналізі праці «Град Божий» як відображення християнського світогляду Августина Блаженного. Сьогодні, як ніколи, «Град Божий» (413-426 рр.) Блаженного Августина є актуальним з

огляду на низький моральний і духовний рівень сучасної цивілізації. Ця праця є головним відображенням його християнського світогляду і нині може стати для нас орієнтиром в не одній сфері нашого буття [3; 7; 21]. Тема дослідження зумовлена турботою про український народ, який зазнає надзвичайного морального, духовного утиску та страждань через жорстоке вторгнення ворога, що забрав чимало людських життів.

Мета статті полягає в описі філософсько-богословських поглядів Блаженного Августина на матеріалі його праці «Град Божий». Поставлена мета передбачає такі завдання: 1) описати два міста – місто Боже і місто людське; 2) проаналізувати їхню сутність.

Огляд літератури: Аналізу книг Аврелія Августина присвячено чимало досліджень українських науковців. Серед них варто зауважити доробки низки дослідників, зокрема: О. Карліної (2018; 2025); А. Врядник (2019); А. Добжинського (2015), Д.Є. Забзалюк (2020).

Основна частина. В історичному екскурсі автора, зокрема присвяченому захопленню Риму 410 року, підкреслено вражаючу деталь:«варвари щадили християн і не вбивали тих, кого знаходили разом з ними в місцях поховання святих та в домах молитви, тоді як божків Риму, на яких покладало надію людське місто, висміювали та перетворювали на брухт» [2].

Кожне місто має свого засновника, і його зазвичай називають на честь будівничого або навіть завойовника. Тому місто, про яке писав Аврелій Августин [2] і ідея якого відображає його християнський світогляд, не виникло само по собі. Сама назва «Град Божий» свідчить про те, що це місто, засновником і будівничим якого є Господь Ісус, – і цим воно славне [12]. Воно не з каменю, бетону чи дерева, а з плоті і крові, тобто з людей, але обов'язково праведних – тих, що довіряють Богові: «а праведний житиме вірою» [2]. Історик-богослов V століття вибудовує перед нами дуалістичну опозицію двох міст – «міста Божого» та «міста людського», – які за своєю природою є духовними спорудами [2]. Їхніх столиць не знайти на жодній мапі світу, проте, спостерігаючи за поведінкою та мовою жителів цих «мегаполісів», можна визначити, до якого «граду» належить

людина – до небесного Єрусалима чи до земного [2]. Підвалинами цих міст є: 1) любов до Бога (для жителів «міста Божого» [15]); 2) любов до себе (для жителів «міста людського» [15]).

Важливо визначити систему координат, у якій існують згадані міста. Спробуймо уявити темну пору доби: ви спускаєтеся з гори, а перед вами розкинулося нічне місто, що виблискує ліхтарями, вогнями, світлом авто, — і така картина не може не зачаровувати. Так само і «Град Божий» світиться добрими справами своїх жителів, їхніми чеснотами, і не заради власної слави, а заради слави свого Градоначальника: «отак ваше світло нехай світить перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла та прославляли Отця вашого Небесного» [1, с. 1071].

Проте варто зазначити, що міста, описані Аврелієм Августином, є антагоністами за своєю природою. Місто людське протиставляється місту Божому. Чим темніша ніч, тим яскравіше сяє місто Боже, яке, наче сонце, поширює свої промені при дотику з містом людським. Місто людське – це «гульня», яка супроводжується п'янством, розпустою, заздрощами та іншими гріхами. «Град Божий» – це люди, у характері яких відображаються Христос і їхній християнський світогляд. Головне в християнському світогляді Августина – це кінцева доля цих двох міст, згідно з якою праведники підуть у вічне життя, а ті, що чинили зло, – на вічну загибель.

Чому Боже провидіння було саме таким щодо «Граду Божого»? Одна з версій полягає в тому, що жителі міста Божого любили Бога, а Він береже всіх, хто любить Його [1, с. 706]. Ще до падіння Риму церква поширювала вчення Ісуса серед варварів [29, с. 96], і це, безсумнівно, вплинуло на загарбників, які під час нападу зберігали християнам життя. Не тільки місто Боже рятувалося від жорстокості варварів – завдяки церкві були врятовані й ті містяни, які, хоч і лицемірно, видавали себе за християн [2]. Це ще не був той час, коли «Град Божий» мав досягнути свого апогею – переселення у вічне блаженство [23].

Існує низка простих причин, що сприяли спасінню християнської церкви від загибелі у війні, а саме: любов до Бога з боку жителів міста Божого;

поширення благої звістки, що призвело до навернення варварських племен до християнства; турбота «Граду Божого» про «місто людське»; перебування «Граду Божого» ще на землі.

У «Граді Божому» залишається головною запорукою збереження це його «любов до Бога», адже Творець береже всіх, хто любить Його. До прикладу, можна пригадати загибель Содому та Гоморри, які були яскравим втіленням «міста людського». Напередодні їхнього знищення Богом, за ці міста заступався в молитві один із жителів «Граду Божого». Біблійний текст наводить слова Авраама: "Хай не гніває це мого Господа, і нехай я скажу тільки разу цього: Може десять там знайдеться? А Господь відказав: Не знищу й ради десятьох" [1, с. 27]. Авраам починав з п'ятдесяти, проте, на жаль, не знайшлося навіть п'яти праведників . Це один із прикладів того, як «Град Божий» може турбуватися про «місто людське».

Град Божий перебуває немовби в полоні серед міста людського, але одним із його завдань є дбати про спокій "міста людського" та молитися за нього до Господа аж до того часу, поки за ним не прийде Його Градоначальник.

Важливим аспектом праці Аврелія Августина є розуміння страждань як таких, що роблять жителів «Граду Божого» кращими для вічності, де святі не тільки насолоджуватимуться вічним життям, але й отримають нетлінні нагороди за збережену вірність, не тільки в добрі , а й у лихі часи.

Згідно з працею Августина, «Град Божий» теж зазнавав страждань разом із "містом людським". [2]. Під час завоювання Риму не всі варвари були християнами і не всі жителі «Граду Божого» були врятовані фізично. Проте історик у цьому вбачає те, що смерті зазнає кожен із нас у призначений час і боятися потрібно не фізичної смерті, а духовної, що призведе жителів «міста людського» в місце вічних мук. [2]. Тому, якщо фізична смерть досягала представників народу Божого, це означає, що їхня місія на землі скінчилася і вони відходять до кращого світу. Коли справедливе Боже провидіння допускає страждання і для своїх дітей, то воно слугує немов «горнилом для срібла», яке очищає його від домішок. Всіляке страждання, яке торкається людини Божої не

без дозволу Творця, є корисне для неї тим, що робить її кращою [2]. Що більше вона уподібнюється Господу, то досконалою стає. Варто враховувати, що страждання міста Божого від міста людського – це один із найдієвіших способів набуття громадянства в «Граді Божому» жителями «міста людського», бо як писав ще один з отців церкви, Тертулліан, «кров мучеників є насінням церкви» [29, с. 65].

Якщо ми ще бачимо біля себе людей, які люблять Бога, довіряють Йому, чекають Його скорого приходу та прославляють у важких обставинах, часто спричинених негативним ставлення до них «міста людського», але при цьому не втрачають радості, а навпаки, намагаються дбати про їхній спокій та молитися, щоб ті стали «Градом Божим», то це є яскравим свідченням того, що « Град Божий» усе ще перебуває на землі.

Висновки. З огляду на висвітлення історично-філософського контексту “Граду Божого”, стає очевидним християнський світогляд автора. Його праця стала рятівною силою для багатьох людей та сприяла їхньому порятунку. Міста, описані Августином у його праці, є антагоністами за своєю природою. Фундаментами описаних міст є любов жителів «міста Божого» до Бога і до себе.

Головне в християнському світогляді Августина – це кінцева доля цих двох міст.

Список використаних джерел:

1. Біблія або книги Святого письма Старого і Нового Заповіту. Київ : Українське біблійне товариство, 2010. 1375 с.
2. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга перша. *Благовіст.* URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/pro-hrad-bozhyy-knyha-1 (дата звернення: 16.01.2026)
3. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга друга. *Благовіст.* URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/pro-hrad-bozhyy-knyha-2 (дата звернення: 16.01.2026)
4. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга третя. *Благовіст.* URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/pro-hrad-bozhyy-knyha-3 (дата звернення: 16.01.2026)
5. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга четверта. *Благовіст.* URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/pro-hrad-bozhyy-knyha-4 (дата звернення: 16.01.2026)

6. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга п’ята. *Благовіст.* URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/pro-hrad-bozhyy-knyha-5 (дата звернення: 16.01.2026)

7. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга шоста. *Благовіст*. URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/pro-hrad-bozhyy-knyha-6 (дата звернення: 16.01.2026)

8. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга сьома. *Благовіст.* URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/pro-hrad-bozhyy-knyha-7 (дата звернення: 16.01.2026)

9. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга восьма. *Благовіст.* URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/pro-hrad-bozhyy-knyha-8 (дата звернення: 16.01.2026)

10. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга дев’ята. *Благовіст*. URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/pro-hrad-bozhyy-knyha-9 (дата звернення: 16.01.2026)

11. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга десята. *Благовіст*. URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/pro-hrad-bozhyy-knyha-10 (дата звернення: 16.01.2026)

12. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга одинадцята. *Благовіст*. URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/ pro-hrad-bozhyy-knyha-11 (дата звернення16.01.2026)

13. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга дванадцята. *Благовіст*. URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/ pro-hrad-bozhyy-knyha-12 (дата звернення 16.01.2026)

14. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга тринадцята. *Благовіст.* URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/ pro-hrad-bozhyy-knyha-13 (дата звернення16.01.2026)

15. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга чотирнадцята. *Благовіст*. URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/ pro-hrad-bozhyy-knyha-14 (дата звернення: 16.01.2026)

16. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга п’ятнадцята. *Благовіст.* URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/ pro-hrad-bozhyy-knyha-15 (дата звернення: 16.01.2026)

17. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга шістнадцята. *Благовіст.* URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/ pro-hrad-bozhyy-knyha-16 (дата звернення: 16.01.2026)

18. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга сімнадцята. *Благовіст*. URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/ pro-hrad-bozhyy-knyha-17 (дата звернення: 16.01.2026)

19. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга вісімнадцята. *Благовіст*. URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/ pro-hrad-bozhyy-knyha-18 (дата звернення: 16.01.2026)

20. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга дев’ятнадцята. *Благовіст*. URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh /pro-hrad-bozhyy-knyha-19 (дата звернення: 16.01.2026)

21. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга двадцята. *Благовіст.* URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/pro-hrad-bozhyy-knyha-20 (дата звернення: 16.01.2026)

22. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга двадцять перша. *Благовіст.* URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/pro-hrad-bozhyy-knyha-21

23. Блаженний Аврелій Августин. Про град Божий. Книга двадцять друга. *Благовіст.* URL: https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/pro-hrad-bozhyy-knyha-22 (дата звернення: 16.01.2026)

24. Врядник Анна. Вчення Августина Блаженного про два гради. Пломінь. 31.01.2019. URL: https://plomin.club/the-teachings-of-augustine-the-blessed-are-two-hailstones/

25. Dobrzynski A. Розвиток категорій добра і зла у філософській концепції Августина Аврелія. Філософія та політологія в контексті сучасної культури, 2015. 1(1(9), С. 81-91. https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/670

26. Забзалюк Д. Є. Християнська концепція влади як першоджерело формування політико-праврвої доктрини доби Середньовіччя. Правова система: теорія і практика, 2020. https://doi.org/10.32850/sulj.2020.4.21

27. Карліна О. Трактування людини у «Сповіді» Августина Блаженного. «Волинський благовісник». № 6, 2018. С. 231-243. URL: https://doi.org/10.33209/2519-4348-2018-6-231-243

28. Карліна О. Принципи християнського вчення про людину у «Сповіді» Августина Блаженного. Літопис Волині, 2025. (33), С. 164-170. https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.33.27

29. Кернс Е. Дорогами християнства : історія християнської церкви; пер. з англ. Протестант, 1992. – 287 с.

УДК 27-46:355.257.7:327

Олександр Мудрік

БОГОСЛОВСЬКІ ОСНОВИ ДУХОВНОЇ ДИПЛОМАТІЇ В КОНТЕКСТІ СЛУЖІННЯ ВІЙСЬКОВОГО КАПЕЛАНА ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

У статті досліджено біблійні та богословські засади духовної дипломатії військового капелана в умовах сучасної війни. Автором запропоновано трирівневу модель служіння: особистісний, інституційний та міжнародний. Особливу увагу приділено захисту образу Божого в людині та міжнародній адвокації правди. Використано напрацювання щодо релігійної дипломатії як інструменту «м'якої сили» у захисті національних інтересів.

Ключові слова: *військове капеланство, духовна дипломатія, образ Божий, моральна травма, релігійна дипломатія, міжнародна адвокація, справедливий мир.*

Oleksandr Mudrik

THEOLOGICAL FOUNDATIONS OF SPIRITUAL DIPLOMACY IN THE CONTEXT OF MILITARY CHAPLAIN'S MINISTRY DURING A FULL-SCALE INVASION

The article examines the biblical and theological foundations of the military chaplain's spiritual diplomacy in the conditions of modern war. The author proposed a three-level model of ministry: personal, institutional, and international. Special attention is paid to the protection of the image of God in man and international advocacy of truth. The works on religious diplomacy were used as a "soft power" tool in the protection of national interests.

Keywords: *military chaplaincy, spiritual diplomacy, image of God, moral injury, religious diplomacy, international advocacy, just peace.*

Постановка проблеми. Повномасштабна агресія проти України у 2022–2026 роках актуалізувала необхідність переосмислення ролі релігійного чинника в системі національної безпеки. Військове капеланство, отримавши законодавче підґрунтя, вийшло за межі суто душпастирської опіки, трансформувавшись у суб'єкт духовної дипломатії. Цей феномен потребує ґрунтовного богословського аналізу, оскільки капелан сьогодні виступає медіатором між сакральним та профанним, етичним та прагматичним, національним та глобальним. Зв'язок із практичними завданнями полягає у необхідності формування стійкої морально-психологічної бази війська та ефективної міжнародної адвокації через релігійні інституції [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання військового капеланства та ролі релігійного чинника в умовах сучасних конфліктів перебувають у фокусі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Базові антропологічні аспекти служіння та філософію капеланської присутності ґрунтовно досліджував А. Зелінський [4]. Методологічні засади західних моделей пастирства в армії представлені у працях С. Гундердорфа [3]. Проблематика моральної травми та її подолання засобами духовного супроводу висвітлена у дослідженнях О. Павлова [7].

Особливе значення для нашого дослідження мають праці Людмили Філіпович, яка ґрунтовно розглядає феномен релігійної дипломатії в контексті суб'єктності релігійних організацій на міжнародній арені. У своїх роботах дослідниця наголошує, що релігійна дипломатія України під час війни стала

потужним інструментом «м'якої сили», що дозволяє апелювати до світових еліт та громадськості через спільні ціннісні коди [16]. Проте роль саме військового капелана як специфічного суб'єкта такої дипломатії, що діє одночасно на лінії фронту та у глобальному комунікаційному просторі, потребує подальшого уточнення та богословського обґрунтування. Раніше не вирішеною частиною загальної проблеми залишається синтез індивідуального досвіду капелана з інституційними механізмами релігійної дипломатії, що і зумовлює спрямованість даної статті.

Мета статті полягає у виявленні та обґрунтуванні біблійних і богословських основ духовної дипломатії капелана, а також у визначенні її ролі у збереженні людської гідності та здійсненні міжнародної адвокації в умовах сучасної війни.

Виклад основного матеріалу. Для повного наукового обґрунтування феномену духовної дипломатії необхідно розглядати її як багаторівневу систему, що охоплює особистісний, інституційний та міжнародний виміри. Кожен із цих рівнів має власну богословську логіку та специфічні інструменти реалізації.

Особистісний рівень: дипломатія людського серця. На цьому первинному рівні духовна дипломатія фокусується на внутрішньому світі воїна. Богословською основою тут є антропологічне вчення про відновлення цілісності людини після гріхопадіння та травми (Пс. 50:12). Капелан виступає «дипломатом», який допомагає особистості примиритися з Богом та власним сумлінням у ситуації граничного етичного напруження. Основна мета цього рівня – захист *Imago Dei* та подолання моральної травми (*moral injury*), що досягається через «дипломатію присутності» та таїнственне життя [7, с. 98]. Це рівень мікродипломатії, де за кожну душу ведеться боротьба проти дегуманізації (Мт. 16:26).

Інституційний рівень: дипломатія солідарності та етики. На рівні військового підрозділу та Збройних Сил загалом капелан здійснює горизонтальну дипломатію. Її біблійною парадигмою є концепція «тіла Христового», де різні члени діють задля спільної мети (1 Кор. 12:12-26). Капелан

виступає медіатором у міжконфесійних та міжособистісних відносинах усередині війська, формуючи етос «справедливого воїна». Це інституційна дипломатія, спрямована на гармонізацію стосунків між представниками різних релігійних поглядів («екуменізм в окопах»), що стає фундаментом національної єдності та стійкості військового організму [6, с. 114]. На цьому рівні капелан також здійснює етичний нагляд, виступаючи голосом правди перед командуванням, що корелює з пророчою функцією застереження (Єз. 33:7).

Міжнародний рівень: дипломатія свідчення та адвокації. Третій, макрорівень духовної дипломатії, виводить капеланське служіння у глобальний простір. Богословською засадою тут є *martyria* (свідчення) істини перед народами (Дії 1:8). Капелан стає суб'єктом міжнародної адвокації, представляючи етичну правомірність українського спротиву перед світовою релігійною спільнотою та міжнародними інституціями. Це рівень пророчої дипломатії, спрямованої на викриття теологічних маніпуляцій агресора та мобілізацію глобальної солідарності [10, с. 158]. Через взаємодію з міжнародними гуманітарними мережами та капеланськими корпусами країн НАТО, український капелан інтегрує локальний досвід страждання у всесвітній контекст боротьби за справедливий мир (Амос 5:24) [11, с. 225].

Фундаментальною основою духовної дипломатії в контексті військової місії є новозавітна концепція посольства від імені Христа. Згідно з богословською екзегезою, капелан розглядається як носій мандату на «служіння примирення» (*diakonia tēs katallagēs*), що передбачає не пасивний пацифізм, а активне відновлення справедливості, порушеної актом агресії [1, с. 1245]. У цьому контексті капелан стає живим свідченням присутності Царства Божого серед хаосу руйнування, виконуючи роль «духовного посла» (2 Кор. 5:20). Богослов'я присутності, центральне для сучасної капеланської практики, базується на догматі про Боговтілення: як Христос «оселився серед нас» (Ів. 1:14), поділяючи людську долю, так і капелан здійснює «дипломатію солідарності», перебуваючи безпосередньо в зоні бойових зіткнень [3, с. 18].

Особливе місце в архітектоніці духовної дипломатії посідає захист

«Образу Божого» (*Imago Dei*) в особистості воїна (Бут. 1:27). В умовах війни капелан виступає адвокатом людської гідності, запобігаючи дегуманізації як себе, так і противника [9, с. 74]. Це завдання має пророче коріння: подібно до пророка Натана, капелан нагадує про етичні межі сили, здійснюючи дипломатію сумління всередині військового організму. Така діяльність апелює до категорії *Шалому* – повноти миру, що ґрунтується на правді, що дозволяє капелану ефективно працювати з моральними травмами (*moral injury*), виступаючи медіатором між травмованим сумлінням воїна та Божим милосердям [7, с. 92].

Богословська антропологія в контексті духовної дипломатії капелана реалізує стратегію збереження людяності, наголошуючи, що навіть у стані необхідної оборони людина залишається відповідальним суб'єктом Божого закону [9, с. 112]. Капелан допомагає трансформувати почуття провини у відповідальне усвідомлення обов'язку захисту, що корелює з принципом вищої любові (Ів. 15:13). Виходячи за межі внутрішнього пастирства, капеланство набуває рис суб'єктності в міжнародній адвокації. Цей вектор базується на обов'язку свідчити правду перед світом (Мт. 5:14). Капелан як очевидець наслідків агресії стає «амбасадором страждання та надії», який артикулює етичні позиції України на міжнародних форумах [12, с. 34]. Його адвокація спрямована на викриття ідеологічних маніпуляцій, що використовують релігійну риторику для виправдання геноциду (Еф. 5:11), здійснюючи таким чином захист чистоти християнського вчення [10, с. 156].

Важливим аспектом є також адвокація прав військовополонених (Євр. 13:3), де капелани через екуменічні канали здійснюють тиск на міжнародні інституції [6, с. 115]. Взаємодія з капеланськими корпусами НАТО формує спільний ціннісний простір, де український досвід стійкості інтегрується в глобальний контекст безпеки [11, с. 220]. Таким чином, міжнародна адвокація капеланства забезпечує зв'язок між локальним болем та глобальним сумлінням.

Міжнародний аспект духовної дипломатії військового капелана ґрунтується на універсальному характері християнської місії, що долає національні кордони задля свідчення істини (Дії 1:8). У контексті

повномасштабного вторгнення цей вимір трансформується у стратегічну адвокацію, де капелан виступає не лише речником своєї церкви, а «голосом волаючого в пустелі» глобальної байдужості. Богословським фундаментом цієї діяльності є концепція **пророчої дипломатії**. Подібно до старозавітних пророків, які зверталися до іноземних народів та царів із закликом до справедливості (Амос 1:3-15), сучасний капелан апелює до світового сумління, вказуючи на онтологічне зло агресії, що загрожує загальнолюдському порядку [10, с. 156].

Ключовим елементом міжнародної адвокації капелана є **адвокація страждання як інструмент метаної (покаяння) світу**. Як зазначає Л. Філіпович, релігійна дипломатія України в часи війни виступає не лише як засіб інформування, а як форма ціннісної легітимації боротьби [16, с. 22]. У цьому контексті військовий капелан стає унікальним суб'єктом, який реалізує біблійний принцип свідчення (*martyria*), перетворюючи особистий досвід перебування в епіцентрі війни на переконливий аргумент у глобальному діалозі за справедливий мир. Біблійна парадигма «свідчення» передбачає, що правда про страждання невинних має силу змінювати політичні вектори та пробуджувати солідарність. Капелани, які безпосередньо працюють із жертвами воєнних злочинів, стають медіаторами між болем українського народу та міжнародними релігійними інституціями (Всесвітньою Радою Церков, Конференціями єпископів Європи тощо). Ця дипломатія спрямована на те, щоб вивести концепт «справедливого миру» з площини теоретичних дискусій у площину практичної дії – допомоги гнобленим (Іс. 1:17) [12, с. 34].

Богословським обґрунтуванням міжнародної діяльності капелана також є **захист істини від ідеологічних маніпуляцій**. У сучасному світі агресор часто використовує релігійну риторику для легітимізації насильства. Духовна дипломатія капелана в цьому контексті виконує функцію «розрізнення духів» (1 Ів. 4:1). Виступаючи на міжнародних майданчиках, капелани здійснюють теологічну деконструкцію ідеологем «священної війни» чи «цивілізаційного месіанства», захищаючи чистоту Євангелія перед світовою християнською спільнотою [5, с. 49]. Це форма інтелектуальної дипломатії, яка запобігає

духовному отруєнню глобального інформаційного простору.

Крім того, міжнародний вимір капеланської дипломатії реалізується через **адвокацію прав військовополонених та цивільних заручників**. Богословська засада цього служіння – «пам'ятайте про в'язнів, ніби ви самі були з ними в кайданах» (Євр. 13:3). Капелани стають ініціаторами створення міжнародних молитовних та правозахисних мереж, де релігійний авторитет використовується для тиску на агресора через нейтральні країни та гуманітарні організації. Така «дипломатія заступництва» виходить за межі суто політичних обмінів, надаючи процесу визволення виміру духовної боротьби за життя людини [6, с. 116].

Нарешті, міжнародна духовна дипломатія капеланів сприяє формуванню **нової етики глобальної солідарності**. Співпраця з капеланськими службами НАТО та інших країн-партнерів базується на апостольському принципі: «Коли страждає один член, страждають з ним усі члени» (1 Кор. 12:26). Український капелан у цій системі не є лише отримувачем допомоги, а донором унікального досвіду віри в екстремальних умовах. Це створює умови для глибокої інтеграції українського богословського досвіду в світовий контекст, де дипломатія стає актом спільного пошуку Божої справедливості в історії [11, с. 222]. Таким чином, міжнародний вектор діяльності капелана забезпечує моральну легітимацію українського спротиву та формує стійку ціннісну коаліцію навколо ідеї захисту Образу Божого в кожній людині.

Висновки та перспективи. Розгляд духовної дипломатії через трирівневу модель (особистісний, інституційний, міжнародний) дозволяє побачити капеланство як цілісну стратегію духовного захисту нації.

1. На особистісному рівні досягається зцілення душі та збереження людського обличчя воїна.

2. На інституційному – гармонізація стосунків у війську та дотримання етичних норм війни.

3. На міжнародному – мобілізація світової солідарності та адвокація правди на основі євангельських цінностей.

Подальші розвідки у цьому напрямку мають фокусуватися на розробці

практичних інструментів духовної дипломатії для післявоєнного відновлення, де роль капелана як медіатора між ветеранами та громадою, а також між Україною та глобальним християнським світом, лише зростатиме.

Досвід капеланського служіння продемонстрував перехід від інституційної замкненості до моделі «церкви-госпіталю», де духовна дипломатія є інструментом соціального зцілення. «Екуменізм в окопах» (Гал. 5:1) створює підґрунтя для нової національної єдності [6, с. 118]. Богословські основи духовної дипломатії дозволяють не лише підтримувати боєздатність, а й зберігати людську сутність. Перспективи подальших розвідок полягають у детальному дослідженні методів подолання моральної травми засобами літургійного життя в післявоєнний період та розробці нових навчальних програм для капеланів-адвокатів на міжнародному рівні.

Література:

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. за оригінальними текстами о. Івана Хоменка. – Київ : Видавництво УГКЦ, 2007. – 1412 с.

2. Про Службу військового капеланства : Закон України від 30.11.2021 р. № 1915-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 7. Ст. 41.

3. Гундердорф С. Покликані бути поруч: Посібник з військового капеланства для України / Стівен Гундердорф. – Київ : Дух і Літера, 2018. – 240 с.

4. Зелінський А. Моя мандрівка у країну морпіхів. Щоденник капелана / Андрій Зелінський. – Львів : ВСЛ, 2021. – 216 с.

5. Махота М. Богословські та етичні аспекти військового капеланства. *Наукові записки НаУКМА*. 2023. Т. 11. С. 45–52.

6. Мельник Л. Духовна дипломатія як інструмент діалогу. *Релігійна свобода*. 2024. № 27. С. 112–119.

7. Павлов О. Моральна травма та духовна реабілітація ветеранів. *Богословський вісник*. 2025. Вип. 18. С. 88–104.

8. Ратцингер Й. Співпраця Бога і людини у справі миру. – Львів : Місіонер, 2010. – 156 с.

9. Турчиновський В. Гідність людини та етика спротиву. – Львів : Видавництво УКУ, 2022. – 192 с.

10. Шевчук С. Україна стоїть! Україна бореться! Україна молиться! / С. Шевчук. – Київ : Книгоноша, 2023. – 304 с.

11. Just War Theory and the Ethics of Chaplaincy / ed. by J. D. Williams. *Journal of Military Ethics*. 2022. Vol. 21. P. 215–231.

12. The Role of Religious Leaders in Peacebuilding : Report / Council of Churches. – Kyiv, 2025. – 84 p.

13. Василів О. Пророча функція церкви в умовах міжнародних конфліктів. *Вісник Київського національного університету*. 2025. № 4. С. 12–19.

14. Горєвой Д. Релігійний чинник у сучасній дипломатії: український контекст. – Київ : УАР, 2024. – 180 с.
15. Theology of Solidarity in Times of Crisis / ed. by M. L. Budde. – New York : Orbis Books, 2023. – 215 p.
16. Філіпович Л. Релігійна дипломатія як чинник сучасних міжнародних відносин в Україні. *Українське релігієзнавство*. 2024. № 96. С. 15–30.
17. Релігійна дипломатія в часи війни: український досвід : зб. наук. пр. / за ред. Л. Філіпович, О. Горкуші. – Київ : ІФ НАНУ, 2025. – 210 с.

УДК 316.6:159.97:27-72:355.1

Іван Остащук

Сергій Гаврюк

ДУХОВНО-ОРІЄНТОВАНІ ПІДХОДИ ДО ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПОДОЛАННЯ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті здійснено комплексний аналіз духовно-орієнтованих підходів до профілактики та подолання адиктивної поведінки військовослужбовців в умовах повномасштабної війни. Особливу увагу присвячено вивченню чинників, що сприяють формуванню залежностей серед військових у ситуації тривалого стресу, психологічного виснаження, бойових травм, втрати побратимів та складнощів адаптації до мирного життя. Проаналізовано основні ризики адиктивної поведінки, пов'язані зі зловживанням алкоголем, психоактивними речовинами та іншими формами деструктивної компенсації травматичного досвіду, що можуть негативно впливати на боєздатність підрозділів, психічне здоров'я військовослужбовців і процес їхньої соціальної реінтеграції. У дослідженні обґрунтовано значення духовного виміру у формуванні стійкості до залежностей. Показано, що належність до релігійної громади, участь у духовному житті, а також особистий релігійний досвід сприяють формуванню внутрішніх моральних обмежень, розвитку самоконтролю та відповідального ставлення до власного здоров'я. Водночас наголошено на ролі соціального та духовного середовища, яке може як підтримувати здоровий спосіб життя, так і створювати передумови для виникнення адиктивної поведінки. Розглянуто богословську концепцію «тіла як храму Святого Духа», яка формує етичні та духовні орієнтири щодо відповідального ставлення до фізичного і психічного здоров'я людини. Доведено, що інтеграція біблійних принципів здорового способу

життя у духовно-психологічну підтримку військових може сприяти не лише попередженню адиктивних проявів, але й ефективній реабілітації після травматичних переживань, зокрема поранень, контузій, бойового стресу та посттравматичного стресового розладу. У статті також розкрито значення капеланського служіння як важливого елементу морально-психологічної підтримки військовослужбовців. Наголошено, що діяльність військових капеланів сприяє зміцненню морального духу підрозділів, формуванню цінностей відповідальності, самопожертви та солідарності, а також підтримує національну і християнську ідентичність у складних умовах війни. Зроблено висновок, що духовно-орієнтовані підходи, засновані на біблійних принципах здоров'я, можуть виступати ефективним інструментом профілактики адиктивної поведінки та важливим складником системи психологічної і духовної підтримки військовослужбовців. Формування культури здорового способу життя, підкріпленої духовними цінностями, є важливим чинником збереження фізичного та психічного здоров'я захисників України, їх успішної реінтеграції у мирне суспільство і зміцнення моральних основ української спільноти.

Ключові слова: *адиктивна поведінка, військовослужбовець, духовна підтримка, капеланство, сучасний протестантизм, баптисти, п'ятидесятники, харизмати.*

Ivan Ostashchuk

Serhii Havriuk

SPIRITUALLY ORIENTED APPROACHES TO THE PREVENTION AND OVERCOMING OF ADDICTIVE BEHAVIOR AMONG MILITARY PERSONNEL IN CONDITIONS OF WAR

The article provides a comprehensive analysis of spiritually oriented approaches to the prevention and overcoming of addictive behavior among military personnel in the context of full-scale war. Particular attention is given to the factors that contribute to the development of addictions among soldiers in situations of prolonged stress, psychological exhaustion, combat injuries, the loss of comrades, and the difficulties associated with adapting to civilian life. The study examines the major risks of addictive behavior related to alcohol abuse, the use of psychoactive substances, and other forms of destructive coping with traumatic experiences, which may negatively affect the combat effectiveness of military units, the mental health of service members, and the process of their social reintegration. The research

substantiates the importance of the spiritual dimension in fostering resilience to addictions. It demonstrates that belonging to a religious community, participation in spiritual life, and personal religious experience contribute to the formation of internal moral boundaries, the development of self-control, and a responsible attitude toward one's own health. At the same time, emphasis is placed on the role of the social and spiritual environment, which can either support the development of healthy habits or, conversely, create conditions conducive to the emergence of addictive behavior. The article also examines the theological concept of the «body as the temple of the Holy Spirit», which provides ethical and spiritual guidelines for a responsible attitude toward physical and mental health. It is argued that the integration of biblical principles of a healthy lifestyle into the spiritual and psychological support of military personnel can contribute not only to the prevention of addictive manifestations but also to effective rehabilitation after traumatic experiences, including wounds, concussions, combat stress, and post-traumatic stress disorder. Furthermore, the study highlights the significance of chaplaincy ministry as an important component of the moral and psychological support system for military personnel. It is emphasized that the activities of military chaplains contribute to strengthening the moral spirit of military units, fostering values of responsibility, self-sacrifice, and solidarity, and supporting national and Christian identity in the challenging conditions of war. The article concludes that spiritually oriented approaches based on biblical principles of health can serve as an effective instrument for preventing addictive behavior and as an essential component of the system of psychological and spiritual support for military personnel. The formation of a culture of a healthy lifestyle grounded in spiritual values is presented as an important factor in preserving the physical and mental health of Ukraine's defenders, facilitating their successful reintegration into peaceful society, and strengthening the moral foundations of the Ukrainian community.

Keywords: *addictive behavior, military personnel, spiritual support, chaplaincy, modern Protestantism, Baptists, Pentecostals, Charismatics.*

Актуальність теми дослідження. В сучасних реаліях воєнного часу питання адиктивної поведінки серед військовослужбовців викликає занепокоєння та стурбованість, тому що ґрунтується, з одного боку, на необхідності будь-якою ціною захищати державу, а з іншого боку, бойовий стрес, фізичне та психологічне навантаження впливають на вподобання, звички

та здатність військовослужбовців адаптуватися до реалій війни. Перевтома, травмуючий досвід, втрата побратимів і ті шляхи до подолання емоційного та психологічного виснаження, які вибере військовослужбовець, будуть мати певні логічні наслідки як для особи, її близького оточення, так і для суспільства.

Життя та здоров'я – це скарб, який люди, на жаль, не завжди цінують. Християнська церква за своєю суттю ґрунтується на Святому Письмі, яке розкриває правильний шлях життя, зокрема крізь складні драматичні випробування. Священник, капелан чи пастор місцевої громади є тими, через кого Господь піклується про членів церкви, вірян місцевої парафії. Саме ці віруючі під час воєнного стану мобілізуються до війська та виконують вже специфічні, не пов'язані з мирним життям обов'язки. З одного боку, маємо військове служіння з новими вимогами, відповідальністю, великими ризиками та небезпеками. З іншого боку, це військовий колектив, оточення військовослужбовця, де вже існує певний уклад життя, традиції та закони. Чи зможе цей військовослужбовець зберегти ті чесноти, яким його навчила церква, чи дійсно його духовний наставник приділяв увагу формуванню здорового способу життя, чи буде капелан у підрозділі для нього гідним прикладом? Від відповідей на ці запитання залежить, чи виживе військовослужбовець, виконуючи свої обов'язки, та чи зможе подолати нові виклики й захиститися від адикції.

В країні, де життя військових та цивільних кожну хвилину під загрозою, саме біблійні принципи збереження здоров'я, програми подолання стресу, підтримка капеланів та їхнього служіння в лікувальних закладах та підрозділах протистоять «легким» засобам подолання стресу: тютюнопалінню, вживанню алкоголю, наркотичній залежності, порнографії, сексуальній розпусті, ігроманії тощо. В умовах, коли командира підрозділу в першу чергу турбує виконання бойового завдання, наявність шкідливих звичок може серйозно завадити поставленим цілям. Водночас після бойового завдання кожен військовослужбовець сам вирішує, як відпочивати після надзвичайного фізичного випробування та психологічного напруження. В умовах бойових дій здоровий спосіб життя і профілактику адиктивної поведінки слід

розглядати як взаємодоповнювальні складники. Зараз важливо побачити цінність біблійних принципів, котрі зберігають життя, та втілювати їх на всіх рівнях і ланках управління військами. Це, своєю чергою, буде мати позитивний вплив як приклад для свідомості військових та цивільних, що важливо в загальному масштабі війни. Дослідження цієї теми сприятиме уникненню і подоланню адиктивної поведінки, пропонуючи бачення сенсу життя не в деструктивних джерелах релаксу, а у вічних біблійній аксіології та етиці з підкресленням цінності особистості та людського життя.

Розкриття біблійних принципи є важливим у розумінні способів збереження здоров'я військовослужбовця. Присутність біблійних етосів у повсякденному житті військових, зокрема у виконанні службових обов'язків, дозволяє покращити індивідуальний психо-емоційний стан, відносини в військовому колективі, а також є запобіжником порушення закону, позастатутних відносин, дискредитації Збройних Сил. Таким чином, дослідження впливу біблійної етики на уникнення причин адиктивної поведінки, що виразно впливає на духовно-психологічний стан військовослужбовця, є особливо актуальним в служінні капелана та розробці програм духовної та психологічної підтримки військовослужбовців, а також у збереженні національної та християнської ідентичностей в умовах викликів і загроз війни.

Основні результати дослідження. Формування здорового способу життя в контексті біблійного вчення як профілактика адиктивної поведінки має реальний морально-психологічний вимір. Моральні принципи, що зберігають життя, охоплюють усі сфери людської діяльності, а серед військових їх дотримання є надважливим. У Святому Письмі зазначено, що Господь є Тим, хто створив людину і залишив для неї поради, які стосуються збереження здоров'я. На початку Біблії читаємо: «І сказав Бог: Ось дав Я вам усякі рослини, які розсівають насіння, що по всій землі, і всяке дерево, що в собі має свій плід з насінням для посіву, – вам це буде для харчування» (Бут. 1:29), тобто зазначається, зокрема, прерогатива Господа як Творця давати поради людям відносно харчування. Це вказує на турботу Господа про щастя та здоров'я людей

і на зв'язок між фізіологією (тілесним) та психологією (душевним). На духовних лідерах у біблійні часи лежала відповідальність вчити народ певних знань відносно здорового способу життя, що, зокрема, стосувалося гігієни, наприклад, у книзі Повторення Закону (23:12-13): «Поза табором матимеш певне місце, куди й виходитимеш назовні. Серед твого спорядження на твоїм поясі буде і лопатка. Коли присідатимеш назовні, то викопаєш нею ямку, а вставши, загорнеш нею свій послід». Маємо тексти про використання психоактивних речовин (Левит 10:9–10), а також про методи подолання стресу, зокрема такі як піст та молитва.

Під час розп'яття Ісусові Христу пропонували два різні напої: перший – вино, змішане з жовчю (або смирною) перед початком страти, і другий – оцет (кисле вино) перед самою смертю. У Давньому Ізраїлі вино з жовчю (смирною) – «вино милосердя» – діяло як сильний анестетик або наркотичний засіб для приречених на жахливу страту. Смирна (мірра) або гіркі трави (жовч), додані у вино, мали одурманюючий ефект, що допомагав засудженим дещо легше переносити нестерпні фізичні страждання під час розп'яття. Напій викликав стан напівнепритомності, припускається, що людина менше пручалася і не так гостро відчувала момент пробиття рук і ніг цвяхами. Чому Христос відмовився? Згідно з Євангелієм від Матвія (27:34) та Марка (15:23), Ісус лише скуштував напій, але пити його не став. Його відмова була свідомою і мала кілька причин: Він хотів пройти через випробування з тверезим розумом, не затьмареним наркотичними речовинами. Це дозволяло Йому зберігати повний контроль над Своїми діями та словами до останнього подиху [5].

Дотримання біблійних принципів у часи Старого Завіту було вкрай необхідним в умовах військових загроз та війн, а також як запобіжник від втрати національної та релігійної ідентичності. Від виконання цих правил залежало майбутнє народу, і хоча медицина того часу залишала бажати кращого, Господь вимагав вірити Йому «на слово». У Приповістях (23:29-35) погляд читача спрямований на наслідки вживання алкоголю, як-от: сварки, горе, подружня зрада, відсутність адекватного сприйняття навколишньої реальності. В тій же біблійній книзі (7:6-27) позашлюбні стосунки з їхньою звабливістю та жаданою

насолодою опісля, як наслідок, порівнюються з пораненням та смертю, що частіше за все відбувається під час війни.

Ставлення Православної, Греко-Католицької та Римо-Католицької церков до шкідливих звичок базується на спільному християнському вченні про людину як «храм Святого Духа», але має певні пастирські акценти. Усі три конфесії розглядають важкі форми залежності не лише як медичну проблему, а як страсть (пристрасть) – духовну недугу, що поневолює вільну волю людини та віддаляє її від Бога. Глава УГКЦ Блаженніший Святослав (Шевчук) зазначає, що під час війни наркоманія стає «простором втечі від реальності», який руйнує людину зсередини [1]. Відомо, що Римо-Католицька Церква визначає вживання наркотиків як «тяжкий гріх», оскільки вони завдають серйозної шкоди здоров'ю та життю. Православна Церква визнає, що наркоманія є соціальним лихом та тяжким гріхом самогубства. Церкви активно співпрацюють із реабілітаційними центрами, наголошуючи на духовному відновленні особистості. Жодна з цих церков не забороняє алкоголь повністю (вино використовується у Таїнстві Євхаристії), проте суворо засуджується пияцтво як залежність, яка руйнує особистість та завдає шкоди всьому суспільству. Римо-католики наголошують на чесноті поміркованості (temperantia), яка допомагає уникати надмірностей у всьому, зокрема і в споживанні алкоголю. Греко-католики активно пропагують рух тверезості (наприклад, практика «Золотої книги тверезості»). Церква розглядає алкоголізм як хворобу, що потребує милосердя, а не лише осуду. Тютюн вважається «меншим злом» порівняно з наркотиками, але все одно розглядається як гріховна залежність, оскільки він шкодить здоров'ю – дару Божому. Церкви погоджуються з образним порівнянням тютюнопаління з «духовним самогубством за розтермінуванням» та проявом відсутності самовладання. В католицизмі надмірне паління вважається гріхом проти п'ятої заповіді («Не вбий»), оскільки воно свідомо вкорочує життя.

Попри спільність поглядів, окремі відмінності в підходах (2026 рік) можна згрупувати на за таким особливостями

Таблиця 1

Методи боротьби зі шкідливими звичками у традиційних церквах

Конфесія	Основний акцент	Практика
Римо-Католицька	Поміркованість і збереження розуму	Суворе розмежування терапевтичного та рекреаційного вживання
Греко-Католицька	Боротьба за тверезість народу та соціальна реабілітація	Створення парафіяльних груп підтримки та центрів
Православна	Викорінення страстей через аскезу та молитву	Акцент на «тверезості розуму» як необхідній умові для молитви

Джерело: [2]

Відношення протестантських церков (зокрема, адвентистів, баптистів, п'ятидесятників та харизматів) до вживання психоактивних речовин є значно суворішим, ніж у традиційних конфесіях. У 2026 році вони залишаються найбільш послідовними прихильниками повної абстиненції (цілковитої відмови). Проведемо загальний огляд позиції цих церков.

Алкоголь: повна тверезість. На відміну від католиків чи православних, які допускають помірне вживання вина, більшість баптистських та п'ятидесятницьких громад дотримуються принципу «сухого закону». Баптисти (ЄХБ) вважають, що алкоголь – це «сітка диявола». Навіть помірне вживання засуджується, оскільки воно може стати спокусою для слабких вірян (принцип «не ставити каменя спотикання»). Для причастя (Вечері Господньої) у багатьох громадах використовують виноградний сік, а не вино. П'ятидесятники (ХВЄ) догматично забороняють будь-який алкоголь, що обґрунтовується закликом Біблії «не впиватися вином» та потребою бути завжди сповненими Святим Духом, а не алкоголем. У більшості громад харизматів панує аналогічна заборона, хоча в деяких сучасних «ліберальніших» харизматичних церквах на Заході можуть допускати келих вина, проте в Україні та Східній Європі домінує консервативний погляд на повну відмову.

Тютюнопаління: «Осквернення тіла». Паління в аналізованих протестантських церквах розцінюється як безумовний гріх. Аргументація: тіло віруючого – це храм Святого Духа (1 Кор. 6:19). Свідоме отруєння цього «храму» нікотином вважається непослухом Богові та «гріхом проти власного тіла». На практиці людина, яка палить, зазвичай не може бути членом церкви (прийняти

водне хрещення) або брати участь у причасті, поки не позбудеться цієї залежності. Паління сприймається як ознака того, що людина ще не пережила повного духовного перетворення.

Наркотична залежність розглядається як найважча форма «демонічного полону» або «духовної рабської залежності». Акцентується на звільненні через віру. Протестантські церкви (особливо п'ятидесятники та харизмати) відомі своєю надзвичайно активною роботою з наркозалежними. Вони створили велику мережу безкоштовних реабілітаційних центрів в Україні, дієво допомагаючи в цьому важкому виді залежності. Щодо методу роботи, то основний акцент робиться не на медикаментах, а на «заміщенні» залежності від наркотику «залежністю від Бога». У 2026 році ці центри інтегрують психологічну допомогу, але духовний складник (молитва, вивчення Біблії) залишається головним інструментом. Позиція щодо канабісу категорично негативна. Навіть медичний канабіс часто сприймається з великою пересторогою як «відкриті двері» для сильніших залежностей.

Таблиця 1

Ставлення до шкідливих звичок у протетантських церквах

Конфесія	Алкоголь	Тютюн	Наркотики
Баптисти	Категорична заборона, акцент на дисципліні й святості	Гріх, перешкода для членства в церкві	Тяжкий гріх, активна реабілітація
П'ятидесятники	Категорична заборона, акцент на чистоті «храму Духа»	Гріх, несумісний із християнським життям	Духовна війна, звільнення через молитву
Харизмати	Переважно заборона, акцент на радості в Господі (не в вині)	Гріх, який потрібно «перемогти» силою віри	Акцент на «надприродному звільненні» та служінні

Запропонований порівняльний аналіз дає змогу побачити, що переважна більшість релігійних організацій вбачає в психоактивних речовинах загрозу для здоров'я та духовності своїх вірних. Якщо це так, то виникає запитання, чому адиктивна поведінка підриває боєздатність підрозділів, руйнує здоров'я та особисте життя військовослужбовців, краде кошти та заважає лікуванню, відновленню та реабілітації? Варто зазначити, що позиція церкви не завжди одностайна, і між церковним вченням та сприйняттям членів церкви так само

можуть бути розбіжності, особливо там, де моральна парадигма не є категоричною. Це дозволяє або дає моральне право військовослужбовцям «відійти» від догм церкви в умовах війни, коли основним постає – виконати завдання та вижити. Заміна відбувається поступово у військових колективах, що перебувають під постійним тиском бойових дій, оточення може формувати переконання, що алкоголь або тютюн є єдиними доступними засобами для швидкого зняття стресу, подолання страху чи покращення сну. Якщо командири або авторитетні побратими демонструють таку поведінку, то вона стає соціально прийнятною нормою («моделювання ризикової поведінки»). Соціальна ідентичність та «братерство» інколи припускають, що спільне вживання психоактивних речовин використовується як «ритуал» для зміцнення групової згуртованості й довіри. Відмова від таких форм може сприйматися як дистанціювання від колективу, що створює потужний тиск на військовослужбовця («ефект соціального схвалення»).

Службова обстановка й організація побуту та дозвілля безпосередньо впливають на психічний стан. Чітко організований процес служби та професійна гордість колективу є захисними факторами, тоді як відсутність дозвілля та внутрішні конфлікти підштовхують до пошуку «забуття» в адикціях. Доступність та нелегальна торгівля є окремими проблемами. Наявність налагоджених каналів постачання алкоголю чи наркотиків поблизу лінії фронту створює середовище, де шкідлива звичка легко підтримується зовнішньою інфраструктурою [4].

Журналістські дослідження 2025 року вказують на те, що наркозалежність посідає друге місце серед усіх адикцій у військовому середовищі України після алкоголізму. Щоб боротися з цим, визначено штрафні санкції та інші види покарання: у 2026 році за перебування на службі в стані сп’яніння передбачено сувору відповідальність – штрафи від 17 000 до 34 000 грн або арешт на гауптвахті до 15 діб. Існують виразні ризики проблем реінтеграції: за актуальними прогнозами, до одного мільйона людей після завершення війни можуть мати проблеми із залежностями, що значною мірою зумовлено

середовищем, у якому вони перебували під час служби [3]. З іншого боку, підтримка побратимів може бути найсильнішим інструментом одужання. Програми «рівний-рівному», де ветерани з досвідом подолання адикцій підтримують чинних військових, демонструють вищу ефективність у 2026 році, ніж суто адміністративні методи [6].

Висновки. Представлена стаття підтверджує, що допомога в профілактиці й подоланні адиктивної поведінки є важливим фактором для підтримки та збереження життя військовослужбовця як під час виконання своїх обов'язків, так і під час відновлення та реабілітації. Це означає, що духовним лідерам, керівникам релігійних організацій, капеланам у підрозділах, капеланам-добровольцям варто бути носіями духовних цінностей, які, своєю чергою, будуть прикладом та підтримкою для тих, хто бореться із залежністю та має адиктивну поведінку. Варто приділяти особливу увагу співпраці командування підрозділу з капеланами та релігійними громадами як дієвий спосіб для військових отримувати волонтерську й духовну підтримку в складних умовах. Серед завдань капелана – нагадувати військовим, що їхнє життя цінне, а спосіб життя впливає на морально-психологічні якості, що, як наслідок, допомагає зберегти здоров'я та повернутися до мирного життя після служби. Варто формувати групи підтримки, котрі здатні утворити критичну більшість, на яку будуть рівнятися інші. Згідно Святого Письма, кожна людина для Господа є безцінним скарбом, Бог не хоче смерті, яка буде наслідком шкідливих звичок. Відповідальне ставлення до життя та здоров'я також буде позитивно впливати на сімейні стосунки, допоможе формувати здорові звички у наступних поколінь, сприятиме побудові чесних, відкритих стосунків, заснованих на довірі, повазі, зменшить навантаження на військову службу правопорядку й правоохоронні органи.

Суспільству та релігійній спільноті не варто виправдовувати шкідливі звички, посилаючись на досвід чи специфіку військового часу. Вважаємо, що дієві кроки, зроблені від декларативного визнання проблеми до рішучих дій, направлених на популяризацію здорового способу життя та профілактику адиктивної поведінки, принесуть користь суспільству та країні в цілому.

Адиктивна поведінка стосується усіх сторін життя людини.

Окремим аспектом у недопущенні адиктивних моделей поведінки є робота з військовослужбовцями, які вважають себе християнами. Для віруючої людини зобов'язання перед Богом є фундаментальним для духовного життя та взаємин із Ним. Відповідальність перед Богом включає в себе любити Бога всім своїм серцем, душею і розумом. Це означає не тільки поклоніння і виконання релігійних обрядів, але й готовність віддати себе на служіння Богові у всіх аспектах життя. Самовіддача передбачає, що всі наші вчинки, думки і бажання мають бути спрямовані на служіння Богу і виконання Його волі. Вірність Господу означає довіряти Йому у всіх ситуаціях, навіть у найважчі моменти життя, коли стикаємося із труднощами чи випробуваннями. Слухняність означає дотримання Божих заповідей, життя за принципами, які Він встановив, і виконання Його волі у своєму житті. Пригадування цих фундаментальних християнських істин у часто драматичних обставинах війни є непростим, але важливим завданням капеланів у Збройних Силах України. Перед державою всі громадяни зобов'язані виконувати законодавчі вимоги, а перед Богом – жити відповідно до Його заповідей, віддаючи Йому свою любов, вірність і слухняність. Це є взаємопов'язаними елементами, які допомагають забезпечити гармонію і справедливість у суспільстві, а також духовне зростання кожної людини.

Наша коротка розвідка є вказівкою на те, що слід широко та комплексно вивчати проблеми адикції серед військовослужбовців, у недопуску та подоланні яких необхідною є співпраця церков, капеланів, науковців, психологів.

Література:

1. Глава УГКЦ у 195-й день війни: «Алкоголізм, наркоманія під час війни показують усю свою руйнівну силу. Люди звіріють». *Синод Єпископів Української Греко-Католицької Церкви*. 2022. URL: https://synod.ugcc.ua/data/glava-ugkts-u-195-y-den-viyny-alkogolizm-narkomaniya-pid-chas-viyny-pokazuyut-usyu-svoyu-ruynivnu-sylu-lyudy-zviriyut-9985/ (дата звернення: 02.03.2026).

2. Кузьмінський О. Пасторальний метод праці з алкозалежними людьми на основі реабілітаційного центру «Назарет»: Кваліфікаційна робота. Львів, 2024. 88 с.

3. Страшкулич А. Ями, штрафи і гауптвахти. Як п'ють і борються з пияцтвом в українському війську. *Українська правда*. 2025. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2025/01/29/7495696/ (дата звернення: 02.03.2026).

4. Drug Use in Soldiers: Family and Peer Contextual Associations / M. Habibi et al. *Substance Use & Misuse*. 2017. Vol. 52, no. 10. P. 1357–1363. URL: https://doi.org/10.1080/10826084.2017.1280833.

5. Koskenniemi E., Nisula K., Toppari J. Wine Mixed with Myrrh (Mark 15.23) and Crurifragium (John 19.31–32): Two Details of the Passion Narratives. *Journal for the Study of the New Testament*. 2005. Vol. 27, no. 4. P. 379–391. URL: https://doi.org/10.1177/0142064X05055745.

6. Soldiers of Ukraine. *The Lancet regional health. Europe*. 2025. Vol. 53. P. 1. URL: https://doi.org/10.1016/j.lanepe.2025.101341.

УДК 342.7:342.4(477.53)

Мирослава Петрова

АНАЛІЗ ПРОЦЕСІВ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ ТА ДЕКОМУНІЗАЦІЇ КРОПИВНИЦЬКО РАЙОНУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті проведено термінологічну диференціацію понять «деколонізація», «декомунізація» та «дерусифікація». Проаналізовано закони, які впроваджують деколонізаційну та декомунізаційну політики, а також підкреслено важливість Законів України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні й деколонізацію топонімії» та «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу». Сформовано уявлення про участь громадськості в деколонізаційній та декомунізаційній політиці, окреслено поняття політичної участі, політичної культури та політичної активності. Спираючись на вищезгаданий аналіз, стаття оглядає процеси дерусифікації у місті Кропивницький та у Знам'янській міській територіальній громаді, Кіровоградської області.

Ключові слова: *деколонізація, декомунізація, дерусифікація, політична участь, політична активність.*

Myroslava Petrova

ANALYSIS OF THE PROCESSES OF DECOLONIZATION AND DECOMMUNIZATION IN THE KROPYVNYTSKYI DISTRICT OF KIROVOHRAD REGION

The article provides a terminological differentiation of the concepts of «decolonization», «decommunization», and «derussification». It analyzes the laws that implement decolonization and decommunization policies and emphasizes the importance of

the Laws of Ukraine «On the Condemnation and Prohibition of Propaganda of Russian Imperial Policy in Ukraine and the Decolonization of Toponymy» and «On the Principles of State Policy on National Memory of the Ukrainian People». The article forms an understanding of public participation in decolonization and decommunization policies and outlines the concepts of political participation, political culture, and political activity. Based on the above analysis, the article reviews the processes of derussification in the city of Kropyvnytskyi and in the Znamianka urban community, Kirovohrad region.

Keywords: *decolonization, decommunization, derussification, political participation, political activity.*

Постановка проблеми. Політика декомунізації впроваджена у 2015 році, політика деколонізації – у 2023 році. Попри те, що відповідні закони дають змогу громадам брати участь у деокупації простору власних населених пунктів, обізнаність громадян про це низька. Також випадки у Знам'янській міській територіальній громаді вказують на неготовність громади до деколонізаційної, декомунізаційної політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливими для дослідження процесів деколонізації та декомунізації були праці Березовського О. М., Гриценко О. А., Дрогушевська І. та Чорного О., їхні напрацювання дали можливість проаналізувати поняття, не припускаючись фактологічних помилок. Натомість праці Діденко Д., Івановської А. В., Верби С. та Алмонда Ґ. стали ґрунтовною базою для осмислення політичної культури, участі та активності. Важливими були і нормативно-правові акти Кропивницької міської ради, Знам'янської міської ради та закони України.

Мета статті: диференціювати поняття «деколонізація», «декомунізація» та «дерусифікація», окреслити правовий аспект політики деколонізації та декомунізації, а також оглянути, як ці процеси впроваджують у місті Кропивницькому та у Знам'янській міській територіальній громаді.

Виклад основного матеріалу. Деколонізація – процес позбавлення певною територією імперської спадщини (культурної, політичної, економічної

тощо), яка зазвичай була результатом засадничої політики колишньої метрополії [1, с. 81]. Декомунізація – процес усунення з публічного простору та свідомості суспільства ознак комуністичної ідеології [2, с. 8-5, с. 23]. Обидва процеси можна об'єднати одним терміном – дерусифікація.

Магістрантка філологічного факультету Чорноморського національного університету імені Петра Могили Діана Діденко у своїй кваліфікаційній роботі на тему «Методичний супровід роботи з англомовним художнім твором у контексті дерусифікації» аналізує кілька визначень цього поняття, оскільки єдиного визначення не існує. Підсумовуючи, вона вважає «дерусифікацію» процесом позбавлення України наслідків русифікації та формування української ідентичності [4, с. 16].

Ці механізми необхідно розглянути в законодавчому аспекті. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» був підписаний у квітні 2015 року разом з іншими трьома законами, які розпочали на офіційному рівні декомунізаційну політику. Закон «Про засудження…» містить терміни «комуністична партія», «радянські органи державної безпеки», «пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів», що пояснюють символіку комуністичного режиму. Відповідна символіка заборонена для поширення, окрім низки винятків. Також прописані вимоги для найменувань та демонтажу пам'ятників, пам'ятних знаків [17].

Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» було прийнято у березні 2023 року. Нормативно-правовий акт затверджує дерусифікаційну політику і відповідно до законоу «Про засудження комуністичного…» зобов'язує місцеві ради перейменувати географічні об'єкти, населені пункти, райони у містах, сквери, бульвари, вулиці, провулки, узвози, проїзди, проспекти, площі, майдани, набережні, мости, інші об'єкти топонімії населених пунктів.

Також з'являється визначення «українофобії», яке не було окреслене в попередньому законі про декомунізацію [18].

У контексті зазначених процесів необхідно згадати Закон України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу», який набрав чинності 30 серпня 2025 року. Закон вперше визначає терміни «державна політика національної пам'яті», «національна пам'ять» та «рашизм». Зазначено мету, основні принципи, завдання та напрями державної політики національної пам'яті. Центральним органом виконавчої влади постає Український інститут національної пам'яті. УІНП має спеціальний статус, а його діяльність спрямовує і координує Кабінет Міністрів України. Окрім УІНП, Закон дає можливість для участі наукових установ, закладів освіти та культури, архівних установ, громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства [16].

Важливими для виконання громадської діяльності є ці пункти:

– забезпечення сталого суспільного діалогу щодо минулого України;

– вшанування, увічнення пам'яті та відновлення історичної справедливості стосовно жертв злочинів проти Українського народу;

– збереження пам'яті про історію українського державотворення, етапи боротьби за відновлення державності та поширення відповідної інформації в Україні та світі;

– створення належних умов та сприяння науковим дослідженням з історії України, відновлення і збереження національної пам'яті;

– популяризація історії України та культурної спадщини Українського народу;

– створення, упорядкування і збереження місць пам'яті.

Участь безпосередньо мешканців міст, містечок, сіл та інших населених пунктів є новаторською у контексті реалізації дерусифікаційної політики. Втім, ініціативи, спрямовані на виконання завдань, передбачених законами України, характеризуються бюрократизованістю та закритістю від громади.

Навіть якщо окремі представники беруть участь, до прикладу, у перейменуванні вулиць, їхня компетентність є досить сумнівною. Загалом, адміністративна система виконання політики декомунізації та деколонізації здається більш закритою.

Анна Івановська у своїй кваліфікаційній роботі бакалавра «Проблеми формування української політичної культури в умовах посттоталітарної трансформації суспільства» вказує на два типи політичної участі громадян, що можуть бути втілені колективно чи індивідуально: конвенційний (формалізований) та політичний активізм [7].

Колективні форми передбачають членство в політичних партіях, профспілках та громадських організаціях, участь у громадських радах та публічних слуханнях. У контексті міста Знам'янки вже відомі результати подібної діяльності. Індивідуальні форми містять голосування на виборах, участь у референдумах, звернення до представництва влади та вибір товарів, послуг згідно з власними переконаннями.

Загалом, участь громади в державних процесах зумовлює наявність політичної культури. Анна Івановська вважає, що політична культура формується під впливом низки чинників: історичних, політичних, економічних та соціальних. Змінюють її держава, освітні інституції, ЗМІ, громадські, політичні організації та церква.

Своєю чергою, Віра Дабіжа у статті «Політична активність населення в умовах війни» зазначає, що політична участь нації зумовлена вищезгаданими чинниками. Тож, що колективні, що індивідуальні форми вияву залученості повною мірою можливі за умови демократичного суспільства.

Досліджуючи Сідні Вербу та Ґабріеля Алмонда у праці Віри Дабіжи, можемо окреслити кореляцію між політичною культурою та політичною активністю. Синтез партиципаторної та підданської орієнтацій, тобто чітка орієнтація на владні структури та оцінювання влади як легітимної або ні через почуття гордості чи роздратування, спричиняє виникнення «громадської культури».

Тут необхідно згадати і Лестера Мілбреса, який типологізує політичну активність: глядацька, перехідна та гладіаторська. У контексті реалізації проєкту та цієї магістерської роботи важливі перші дві. Глядацька форма передбачає участь у голосуванні, започаткування громадських дискусій та спроби заохотити інших голосувати. Мілбрес вважає, що глядацька активність розташована на найнижчому рівні з-поміж трьох. Перехідна форма полягає у спілкуванні з органами місцевої влади, внески для політичних партій, відвідування зборів та мітингів [3, 23, 24].

Також варто розглянути методичний посібник «Як перейменувати вулицю. Правові засади перейменування вулиць, провулків, проспектів, площ, парків, скверів, мостів та інших споруд, розташованих на території населених пунктів», виданий Українським інститутом національної пам'яті. Ольга Лазаренко, на час видання методички, – заступниця начальника юридичного відділу виконавчого апарату Чернігівської обласної ради, склала інструкцію перейменування об'єктів. Цей процес складається з чотирьох етапів: ініціювання публічного обговорення (можлива онлайн петиція), подання звернення або заяви з пропозицією перейменування до органів місцевої влади, які або відхилять звернення (через порушення процедури подання або якщо об'єкти не підпадають під Закон України, який вимагає цієї процедури), або оголосять громадське обговорення пропозицій, яке може реалізуватися у форматі голосування, опитування тощо, за результатами обговорення відповідні очільники органів місцевої влади готують проєкт про перейменування і виносять його на розгляд ради й та ухвалює остаточне рішення. Останнім етапом стає набуття чинності рішення з дня його оприлюднення, опісля міський голова доручає відповідним органам виготовити й розвісити покажчик назви вулиці та дороговкази [8, 22].

Втім, попри стягування штрафу за незмінену адресну табличку, покажчики старого зразка досі можна побачити на приватних будинках. На території міста Кропивницького діє вищезгаданий штраф, зазначає керівник міської інспекції з благоустрою Олександр Брюховецький. Грошове стягнення ґрунтується на Правилах благоустрою території міста Кропивницького. Вони затверджені

рішенням міської ради Кропивницького 18 грудня 2019 року. Інспекція, яка слідкує за дотриманням правил, утворена 2 лютого 2021 року. Власне, у розділі другому Правил благоустрою – Порядок здійснення благоустрою та утримання територій об'єктів благоустрою, у пункті другому про зобов'язання суб'єктів благоустрою можемо прочитати про встановлення на фасадах жилих будинків покажчиків назв вулиць, провулків, площ, номерів будинків тощо [9, 12, 15].

Обласний центр Кіровоградщини має строкату й довгу історію деколонізації та декомунізації власної назви. Місто отримало назву Кіровоград у 1939 році, водночас із утворенням Кіровоградської області. До цього з 1934 по 1939 рік воно називалося Кірово, з 1924 по 1934 рік – Зінов'євськ, до 1924 року майже пів століття було Єлисаветградом [21].

Попри те, що «Кіровоград» перестав існувати на картах ще з 2016 року, спроби змінити назву міста почалися фактично після відновлення Україною незалежності.

Дмитро Сінченко у своєму блозі «Кропивницький: місто паралельних вимірів» описує перебіг подій у червні 1992 року, коли вперше порушили питання перейменування міста. Втім, про декомунізацію не йшлося. Ініціативна група звернулася до міської і двох районних рад з проханням повернути імперську назву – Єлисаветград. Через конфлікти всередині рад, які Сінченко поділяє на «совків», «імперців» та «патріотів», депутатство не змогло ухвалити жодного рішення. Фракція «совків» відстоювала назву «Кіровоград», «імперці» – «Єлисаветград», а «патріоти» добивалися перейменування на українську назву.

У квітні 2000 року відбувся міський референдум водночас із третім Всеукраїнським [11]. Питання повторювали ті, що розглядали у 1992 році: збереження найменування, «повернення» до Єлисаветграда або ж присвоєння нової назви. Втім, через проблеми з проведенням референдуму – наявність трьох, а не одного, бюлетенів під час опитування, результати не склали всі сто відсотків. Наступні спроби обговорень були невдалими, хоч і з'являлися конкретні варіанти топонімів для назви міста, найпопулярніші з них: Інгульськ, Златопіль, Ексампей, Благомир, Козацький та Кропивницький.

Після набуття чинності Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» у квітні 2015 року рішення про перейменування міста стало обов'язковим. Громадські слухання були призначені на серпень того ж року. Обговорювали вищезгадані шість назв разом з Єлисаветградом. Пізніше, у жовтні, Кіровоградська міська рада провела опитування. Результати показали, що більшість прагне повернути назву Єлисаветград. Улітку 2016 року міська рада направила до Верховної ради всі сім варіантів нової назви. Як відомо, було обрано Кропивницький [2, 20, 21].

Головна редакторка державного науково-виробничого підприємства «Картографія» та кандидатка географічних наук Дрогушевська Ірина у своїй статті «Декомунізація топонімії: концепція повернення історичних назв на карту України» такий безладний анархічний шлях декомунізації назви обласного центру Кіровоградської області вважає результатом неготовності громадськості до участі у цих процесах [5, с. 26].

Декомунізація області загалом має позитивні результати: згідно з інформацією підпорядкованого Міністерству юстиції державного підприємства «Національні інформаційні системи», за останні десять років було перейменовано 5079 вулиць і 97 адміністративних одиниць (станом на 25 серпня 2025 року). Як зазначає видання «Без купюр», місцеві ради не зобов'язані звітувати про перейменування. Тож закритість процесу декомунізації та деколонізації від громад є більш вираженою [13].

Згідно з інформацією, наданою головою Подільської райради Володимиром Стецюком, таблички планували замінити до кінця 2024 року [9].

У Знам'янській територіальній громаді інформацію про заміну табличок знайти не вдалося. Проте 25 жовтня 2022 року було затверджено рішенням Знам'янської міської ради власні Правила благоустрою громади. Хоча в документі немає пунктів про встановлення покажчиків назв вулиць, однак згадується Наказ Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства «Про затвердження Правил утримання жилих будинків та

прибудинкових територій», в якому у третьому пункті зазначено розміщення цих покажчиків [14, 19].

Міська рада Знам'янки, що входить до складу Кропивницького району, опублікувала рішення про перейменування. Станом на 2022 рік у Знам'янській міській територіальній громаді було перейменовано 148 вулиць [10]. Однак деякі нові назви здаються необґрунтованими. З 19 жовтня по 17 листопада 2023 року територіальна громада проводила опитування про перейменування вулиць та провулків населених пунктів. Участь у обговоренні взяли 409 осіб – мешканців громади, які проживають на провулку та вулиці Чайковського у місті Знам'янці, і ті, що проживають на вулиці 1 Травня у селищі Знам'янка Друга.

188 учасників обговорювали перейменування вулиці Чайковського. Від міського голови надійшли три варіанти перейменування: Василя Сліпака – український оперний співак, загинув під час війни на Сході України, Полтавська та Лісова. Самі мешканці мали п'ять пропозицій: 1) не перейменовувати взагалі, 2) Станіслава Людкевича – український композитор, 3) на честь одного із загиблих, 4) свій варіант або 5) Володимира Івасюка – український виконавець. Найбільше проголосували за збереження назви – 82 особи.

Варто зауважити, що на провулку Чайковського проживав один мешканець, який проголосував за власний варіант – провулок Лісовий.

В обговоренні про перейменування вулиці 1 Травня взяли участь 220 жителів. Одноголосно вони обрали власну пропозицію – вулиця Травнева. Рекомендації від Знам'янського міського голови, Миколаївська та Косівська, взагалі не набрали голосів. Аргументація на користь своєї назви звучить досить примітивно: «Від слів «трава», «травень». У травні розквітає природа, молодіє трава, квітнуть квіти. Ця вулиця має широкий лук, який любує око мешканцям, а ще приносить користь тим, хто тримає господарство. На цій вулиці «травень» вирує цілий рік.» [6].

На жаль, не вдалося знайти документи, що містять результати консультацій місцевого органу влади із науковою спільнотою. Тобто варіанти, які може пропонувати міський голова громаді для перейменування вулиць,

проспектів тощо, залишаються списком імен або подій, які не всі знають. Подібна система ухвалення рішень бюрократизує процес декомунізації та деколонізації, ще більше відокремлюючи громаду від участі.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Отже, аналіз правового аспекту та безпосереднього втілення завдань, передбачених Законом, дає змогу зрозуміти, що виконання політики деколонізації та декомунізації місцевими органами не дають можливості громаді дізнатися власну історію та справді відповідально виконувати обов'язки мешканців населеного пункту – осмислено перейменовувати вулиці, провулки та інші об'єкти.

Система участі громади в політиці деколонізації та декомунізації потребує оновлення. Жителі мають орієнтуватися в історії рідного краю, аби свідомо обирати нові назви об'єктів.

Список використаних джерел:

1. Березовський, О. М. Деколонізація довідкового апарату архівів: проблема оновлення та вдосконалення. *Культура, інформація, комунікація: міждисциплінарний діалог* : матеріали Всеукр. наук., конф. з міжн. участю. М-во освіти і науки України, М-во культ. та страт. ком. України ; Нац. акад. кер. кадрів культ. і мистец. та ін. (Київ, 10 квітня 2025 р.). Київ : НАКККіМ, 2025. – С. 81-82.
2. Гриценко О.А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище // Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України, 2019. – 320 с.
3. Дабіжа, В. В. Політична активність населення в умовах війни. *Сучасний науковий журнал* / Київ, 2024. Вип. 4(2) – Ч. 105-13.
4. Діденко Д. Методичний супровід роботи з англомовним художнім твором у контексті дерусифікації : кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр». / Д. С. Діденко ; наук. керівник д-р пед. наук, проф., зав. каф. іноземних мов Р. О. Гришкова ; Міністерство освіти і науки України ; Чорноморський нац. ун – т ім. П. Могили, Ф – т філології, Кафедра англійської філології та перекладу. – Миколаїв : ЧНУ ім. П. Могили, 2024. - 78 с.
5. Дрогушевська І. Декомунізація топонімії: концепція повернення історичних назв на карту України. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії* : зб. наук. пр. / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2017. – Вип. 26 – С. 22-27.
6. Звіт про проведення громадського обговорення. Звіт про проведення Громадського обговорення щодо перейменування вулиць та провулків населених пунктів Знам'янської міської територіальної громади, що відбулося протягом 09.08.2022 р. – 07.09.2022 р. URL: https://znam.gov.ua/zvit-pro-provedennya-gromadskogo-obgovorennya-16-36-41-30-11-2023/ (дата звернення: 11.10.2025).
7. Івановська А. В. Проблеми формування української політичної культури в умовах посттоталітарної трансформації суспільства : кваліфікаційна робота бакалавра : 052 Політологія / А. В. Івановська ; Хмельниц. нац. ун-т. – Хмельницький, 2025. С. 47-71.

8. Лазаренко О. Перейменування вулиць, провулків, проспектів, площ, парків, скверів, мостів та інших споруд на території відповідного населеного пункту: правові засади // Як перейменувати вулицю. Правові засади перейменування вулиць, провулків, проспектів, площ, парків, скверів, мостів та інших споруд, розташованих на території населених пунктів. Методичний посібник. Львів, 2014. С. 12-19.

9. На 88 перейменованих вулицях Кропивницького цьогоріч замінять адресні таблички. Коли розпочнуть. URL: https://suspilne.media/kropyvnytskiy/765393-na-88-perejmenovanih-vulicah-kropivnickogo-cogoric-zaminat-adresni-tablicki-koli-rozpocnut/ (дата звернення: 17.10.2025).

10. Нові назви вулиць та провулків у Знам'янці. URL: https://komora.info/podiji/9921-novi-nazvi-vulits-ta-provulkiv-u-znam-yantsi (дата звернення: 13.10.2025).

11. Погорілко В. Ф. Референдуми в Україні: історія та сучасність: монографія. Київ: Ін-т держави і права НАН України, 2000, 248 с. – С. 150-160.

12. Положення про інспекцію з благоустрою кропивницької міської ради : Рішення Кропивницької міської ради від 2 лютого 2021 року №49. URL: https://kr-rada.gov.ua/site/uploads/files/Vyconavchi%20organy/Inspektsia/polozh_inspektsia-blagoustriy_49_02-02-2021.pdf (дата звернення 13.10.2025).

13. Понад 5 тисяч вулиць і майже сто адмінодиниць перейменували на Кіровоградщині за 10 років. URL: https://www.kypur.net/ponad-5-tysyach-vulyczi-i-majzhe-sto-adminodynyczi-perejmenuvaly-na-kirovogradshhyni-za-10-rokiv/ (дата звернення: 13.10.2025).

14. Правила благоустрою Знам'янської міської територіальної громади : Рішення Знам'янської міської ради від 25 жовтня 2022 р. №1091. URL: https://znam.gov.ua/pravila-blagoutsroju-13-22-34-26-02-2024/ (дата звернення: 13.03.2025).

15. Правила благоустрою території міста Кропивницького : Рішення Міської ради міста Кропивницького від 18 грудня 2019 р. №3054. URL: https://kr-rada.gov.ua/uploads/documents/26392-rish_3054_18-12-2019.pdf (дата звернення: 13.03.2025).

16. Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу : Закон України від 30.08.2025 р. № 4579-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-20#Text (дата звернення: 15.09.2025).

17. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text (дата звернення: 15.09.2025).

18. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії : Закон України від 21.03.2023 р. № 3005-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3005-20 (дата звернення: 15.09.2025).

19. Про затвердження Правил утримання жилих будинків та прибудинкових територій : Наказ Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства від 17.05.2005. №76. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0927-05#Text (дата звернення: 17.10.2025).

20. Сінченко Д. Кропивницький: місто паралельних вимірів. Eastbook.eu. 20 лютого 2017. URL: https://persha.kr.ua/blogs/112798-kropyvnytskyj-misto-paralelnyh-vymiriv/ (дата звернення: 16.10.2025).

21. Чорний О. Декомунізація, Єлисаветград та загроза національній безпеці // *Місто: історія, культура, суспільство*. Київ, 2017. №1. С. 207-225.

22. Як змінити назву вулиці: інструкція. URL: https://www.ukrainer.net/zminyty-nazvu-vulytsi/ (дата звернення: 17.10.2025).

23. Almond G., Verba S. The Civic Culture or The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations Sage publications, Inc. 1963.574 c.

24. Dennis, J. (1965). Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics? By Lester W. Milbrath. (Chicago: Rand McNally & Company, 1965. Pp. 195. $1.75.). American Political Science Review, 59(4), 1026–1027.

УДК 82.09+376

Альона Пиліпака

ІНКЛЮЗИВНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА: СТАН І ПРОБЛЕМИ ВИДАННЯ

У статті проаналізовано актуальний стан видання інклюзивної сучасної української літератури, а також те, як вона представлена на книжковому ринку України та частково за кордоном. За допомогою теоретичних та емпіричних методів дослідження окреслено проблеми у виданні згаданої літератури та враховано сучасні інформаційно-цифрові технології для її розв'язання. Ці проблеми варто порушувати із тієї причини, що зараз число людей з інвалідністю зростає, а кількість рішень і пропозицій незмінно залишається мінімальною.

***Ключові слова**: інклюзія, українська література, культурний простір, люди з інвалідністю, сучасні технології.*

Alyona Pylipaka

INCLUSIVE UKRAINIAN LITERATURE: STATUS AND PROBLEMS OF PUBLICATION

The article analyses the current state of inclusive contemporary Ukrainian literature publishing, as well as how it is represented on the book market in Ukraine and, to some extent, abroad. Using theoretical and empirical research methods, the article outlines the problems in publishing the aforementioned literature and considers modern information and digital technologies for solving them. These problems should be addressed because the number of people with disabilities is growing, while the number of solutions and proposals remains minimal.

***Keywords**: inclusion, Ukrainian literature, cultural space, people with disabilities, modern technologies.*

Постановка проблеми. Нинішня російсько-українська війна спричинила в Україні різке збільшення кількості людей з інвалідністю. Як наслідок, у

суспільстві зросла кількість ветеранів та постраждалих, котрі прагнуть повернутися до повноцінного цивільного життя. У цій ситуації важливо допомогти людям з інвалідністю соціалізуватися, а доступність літератури є одним із аспектів, який допоможе це зробити. Наразі література, яка адаптована для людей з інвалідністю здебільшого представлена літературою для дітей, зарубіжною та українською літературою XIX–XX ст. *(за відстеженням на сайтах видавництв Yakaboo, Фоліо, Лабораторія*), а сучасна українська література практично відсутня. Тому варто приділити більше уваги цьому аспекту соціалізації, зважаючи на те, що цільова авдиторія постійно збільшуватиметься. Навіть більше, запит зростає вже, а кількість рішень і пропозицій незмінно залишаються мінімальними.

Мета статті – дослідити стан видання інклюзивної сучасної української літератури сьогодні та окреслити проблеми, що впливає на доступність чи недоступність сучасної української літератури людям з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу. У дописі від 15 жовтня 2024 року на своїй сторінці у *Фейсбук* О. Зеленська зазначає: *«В Україні лише офіційно – 3 мільйони осіб з інвалідністю, з них понад 300 тисяч набули такого статусу з початку повномасштабного вторгнення. Їм потрібне не просто фізичне відновлення, а й розуміння, як жити після того, коли тіло змінилося»* [7]. За визначенням, поданим у «Конвенції про права людей з інвалідністю», *«до осіб з інвалідністю належать особи зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які при взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими»* [9]. Для цих людей важливо жити повноцінним життям: ходити в кіно, музеї, відвідувати концерти, читати ту літературу, яку хочеться, у тому числі й сучасну. Їм потрібно надати вибір, створити такі умови, де вони можуть самостійно обирати, який контент споживати, а не задовольнятися тим, що є.

Література – один із найважливіших аспектів культурного життя для всіх членів соціуму. Свідченням цього є, наприклад, ініціатива Миколи Сєрги «Книга на фронт». У медіа «Характер» зазначають, що він залучив до цього

Міністерство культури, книжкову мережу КСД і служби Морально-психологічного забезпечення. Члени «Культурного десанту» приїжджають до військових і передають їм книги: на передову, у шпиталі, бібліотеки військових частин, або ж за конкретними запитами військовослужбовців. На сайті про новину в уже згаданому медіа пишуть, що *«книги про бойовий стрес і відновлення після війни користуються попитом, бо багато хто думає про те, як повернутися до нормального життя»* [10]. Ця та багато інших ініціатив свідчать про книжкову потребу в «лікування книгами», адже це важливий психологічний фактор, який відволікає від важких думок, допомагає уникнути стресів.

Для окреслення потреб у книгах для окресленої групи людей передусім важливо визначити напрями, які об'єднує безбар'єрна (інклюзивна) література, на що вказує О. Осмоловська в статті «"Інклюзивна література" – забаганка чи необхідність?». При цьому дослідниця виділяє:

- літературу, яка розповідає про осіб з інвалідністю, формуючи у читачів позитивне сприйняття стану таких людей (книжки, які фокусують інтерес читача на загальнолюдських якостях та можливостях літературних героїв з інвалідністю; які покликані зробити спілкування з людьми навзаєм цікавим та комфортним);
- література, яка спрямована на сприйняття особистої різноманітності;
- література для дітей з особливими освітніми потребами (книжки шрифтом Брайля, з використанням піктограм, тактильні, книжки-картинки та ін.) [11].

До цього переліку можна додати й літературу для дорослих різних жанрів також шрифтом Брайля, із використанням піктограм тощо.

Що стосується технічного складника, то пропонуємо поділ видів безбар'єрної літератури для людей із порушенням зору або слуху та зору й слуху та їх актуальну репрезентацію українськими видавництвами. Виділяємо:

- аудіокниги;
- книги шрифтом Брайля;

- книги в електронних форматах, які мають екранні зчитувачі, що озвучують

текст або відображають його на пристроях для читання шрифтом Брайля;

- субтитровані або перекладені жестовою мовою відеокниги;
- 3D-аудіо, яке має ефект «присутності» й «занурення».

Безумовно, що цей поділ ґрунтується на вивченні не лише українського, а й міжнародного досвіду.

Найбільш представленими й доступними є саме аудіокниги. «Сенсор медіа» зазначає: «Контент виробляють різні студії, найбільшими є «Абук» і MEGOGO AUDIO. Виключно українською літературою займаються «Студія ВУХО» і *Underbooks».* У медіа аналізують те, що аудіокниги в Україні користуються меншою популярністю, порівняно зі світовим досвідом [3]. Сьогодні є багато сервісів для прослуховування аудіокниг, причому багатьма мовами й у різних жанрах. Аудіокнижкові каталоги постійно оновлюються й стають усе більш доступними.

Натомість книги шрифтом Брайля дозволяють «відчути» їх людям із порушенням зору. Одним із перших, хто почав і друкує досі такі книги, є видавництво «Антологія». Директорка видавництва О. Нечепуренко згадує: *«У 2013 році такого ще не було, то був ексклюзив. Така машина, яка ще тоді друкувала малюнки, була одна на всю країну. Її доставили з Німеччини спеціально для нас»* [4].

Починаючи з 2022 року «Антологія» видає книги не лише для дітей, а й для дорослих, ділячись своїм досвідом на книжкових подіях, таких як «Книжковий форум» у Львові, чи «Книжковий Арсенал» у Києві. Видавництво постійно розвивається, його працівники розповідають про власні винаходи й досягнення, як-от, шкала кольорів для тих, хто їх ніколи не бачив: чорний позначений гострішими крапочками й т. п. Основними викликами для видавництва, як зазначає директорка, є висока вартість видання книги. До прикладу: «*Собівартість однієї частини видання – в середньому від 700 гривень без адаптації. Якщо книжка адаптована, містить малюнки, універсальний шрифт*

– *собівартість стартує від 1000 гривень».* Крім цього, терміни виробництва брайлівських книжок значно довші за звичайні, та й кадрів бракує через вузькість специфіки [4].

Крім «Антології», книги азбукою Брайля також видає «Видавництво Старого Лева», проте більшою мірою дитячі, що простежуємо в широкому переліку статті О. Заблоцької «Всесвітній день азбуки Брайля: що треба знати про алфавіт та як його використовують українські видавництва та музеї» [6]. Доволі популярною є База інклюзивних видань, яка співпрацює з чотирма основними видавництва, які спеціалізуються на виданні інклюзивної літератури, серед яких «Мандрівець», «Вікно в світ», «Інклюзія», «Грааль» [1]. Проте їхня діяльність стосується більшою мірою дитячої або навчальної літератури. Серед інших видавництв варто згадати й «Книголав», яке друкує шрифтом Брайля також дитячі збірки оповідань.

Позитивно відзначаємо підтримку проєктів, спрямованих на видання брайлівських книг, зокрема, волонтерський проєкт Braille Studio від громадської організації *Fight For Right* та Волинської організації людей з порушеннями зору «Генерація Успішної Дії», котрі створили власну студію друку шрифтом Брайля; проєкт «Подолати минуле. Україна в подіях та особистостях», у межах якого надрукували 640 примірників книг. Також реалізація проєкту «Рятівна книжка: аудіокниги і книги шрифтом Брайля» у березні 2023го, після чого надруковано й озвучено 360 примірників книг тощо [6].

Загалом книги шрифтом Брайля є дефіцитними, особливо література для дорослих. Позитивною динамікою відзначається реалізація проєктів і пошук ґрантового фінансування, проте наразі теж у невеликій кількості, не покриваючи потреби споживачів.

Книги в електронних форматах, які мають екранні зчитувачі, що озвучують текст або відображають його на пристроях для читання шрифтом Брайля, практично не представлені, проте віднайдено наявні допоміжні технології, доступні для людей із порушенням зору, які допоможуть їм у читанні. Ресурс Speaktor пропонує своїм споживачам ці технології, серед яких: програмне

забезпечення для перетворення тексту в мову, дисплеї зі шрифтом Брайля, програми для читання з екрану, аудіокниги та пристрої для читання електронних книг. На сайті ресурсу вказують, що *«на щастя, екранні читачі забезпечують доступ до інформації у спосіб, який потрібен користувачам, надаючи їм можливість більш активно брати участь у своєму середовищі»* [5]. Безсумнівно, що наявність такого ресурсу є дуже цінною й важливою, проте ці технології також платні. Тому не завжди в цільової авдиторії є можливості у придбанні таких засобів, що ускладнює доступ, тобто створює ще один бар'єр.

Субтитровані, або перекладені жестовою мовою відеокниги, мало поширені в Україні. Можемо натрапити на ці книги на окремих сайтах, і більшою мірою це декламування віршів або ж читання оповідань із супроводом жестової мови. Фактично цей вид книг є дефіцитним, адже станом на сьогодні не представлено онлайн-книгарні з окремою вкладкою «книги жестовою мовою». На платформі *YouTube* можна натрапити на поодинокі відео, та аж ніяк не на повноцінні книги, особливо сучасної української літератури. Крім цього, є бібліотеки, працівники яких, самостійно записують відео з читанням книг жестовою мовою, як-от Сумська обласна бібліотека для дітей із записами оповідань Василя Сухомлинського та реалізації літературного відеопроєкту «Весняна симфонія дитячих книг» [2]. Це знову ж таки свідчить про відсутність представлення літератури для всіх вікових категорій.

3D-аудіо, яке має ефект «присутності» й «занурення» – це не лише про словесно-мовний складник, а й про інший: зокрема, не просто прочитати репліку персонажа, а й під час цього чути як шумить ліс чи місто, створити простір навколо себе. Цей вид поки не простежено в сучасній українській літературі, адже більшою мірою наявні звичайні 3D-книги. Натомість, можемо віднайти такі книги зарубіжної літератури, зокрема на ресурсах: *Audible, Audiobooks.com, Google Play Книги, Libro.fm*. Ці книги є репрезентацією «мінітеатру», адже можемо почути акторський склад, відтворення різних звуків, що повністю занурює в книгу. Їх функції невичерпні як для людей з інвалідністю, так і для всіх інших, хто хоче послухати книгу десь у маршрутці чи деінде. Та якщо для

тих, хто хоче послухати книгу в маршрутці, це як додаткова опція, то для людей з інвалідністю – необхідність, яка може забезпечити наративний досвід без візуального складника, що розширює культурний доступ до літературних текстів. Прикладом такої книги, зокрема трейлером, є 3D Audio Experience на ютуб-каналі *Daniel Howell* [14]. Безумовно, що це непрофесійний запис, а радше аматорський, що можна почути за якістю, та коментарі до ролика мають дуже позитивний характер. Цьому виду літератури як інклюзивному варто присвятити більше уваги в межах поширення саме сучасної української літератури.

У наукових і публіцистичних джерелах указують на кілька проблем, що пов'язані з доступністю літератури для людей з інвалідністю. Передусім, це відсутність участі цільової авдиторії в ухваленні рішень. В аналітичній доповіді «Створення безбар'єрного середовища та соціальна інклюзія: світовий досвід для України» у межах ініціативи Олени Зеленської «Без бар'єрів» згадано, що «ідея громадянської безбар'єрності полягає в забезпеченні доступу до цих процесів для всіх суспільних груп». У цьому контексті відгукується принцип громадянсько-комунікаційного досвіду Фінляндії «Нічого для нас без нас» (*Nothing about us without us*) [13, с. 14-15]. Комплексний і водночас безпосередній підхід допоможе покращити стан безбар'єрної літератури, врахувавши всі потреби споживачів.

Також існує ще одна проблема – несприйняття людей з інвалідністю в книгах – серйозна проблема літератури, котра «не прийшла» на вимогу часу. Голова громадської організації «Бачити серцем» О. Яскевич висловилася у межах 27 Книжкового форуму у Львові в 2020 році, що свідчить про те, що й тоді фокус уваги був саме на інвалідності*: «На той час майже вся література, яка була в нас в Україні, і українська в тому числі, тему інвалідності розглядала через призму жалю, скорботи, болю, жертовності. Іншого просто не могло бути. Нам же хотілося розвернути цей фокус з інвалідності на людину»* [8]. При цьому О. Осмоловська в статті «Інклюзивна література: право на життя» пише: *«Інклюзивна література – це не специфічний жанр й точно вже не літературне гетто для "інакших"»* [12]. Цим твердженням авторка намагається спростувати

стереотип про «особливості» інклюзивної літератури, указуючи, що це аж ніяк не специфічний жанр.

Можна зазначити, що загалом такої літератури у вільному доступі дуже мало. У межах 27 BookForum відбулася онлайн-зустріч із координаторкою фестивалю «Книжковий арсенал» Ю. Козловець та вищезгаданою О. Яскевич, де пані О. Яскевич поділилася тим, що їй свого часу не вистачало книжок для сина Матвія, коли той був маленький, зауваживши, що бракувало саме хороших книжок, котрі можуть відчути й побачити всі діти, які потім вона робила сама. На її думку, такі книжки з'являються, проте їх мало (інтерв'ю) [8].

Технічний та матеріальний складники мають не менший вплив на видання безбар'єрної літератури. Це пов'язано з високовартісним виробництвом доступних форматів та браком потрібної інфраструктури на базі видавництв.

Висновки. Отже, безбар'єрна/інклюзивна література є на українському книжковому ринку. Її мета – бути доступною для людей, оскільки окремі чинники, як-от матеріальний, ресурсний тощо, роблять її недоступною. Найбільшою проблемою є наявність літератури для дорослих, адже дитяча й навчальна література представлена більшою мірою. Сьогодні реалізація інклюзивної художньої української літератури різними інструментами від видавництв забезпечить розвиток культурної інклюзії та книжкової культури в Україні. Висновки не конкретні й не чіткі. Та й варто ширше і точніше сформулювати думку.

Список використаних джерел:

1. База інклюзивних видань. URL: https://inclusivebooks.org/ (дата звернення 15.05.2025).

2. Відео перекладів жестовою мовою. *Сумська бібліотека для дітей*. URL: https://surl.li/zkgjmb (дата звернення 08.10.2025).

3. Галка Л. Тотальне аудіо! Чи переможе аудіокнижка інші формати і хто відродив цей формат на українському ринку. *Сенсор медіа.* 2024. URL: https://surli.cc/tfsyat (дата звернення 15.05.2025).

4. Головань Д. Знання, до яких доторкаєшся: як «Антологія» видає брайлівські книжки. *Читомо*. 2024 URL: https://chytomo.com/znannia-do-iakykh-dotorkaieshsia-iak-antolohiia-vydaie-brajlivski-knyzhky/ (дата звернення 15.05.2025).

5. Допомога в читанні для людей з вадами зору. *Speaktor.com*. URL: https://surl.li/zlxxic (дата звернення 25.05.2025).
6. Заблоцька О. Всесвітній день азбуки Брайля: що треба знати про алфавіт та як його використовують українські видавництва та музеї. *Суспільне*. URL: https://suspilne.media/culture/653840-vsesvitnij-den-azbuki-brajla-so-treba-znati-pro-alfavit-ta-ak-jogo-vikoristovuut-ukrainski-vidavnictva-ta-muzei/ (дата звернення 11.10.2025).
7. Зеленська О. *Facebook*. URL: https://www.facebook.com/olenazelenska.official/posts/pfbid02qC26tCny4gKVbPUDHU945oNFJWoTJBrgV2LT6S9HjmKdHwUsTQk59RJerH3UXDNil (дата звернення: 05.09.2025).
8. Інклюзивна література як спосіб комунікації та шлях до себе. *BookForum*. URL: https://bookforum.ua/p/1327 (дата звернення 05.09.2025).
9. КОНВЕНЦІЯ про права осіб з інвалідністю URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення 15.05.2025).
10. Мартинюк О. Книга на фронт: як українські військові читають на нулі. *Медіа Характер.* URL: https://kharakter.media/articles/407069/kniga-na-front-yak-ukrainski-vijskovi-chitayut-na-nuli-. (дата звернення 15.05.2025).
11. Осмоловська О. «Інклюзивна література» – забаганка чи необхідність? *ЛІГА. Блоги.* 2016. URL: https://web.archive.org/web/20170520174421/http://blog.liga.net/user/oosmolovska/article/22995.aspx (дата звернення 15.05.2025).
12. Осмоловська О. Інклюзивна література: право на життя URL: https://blog.liga.net/user/oosmolovska/article/27995?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 03.09.2025).
13. Створення безбар'єрного середовища та соціальна інклюзія: світовий досвід України. *Аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень.* НІСД, 2020. Київ. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-01/dopovid.pdf (дата звернення 11.11.2025)
14. The Dan and Phil 3D AUDIO EXPERIENCE (Audiobook Trailer!). *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=kGQsxBLpUT0 (дата звернення 11.10.2025).

УДК 159.94+316:355(477)

Ольга Поліщук

АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК МИСТЕЦЬКА ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

У статті проаналізовано ключові аспекти застосування арт-терапії як ефективного інструменту підтримки психологічного здоров'я в умовах війни. Розглянуто основні характеристики розвитку галузі арт-терапії в Україні до та після початку повномасштабного російського вторгнення. Проаналізовано різні нові соціально-мистецькі проєкти із арт-терапії, спрямовані на підтримку тих категорій населення, які постраждали від наслідків війни.

Ключові слова: *арт-терапія, психологічне здоров'я, війна, соціально-психологічна підтримка, мистецькі проєкти.*

Olha Polishchuk

ART THERAPY AS AN ARTISTIC PRACTICE OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT IN WARTIME

The article analyses key aspects of the use of art therapy as an effective tool for supporting psychological health in wartime. It considers the main characteristics of the development of art therapy in Ukraine before and after the start of the full-scale russian invasion. Various new social and artistic art therapy projects aimed at supporting population groups affected by the consequences of war are analysed.

Keywords: *art therapy, psychological health, war, social and psychological support, artistic projects.*

Постановка проблеми. Збереження та підтримка ментального здоров'я в умовах війн та збройних конфліктів завжди були одним із ключових пріоритетів. Війна негативно впливає на суспільну свідомість, травмує психіку та руйнує безпечне середовище існування багатьох людей. Початок повномасштабного вторгнення зумовив кризову ситуацію, в якій багато осіб відчувають психологічні наслідки під час життя в умовах війни. Зокрема, результати соціологічного опитування від Gradus Research Company 2022 року свідчать про те, що психологічне здоров'я більшості українців та українок перебуває у кризовому становищі через повномасштабну російську агресію. Відповідно до цих даних, для 72 % опитаних саме війна є основним джерелом стресу та тривоги. Найбільш поширеними негативними психологічними станами серед населення є: тривожність (50 %), поганий настрій (45%), погіршення сну (41 %) та роздратування (38 %) [18].

Проведена цією інституцією друга хвиля опитування 2023 року показала збільшення цих показників на кілька відсотків [11, с. 13] та зростання кількості осіб , які відчувають сильну знервованість або стрес із 71 % до 77 % [11, с. 9]. Ці

дані чітко демонструють нам, як реалії воєнного часу накладають негативні відбитки на психологічне здоров'я та самопочуття. Спостерігаємо тенденцію до погіршення деяких аспектів психологічного здоров'я українського населення на тлі тривалої російської агресії.

У таких складних умовах важливе значення має арт-терапія, як мистецька практика соціально-психологічної підтримки українського суспільства. Арт-терапевтичні методики широко застосовують під час роботи з різними соціальними категоріями, незалежно від віку та статі. Найбільшу увагу приділяють тим, хто постраждав від війни: особи, що були в полоні чи окупації, діти, військові, ВПО а також ті, хто втратив близьких внаслідок війни. Психологічна реабілітація всіх вищеназваних груп населення відбувається саме за допомогою засобів арт-терапії. Такі послуги активно надають психологи і психологині, психотерапевти і психотерапевтки, локальні громадські організації та інституції. Окрім цього, створюється чимало арт-терапевтичних проєктів, орієнтованих на психологічну підтримку під час війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Чимало науковців і науковиць досліджують різні аспекти застосування арт-терапії як інструменту психологічної допомоги та підтримки в умовах війни. Зокрема, Радько О. наголошує на корекційній функції арт-терапевтичного методу [17], Притула О. підкреслює його ефективність щодо зменшення стресу [15], Івченко Л. аналізує вплив арт-терапії на покращення емоційного стану дітей [10], Авер'янова Н. акцентує увагу на реабілітації військових через арт-терапію [1]. Також є публікації, де висвітлено питання використання певних видів арт-терапії в Україні під час війни та виокремлено загальний стан її розвитку [4]. Водночас немає публікацій, у яких би було здійснено комплексний та детальний аналіз появи різних масштабних проєктів, де за основу взяті ті чи ті методи арт-терапії.

Основна мета статті – обґрунтувати ключові аспекти використання арт-терапії як форми соціально-психологічної підтримки українського суспільства під час війни.

Виклад основного матеріалу. Вперше таке поняття, як «арт-терапія», з'явилося завдяки британському художнику Адріану Хіллу, який на особистому досвіді помітив, що малювання може відволікати людину від думок про хворобу та покращувати таким чином самопочуття. Також Хілл викладав живопис для солдатів, які повернулися із Першої світової війни, і намагався використовувати це мистецтво для психологічної реабілітації пацієнтів. Він опублікував власні напрацювання у книзі «Мистецтво проти хвороб» у 1945 році [5, с.15]. Саме ця праця сприяла утвердженню арт-терапії як окремої галузі та сформувала теоретичний фундамент для її подальшого розвитку.

У сучасній науці, зокрема в психології, арт-терапія – це форма психотерапії, яка базується на використанні засобів мистецтва для покращення та корекції психологічного стану особистості. Дослідники наголошують на тому, що тут обов'язково мають бути присутні такі 3 складники: клієнт, психотерапевт та продукт творчості [5, с.15]. Останній елемент фактично є результатом взаємодії психотерапевта та клієнта, тобто це пропрацювання певних травм чи внутрішніх конфліктів, емоційних переживань та вираження їх у матеріальній формі.

Багато арт-терапевтичних методик успішно практикують в багатьох соціальних сферах у різних країнах світу, а фахівці щоразу вдосконалюють ті чи ті форми арт-терапії. В Україні ж арт-терапевтична галузь офіційно почала формуватися із створенням у 2003 році Всеукраїнської Арт-терапевтичної асоціації, яка об'єднала відповідних фахівців заради поширення та практичного впровадження різних видів і методів арт-терапії. Сьогодні, ця організація має свої осередки в різних областях України та проводить численні семінари, конференції, майстер-класи, творчі майстерні та інші заходи, присвячені можливостям арт-терапії.

Наразі сфери надання арт-терапевтичних послуг постійно розширюють, а саму галузь продовжують активно формувати. Аналізуючи особливості становлення арт-терапії в Україні, О. Вознесенська окреслює декілька основних характеристик, які притаманні цій сфері саме в українському дискурсі [6, с. 5].

Розглянемо їх ключові характеристики:

— інтеграція елементів психологічної допомоги та арт-терапевтичних послуг. Тобто один і той самий фахівець є і психологом/инею і арт-терапевтом/ткою. Мета будь-яких арт-терапевтичних практик — допомогти людині впоратись із конкретною проблемою у творчій формі; у цьому випадку, кінцевий продукт творчості є певною сублімацією внутрішніх переживань, які інтерпретують крізь призму психотерапії;

— тяжіння до народних мистецтв. Існує чимало випадків застосування традиційних ремесел чи українських мистецьких практик як інструментів арт-терапії, наприклад, арт-терапія за допомогою гончарства чи писанкарства. Такі форми арт-терапії не лише покращують ментальне здоров'я, але й популяризують українську матеріальну спадщину;

— розвиток переважно в освітній та соціальній сферах, зокрема застосування арт-терапії під час навчального процесу в закладах освіти а також в інституціях, що надають соціальні послуги;

— поява нових, нестандартних методів. Поряд із традиційними арт-техніками як-от ізотерапія чи глинотерапія, з’являються й інноваційні (ленд-арт, флюїд-арт, цифрова арт-терапія та інші);

— синтез різних видів арт-терапії (мультимодальність) : у процесі можуть одночасно використовуватися різні методи та форми, позаяк це дає змогу комплексно підійти до роботи над психологічним станом; якихось обмежень щодо поєднання тих чи інших арт-терапевтичних методик немає, тому арт-терапевт може одночасно застосовувати декілька видів арт-терапії.

До вищенаведених характеристик необхідно також додати і нові, які сформувалися саме в результаті повномасштабного вторгнення у 2022 році. Зокрема, це такі ключові особливості розвитку арт-терапії на сучасному етапі як:

— високий рівень орієнтованості на соціально вразливі категорії населення, чутливість до суспільних запитів та потреб. Наразі спостерігаємо активну появу проєктів, спрямованих на надання психологічної допомоги

засобами арт-терапії для ВПО, дітей та інших цивільних, які постраждали від російської агресії, зокрема окупації. Існує також і арт-терапія для військових. Такі заходи, наприклад, організовує Київський міський центр соціальної, психологічної, професійної та трудової реабілітації «Аскольд»;

— арт-терапія як своєрідна форма опору та підтримки національної ідентичності. Після повномасштабного вторгнення арт-терапевтична сфера стала затребуваною як ніколи раніше, оскільки українське суспільство перебуває в стані постійної травматизації внаслідок війни. Тому, задля збереження ментального здоров'я в критичних умовах воєнного часу, створюють відповідні соціально-мистецькі проєкти.

Звичайно, арт-терапевтичні ініціативи існували і до початку повномасштабної російсько-української війни 2022 року. Згадати хоча б різні напрямки арт-терапії для ветеранів АТО. Проте саме початок російського вторгнення став каталізатором появи численних проєктів із арт-терапії, метою яких є підтримка морального духу українського суспільства. Важливим фактором є тяглість війни в часі, що зумовлює потребу в створенні мистецьких проєктів із арт-терапевтичним складником. Коротко окреслимо декілька таких ініціатив.

— Art Therapy Force був заснований громадською організацією АРТ ДОТ, яка також займається проведенням мистецько-культурних заходів. Новий вектор діяльності інституції тепер спрямований на розвиток арт-терапевтичних методик та соціальну підтримку професійних арт-фахівців. Зокрема, вони проводять арт-терапевтичні сесії із музикотерапії, залучають іноземних фахівців до співпраці. Сама назва проєкту віддзеркалює основну місію організації: просувати мистецтво як інструмент зцілення та стійкості в кризових ситуаціях.

— Арт-терапія у рекреаційному центрі «Добродари». Проєкт було створено 2022 року з метою підтримки та надання прихистку особам, які

постраждали від війни. Інституція проводить сеанси ленд-арт-терапії на природі, оскільки це сприяє подвійному терапевтичному ефекту.

—Арт-терапевтичний проєкт «Відважні» – це серія арт-терапевтичних сесій, спрямована на відновлення ментального добробуту дітей, що постраждали від наслідків російської агресії.

Також існують поодинокі ініціативи із проведення арт-таборів для дітей, дорослих та/або військових. Прикладом такого заходу є туристичні родинні табори, організовані спеціально для ВПО та сімей загиблих воїнів у Миколаєві 2022 року Учасники мали змогу не лише відпочити, але й попрактикувати різну арт-терапію [13, с. 83].

Наявна тенденція до появи нових арт-студій, орієнтованих на підтримку під час війни засобами мистецтва. Наприклад, художня студія «Malen», засновниця якої використала швейцарський досвід роботи з мігрантами під час створення власної художньої студії у Переяславі. Тут поєднуються арт-терапія та соціальна допомога, а всі заходи орієнтовані на підтримку вимушено переміщених осіб, жінок, дітей та українських мігрантів за кордоном, для яких проводяться онлайн-заняття по арт-терапії і не лише [3, с. 83].

Як бачимо, сфера арт-терапії в Україні досить швидко адаптується до соціально нестабільної ситуації, що породжує нові проблеми та психологічні загрози. Війна є не просто складним екзистенційним викликом, а й колективною травмою, яка негативно впливає на всі категорії населення незалежно від віку та статі [9, с. 223–224]. Дослідниця О. Ткачишина зауважує, що від початку повномасштабної війни українці вже пройшли дві стадії стресу і зараз переживають третю – стадію дистресу [18, с. 146]. Цю стадію характеризують втома від стресових чинників та потреба у знятті емоційного навантаження і напруги. Саме тому дехто відвідує різні арт-терапевтичні заходи або ж у разі критичної необхідності звертається до психологів. Ті, хто часто користується послугами психологічної допомоги, демонструють нижчий рівень тривожності та краще справляються зі стресовими факторами [8, с. 147]. Це вкотре доводить

важливість будь-яких методів психологічної підтримки під час війни, зокрема і арт-терапевтичних.

Ефективність арт-терапії як якісного інструменту реабілітації, корекції психологічного стану та соціально-психологічної підтримки можна пояснити впливом декількох факторів, які варто розглянути.

По-перше, використання арт-терапевтичних методик давно продемонструвало свою користь під час роботи з тривожністю, стресом, негативними емоціями тощо. Науково доведено, що системні заняття арт-терапією здатні зменшити рівень ПТСР у дітей, які пережили негативний досвід війни [12, с. 232]. Також арт-терапія може сприяти покращенню власної самооцінки та формуванню кращого розуміння себе і своїх емоцій, про що свідчать результати дослідження впливу арт-технік на внутрішньо переміщених осіб [14, с. 171–172].

По-друге, арт-терапія є доступним способом підтримки ментального здоров'я у кризових умовах. За потреби її можна практикувати як із дорослими, так і з дітьми. Наприклад, у деяких школах у Ніжинській громаді під час повітряних тривог педагоги проводили для дітей заняття з ізотерапії у бомбосховищі [12, с. 233]. Арт-терапія здатна сформувати певні навички резилієнтності за допомогою того, що індивід протягом тривалого часу сконцентрований на певному занятті і власному самопочутті, а не на думках про нестабільну реальність. Після опанування будь-якої арт-терапевтичної методики людина може використати її повторно, аби покращити своє самопочуття.

По-третє, арт-терапія є вдалим способом невербального вираження власного стану, емоцій та думок. Вона допомагає висловити негативні почуття, агресію, тривожність, страх у безпечній та конструктивній формі [15, с. 12–13]. Особливо корисним є використання арт-терапії під час роботи із людьми, які пережили будь-який травматичний досвід, включно з тим, що пов’язаний із війною. Арт-терапевтичні методики дозволяють проєктувати свої переживання на продукт власної творчості. Деякі дослідники називають це психологічним

моделюванням, яке допомагає проаналізувати проблему за допомогою створення її моделі [15, с. 718].

Особливістю арт-терапії є те, що вона формує безпечний та психологічно комфортний простір, де індивід може відновити внутрішні ресурси, зменшити рівень тривожності та підвищити власну стресостійкість.

Закордонні дослідження про тривалість впливу війни на ментальне здоров'я свідчать, що навіть після закінчення воєнних дій їх наслідки можуть досить довго відображатися у свідомості людей, а подекуди навіть і у кількох поколінь [19, с. 116–117]. Це явище демонструє нам, що війна може надовго травмувати цілу націю, якщо суспільство не розвиватиме внутрішню стійкість. Саме за умов активного опору травматичним факторам їхній вплив буде менш руйнівним [7, с. 23]. Тому створення подібних проєктів, які містять арт-терапевтичні складові, – це важливий превентивний крок для збереження ментального здоров'я на тлі війни.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, використання арт-терапевтичних технік є особливо актуальним під час війни, бо ті чи ті засоби арт-терапії мають позитивний терапевтичний вплив на ментальне здоров'я. Арт-терапевтичні методики дозволяють працювати із різними групами осіб, проте рівень складності обраного виду арт-терапії обов'язково має відповідати віковим особливостям. Із цієї причини у різних проєктах використання одного і того ж виду арт-терапії може відрізнятися залежно від цільової аудиторії. Наразі в Україні активно з'являються нові арт-терапевтичні проєкти, в яких арт-терапію позиціонують саме як форму соціальної та психологічної підтримки населення.

Соціальна підтримка передбачає полегшення адаптаційних процесів для ВПО, розширення можливостей для реабілітації військових, ветеранів/ок та зміцнення соціальних контактів під час війни. Психологічна підтримка базується на розробленні ефективних інструментів покращення психологічного самопочуття українського суспільства через арт-терапію. Дослідження цих двох складників буде актуальним ще досить довгий час, тож для українських науковців та науковиць ще з'явиться чимало проблем для аналізу арт-

терапевтичного дискурсу.

Література:

1. Авер'янова Н. Арт-терапія як засіб реабілітації учасників бойових дій в умовах російсько-українського збройного конфлікту. *Українознавчий альманах*. 2020. Вип. 26. С. 8–12.
2. Бабій І. В. Теорія і практика арт-терапії : навчально-методичний комплекс / уклад. І. В. Бабій. Умань : Алмі, 2014. 75 с.
3. Башук Л. Мистецтво як опора: досвід студії живопису та арт-терапії «Malen» у наданні психотерапевтичної допомоги в умовах війни та проєкт «Як пахне мир». Профорієнтація: стан і перспективи розвитку : збірник матеріалів ювілейних XV Всеукраїнських психолого-педагогічних читань, присвячених пам'яті доктора педагогічних наук, професора Федоришина Бориса Олексійовича / за ред. Н. В. Павлик. Київ : Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, 2025. 124 с.
4. Бедіченко О., Раєвська Я. Концепції та методики арт-терапії: розвиток і впровадження в Україні. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. 2024. Вип. 3 (64). С. 5–11.
5. Біда О. Різні підходи до визначення арт-терапії. *Педагогічний часопис Волині*. 2018. № 4 (11). С. 14–19.
6. Вознесенська О. Л. Арт-терапія в Україні: стан та перспективи розвитку. *Львівсько-Ряшівські наукові зошити* : Культура – Мистецтво – Освіта – Терапія в міждисциплінарній перспективі. 2014. Вип. 2. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. С. 93–103.
7. Горностай П. Соціальна психологія колективної травми війни. Актуальні проблеми психології малих груп в умовах війни та повоєнного часу : матеріали конференції, Київ, 16 травня 2023 року. С. 22–24.
8. Духлій П. М., Трофімова Д. О. Вплив війни на психологічний стан громадян України: аналіз емпіричних даних. *Психологія особистості*. 2024. Вип. 68. С. 141–150.
9. Жук А. М., Корженко В. О., Ковальська Н. А. Вплив дистресу війни в Україні на ментальне здоров'я. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2024. № 37 (березень). Вінниця. С. 406–410.
10. Івченко Л. І. Методи арт-терапії для виявлення та подолання тривожності у дошкільників. *Педагогічний альманах*. Актуальні проблеми дошкільної освіти : теорія та практика : матеріали ІІІ Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (03 листопада 2023 року). Одеса : ТОВ «Лерадрук», 2023. Вип. 3. С. 110–116.
11. Ментальне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни : хвиля 2. Жовтень, 2023. Gradus Research Company. URL: https://drive.google.com/file/d/1eYYcGNnuehrqsF3xfEFQoegPZNprQ4L/viw (дата звернення: 25.11.2025).
12. Новгородський Р. Г. Інтеграція арт-терапії в освітнє середовище для підтримки дітей, які пережили воєнні дії. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»* / Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. 2025. № 3. С. 230–236.
13. Олейнік О., Луценко О. Арт-терапія в умовах родинного табору для родин ВПО та родин загиблих воїнів. *Простір арт-терапії* : збірник наукових праць. Київ, 2024. Вип. 1 (35). С. 81–91.
14. Османова А. М., Верещагіна Н. В. Роль арт-терапії у відновленні психологічного благополуччя вимушено переміщених осіб. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2024. Т. 35 (74), № 6. С. 168–176.

15. Притула О. А. Подолання стресу: метод арт-терапії. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 12 (30). С. 714–722.
16. Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни. Жовтень, 2022. Gradus Research Company. URL: https://gradus.app/documents/307/Gradus_Research___Mental_Health_Report_full_version.pdf (дата звернення: 15.10.2025).
17. Радько О. В. Зцілення мистецтвом, або арт-терапія як напрямок психологічної корекції та розвитку особистості. Baltija Publishing. 2020. URL: https://doi.org/10.30525/978-9934-588-80-8-1.39 (дата звернення: 24.11.2025).
18. Ткачишина О. Психологічні наслідки війни. Українська школа в контексті війни: психологічні проблеми : збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 5 травня 2025 року / за ред. С. Д. Максименка. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025. С. 145–150.
19. Тюріна В., Солохіна Л. Вплив військових конфліктів на психічне здоров'я людини: короткий огляд зарубіжних досліджень. Особистість, суспільство, війна : тези доп. учасників міжнар. психол. форуму (м. Харків, 15 квітня 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Нац. поліція України та ін. С. 116–121.

УДК 351.74:2-774(477)

Юрій Федоров

ІНСТИТУТ КАПЕЛАНСТВА В СИСТЕМІ МВС УКРАЇНИ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті досліджено нормативно-правові та етичні засади функціонування інституту капеланства в системі Міністерства внутрішніх справ України. Проаналізовано чинне законодавче регулювання, відомчі нормативні акти та сучасні наукові підходи до розуміння капеланства як елементу морально-психологічного забезпечення правоохоронних органів. Визначено основні функціональні напрями діяльності капеланів, зокрема духовну підтримку, психологічну стабілізацію та формування етико-ціннісних орієнтирів персоналу. Обґрунтовано фрагментарність правового регулювання та необхідність подальшої інституціоналізації капеланства в системі МВС України.

Ключові слова: *капеланство, МВС України, морально-психологічне забезпечення, правоохоронні органи, нормативно-правове регулювання, етика служби.*

Yurii Fedorov

THE INSTITUTION OF CHAPLAINCY IN THE SYSTEM OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE: REGULATORY AND

ETHICAL ASPECTS

The article examines the regulatory and ethical foundations of the chaplaincy institution within the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. It analyzes current legislation, departmental regulations, and contemporary academic approaches to chaplaincy as an element of moral and psychological support in law enforcement agencies. The main functional areas of chaplaincy activity are identified, including spiritual support, psychological stabilization, and the formation of ethical and value-based orientations of personnel. The study highlights the fragmented nature of legal regulation and emphasizes the need for further institutionalization of chaplaincy within the MIA system of Ukraine.

Keywords: *chaplaincy, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, moral and psychological support, law enforcement agencies, legal regulation, professional ethics.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах державотворення України, що характеризуються динамічними соціально-політичними трансформаціями, реформуванням інституцій публічної влади та триваючою збройною агресією проти держави, особливої ваги набуває проблема забезпечення належного рівня морально-психологічної стійкості персоналу сектору безпеки і оборони. Зазначений сектор виступає одним із ключових елементів гарантування національної безпеки, територіальної цілісності та суверенітету держави, а відтак ефективність його функціонування безпосередньо залежить не лише від рівня професійної підготовки кадрів, технічного забезпечення чи організаційної спроможності, але й від стану їхнього психоемоційного здоров'я, моральних переконань, ціннісних орієнтацій та здатності протистояти тривалим стресогенним впливам.

Система Міністерства внутрішніх справ України, до якої входять Національна поліція України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій та інші інституції, функціонує в умовах постійного підвищеного ризику. Службова діяльність працівників цих органів пов'язана з необхідністю виконання завдань у складних, часто екстремальних обставинах, що передбачають безпосередню загрозу життю і здоров'ю, високий рівень

відповідальності, а також регулярне перебування у ситуаціях морального вибору та психологічного напруження. У таких умовах традиційні механізми кадрового забезпечення, включаючи професійну підготовку та дисциплінарний контроль, виявляються недостатніми для підтримання належного рівня функціональної готовності персоналу, що обумовлює необхідність впровадження додаткових інструментів морально-психологічної підтримки.

У цьому контексті інститут капеланства постає як важливий складник системи забезпечення діяльності правоохоронних органів, що поєднує у собі як правові, так і соціально-гуманітарні аспекти. Його значення полягає не лише у створенні умов для реалізації гарантованого Конституцією України права на свободу світогляду і віросповідання, але й у формуванні середовища духовної підтримки, що сприяє зміцненню внутрішньої стійкості особового складу, підвищенню рівня довіри в колективах та розвитку морально-етичних засад службової діяльності. Капеланство у цьому розумінні виконує комплексну функцію, поєднуючи духовне наставництво, морально-психологічну підтримку, а в окремих випадках – елементи кризового консультування та соціальної адаптації.

Інтеграція капеланської служби до структури державних органів є відображенням ширших процесів гуманізації публічного управління, які передбачають орієнтацію державної політики на забезпечення гідності особи, повагу до її внутрішнього світу та духовних потреб. Такий підхід відповідає сучасним європейським стандартам функціонування сектору безпеки, в яких людиноцентризм виступає одним із базових принципів. У цьому контексті інститут капеланства слід розглядати не як суто релігійне явище, а як міждисциплінарний інститут, що перебуває на перетині права, етики, психології та релігієзнавства.

Особливої актуальності розвиток капеланства в Україні набув після 2014 року, коли внаслідок збройної агресії проти держави різко зросла потреба у духовній підтримці військовослужбовців та працівників правоохоронних органів. На початковому етапі така підтримка здійснювалася переважно на

волонтерських засадах, без належного нормативно-правового забезпечення, що зумовлювало певну хаотичність та неоднорідність відповідної практики. Водночас поступове усвідомлення державою значущості цієї діяльності призвело до її інституціоналізації, що знайшло відображення у прийнятті відповідних нормативно-правових актів, створенні організаційних структур та визначенні статусу капеланів у системі публічної служби.

Разом із тим, попри досягнуті результати, інститут капеланства в системі Міністерства внутрішніх справ України перебуває на стадії становлення, що зумовлює наявність низки теоретичних і практичних проблем. Зокрема, йдеться про необхідність чіткого визначення правового статусу капеланів, меж їхньої компетенції, форм і методів діяльності, а також механізмів взаємодії з іншими структурними підрозділами. Не менш важливим є питання забезпечення балансу між світським характером держави та реалізацією релігійних прав особового складу, що потребує ґрунтовного наукового аналізу.

Крім того, специфіка функціонування капеланства в системі МВС України обумовлюється поєднанням у ній як військових, так і правоохоронних елементів. Це створює додаткові виклики, пов’язані з різноманітністю умов служби, відмінностями у правовому статусі персоналу, а також особливостями виконання службових завдань. У зв’язку з цим постає потреба у розробці диференційованих підходів до організації капеланської діяльності, які б враховували специфіку кожного з підрозділів системи МВС.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Проблематика становлення та розвитку інституту капеланства в Україні, зокрема у секторі безпеки і оборони, набула значного відображення у сучасних наукових дослідженнях українських учених. Упродовж останніх років сформовано міждисциплінарний підхід до вивчення капеланства, що охоплює правові, історичні, соціальні та етичні аспекти.

Зокрема, у працях Буракова Ю. обґрунтовується процес відродження капеланства в Україні, визначаються ключові етапи його становлення та роль громадянського суспільства у формуванні інституційних засад цього явища [1].

У спільних дослідженнях Буракова Ю. та Томчука О. акцентується увага на трансформації капеланської служби в умовах збройної агресії та її поступовій інституціоналізації [2].

Долганова М. та Чобіт І. аналізують практичні аспекти діяльності капеланів у період 2014–2022 років, підкреслюючи їхню роль у забезпеченні морально-психологічної стійкості особового складу [3].

У свою чергу, Виздрик В. і Мельник О. розглядають зарубіжний досвід організації капеланства та обґрунтовують можливість його адаптації в українських умовах [4].

Історико-правові аспекти становлення капеланства досліджує Руснак Ю., який наголошує на необхідності чіткого нормативного закріплення статусу капеланів [5].

Духовно-релігійний вимір цього інституту розкривається у працях Шкрібляка М. та Ратушняка Р., які підкреслюють значення капеланства для задоволення релігійних потреб особового складу та формування моральних цінностей [6].

Костюк О. досліджує вплив капеланської діяльності на морально-психологічний стан військовослужбовців і працівників сектору безпеки, доводячи її ефективність як інструменту підтримки стійкості в умовах стресу [7].

Спільне наукове дослідження Виздрик В. та Томчук О. розкриває зміст і основні форми реалізації душпастирської опіки, зокрема духовно-релігійну підтримку, морально-психологічний супровід особового складу, участь у подоланні посттравматичних станів та формуванні стійких ціннісних орієнтирів військовослужбовців. Обґрунтовується значення капеланської діяльності як важливого елементу гуманітарного та психологічного забезпечення в умовах збройного конфлікту, а також висвітлюються аспекти взаємодії державних органів із релігійними організаціями у процесі її нормативного оформлення [8].

Натомість Росул Н. більш детально звертає увагу на проблеми нормативно-правового забезпечення капеланської діяльності, зокрема у спеціалізованих сферах [9].

Водночас окремий напрям сучасних досліджень становлять наукові праці, присвячені функціонуванню капеланства у правоохоронних органах та системі Міністерства внутрішніх справ України.

Адміністративно-правові засади діяльності капеланів та їх роль у забезпеченні духовної підтримки особового складу розкриваються у працях Островського С. та Бовкунова В., які досліджують відповідний інститут у контексті функціонування Національної гвардії України [9].

Збірник наукових праць «Релігійна безпека/небезпека України» (за редакцією Колодного А.) репрезентує комплексний міждисциплінарний підхід до осмислення феномену релігійної безпеки в Україні в умовах сучасних суспільно-політичних трансформацій. У працях, що увійшли до збірника, розкриваються як теоретико-методологічні засади релігійної безпеки, так і практичні виклики, пов’язані з діяльністю релігійних організацій у публічному просторі, зокрема в контексті державотворення, національної безпеки та протидії гібридним загрозам. Значну увагу приділено питанням взаємодії держави і церкви, ролі духовних інституцій у зміцненні морально-психологічного стану суспільства, а також впливу релігійного чинника на функціонування сектору безпеки і оборони. У цьому контексті матеріали збірника становлять вагоме теоретичне підґрунтя для дослідження інституту капеланства в системі Міністерства внутрішніх справ України, зокрема в частині обґрунтування його нормативно-правового забезпечення та етичних засад діяльності як елементу гуманітарної безпеки держави.

Таким чином, сучасні наукові дослідження демонструють зростаючий інтерес до інституту капеланства як важливого елементу гуманізації сектору безпеки і оборони. Водночас, попри значну кількість наукових праць, питання функціонування капеланства саме в системі Міністерства внутрішніх справ України, з урахуванням її багатокомпонентної структури та специфіки діяльності, потребує подальшого комплексного наукового аналізу.

Мета статті. Мета статті полягає у з’ясуванні нормативно-правових та етичних засад функціонування інституту капеланства в системі Міністерства

внутрішніх справ України на основі аналізу сучасних наукових підходів і чинного правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Інститут капеланства в системі Міністерства внутрішніх справ України формується як елемент морально-психологічного та гуманітарного забезпечення службової діяльності, що поступово набуває нормативного закріплення в умовах реформування сектору безпеки. Його поява зумовлена необхідністю реагування на підвищене психоемоційне навантаження працівників правоохоронних органів, які виконують службові завдання в умовах ризику, конфліктних ситуацій та тривалого стресу.

Нормативно-правову основу функціонування капеланства в Україні складають положення Конституції України (ст. 35), Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», а також відомчі нормативні акти МВС і Національної гвардії України, які передбачають можливість залучення представників релігійних організацій до здійснення духовної опіки. Хоча спеціальний закон «Про службу військового капеланства» безпосередньо регулює діяльність капеланів у військовій сфері, його положення формують концептуальну основу й для правоохоронних органів, зокрема щодо розуміння статусу капелана як учасника системи морально-психологічного забезпечення, а не релігійного функціонера поза державною структурою.

У системі МВС інститут капеланства не є повністю уніфікованим і функціонує переважно у межах окремих підрозділів (зокрема Національної гвардії України), що свідчить про його фрагментарний характер. Це зумовлює відсутність єдиного нормативного механізму визначення правового статусу капеланів, їх підпорядкування, обсягу повноважень та гарантій діяльності. Водночас на практиці капелани залучаються до роботи з особовим складом через проведення індивідуальних духовних бесід, участь у реабілітаційних заходах, кризовому супроводі після виконання небезпечних завдань, а також у формуванні морально-етичних орієнтирів службовців.

Функціонально капеланство в системі МВС виконує три взаємопов’язані

блоки завдань: по-перше, духовно-опікунську функцію, що полягає у задоволенні релігійних потреб працівників; по-друге, морально-психологічну функцію, спрямовану на зниження рівня стресу, емоційного вигорання та наслідків травматичних подій; по-третє, етико-ціннісну функцію, яка полягає у формуванні службової культури, заснованої на гуманістичних та правових принципах.

Таким чином, капеланство виконує роль не лише духовного супроводу, але й елементу нематеріального кадрового ресурсу системи безпеки.

Аналіз сучасних наукових досліджень засвідчує, що більшість авторів розглядають капеланство як інституцію, яка виникла внаслідок трансформації взаємодії держави і релігійних організацій у період після 2014 року.

Дослідники, зокрема Бураков Ю., наголошують, що становлення сучасної моделі капеланства в Україні пов’язане з переходом від волонтерських форм духовної опіки до поступової інституціоналізації цього явища у секторі безпеки і оборони. У його роботах підкреслюється, що капеланство виконує функцію відповіді держави та суспільства на потребу духовної підтримки осіб, залучених до ризиконебезпечної професійної діяльності [1, с. 192-193].

У дослідженнях Томчук О. акцентується, що розвиток капеланства безпосередньо зумовлений потребами військових і правоохоронних структур у системній морально-психологічній підтримці в умовах бойових дій і кризових ситуацій. Автор підкреслює, що капеланська діяльність охоплює не лише духовний супровід, а й участь у процесах психологічної стабілізації особового складу, формування ціннісних орієнтирів та підтримку у подоланні стресових станів [2, с. 36].

У працях Долганова М. та Чобіт І. конкретизується практичний вимір капеланської діяльності у період 2014–2022 років. Науковці доводять, що залучення капеланів до роботи з військовослужбовцями сприяє зниженню рівня психологічного вигорання, підвищенню стресостійкості та ефективнішій адаптації після участі у бойових діях. Особливо підкреслюється їхня роль у системі морально-психологічного забезпечення як додаткового, але стабільного

інструменту підтримки особового складу [3, с. 170].

Так, Виздрик В. та Томчук О. у спільних працях визначають зміст капеланської служби як комплекс заходів, що включає духовну підтримку, індивідуальний супровід, участь у подоланні посттравматичних станів та сприяння формуванню стійких морально-етичних орієнтирів у середовищі військовослужбовців і правоохоронців [8, с. 95].

Окремий теоретичний підхід представлено у збірнику за ред. Колодного А., де капеланство розглядається у контексті концепції релігійної безпеки держави. У цьому підході наголошується, що релігійний чинник виконує не лише індивідуальну духовну функцію, а й має суспільно-стабілізаційне значення, сприяючи зниженню соціальної напруги, формуванню довіри до державних інституцій та забезпеченню внутрішньої стійкості суспільства в умовах гібридних загроз і воєнних викликів. У цьому контексті капеланство розглядається як елемент гуманітарної безпеки, інтегрований у систему національної безпеки держави [11].

Отже, можна стверджувати, що сучасна наукова думка демонструє перехід від фрагментарного розуміння капеланства як релігійної практики до його сприйняття як багатофункціонального інституційного явища, що поєднує духовно-психологічний, соціальний та безпековий виміри. Узагальнення наукових підходів дозволяє констатувати, що інститут капеланства в Україні перебуває на етапі активної інституціоналізації, що створює підґрунтя для його подальшого нормативно-правового закріплення, зокрема в системі Міністерства внутрішніх справ України.

Висновки. Висновуючи, варто зазначити, що інститут капеланства в системі Міністерства внутрішніх справ України формується як комплексне міждисциплінарне явище, що поєднує нормативно-правовий, організаційний та етико-гуманітарний виміри. Його становлення зумовлене об’єктивною потребою у посиленні морально-психологічної стійкості персоналу правоохоронних органів, діяльність яких здійснюється в умовах підвищених ризиків, стресових навантажень і бойових викликів.

Нормативно-правова база функціонування капеланства в Україні має фрагментарний характер і ґрунтується на загальних положеннях Конституції України, законодавстві про свободу совісті та релігійні організації, а також окремих відомчих нормативних актах. Водночас спеціалізоване законодавче регулювання переважно стосується військової сфери, що обумовлює часткову правову невизначеність статусу капеланів у системі МВС України.

Встановлено, що функціональна роль капеланства в системі МВС не обмежується виключно духовною опікою, а включає також морально-психологічну підтримку, сприяння адаптації персоналу до стресових умов служби та формування етико-ціннісних орієнтирів професійної діяльності. Таким чином, капеланство виконує функцію елементу нематеріального забезпечення кадрового потенціалу правоохоронної системи.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що сучасна українська дослідницька думка розглядає капеланство як результат трансформації взаємодії держави та релігійних організацій після 2014 року, й 24.02.2022 року особливо, та поступового переходу від волонтерської моделі до інституційно закріпленої практики. При цьому вчені підкреслюють його значення у системі морально-психологічного забезпечення та стабілізації стану особового складу в умовах кризових ситуацій.

Окремо встановлено, що в межах концепції релігійної безпеки капеланство розглядається як чинник суспільної стабільності, що сприяє зниженню соціальної напруги, підвищенню довіри до державних інституцій та забезпеченню внутрішньої стійкості суспільства в умовах гібридних загроз.

Водночас ключовою проблемою залишається недостатня нормативна уніфікація інституту капеланства саме в системі МВС України, що потребує подальшого вдосконалення правового регулювання, чіткого визначення статусу капеланів, їх повноважень та механізмів інтеграції в структуру морально-психологічного забезпечення правоохоронних органів.

Отже, подальший розвиток інституту капеланства в системі МВС України має відбуватися у напрямі його законодавчої конкретизації, інституційного

зміцнення та гармонізації етичних і правових засад діяльності з урахуванням сучасних викликів національної безпеки та європейських стандартів публічного управління.

Література:

1. Бураков Ю.В. Відродження капеланства у сучасному українському війську. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива*: збірник матеріалів І Міжнародної науково-практичної конференції. 27 лист. 2020 р. Київ. НУОУ, С. 190–194.

2. Бураков Ю. В., Томчук О. Відродження капеланства в сучасному українському війську. *Військово-науковий вісник*. № 36. 2021. С. 27-44. DOI: https://doi.org/10.33577/2313-5603.36.2021.27-44

3. Долганова М. В., Чобіт І. Р. Особливості діяльності військових капеланів під час російсько-української війни (2014-2022 рр.). *Військово-науковий вісник*. № 38. 2022. С. 167-181. DOI: https://doi.org/10.33577/2313-5603.38.2022.167-181

4. Виздрик В. С., Мельник О. М. Інститут військового капеланства у військовій організації ЗС США та Великої Британії. *Військово-науковий вісник*. № 45. 2025. С. 284-293. DOI: https://doi.org/10.33577/2313-5603.43.2025.284-293

5. Руснак Ю. І. Формування служби військового капеланства в ЗСУ в умовах російсько-української війни: історико-правовий аспект. *Культурологічний альманах*. Вип. 4. 2024. С. 80–87. DOI: https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.4.10

6. Шкрібляк М., Ратушняк Р. Капеланство як духовно-релігійна складова суспільства та Збройних Сил України. *Altitudo mundi spiritualis*. 2024. С. 221-224. DOI: https://doi.org/10.37835/AMS-2024-17-18-04-6.01

7. Костюк О. Вплив капеланства на стабільність та ефективність сил оборони України в контексті військових дій 2014-2023 років. *Українська полоністика*. Т. 21 (№1). 2023. С. 63-73. DOI: https://doi.org/10.35433/2220-4555.21.2023.phyl-2

8. Виздрик В.С., Томчук О.А. Душпастирська діяльність релігійних інституцій України під час проведення АТО. *Військово-науковий вісник*. № 41. 2024. С. 91-101. DOI: https://doi.org/10.33577/2313-5603.41.2024.91-101

9. Росул Н. О. Актуальні питання нормативно-правового регулювання медичного капеланства в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Вип. 78 (ч.1). 2023. С. 221-226. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.1.36

10. Островський С., Бовкунов В. Адміністративно-правові засади діяльності військових капеланів у забезпеченні духовної підтримки осіб з інвалідністю. Наукові записки. Серія: Право, (18). С. 148-154. https://doi.org/10.36550/2522-9230-2025-18-148-154

11. Релігійна безпека/небезпека України : зб. наук. пр. і матеріалів / за ред. А. Колодного. Київ: УАР, 2019. 316 с.